

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК

7

Засновано в 2011 р.
Виходить один раз на два роки

КИЇВ • 2023

Термінологічний вісник: Збірник наукових праць / Відп. ред. І.А. Казими́рова. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2023. Вип. 7. 272 с.

До збірника увійшли статті за такими підрозділами термінознавства: теорія терміна та мовна практика, суспільно-політична та економічна термінологія; термінологія лінгвістики та дидактики; практика укладання галузевих словників; термінологія природничих наук; семантичний аспект функціонування галузевих терміносистем. Подано рекомендації щодо вживання окремих термінів у фаховому спілкуванні.

Для мовознавців, фахівців різних галузей знань, аспірантів, докторантів, викладачів, студентів закладів вищої освіти.

Terminolohichnyi Visnyk: Collected papers / I.A. Kazymyrova (managing editor). Kyiv: Dmytro Buraho Publishing House, 2023. Vol. 7. 272 p.

The volume contains the papers grouped by the subchapters: theory of terminology and language practice, socio-political and economic terminology; terminology of linguistics and didactics; practice of compiling branch dictionaries; natural science terminology; semantic aspect of the functioning of branch terminological systems. The papers suggest recommendations for normalization and unification of terms in professional communication.

It is recommended for linguists, specialists in different fields of knowledge, postgraduates, doctoral students, lecturers, and students of higher educational institutions.

Редакційна колегія
Відповідальний редактор:
кандидат філологічних наук, доцент *І.А. Казими́рова*
Відповідальний секретар:
кандидат філологічних наук *О.І. Васецька*

доктор філологічних наук *Г.М. Сюра* (головний редактор); доктор наук *Я. Банасяк*; доктор філологічних наук, професор *К.Г. Городенська*; доктор філологічних наук, професор *П.Ю. Гриценко*; доктор філологічних наук, професор *Т. Дайбер*; доктор філологічних наук, професор *Є.А. Карпіловська*; доктор філологічних наук, професор *І.М. Кочан*; доктор філологічних наук, професор *М.І. Личук*; доктор філологічних наук, професор *Л.М. Марчук*; доктор наук *С.А. Романюк*; доктор філологічних наук, професор *С.О. Соколова*; доктор філологічних наук, професор *І.Ю. Шкіцька*; доктор філологічних наук *В.П. Шульгач*; кандидат філологічних наук, доцент *Н.Г. Горголюк*; кандидат філологічних наук, доцент *О.О. Мунтян*; кандидат філологічних наук, доцент *Т.О. Петрова*; кандидат філологічних наук *Н.О. Яценко*; кандидат філологічних наук *О.О. Коляденко* (редактор текстів англійською мовою); кандидат філологічних наук *Ю.А. Чернобров* (редактор текстів англійською мовою).

Рецензенти:
доктор філологічних наук, професор *С.П. Бибик*
кандидат філологічних наук, доцент *Н.Л. Краснопольська*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 11.04.2013 (серія КВ № 19881-9681 ПР), видане Міністерством юстиції України
Внесено до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б»
(наказ Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021)

Рекомендувала до друку вчена рада Інституту української мови НАН України
(протокол № 4 від 4 травня 2023 р.)

Адреса редакції: 01001, Київ, 1, вул. Михайла Грушевського, 4,
тел. +380(44)279-18-85, факс +380(44)279-56-19
e-mail: terminology.conf@gmail.com

I. ТЕОРІЯ ТЕРМІНА І МОВНА ПРАКТИКА

<i>Гінзбург М.Д.</i> Про значеннєве розмежування спільнокореневих відіменникових прикметників у фахових текстах	5
<i>Городенська К.Г.</i> Граматичні і правописні проблеми складних слів із числівниковим компонентом.....	26
<i>Космеда Т.А., Калініченко В.І.</i> Лінгвістична термінологія у фокусі теорії ментіології	36
<i>Куньч З.Й.</i> Варіантність термінів: детермінологізація чи детермінування ...	53

II. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА І ЕКОНОМІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

<i>Кислюк Л.П.</i> Відображення змін у функціонуванні та семантиці термінів у тлумачному словнику активного типу	63
<i>Кочан І.М.</i> Інноваційні процеси в сучасній українській термінолексичі	73
<i>Висоцька З.І.</i> Лексико-семантичні відношення економічних термінів у працях Івана Франка	83
<i>Журенко Я.В.</i> Поняття «гендерні стереотипи» як метамовна одиниця в теорії сучасної гендерної лінгвістики	92
<i>Поліщук Н.О.</i> Військова термінолексика в мові сучасних масмедіа	100
<i>Товстенко В.Р., Бондарчук Л.М., Подгурська Т.А.</i> Інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі	110
<i>Ватаманюк О.А.</i> Когнітивний і комунікативний простір мови сучасної української політики	124

III. ТЕРМІНОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИКИ ТА ДИДАКТИКИ. ПРАКТИКА УКЛАДАННЯ ГАЛУЗЕВИХ СЛОВНИКІВ

<i>Коць Т.А.</i> Поняття «мовна свідомість» у сучасній лінгвістичній терміно-системі	133
<i>Васецька О.І., Казимирова І.А., Чернобров Ю.А., Яценко Н.О.</i> Історія терміна в словнику	141
<i>Дільна О.А.</i> Нові професійні ролі вчителя та їхні назви: термінологічний аналіз	164
<i>Пересада Є.І.</i> Явище латинізації української мови як чинник розширення метамови лінгвографії	173
<i>Ярошевич І.А.</i> Терміни на позначення понять морфології в «Українській граматиці для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я» А. Кримського	184

IV. ТЕРМІНОЛОГІЯ ПРИРОДНИЧИХ НАУК

<i>Германович Г.О.</i> Гіперо-гіпонімічні відношення в медичних термінах із соматичними компонентами	193
<i>Кухарчишин М.І.</i> Комп'ютерна метафора в українській біологічній термінології	199
<i>Фесенко Г.В.</i> Стислий огляд становлення української орнітономенклатури в науковому вжитку	207
<i>Фецко І.М.</i> Іншомовна основа терміносистеми природничомузейної справи	214

V. СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ТЕРМІНОСИСТЕМ

<i>Марчук Л.М.</i> Семантичне поле: варіантність, функційність, проєкційність	222
<i>Процик І.Р.</i> «Відбиванка (volleyball) – се гра, яка поволі, але вперто випирає копаній мяч». Формування української волейбольної термінології в міжвоєнний період у Галичині	232
<i>Білоусова Р.З.</i> Багатозначні терміни в складі бібліотечно-бібліографічної термінолексики	246
<i>Сташків С.І.</i> Семантико-синтаксична експлікація валентного потенціалу дієслів-термінів <i>акомпанувати</i> та <i>диригувати</i>	255

КОНСУЛЬТАЦІЇ

<i>Казимирова І.А.</i> Терміни <i>відсоток</i> і <i>процент</i> в українській мові	265
<i>Казимирова І.А.</i> <i>Преклюзівний – присічний – присікальний – припиняльний</i>	265
<i>Казимирова І.А.</i> Терміни <i>щільність станів</i> та <i>густина станів</i> у квантовій теорії конденсованого стану	267
<i>Яценко Н.О.</i> <i>Ухил – похил – схил – нахил</i>	267
<i>Яценко Н.О.</i> Термін <i>гриффітсин</i>	268

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	269
------------------------------------	-----

УДК 81'373.424:81'367.623.3:811.161.2

<https://orcid.org/0000-0001-6882-2447>

М.Д. ГИНЗБУРГ
м. Харків, Україна

ПРО ЗНАЧЕННЄВЕ РОЗМЕЖОВУВАННЯ СПІЛЬНОКОРЕНЕВИХ ВІДІМЕННОКОВИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ФАХОВИХ ТЕКСТАХ

Проаналізовано праці провідних мовознавців, присвячені історійному розвитку українських відіменникових прикметників із суфіксами -н- і -ов-/-ев- та функціонуванню в загальноживаній мові пар прикметників із цими суфіксами, утворених від тих самих іменникових основ. Запропоновано у фахових текстах так розмежовувати їхні значення: прикметників із суфіксом -н- уживати як якісні, а із суфіксом -ов-/-ев- – як відносні. Показано переваги такого розмежовування на прикладах двох пар прикметників: сонячний – сонцевий і хмарний – хмаровий, дуже важливих для сучасної фахової мови.

Ключові слова: відіменникове словотворення, відносний прикметник, словотворчий суфікс, суфіксальне словотворення, твірна основа, якісний прикметник.

Загальна постава проблеми. Характерною особливістю сучасної української мови є велика кількість спільнокореневих прикметників, утворених від тих самих іменникових основ як питомих, так і запозичених, за допомогою різних суфіксів, переважно -н- і -ов-/-ев- і похідних від них. Ці прикметники часто мають в інших мовах спільні відповідники (таблиця 1).

Таблиця 1. Приклади спільнокореневих відіменникових прикметників

Прикметник 1	Прикметник 2	Чужомовні відповідники
<i>жировий</i> (що стосується до жиру)	<i>жирний</i> (що містить багато жиру)	<i>англ. fat, fatty;</i> <i>рос. жировой (1);</i> <i>жирный (2)</i>
<i>квадратівий</i> (що має форму квадрата)	<i>квадратний</i> (другого ступеня)	<i>англ. square;</i> <i>рос. квадратный</i>
<i>кристалівий</i> (зроблений із кристалу)	<i>кристалічний</i> (що має властивості кристалу)	<i>англ. crystal;</i> <i>рос. кристаллический</i>

© М.Д. ГИНЗБУРГ, 2023

Прикметник 1	Прикметник 2	Чужомовні відповідники
<i>переходівий</i> (пов'язаний із переходом)	<i>перехідний</i> (неусталений, проміжний)	<i>англ.</i> transition (1), transient (2); <i>рос.</i> переходной
<i>металевий</i> (зроблений із металу)	<i>металічний</i> (про властивості, подібні до властивостей металу)	<i>англ.</i> metal, metallic; <i>рос.</i> металлический
<i>сталевий</i> (зроблений зі сталі)	<i>стальний</i> (про властивості, подібні до властивостей сталі)	<i>англ.</i> steel; <i>рос.</i> стальной
<i>пісковий</i> (який складається з піску)	<i>піщаний</i> (який містить у собі багато піску)	<i>англ.</i> sand; sandy; <i>рос.</i> песочный, песчаный
<i>ядровий</i> (який стосується до ядра)	<i>ядерний</i> (пов'язаний з використанням енергії, що виділяється внаслідок перетворень атомних ядер)	<i>англ.</i> nuclear; <i>рос.</i> ядерный

Від деяких основ утворилося три спільнокореневі прикметники, напр.: *вітер* → *вітровий*, *вітряний*, *вітряний* (Головащук, 2004: 77).

Наявність спільних чужомовних відповідників створює ілюзію синонімії цих прикметників. Синонімію засвідчують також деякі загальномовні словники. Так, у (Білодід, 1970–1980: IV, 684, IX, 639, 641) *металевий* і *металічний*, *сталевий* і *стальний* подано як синоніми, хоч укладачі фахових словників намагаються розрізнити ці прикметники, залишаючи за прикметниками на *-евий* значення загальної відносності, зокрема матеріально-речовинного походження, а за прикметниками на *-ний* – якісні значення, як прямі, так і переносні. Напр.: *металевий* – це виготовлений із металу, а *металічний* – це властивий металові (Караван, Клос & Лискович, 1994: 113; Некряч, Назаренко & Чернецький, 1990: 80), тобто *риштвання* і *стружка металеві*, а *блиск* і *присмак металічні* (Гінзбург, 2006). Аналогічно розрізняють прикметники *сталевий* і *стальний* (Карачун, Черненко, Чиж & Карачун, 2001: 285), тобто *литво сталеве*, а *колір стальний*.

Отже, наявність спільнокореневих прикметників відбиває багатство української мови і дає змогу самою формою прикметника конкретизувати значення, що конче потрібно для фахових текстів, хоча часто буває корисно і для загальноживаних.

Усі подані в таблиці 1 прикметники утворені за типовими українськими словотвірними моделями: за допомогою суфіксів слов'янського походження *-ов-/-ев-*, *-н-* і *-ан-/-ян-*, а також нових словотворчих суфіксів (суфіксів-інновацій) *-ичн-/-ічн-*, *-альн-/-іальн-*, *-арн-*, *-ивн-*, що є наслідком приєднання поліфункційного питомого суфікса *-н-* до семантично порожніх чужомовних прикметникових суфіксів (*-іс-*, *-ів-*, *-ал-*, *-ар-*) (Грищенко, 1979: 122–125, 144–149, 154–160; Городенська, 1986: 206–207, 211–213).

Велику шкоду чіткому розмежовуванню і правильному вживанню спільнокореневих прикметників завдало політичне втручання в питання української мови та української термінології на початку 30-х років ХХ ст. Керівною настановою в галузі українського словотвору стала (Хроніка НДІМ, 1934), де, зокрема, поширення як в термінологічних словниках, так і в пресі «прикметників з суфіксом *-овий*, замість суфікса *-ний* (предметовий, позакласовий, машинний, високовольтовий, мільйоновий і т. д. – замість: предметний, позакласний, машинний, мільйонний...)» покласифіковано як «безпідставне, всупереч живій мові трудящих» і зазначено, що «штучним протаскуванням прикметників на *-овий* (при наявності прикметників на *-ний*)», а особливо з «наголосом на *о*, *-óвий*, націоналістичні елементи намагалися в словниковій роботі провести шкідливу тенденцію – відривати українську літературну мову від мови працюючих, орієнтувати її в напрямку до полонізації» (Хроніка НДІМ, 1934: 139). На виконання цієї настанови (хоч і без посилання на неї) у вступній статті до «Математичного термінологічного бюлетеня», надрукованого 1934 року за Постановою Наркомосвіти УСРР, однією з вад тричасинного «Словника математичної термінології» (Калинович, 1925; Калинович, 1926; Калинович & Холодний, 1931) визнано диференціювання значень і подавання в словнику до одного російського прикметника двох різних відповідників, наприклад, до «рос. прикметника лунный подаються два відповідники: *місяцевий* і *місячний*, (лунные горы – *місяцеві гори*, а лунная ночь – *місячна ніч*); для рос. солнечный подаються знову два відповідники: *сонцевий* і *сонячний* і т. д.»¹. Унаслідок цього *нібито* «неможливо зрозуміти, коли вживати один з них, коли другий, що значно утруднює засвоєння та користування термінологією» (Дрінов & Сабалдир, 1934: 12–13).

На думку термінознавців (Кочерга & Непийвода, 2000: 20–21; Кочерга, 2008: 399; Кочерга, 2015: 45), вилучення із широкого наукового обігу потрібних прикметників не дає змогу відрізнити у фахових текстах *сонцевий день* (астрономічний термін, проміжок часу між двома чітко зазначеними моментами; *англ.* solar day) від *сонячного дня* (безхмарного, сприятливого до спостереження неба; *англ.* sunny day) і змушує фахівців уживати запозиченого прикметника *солярний*. Ще гірше із прикметниками від слова *місяць* у двох його значеннях (природний супутник Землі та проміжок часу, що дорівнює одній дванадцятій року). Замість вживати термінів *місяцевий календар*, *місяцевий рік* поруч із *місячним строком* та *щомісячними зустрічами* фахівці змушені вдаватися до розлогих і часом кострубятих конструкцій.

З огляду на це конче потрібно не лише повернути в науковий обіг репресовані прикметники та в подальшому утворювати потрібні для фахових текстів прикметники за питомими українськими моделями (Кочерга & Непийвода, 2000; Карпіловська, Кочерга & Мейнарович, 2004; Кочерга, 2015), а й важливо чітко показати значеннєві відмінності спільнокореневих відіменникових українських прикметників та правильне вживання їх залежно від значення на широкому корпусі двослівних термінів, побудованих за моделлю <відіменниковий прикметник> + <іменник>.

Аналіз основних публікацій

Історичний розвиток окремих словотвірних типів прикметників української мови ґрунтовно досліджено в працях І.І. Кунця, зокрема прикметники із

¹ Тут і далі в цитатах збережено стиль, шрифтове виділення і орфографію першоджерела.

суфіксом *-ов-/-ев-* – у (Кунець, 1960), а прикметники із суфіксом *-н-* – у (Кунець, 1963), тоді як історію словотворення прикметників із різними суфіксами узагальнено викладено в авторефераті дисертації (Кунець, 1962).

Спільнокореневим прикметникам української мови, утвореним за допомогою найпоширеніших суфіксів, що дають найбільшу кількість паралельних утворів², присвячено дисертацію Г.Х. Щербатюк, де, зокрема, досліджено спільнокореневі прикметники із співвідносними суфіксами *-н-* та *-ов-/-ев-* (Щербатюк, 1974: 5–9).

Грунтовному дослідженню моделей суфіксального словотворення прикметників в українській мові присвячено праці (Грищенко, 1979) та (Городенська, 1986).

Проте всі зазначені дослідження переважно ґрунтуються на вжитку прикметників у загальноживаних текстах, де велику роль відіграє контекст і чітко окреслювати й розмежовувати значення спільнокореневих відіменникових прикметників не так важливо, як у фахових, для яких бажано, щоб сама форма прикметника конкретизувала значення.

Як відомо, фахова мова не має власних словотворчих засобів і використовує словотвірні моделі загальноживаної мови. Проте з розмаїття словотвірних моделей загальноживаної мови фахова мова обирає лише найтиповіші, які забезпечують однозначну відповідність форми змістові.

Саме це спонукало нас обрати спільнокореневі відіменникові прикметники у фахових текстах об'єктом цього дослідження.

Мета статті:

1) дослідити тенденції творення спільнокореневих відіменникових прикметників із суфіксами *-н-* і *-ов-/-ев-* і найтиповіше значеннєве розмежування таких прикметників у загальноживаній мові;

2) запропонувати використовувати у фахових текстах таке найтиповіше значеннєве розмежування спільнокореневих прикметників і показати переваги цього підходу на прикладах пар спільнокореневих прикметників *сónячний* – *сонцéвий* і *хмáрний* – *хмаровíй*, дуже важливих для сучасних фахових текстів.

Виклад основного матеріалу

1 Загальні положення

Прикметниковий суфікс *-н-* походить від спільнослов'янського прикметникового суфікса *-ьн-*, який був відомий слов'янським мовам ще на зорі їхнього історійного розвитку й уже в спільнослов'янський період став продуктивним засобом творення прикметників від іменників усіх давніх основ (Кунець, 1963: 167, 176). Первинним значенням цього суфікса було значення загальної нейтральної відносності «відноситься до чогось» (Кунець, 1963: 167, 177). Поступово суфікс *-н-* розвинувся в нейтральний прикметниковий формант, словотворча функція якого полягала в перетворюванні твірної, переважно

² У мовознавчій літературі зі значенням результату процесу зазвичай уживають терміна *утворення*, див. напр. (Русанівський, Тараненко, Зяблюк & інші, 2004: 24, 29, 31, 41, 63 тощо). Таке терміновживання, на нашу думку, виникло під впливом російської мови і суперечить нормам української мови, згідно з якими треба відрізняти назву процесу від назви результату процесу, використовуючи, де це можливо, різні іменники. З огляду на це *утворювання* – це опредметнена дія за значенням *утворювати*; *утворення* – це опредметнена подія за значенням *утворити*; а *утвір* – це результат (те, що є результатом певного процесу).

іменникової, основи на прикметник. І вже в давньоруській³ (давньоукраїнській – М.Г.) мові лексичне значення цих прикметників визначала саме семантика твірної основи (Кунець, 1963: 177).

Пізніше, приблизно із XVI ст., суфікс *-н-* став засобом творення прикметників від запозичених слів (Кунець, 1963: 167).

У (Кунець, 1963: 167–168) виділено такі типи відіменникових прикметників із суфіксом *-н-* у сучасній українській мові:

1) зі значенням загальної відносності, напр.: *ручний, посудний, костюмний, автобусний, атмосферний, камерний*;

2) зі значенням відношення до місця і простору, напр.: *східний, західний*;

3) зі значенням часових відношень, напр.: *річний, вічний, місячний*;

4) зі значенням матеріально-речовинного походження предмета, напр.: *залізний, мідний*;

5) зі значенням приналежності, відношення до особи, її професії тощо, напр.: *тока́рний, куста́рний*;

6) з якісним значенням, напр.: *розумний, надійний, обманний, сумний*.

Отже, у сучасній українській мові суфікс *-н-* став поліфункційним засобом, що дає змогу утворювати від іменникових основ як відносні, так і якісні прикметники.

Суфікс *-ов-/-ев-* за своїм походженням – це суфікс присвійних прикметників (Кунець, 1963: 169). Так, у спільнослов'янську епоху прикметники із цим суфіксом були присвійними прикметниками, тобто тотожні за значенням з родовим відмінком назви особи чи істоти. Водночас такі прикметники, утворені від назв дерев, уже вказували на матеріал, із якого виготовлено предмет. У давньоруській (давньоукраїнській – М.Г.) і староукраїнській⁴ (середньоукраїнській – М.Г.) мовах у прикметників із суфіксами *-ов-/-ев-* сформувалася тенденція до стирання значення присвійності та розвитку і становлення значення відносності. Уже в актовій мові XIV–XV ст. прикметники із суфіксом *-ов-/-ев-*, утворені від назв тварин, предметів, а також від топонімічних назв, мали відносне значення (Кунець, 1960: 83–84).

Прикметники із суфіксом *-ов-/-ев-*, утворені від назв матеріалів, зафіксовано ще із XIV ст., а із XVI ст. зазначений суфікс стає основним засобом творення прикметників від назв тканин, мінералів, металів та інших виробів із загальним значенням «виготовлений із чого», «має властивість чого». Так, у XVI–XVIII ст. у староукраїнську (середньоукраїнську – М.Г.) мову входить багато назв тканин чужомовного походження, від яких утворилися прикметники тільки із суфіксом *-ов-/-ев-*. Приблизно тоді в українській мові з'являється багато нових назв хімічних речовин, мінералів, металів, прикметники від яких також утворювали за допомогою суфікса *-ов-/-ев-* (Кунець, 1960: 89).

³ Тут і далі збережено назви мов в опрацьованих першоджерелах, а в дужках проставлено сучасну назву. Так, мову, поширену на території сучасної України в XI–XIV ст., яку й у (Русанівський, Тараненко, Зяблюк & інші, 2004: 128) названо *давньоруською*, у сучасних українськомовних працях називають *давньоукраїнською* мовою (Купчинська & Пілецький, 2014: 14–15; Брус, 2016: 27), а в англійськомовних – Old Ukrainian (Shevelov, 1993).

⁴ Цю поширену в XIV–XVIII ст. в Україні, Білорусі, а частково і в прилеглих землях (у Польщі, Молдові) мову юридичних документів, згодом – конфесійної, полемічної, художньої, проповідницької, історіографічної, частково наукової літератури, яку й у (Русанівський, Тараненко, Зяблюк & інші 2004: 641) названо *староукраїнською*, у сучасних українськомовних працях називають *середньоукраїнською* мовою (Купчинська & Пілецький, 2014: 13, 15), а в англійськомовних працях – Middle Ukrainian (Shevelov, 1993).

Отже, ще у староукраїнській (середньоукраїнській – М.Г.) мові в системі відіменникового творення відносних прикметників суфікс *-ов-/-ев-* починає дуже конкурувати із суфіксом *-н-*, опинившись із ним в одному синонімічному⁵ ряді (Кунець, 1963: 168). Проте вживання того чи того суфікса із цієї синонімічної пари, найтиповішої для відіменникового словотворення українських прикметників, залежало в староукраїнській (середньоукраїнській – М.Г.) мові головню від морфонологічних особливостей твірної основи іменника, від якого треба було утворити прикметник (Кунець, 1963: 170).

Ця тенденція збереглася й у сучасній українській мові, у якій суфікс *-н-* і далі є продуктивним засобом творення відіменникових прикметників зі значенням загальної відносності, однак від односкладових основ та основ іменників із суфіксами *-к-, -ок-, -ик-, -ець* переважно маємо відносні прикметники із суфіксом *-ов-/-ев-* (Кунець, 1963: 170). Так само збіг кількох приголосних наприкінці твірної іменникової основи зазвичай спричинює приєднання суфікса *-ов-/-ев-* (*поштóвий, гвинтовий, тундровий* тощо), хоча зрідка, переважно в прикметниках, утворених від чужомовних основ, може за таких умов бути й суфікс *-н-* (*елементний, авангардний*) (Щербатюк, 1974: 6). Проте словники «золотого десятиріччя» фіксували *елементóвий* (Шелудько & Садовський, 2019: 112) й *авангардóвий* (Кримський, 2016: 1).

Щодо пар спільнокорених прикметників із суфіксами *-н-* і *-ов-/-ев-*, то зазвичай спочатку з'явилися прикметники із суфіксом *-н-*, а вже потім від тих самих основ – із суфіксом *-ов-/-ев-*. З огляду на це постає природне питання, чому від іменникових основ, від яких мова вже має прикметники із суфіксом *-н-*, виникли прикметники із суфіксом *-ов-/-ев-*? На думку (Щербатюк, 1974: 5), причина полягає насамперед у тому, що прикметники із суфіксом *-н-* дуже активно розвивають якісні значення і передають одну певну ознаку предмета. Щоб передати загальне (недиференційоване) відношення до предмета, замість них починають уживати прикметників із суфіксом *-ов-/-ев-*. Цю групу становлять прикметники, за твірні основи яких правлять конкретні й абстрактні іменники, що є назвами істот і неістот.

Г.Х. Щербатюк уважала, що в загальноновживаній мові більшість спільнокорених прикметників із суфіксами *-н-* і *-ов-/-ев-* функціують як семантично тотожні, для них характерна зазвичай взаємозамінність у тих самих чи близьких контекстах, і наводить приклади *вечі́рній – вечорóвий, ожі́нний – ожі́новий* (Щербатюк, 1974: 6). Проте в (Білодід, 1970–1980: I, 345) зазначено, що прикметник *вечорóвий* переважно має поетичне забарвлення. А другий приклад суперечить іншому твердженню авторки, що «прикметники зі значенням “що відноситься до дерева, куща” вживають тільки у формі на *-овий*: *вільхóвий, осі́ковий, смере́ковий, акці́євий, лі́повий* тощо» (Щербатюк, 1974: 6). Тому не дивно, що в (Білодід, 1970–1980: V, 148) подано приклади вживання прикметника *ожі́новий* у творах Лесі Українки та Євгена Гуцала, тоді як нема жодного прикладу вживання прикметника *ожі́нний*. А в (СУМ 20, n.d.)

⁵ За наявності спільнокорених іменників із різними значеннями виникають і відповідні спільнокореневі прикметники, утворені від різних, але пов'язаних основ, за допомогою того самого словотворчого суфікса *-н-*, напр.: *синоні́мний* від *синоні́м*, *синоні́мі́йний* від *синоні́мія* (мовне явище) та *синоні́мі́чний* від *синоні́мі́ка* (наука про синонімію) (Васецька, 2014: 296). Тому *ряди і пари – синоні́мі*, бо це ряди і пари синоні́мів, а *відношення і факти – синоні́мі́ні*, бо це відношення і факти синонімії, тоді як дослідження – *синоні́мі́чне*, тобто дослідження із синоніміки, так само як *фізичне* дослідження – це дослідження з фізики.

прикметник *ожі́нний* проілюстровано двома непереконливими прикладами, перший – із науково-популярної літератури з терміном *ожі́нне листя*, а другий – із навчальної літератури з терміном *ожі́нна наливка*. Хоча пошукова система Google не подає жодного прикладу вживання терміна *ожі́нне листя*, а терміна *ожі́нове листя* знаходить 115 разів, *ожі́нна наливка* – три рази, а *ожі́нова наливка* – 161 раз, що свідчить про переважне вживання в цих термінах прикметника *ожі́новий*.

Так само, констатуючи, що паралельне функціонування пари спільнокореневих прикметників із суфіксами *-н-* і *-ов-/-ев-* нерідко призводить до того, що один з них виходить з ужитку, Г.Х. Щербатюк наводить невдалий приклад: *квадрáтний* – *квадратóвий* (Щербатюк, 1974: 7). Проте в (Білодід, 1970–1980: IV, 127–128) зазначено, що *квадратóвий* – це той, який має форму квадрата, а *квадрáтний* – це насамперед прикметник до *квадрата* 2, тобто другого степеня будь-якого числа. Отже, *дужки*, *нарізь* і *стіл* – *квадратóві*, а *корінь*, *метр* і *рівняння* – *квадрáтні* (Гінзбург, Требульова, Левіна & Корніловська, 2007: 320). Тому вживання прикметника *квадрáтний* зі значенням *квадратóвого*, що відбувалося і відбувається під впливом російської мови, і, на жаль, зафіксовано в (СУМ20, n.d.), на нашу думку, збіднює українську мову.

Отже, в українській мові деякі прикметники із суфіксами *-н-* і *-ов-/-ев-*, утворені від спільної основи, функціонують як спеціалізовані форми з лексичними нюансами в значеннях (Кунець, 1963: 170–171), а часто їхні лексичні значення істотно різняться. Так, у (Грищенко, 1979: 125, 156) подано численні приклади паралельних утворів, які мають спільну твірну іменникову основу й різні значення через відмінність суфіксів: *ві́чний* – *віков́ий*, *голос́ний* – *голосов́ий*, *жі́рний* – *жиров́ий*, *звичáйний* – *звичає́вий*, *звуч́ний* – *звуков́ий*, *розум́ний* – *розумóвий*, *сердéчний* – *серце́вий*, *слі́зний* – *сльозов́ий*, *слу́шний* – *слухов́ий*, *сма́чний* – *смаков́ий*, *холóдний* – *холодóвий* тощо. Перші члени зазначених прикметникових пар (із суфіксом *-н-*) передають якісні ознаки, другі (із суфіксом *-ов-/-ев-*) – відносні.

Наведені приклади є додатковим свідченням того, що, окрім морфонологічних умов сполучності суфіксів *-н-* та *-ов-/-ев-* із твірними основами, у системі прикметникового словотворення сучасної української мови важливу роль відіграє також функційний розподіл нейтральних словотворчих формантів. Першому з них (*-н-*) фактично не властива функційна закріпленість у зв'язку з творенням як якісних, так і відносних прикметників; другий формант *-ов-/-ев-* уживаний переважно як суфікс відносних прикметників.

У (Грищенко, 1979: 125) зазначено, що розмежовувати значення за допомогою суфіксів *-н-* і *-ов-/-ев-* можливо також і в межах якісних прикметників, у чому переконують, зокрема, такі приклади, як *бід́ний* – *бідóвий*, *показ́ний* – *показóвий*, *чуд́ний* – *чудóвий*.

З огляду на це пропонуємо у фахових текстах використовувати все багатство української мови і за наявності якісних і відносних значень розмежовувати спільнокореневі відіменникові прикметники так: уживати прикметників із суфіксом *-н-* для передавання якісних значень, як прямих, так і переносних, а прикметників із суфіксом *-ов-/-ев-* для передавання значень загальної відносності та матеріально-речовинного походження.

Покажемо доцільність такого підходу на прикладі двох пар прикметників: *со́нячний* і *сонце́вий*, *хмар́ний* і *хмаров́ий*, дуже важливих для фахових текстів.

2 Розмежовування прикметників *сонячний* і *сонцевий* у фахових текстах

Від іменника *сонце* українська мова має два прикметники:

соняч + н-ий ← сонц/е (\neq – а, ц – ч, н – н') (Сікорська, 1995: 219);

сонц + ев-ий ← сонц/е;

де в круглих дужках показано, що в разі додавання суфікса *-н-* до іменникової основи *сонц-* відбуваються такі морфонологічні явища (Сікорська, 1995: 3, 10):

– нарощення – звук *а* замінює нульовий звук (\neq) твірного іменника;

– чергування – наявні в основі твірного іменника *ц* і *н* замінюються в основі похідного прикметника на *ч* і *н'* (пом'якшений).

У Словнику (Калинович & Холодний, 1931: 81) подано як відповідники російського *солнечный* обидва ці прикметники⁶, але у двох різних значеннях: у першому відносному значенні – прикметника *сонцевий*, напр.: *затмение солнечное – затьма сонцева*; *звезда солнечная – зоря сонцевого типу*; *лучи солнечные – проміння сонцеве*; *околосолнечный – присонцевий*; *параллакс солнечный – паралакса сонцева*, *постоянная солнечная – стала сонцева*, *сутки солнечные – доба сонцева* (Калинович & Холодний, 1931: 73, 76–79, 81). Проте, як зазначено вище, унаслідок політичного втручання в питання української мови та української термінології на початку 30-х років ХХ ст. прикметника *сонцевий* фактично вилучили із фахових словників і єдиним відповідником російського *солнечный* залишили прикметника *сонячний* (Гейченко, Завірюхіна, Зеленюк & інші, 1998: 696; Караван, Клос & Лискович, 1994: 234). Хоч у (Білодід, 1970–1980: IX, 459–461) зафіксовано обидва прикметники: *сонячний* як основний з п'ятьма значеннями (перше з яких відносне, друге і третє – прямі якісні, а четверте і п'яте – переносні якісні) і *сонцевий* як синонім прикметника *сонячний* у першому відносному значенні.

Відродженню фахового вжитку прикметника *сонцевий* істотно сприяв академічний словник (Кочерга & Мейнарович, 2010; Кочерга & Мейнарович, 2010а), електронну версію якого викладено на сайті <https://e2u.org.ua/>. У цьому словнику рекомендовано у відносному значенні вживати лише прикметника *сонцевий*.

З огляду на це в таблиці 2 подано приклади українських термінів з відносним відіменниковим прикметником *сонцевий* та їхні англійські відповідники, узяті із зазначеного академічного словника, а також відповідні російські терміни, узяті з англійсько-російських словників, викладених на сайті <https://translate.academic.ru/>.

Таблиця 2. Приклади вживання відносного прикметника *сонцевий*.

Український термін	Англійський відповідник	Російський відповідник
<i>1 Значення загальної відносності</i>		
<i>сонцева</i> активність	solar activity	солнечная активность
<i>сонцевий</i> виплеск	solar (radio) burst	солнечный всплеск, солнечная вспышка

⁶ Прикметника із суфіксом *-н-* подано в тогочасному фонетичному варіанті *соняшний*.

Український термін	Англійський відповідник	Російський відповідник
<i>сонцєвий</i> вітер (постійний потік частинок від Сонця в міжпланетний простір)	solar wind	солнечный ветер
<i>сонцєвий</i> диск	solar [Sun's] disk	солнечный диск
<i>сонцєва</i> енергія	solar energy; solar power	солнечная энергия
<i>сонцєве</i> затемнення	solar eclipse	солнечное затмение
<i>сонцєве</i> збурювання // збурення	solar disturbance	солнечное возмущение
<i>сонцєва</i> корона	solar corona	солнечная корона
<i>сонцєвий</i> лімб (край сонцевого диска)	solar limb	край диска Солнца
<i>сонцєва</i> матерія	solar matter	солнечная материя
<i>сонцєве</i> опромінювання // опромінення	solar irradiation, insolation	солнечная радиация
<i>сонцєва</i> плазма	solar plasma	солнечная плазма
<i>сонцєва</i> пляма (пляма на Сонці)	sunspot	солнечное пятно
<i>сонцєва</i> поверхня	solar surface	солнечная поверхность
<i>сонцєве</i> променювання // випромінення	solar radiation	солнечное излучение
<i>білясонцєве</i> проміння	circumsolar radiation	околосолнечная радиация
<i>сонцєве</i> проміння	solar radiation, sunrays	солнечное излучение
<i>сонцєвий</i> промінь	sun ray, sunbeam	солнечный луч
<i>сонцєвий</i> протуберанець	solar prominence	солнечный протуберанец
<i>сонцєве</i> світло	sunlight	солнечный свет
<i>Сонцєва</i> система	Solar system	Солнечная система
<i>сонцєвий</i> спалах	solar flare	солнечная вспышка
<i>сонцєвий</i> спектр	solar spectrum	солнечный спектр
<i>сонцєвий</i> ультрафіолет	solar ultraviolet	ультрафиолетовое излучение Солнца
<i>сонцєвий</i> факел	solar facula	солнечный факел
<i>сонцєва</i> фотосфера	solar photosphere	солнечная фотосфера
<i>сонцєва</i> хромосфера	solar chromosphere	солнечная хромосфера
<i>сонцєвий</i> цикл	solar cycle	цикл солнечной активности
<i>сонцєва</i> частинка	solar particle	солнечная частица

Український термін	Англійський відповідник	Російський відповідник
<i>сонцєвий шум</i>	solar (radio) noise	радиоизлучение Солнца
<i>сонцєве явище</i>	solar phenomenon	явление на Солнце
2 Похідні відносні значення		
2.1 Який використовує сонцеву енергію (сонцеве проміння)		
<i>сонцєва батарея</i>	solar battery	солнечная батарея
<i>сонцєвий відбивач</i>	solar reflector	солнечный отражатель
<i>сонцєвий генератор</i>	solar generator	солнечный генератор
<i>сонцєвий двигун</i>	solar engine	двигатель на солнечной энергии
<i>сонцєве джерело (електро)живлення</i>	solar power supply	солнечный источник (электро)питания
<i>сонцєве дзеркало</i>	solar mirror	солнечное зеркало
<i>сонцєва електростанція</i>	solar power plant	солнечная электростанция
<i>сонцєвий елемент</i>	solar cell	солнечный элемент
<i>сонцєва енергетика</i>	solar-power engineering	гелиоэнергетика
<i>сонцєва енергетична устава</i>	solar power system	солнечная энергетическая установка
2.2 Пов'язаний з обертанням Землі навколо власної осі (спостережуваним як рух Сонця небосхилом) та навколо Сонця		
<i>сонцєвий годинник</i>	sundial	солнечные часы
<i>сонцєвий день (проміжок часу, астр.)</i>	solar day	астрономические сутки
<i>сонцєва доба</i>	solar day	астрономические сутки
<i>сонцєвий календар</i>	solar calendar	солнечный календарь
<i>сонцєво-місяцєвий календар</i>	lunisolar calendar	лунно-солнечный календарь
<i>сонцєвий компас (для визначання сторін світу за Сонцем)</i>	sun compass	солнечный компас
<i>сонцєвий місяць (місяць за сонцевим календарем)</i>	solar month	солнечный месяц
<i>навколосонцєва орбіта</i>	circumsolar orbit	околосолнечная орбита

Український термін	Англійський відповідник	Російський відповідник
<i>сонцєвий</i> приплив (приплив, спричинений Сонцем)	solar tide	солнечный прилив
<i>сонцєвий</i> рік	solar year	солнечный год
<i>сонцєвий</i> рух (рух Сонця небосхилом)	solar motion	движение Солнца
<i>сонцєвий</i> час (час дня, який визначають за Сонцем)	solar time	солнечное время дня
2.3 Пов'язаний з вивченням Сонця		
<i>сонцєвий</i> зонд	solar probe	солнечный зонд
<i>сонцєва</i> обсерваторія	solar observatory	солнечная обсерватория
<i>сонцєвий</i> телескоп	solar telescope	солнечный телескоп

Із таблиці 2 випливає, що відносний прикметник *сонцєвий* ужитий як зі значенням загальної відносності («стосується до Сонця»), так і в похідних відносних значеннях («стосується до сонцевої енергії / сонцевого проміння», «стосується до спостережуваного руху Сонця небосхилом», «стосується до вивчення Сонця»). Зауважимо, що переважна частина термінів, поданих у таблиці 2, не є вузькофаховими, вони також трапляються й у загальнонавчаних текстах, особливо тепер з огляду на все ширше використання в побуті відновних джерел енергії замість викопних.

Приклади українських термінів або загальнонавчаних словосполук⁷ з якісним відіменниковим прикметником *сонячний* подано в таблиці 3, де розмежовано його прями та переносні значення. Ці приклади взято як із зазначеного академічного словника, так і з інших словників, викладених на сайті <https://e2u.org.ua/>

⁷ Тут і далі для найпростішої синтаксичної одиниці мови, утвореної з двох або кількох повнозначних слів, пов'язаних між собою в граматичному плані і за змістом, ужито терміна *словосполука*. Хоч у (Бусел, 2005: 1345) терміни *словосполука* і *словосполучення* подано як синоніми, на нашу думку, треба давати перевагу першому терміну, оскільки лексичні значення саме його складників повністю відповідають позначеному ним утямку (поняттю) і від нього легко можна утворити прикметника *словосполуківий*. Саме терміна *словосполука* зафіксовано в академічному словнику (Кочерга & Мейнарович, 2010а; 1259), а також інших фахових словниках, напр.: (Карачун, Черненко, Чиж & Карачун, 2001: 5–6, 10–12; Ридар, 2015: 7, 10–11, 807). Терміна *словосполука* вжито в працях таких провідних мовознавців, як М.Ф. Наконечний, Ю.В. Шевельов, Б.Д. Антоненко-Давидович, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська та ін. Дослідивши тенденцію «до формально-словотвірного розмежовування віддіслівних іменників зі значенням завершеного процесу (на *-ня*, *-ття*) і значеннями його наслідків (з різними суміжними значеннями предметності)», О.О. Тараненко констатував, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. «у мовознавчих працях почастішало вживання термінів *словосполука* і *звукосполука* на місці вже усталених на сьогодні *словосполучення* і *звукосполучення*, оскільки *сполучення* має означати, на переконання прихильників цієї нормотворчої тенденції, тільки (завершений) процес» (Тараненко, 2015: 220–221).

Таблиця 3. Приклади вживання якісного прикметника *сонячний*.

Український термін або українська словосполука	Англійський відповідник	Російський відповідник
1 Прямі значення		
1.1 Сповнений яскравим світлом Сонця, залитий цим світлом		
<i>сoнячна</i> кімната	sunny room	солнечная комната
<i>сoнячна</i> погода	sunny weather	солнечная погода
<i>сoнячний</i> бік	sunny side	солнечная сторона
<i>сoнячний</i> день (безхмарний)	sunny day	солнечный день
<i>сoнячний</i> зайчик (відбитий блискучою поверхнею яскравий відсвіт сонцевого променю на чому-небудь)	sunlight spot, spot of sunlight	солнечный зайчик
<i>сoнячна</i> пляма (яскрава пляма на земному об'єкті; <i>син.</i> сонячний зайчик)	sunspot reflection of a sunray	солнечное пятно
яскраве <i>сoнячне</i> світло	sunshine	яркий солнечный свет
сліпуче <i>сoнячне</i> світло	brilliant sunshine	ослепительный солнечный свет
1.2 Лікування інтенсивним сонцевим промінням чи хворобливий стан, зумовлений впливом такого проміння		
<i>сoнячна</i> ванна (лікувальна процедура)	sunbath	солнечная ванна
<i>сoнячний</i> опік (ушкодження тканини тіла людини)	sunburn	солнечный ожог
<i>сoнячний</i> удар (тяжкий хворобливий стан, що настає внаслідок сильного перегрівання голови)	sunstroke	солнечный удар
2 Переносні значення		
2.1 Зовнішня подібність до сонцевих променів		
<i>сoнячне</i> сплетіння (скупчення нервових вузлів, що міститься з обох боків черевної аорти; нерви відходять від вузлів у різні боки, нагадуючи сонцеві промені)	solar plexus	солнечное сплетение

Український термін або українська словосполука	Англійський відповідник	Російський відповідник
2.2 Веселий, радісний, щасливий		
<i>с</i> онячна посмішка	sunny smile	радостная улыбка
2.3 Яскраво-жовтий із золотистим відтінком, схожий кольором на Сонце		
<i>с</i> онячне волосся	sunny hair	золотистые волосы

3 Розмежування прикметників *хмарний* і *хмаровий* у фахових текстах

У фаховій мові іменника *хмара* вживають у двох значеннях: традиційно-му й новітньому. Традиційно *хмарою* називають скупчення краплин води, кристаликів льоду та їхньої суміші в атмосфері у формі суцільної маси світлого або темного кольору, що несе дощ, град, сніг (Білодід, 1970–1980: XI, 93). Надалі позначатимемо цей астрономічний і метеорологічний термін як *хмара*¹. У новітніх інформаційних технологіях *хмарою* називають набір віддалених мережевих серверів (ISO 20294:2018: п. 3.5.8). Цей комп'ютерний термін позначатимемо як *хмара*².

Від іменника *хмара* українська мова має два прикметники:

хмар + н-ий ← хмар/а (Сікорська, 1995: 245);

хмар + ов-ий ← хмар/а.

Словник (Білодід, 1970–1980: XI, 95), у якому подано традиційне тлумачення іменника *хмара*, фіксує обидва прикметники: *хмарний* із чотирма значеннями (перше з яких відносне, друге – пряме якісне, а третє і четверте – переносні якісні) і *хмаровий* зі значенням «який утворився з хмари» і без жодного прикладу. Хоча, на думку (Грищенко, 1979: 156), прикметник *хмарний* – якісний, а *хмаровий* – відносний.

Академічний Російсько-український словник (1924–33) за редакцією А. Кримського і С. Єфремова, а також інші загальномовні російсько-українські словники «золотого десятиріччя», подаючи два українські відповідники до *рос. обlačний*, чітко розрізняли їхні значення: стан неба позначений прикметником *хмарний* (син. *хмурний*), а дощ і все, що утворюється із хмар або взагалі стосується до хмар – прикметником *хмаровий* (син. *хмаряний*, *хмариний*) (Єфремов, 2017: 15; Ізюмов, 1926: 316). Згідно з поданими в цих словниках прикладами: небо *хмарне*, дощ *хмаровий*, а явища і крапельки – *хмарові*. Тобто в зазначених словниках прикметника *хмарний* уважають якісним, а прикметника *хмаровий* – відносним, що відповідає загальній концепції, викладеній на початку цієї статті.

Так само чітко розмежували значення прикметників *хмаровий* і *хмарний* у фахових словниках «золотого десятиріччя». Наприклад, у словнику природничої термінології (Полонський, 1928: 79) подано: «**Облачный** (день, небо) – Хмарний; (слоє, система) – хмаровий».

На жаль, у повоєнних радянських і пострадянських загальномовних і фахових російсько-українських словниках не розмежовують якісне й відносне значення *рос. обlačний* і подають для нього одного українського відповідника, напр: «**облачный** *астр. метеор.* хмарний; **о** *слоє см. слоє*», хоч «**облачный с.** *астр. метеор.* хмаровий шар» (Гейченко, Завірюхіна, Зеленюк & інші, 1998: 400, 687).

З огляду на це у відносному значенні доцільно вживати лише прикметника *хмаровий*. У таблиці 4 окремо подано приклади українських термінів з відносним прикметником *хмаровий*, утворених від термінів *хмара*¹ і *хмара*². Українські астрономійні та метеорологічні терміни взято з академічного Англійсько-українсько-англійського словника (Кочерга & Мейнарович, 2010; Кочерга & Мейнарович, 2010а), а також із російсько-українських словників (Єфремов, 2017: 15; Ізюмов, 1926: 316; Полонський, 1928: 79), тоді як українські комп'ютерні терміни – зі словника (ІТ словник, 2001–2011). Їхні англійські і російські відповідники взято як із зазначених словників, так і з англійсько-російських словників, викладених на сайті <https://translate.academic.ru/>.

Таблиця 4. Приклади вживання відносного прикметника *хмаровий*.

Український термін	Англійський відповідник	Російський відповідник
1 Який стосується до хмари¹		
<i>хмарова</i> вода	cloud water	облачная вода
<i>хмаровий</i> екран (неба)	obscured sky cover	экранирующий облачный покров
<i>хмаровий</i> покрив	cloudage, cloud cover	облачный покров
<i>хмаровий</i> простір	cloudy area	облачное пространство
<i>хмарова</i> шапка	pileus	облачная шапочка
<i>хмаровий</i> шар	cloud layer	облачный слой
<i>хмарове</i> слабшання (радіохвиль)	cloud attenuation	затухание (радиоволн) в облаках
<i>хмарові</i> явища	cloud phenomena	облачные явления
2 Який стосується до хмари²		
<i>хмаровий</i> клієнт	cloud client	пользователь системы облачных вычислений
надавач <i>хмарових</i> послуг	cloud provider	провайдер ресурсов для облачных вычислений
<i>хмарові</i> обчислювання // обчислення	cloud computing	облачные вычисления
<i>хмарова</i> платформа	cloud platform	платформа для облачных вычислений
<i>хмарова</i> послуга	cloud service	сервис облачных вычислений
<i>хмарова</i> застосовна програма	cloud computing application, cloud application	облачное приложение
<i>хмарові</i> ресурси	cloud computing resources	облачные ресурсы
<i>хмарове</i> сховище	cloud storage	массовая память для облачных вычислений

Приклади українських термінів або загальнозживаних словосполук з якісним відіменниковим прикметником *хмарний* подано в таблиці 3, де розмежовано його прямі та переносні значення. Ці приклади взято як із зазначеного академічного Англійсько-українсько-англійського словника (Кочерга & Мейнарович, 2010; Кочерга & Мейнарович, 2010а), так і з інших словників, викладених на сайті <https://e2u.org.ua/>, а також зі словників (Єфремов, 2017: 15; Ізюмов, 1926: 316; Полонський, 1928: 79).

Таблиця 5. Приклади вживання якісного прикметника *хмарний*.

Український термін або словосполук	Англійський відповідник	Російський відповідник
1 Прямі значення		
<i>безхмарний</i> день	clear day	безоблачный день
<i>хмарний</i> день	cloudy day	пасмурный день
<i>хмарне</i> небо	murky sky, overcast sky	пасмурное небо
<i>хмарна</i> (астрономійна) ніч	cloudy night	облачная ночь
<i>хмарна</i> погода	gloomy weather, cloudy weather, overcast weather	облачная погода
2 Переносні значення		
<i>хмарний</i> настрій	–	мрачное настроение
<i>хмарне</i> життя	–	мрачная жизнь

Висновки:

1. Сучасна українська мова має численні пари паралельних утворів від спільної твірної іменникової основи, які різняться значеннями через відмінність словотворчих суфіксів: прикметники із суфіксом *-н-* передають якісні значення, як прямі, так і переносні, а прикметники із суфіксом *-ов-/-ев-* – значення загальної відносності та матеріально-речовинного походження.
2. На прикладі двох пар прикметників: *сонячний* і *сонцєвий*, *хмарний* і *хмарбвий*, дуже важливих для сучасних фахових текстів, доведено доцільність так розмежовувати спільнокореневі прикметники із зазначеними суфіксами.
3. Подані в таблицях 2–5 ряди термінів та загальнозживаних словосполук наочно показують, коли треба вживати прикметника із суфіксом *-ов-/-ев-*, а коли – із суфіксом *-н-*, що спростовує твердження (Дрінов & Сабалдир, 1934: 12) про те, що запропоноване розмежовування значно утруднює засвоєння та користування термінологією.

З огляду на викладене вище **пропонуємо**:

1. Укладачам фахових словників, мовознавцям і фахівцям конкретних наук у своїх працях, керуючись викладеним підходом, системно розмежовувати наявні спільнокореневі прикметники із суфіксами *-н-* і *-ов-/-ев-*, утворені від тих самих іменникових основ, питомих і запозичених, а

- також творити потрібні прикметники за цими типобвими українськими словотвірними моделями.
2. Укладачам загальнономовних словників та авторам загальноновживаних текстів, особливо присвячених використуванню в побуті відновних джерел енергії та сучасних комп'ютерних технологій, узяти до уваги цей підхід, коли сама форма прикметника конкретизує його значення.
 3. Укладачам словників, мовознавцям і термінознавцям проставляти наголоси як у пропонованих новотворах, так і у вилучених та напівзабутих словах, що їх повертають до фахового обігу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід, І.К. (Гол. ред.) (1970–1980). *Словник української мови*. (Т. I–XI). Київ: Наукова думка.
2. Брус, М.П. (2016). *Історична граматики української мови. Частина друга. Практичний матеріал. Термінологічний словник. Тестові завдання*. Івано-Франківськ: ПП Голіней О.М.
3. Бусел, В.Т. (Гол. ред.) (2005). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун».
4. Васецька, О. (2014). Метамова опису термінологічної синонімії української мови: терміни *синонімний – синонімічний – синоніміїний*. *Мова і культура*, 17, 1, 293–297.
5. Гейченко, В.В., Завірюхіна, В.М., Зеленюк, О.О. & інші. (1998). *Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос*. Київ: Наукова думка.
6. Гінзбург, М.Д. (2006). Чому ворота металеві, а блиск металічний? *Ринок інсталяцій*, 2, 52–53.
7. Гінзбург, М.Д., Требульова, І.О., Левіна, С.Д. & Корніловська, І.М. (2007). *Українська ділова і фахова мова: практичний посібник на щодень*. Київ: Фірма «ІНКОС», Центр навчальної літератури.
8. Головащук, С.І. (2004). *Словник-довідник з українського літературного слововживання*. Київ: Наукова думка.
9. Городенская, Е.Г. (1986). Словообразование имен прилагательных. У Русановский, В.М. (Відп. ред.) *Украинская грамматика* (с. 205–221). Киев: Наукова думка.
10. Грищенко, А.П. (1979). Суфіксальний словотвір прикметників в українській мові. У Жовтобрюх, М.А. (Відп. ред.) *Словотвір сучасної української літературної мови* (с. 119–170). Київ: Наукова думка.
11. Дрінов, Д. & Сабалдир, П. (1934). Проти націоналізму в математичній термінології. У *Математичний термінологічний бюлетень* (с. 5–22). Київ: Вид-во Всеукраїнської академії наук.
12. Єфремов, С. (Гол. ред.) (2017). *Російсько-український словник* (Т. 1–4). (Т. 3. О–П. Вип. 1. О–Поле). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго (Репринт з видання 1927 р.).
13. Изюмов, О. (1926). *Російсько-український словник*. Київ: Книгоспілка.
14. Калинович, Ф. (1925). *Словник математичної термінології. (Проект) Ч. 1. Термінологія чистої математики*. Київ: Держ. вид-во України.
15. Калинович, Ф. (1926). *Словник математичної термінології. (Проект) Ч. 2. Термінологія теоретичної механіки*. Київ: Держ. вид-во України.

16. Калинович, Ф. & Холодний, Г. (1931). *Словник математичної термінології. (Проект) Ч. 3. Астрономічна термінологія й номенклатура*. Харків: Радянська школа.
17. Караван, Ю.В., Клос, Є.С. & Лискович, О.Б. (1994). *Російсько-український словник фізичних термінів*. Київ: Вища школа.
18. Карачун, В.Я., Черненко, І.А., Чиж, С.М. & Карачун, О.О. (2001). *Російсько-українсько-англійський військовий словник*. Київ: Техніка.
19. Карпіловська, Є., Кочерга, О. & Мейнарович, Є. (2004). Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 503, 3–8.
20. Кочерга, О. (2008). Найпоширеніші негарзди в українській природничій термінології. *Український фізичний журнал*, 53, 4, 400–402.
21. Кочерга, О. (2015). Чого неможливо знайти бракує в загальному словнику. *Лексикографічний бюлетень*, 24, 44–48.
22. Кочерга, О. & Мейнарович, Є. (2010). *Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки). Частина I – англійсько-українська*. Вінниця: Нова книга.
23. Кочерга, О. & Мейнарович, Є. (2010а). *Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки). Частина II – українсько-англійська*. Вінниця: Нова книга.
24. Кочерга, О. & Непийвода, Н. (2000). Висловлювальні можливості української мови та втілення їх у термінотворенні. *Вісник Державного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 402, 19–22.
25. Кунець, І.І. (1960). Історичний розвиток лексико-словотворчих типів прикметників з суфіксом -ов(-ев-) в українській мові. *Питання мови і літератури*. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 82–92.
26. Кунець, І.І. (1962). *История словообразования прилагательных с суффиксами -ів, -ов(-ев), -ськ-, -н- в древнерусском и украинском языках* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Львовский гос. ун-т им. И. Франко.
27. Кунець, І.І. (1963). Прикметники з суфіксом -н-ий у давньоруській і в українській мовах. *Питання слов'янського мовознавства*, 7–8, 166–178.
28. Купчинська, З. & Пілецький, В. (2014). *Історична граматика української мови (2-ге вид., випр. та доповн.)*. Львів: Львівський нац. ун-т імені Івана Франка.
29. Некряч, Є.Ф., Назаренко, Ю.П. & Чернецький, В.П. (1990). *Російсько-український хімічний словник (2-ге вид.)*. Харків: Основа.
30. Полонський, Х. (1928). *Словник природничої термінології (Проект)*. Київ: Держ. вид-во України.
31. Рицар, Б. (Ред.). (2015). *Українсько-англійський словник з радіоелектроніки*. Львів: Колір ПРО.
32. Русанівський, В.М., Тараненко, О.О., Зяблюк М.П. & інші (ред. кол.). (2004). *Українська мова. Енциклопедія (2-ге вид., випр. і доповн.)*. Київ: Укр. енциклопедія.
33. Сікорська, З.С. (1995). *Українсько-російський словотворчий словник*. Київ: Освіта.
34. СУМ20 (n.d.). *Словник української мови online (Т. 1–13) (А-ПОКІРНО)*. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>
35. Тараненко, О.О. (2015). *Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
36. Хроніка НДІМ (Науково-дослідного інституту мовознавства) (1934). *Мовознавство*, 2, 139–145.

37. Щербатюк, Г.Х. (1974). *Общекорневые имена прилагательные в современном украинском литературном языке* [Автореф. дис. ... канд. филол. н.]. Институт языковедения им. А.А. Потебни.
38. ISO 20294:2018. *Graphic technology – Quantification and communication for calculating the carbon footprint of e-media*
39. IT словник (2001–2011). *Англійсько-український словник сучасних термінів з IT*. URL: <https://e2u.org.ua/>
40. Shevelov, G. Yu. (1993). Standard Ukrainian. *Internet Encyclopedia of Ukraine*. Canadian Institute of Ukrainian Studies. URL: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CS%5CT%5CStandardUkrainian.htm>

Mykhailo Ginzburg

ON THE SEMANTIC DIFFERENTIATION OF COMMON-ROOT DENOMINAL ADJECTIVES IN PROFESSIONAL TEXTS

The article examines the trends of using common-root denominal adjectives with the suffixes *-н-* and *-ов-/-ев-* both in general and professional texts, which are necessary to form two-word terms and general phrases based on the model < denominal adjective> + <noun 1>, where the denominal adjective expresses the permanent characteristic of the first material object, named by noun 1, which is related with the second material object.

The theoretical basis of this study was the works of leading Ukrainian linguists Ivan Kunets, Halyna Shherbatiuk, Arnold Hryshchenko, and Kateryna Horodenska, which considered the historical evolution of Ukrainian denominal adjectives with the suffixes *-н-* and *-ов-/-ев-* and in language for general purpose the parallel functioning of adjectives with these suffixes formed from the same noun stem.

It has been established that the suffix *-н-*, whose primary meaning was that of general neutral relativity, in modern Ukrainian has become a multifunctional suffix allowing to form both relative and qualitative adjectives from noun stems, and the suffix *-ов-/-ев-*, which by its origin was suffix of possessive adjectives, transformed into a suffix of relative adjectives. Hence the modern Ukrainian has numerous examples of parallel forms that have a common derivative noun stem and differ in the meaning due to the difference in suffixes: adjectives with the suffix *-н-* express qualitative meanings, both direct and figurative, and adjectives with the suffix *-ов-/-ев-* – the meanings of general relativity and material origin.

Such diversity of the Ukrainian language makes it possible to specify the meaning with the adjective form itself, which is necessary for professional texts, although it is often useful for general texts as well.

The semantic differentiation of two pairs of adjectives: сонячний and сонцевий, хмарний and хмаровий, which are very important for professional texts, is considered, and the practicability of the proposed approach is shown. The tables provide a collection of terms and two-word phrases clearly showing when to use a relative adjective with the suffix *-ов-/-ев-*, and when to use a qualitative adjective with the suffix *-н-*. This refutes the statement that the proposed differentiation makes it much more difficult to learn and use the terminology.

Keywords: denominal derivation, relative adjective, derivational suffix, suffixation, derivative stem, qualitative adjective.

REFERENCES

1. Bilodid, I.K. (Head ed.) (1970–1980). *Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (Vol. I–XI). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
2. Brus, M.P. (2016). *Istorychna hramatyka ukrainskoi movy. Chastyna druha. Praktychnyi material. Terminolohichnyi slovnyk. Testovi zavdanna. [Historical grammar of the Ukrainian language. Part two. Practical material. Terminological dictionary. Test tasks]*. Ivano-Frankivsk: PP Holinei O.M. (in Ukr.).
3. Busel, V.T. (Ed.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» (in Ukr.).
4. Vasetska, O. (2014). *Metamova opysu terminolohiinoi sinonimii ukrainskoi movy: terminy синонімний – синонімічний – синоніміїний [The metalanguage of description the Ukrainian term synonymy: terms синонімний – синонімічний – синоніміїний]. Mova i kultura [Language and culture], 17, 1, 293–297 (in Ukr.)*.
5. Heichenko, V.V., Zaviriukhina, V.M., Zeleniuk, O.O. & others. (1998). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk naukovoї terminolohii: Matematyka. Fyzyka. Tekhnika. Nauky pro Zemliu ta Kosmos. [Russian-Ukrainian dictionary of scientific terminology: Mathematics. Physics. Machinery. Earth and Space Sciences]*. Kyiv: Naukova dumka (in Rus./Ukr.).
6. Ginzburg, M.D. (2006). *Chomu vorota metalevi, a blysk metalichnyi? [Why are the gates metal and the shine metallic?]. Rynok instaliatsii [Market of installations], 2, 52–53 (in Ukr.)*.
7. Ginzburg, M.D., Trebulova, I.O., Levina, S.D. & Kornilovska, I.M. (2007). *Ukrainska dilova i fakhova mova: praktychnyi posibnyk na shchoden. [Ukrainian business and professional language: a practical guide for everyday life]*. Kyiv: Firma “INKOS”, Tsentri navchalnoi literatury (in Ukr.).
8. Holovashchuk, S.I. (2004). *Slovyk-dovidnyk z ukrainskoho literaturnoho slovovzhyvannia [Dictionary on Ukrainian literary word usage]*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
9. Horodenskaja, E.H. (1986). *Slovoobrazovanie imen prilagatel'nyh [Word formation of adjectives]*. In Rusanivskiy, V.M. (ed.-in-chief) *Ukrainskaja grammatika [Ukrainian grammar]* (pp. 205–221). Kyiv: Naukova dumka (in Rus.).
10. Hryshchenko, A.P. (1979). *Sufiksalsnyi slovotvir prykmetnykiv v ukrainskii movi [Suffix word-formation of adjectives in the Ukrainian language]*. In Zhovtobriukh, M. A. (Ed.-in-chief) *Slovotvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Word formation of modern Ukrainian literary language]* (pp. 119–170). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
11. Drinov, D. & Sabaldyr, P. (1934). *Proty natsionalizmu v matematychnii terminolohii [Against nationalism in mathematical terminology]*. In *Matematychnyi terminolohichnyi biuleten [Mathematical Terminology Bulletin]* (1934) (pp. 5–22). Kyiv: Vyd-vo Vseukrainskoi akademii nauk (in Rus./Ukr.).
12. Yefremov, S. (Head ed.) (2017). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary]* (Vol. 1–4). (Vol. 3. O–P. № 1. O–Pole). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (Reprint from ed. 1928) (in Rus./Ukr.).
13. Iziumov, O. (1926). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*. Kyiv: Knyhospilka (in Rus./Ukr.).
14. Kalynovych, F. (1925). *Slovyk matematychnoi terminolohii. (Proekt) Chastyna 1. Terminolohiia chystoi matematyky [Dictionary of mathematical terminology. (Project) Part 1. Terminology of pure mathematics]*. Kyiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy (in Rus./Ukr.).

15. Kalynovych, F. (1926). *Slovyk matematychnoi terminolohii. (Proekt) Chastyna 2. Terminolohiia teoretychnoi mekhaniky. [Dictionary of mathematical terminology. (Project) Part 2. Terminology of theoretical mechanics]*. Kyiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy (in Rus./Ukr.).
16. Kalynovych, F. & Kholodnyi, H. (1931) *Slovyk matematychnoi terminolohii. (Proekt) Chastyna 3. Astronomichna terminolohiia y nomenkliatura. [Dictionary of mathematical terminology. (Project) Part 3. Astronomical terminology and nomenclature]*. Kharkiv: Radianska shkola (in Rus./Ukr.).
17. Karavan, Yu.V., Klos, Ye.S. & Lyskovych, O.B. (1994). *Rosiisko-ukrainskyi slovyk fizychnykh terminiv. [Russian-Ukrainian dictionary of physical terms]*. Kyiv: Vyscha shkola (in Rus./Ukr.).
18. Karachun, V.Ia., Chernenko, I.A., Chyzh, S.M. & Karachun, O.O. (2001). *Russian-Ukrainian-English military dictionary*. Kyiv: Tekhnika (in Rus./Ukr./En.).
19. Karpilovska, Ye., Kocherha, O. & Meinarovych, Ye. (2004). Strukturni zminy ukrainskoi naukovoï terminolohii protiahom dvadtsiatoho storichchia. [Structural changes in Ukrainian scientific terminology during the twentieth century]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Serii "Problemy ukrainskoi terminolohii" [Herald of Lviv Polytechnic National University. Series: "Problems of Ukrainian Terminology"]*, 503, 3–8 (in Ukr.).
20. Kocherha, O. (2008). Naïposhyrenishi neharazdy v ukrainskii pryrodnychii terminolohii [The most common problems in Ukrainian natural science terminology]. *Ukrainskyi fizychnyi zhurnal [Ukrainian Physical Journal]*, 53, 4, 400–402 (in Ukr.).
21. Kocherha, O. (2015). Choho nemovoznavtsevi brakuie v zahalnomovnomu slovyku [What a non-linguist lacks in a common language dictionary]. *Leksykohrafichnyi biuletyn [Lexicographic bulletin]*, 24, 44–48 (in Ukr.).
22. Kocherha, O. & Meinarovich, E. (2010). *English-Ukrainian-English dictionary of scientific language (physics and related sciences)*. Part I – English-Ukrainian. Vinnytsia: Nova knyha (in En./Ukr.).
23. Kocherha, O. & Meinarovich, E. (2010a). *English-Ukrainian-English dictionary of scientific language (physics and related sciences)*. Part II – Ukrainian-English. Vinnytsia: Nova knyha (in Ukr./En.).
24. Kocherha, O. & Nepyivoda, N. (2000). Vyslovliuvalni mozhlyvosti ukrainskoi movy ta vtillennia yikh u terminotvorenni [Expressive possibilities of the Ukrainian language and their implementation in term formation]. *Visnyk Derzhavnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Serii "Problemy ukrainskoi terminolohii" [Herald of Lviv Polytechnic State University. Series: "Problems of Ukrainian Terminology"]*, 402, 19–22 (in Ukr.).
25. Kunets, I.I. (1960). Istorychnyi rozvytok leksyko-slovotvorchykh typiv prykmetnykiv z sufiksom -ov-(-ev-) v ukrainskii movi. [Historical evolution of lexical and word-forming types of adjectives with the suffix -ov-(-ev-) in the Ukrainian language]. *Pytannia movy i literatury [Questions of language and literature]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho un-tu, 82–92 (in Ukr.).
26. Kunets, I.I. (1962). *Istorija slovoobrazovanija prilagatel'nyh s suffiksami -iv, -ov- (-ev), -s'k-, -n- v drevnerusskom i ukrainskom jazykah [History of word formation of adjectives with suffixes -iv, -ov- (-ev), -s'k-, -n- in Old Ukrainian and in Modern Ukrainian]*. [Synopsis of PhD thesis]. L'vovskij gos. un-t imeni Ivana Franko (in Rus.).

27. Kunets, I.I. (1963). Prykmetnyky z sufiksom -n-yi u davnoruskii i v ukrainskii movakh [Adjectives with the suffix -н-ий in Old Ukrainian and in Modern Ukrainian]. *Pytannia slovianskoho movoznavstva* [Issues of Slavic Linguistics], 7–8, 166–178 (in Ukr.).
28. Kupchynska, Z. & Piletskyi, V. (2014). *Istorychna hramatyka ukrainskoi movy*. [Historical grammar of the Ukrainian language] (2nd ed., revised and enlarged). Lviv: Lvivskiy nats. un-t imeni Ivana Franka (in Ukr.).
29. Nekriach, Ye.F., Nazarenko, Yu.P. & Chernetskyi, V.P. (1990). *Rosiisko-ukrainskyi khimichnyi slovnyk*. [Russian-Ukrainian chemical dictionary] (2nd ed.). Kharkiv: Osnova (in Rus./Ukr.).
30. Polonskyi, Kh. (1928). *Slovnyk pryrodnychoi terminolohii (Proiekt)*. [Dictionary of natural terminology (Project)]. Kyiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy (in Rus./Ukr.).
31. Rytsar, B. (Ed.). (2015). *Ukrainian-English Dictionary of Electronics*. Lviv: Kolir PRO (in Ukr./En.).
32. Rusanivskiy, V.M., Taranenko, O.O., Ziabliuk M.P. & others (ed. staff). (2004). *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. [Ukrainian language. Encyclopedia] (2nd ed., revised and enlarged). Kyiv: Ukr. entsyklopediia (in Ukr.).
33. Sikorska, Z.S. (1995). *Ukrainsko-rosiiskyi slovotvorchyi slovnyk* [Ukrainian-Russian word-formation dictionary]. Kyiv: Osvita (in Ukr./Rus.).
34. SUM20 (n.d.). *Slovnyk ukrainskoi movy online* [Dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 1–13). Retrieved from <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0> (in Ukr.).
35. Taranenko, O.O. (2015). *Aktualizovani modeli v systemi slovotvorennia suchasnoi ukrainskoi movy (kinets XX – pochatok XXI st.)* [Actualized models in the word formation system of the modern Ukrainian language (late XX – early XXI centuries)]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
36. Khronika NDIM (Naukovo-doslidchoho instytutu movoznavstva) (1934). [Chronicle of the Research Institute of Linguistics] (1934). *Movoznavstvo*, 2, 139–145 (in Ukr.).
37. Shherbatiuk, H.Kh. (1974). *Obshhekornevye imena prilagatel'nye v sovremennom ukrainskom literaturnom jazyke* [Adjectives with the same root in modern Ukrainian literary language] [Synopsis of PhD thesis]. O.O. Potebnia Institute of Linguistics (in Rus.).
38. ISO 20294:2018 *Graphic technology – Quantification and communication for calculating the carbon footprint of e-media* (in En.).
39. IT slovnyk (2001–2011). Anhliisko-ukrainskyi slovnyk suchasnykh terminiv z IT. [English-Ukrainian dictionary of modern IT terms]. Retrieved from: <https://e2u.org.ua/> (in En./Ukr.).
40. Shevelov, G. Yu. (1993). Standard Ukrainian. *Internet Encyclopedia of Ukraine*. Canadian Institute of Ukrainian Studies. Retrieved from <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CS%5CT%5CStandardUkrainian.htm> (in En.).

К.Г. ГОРОДЕНСЬКА

м. Київ, Україна

ГРАМАТИЧНІ І ПРАВОПИСНІ ПРОБЛЕМИ СКЛАДНИХ СЛІВ ІЗ ЧИСЛІВНИКОВИМ КОМПОНЕНТОМ

У статті досліджено диференціацію форми числівникового компонента залежно від словотвірної функції та фонетичної позиції його фіналі у структурі складних слів. Проаналізовано норми вживання компонентів дво-, три-, чотири- і двох-, трьох-, чотирьох-, зафіксовані в українських правописах ХХ–ХХІ ст. і використані в ортографійних словниках, виявлено та систематизовано непослідовності в дотриманні цих норм. Оцінено конкуренцію форм родового і називного відмінків у назвах сотень як компонентів складних іменників та прикметників. Простежено традицію вживання у структурі складних іменників, прикметників та порядкових числівників (відносних порядкових прикметників) назв сотень п'ятсот–дев'ятсот у формі називного відмінка, а назв десятків та одиниць, пов'язаних із ними, у формі родового відмінка. Умотивовано граматичну форму порядкових числівників, утворених від кількісних числівників – назв сотень, тисяч, мільйонів і т. д. З'ясовано специфіку використання дробових невідмінюваних числівників та неозначено-кількісних числівників для побудови складних слів.

Ключові слова: складні іменники, складні прикметники, порядкові числівники (відносні порядкові прикметники), кількісні числівники, дробові числівники, граматична форма, правопис, сполучні голосні.

У науковій мові, зокрема в однослівних термінах складної будови і термінах, співвідносних з іменниковими словосполученнями, широко вживаним є препозитивний компонент, виражений означено-кількісними, передусім власне-кількісними числівниками. Обмежено використано в цій позиції дробові, збірні та неозначено-кількісні числівники.

Спостереження за вживанням різних числівників як складників термінонайменувань, зафіксованих у наукових працях, усіх правописах та ортографійних словниках української мови, свідчать про тривалі пошуки граматичної форми та правопису таких числівників, про хитання і непослідовності в їх використанні, неправильну граматичну та правописну кодифікацію деяких типів числівникових компонентів, ужитих у структурі складних слів. Це спричинено тим, що в українських граматиках числівник тенденційно подають як окремий частиномовний клас, що вирізняється своєю розгалуженою, роздрібненою словозмінною парадигматикою, зумовленою «особливостями походження та специфікою формування числівників як окремої лексико-граматичної категорії» (Баранник, 1969: 257). Одні дослідники виділили 6 типів словозміни числівників (там само), інші – десять (Вихованець, 2004: 175–180), проілюстрували їх зразками відмінювання відповідних числівників, що важливо для поєднання

числівникових форм із різними словами в реченні. Проте в наявних частиномовних описах числівника (Івченко, 1955; Баранник, 1969; Арполенко, Горденська & Щербатюк, 1980; Вихованець, 2004) немає інформації про критерії вибору граматичної форми числівників, належних до різних відмінкових парадигм, для побудови складних слів, передусім форм родового і називного відмінків. Не вмотивували використання граматичної форми числівників у структурі похідних слів і дослідники словотвору складних іменників, прикметників і порядкових числівників (відносних порядкових прикметників), бо зосередили увагу на частиномовних типах поєднуваних основ, утворенні складних слів за допомогою сполучних голосних звуків і без них (Клименко, 1984) та на їх правописі. Такий підхід яскраво віддзеркалюють і правописні кодекси ХХ–ХХІ ст. Найбільше плутанини у використанні форм **двох-, трьох-, чотирьох-** і числівникових сегментів **дво-, три-, чотири-**, форм назв сотень, десятків та одиниць як складників похідних іменників і прикметників. Саме ці обставини спричинили граматичні та правописні проблеми складних слів із першою числівниковою частиною, розв'язання яких на часі, інакше не вдасться правильно внормувати їх граматичне оформлення та правопис. У пропонуваній статті поставлено мету систематизувати ці проблеми за основними правописними кодексами української мови та найновішим орфографічним словником, визначити науково обґрунтовані способи їх розв'язання, спершись на нові норми «Українського правопису» (Київ: Наукова думка, 2019)⁸.

В «Українському правописі» 1928 р. для складених (так їх там названо) слів визначали не граматичну форму числівника в ролі їхньої першої частини, а сполучний голосний, зокрема **о** у словах із числівниками **один, два**: *одноповерховий, одnodенний, двогубий, двоногий, дворучка, двоаршинний* та ін., **и** у словах із числівниками **три, чотири**, а також із тими, що в родовому відмінку мають **и**: *триноги, триніжок тризубець, трипілля, чотирискладовий, семиліток, тридцятилітній* та ін. (УП, 1929: 27). **Дво-, три-, чотири-** входили до складу рядових (порядкових) числівників *двосотий, трисотий, чотирисотий* (УП, 1929: 54). Ілюстративний матеріал до цих правил свідчить, що їх потрібно було вживати в позиції перед будь-яким приголосним та голосним у складних словах.

В «Українському правописі» 1940 р. голосні **о** та **и** в перших числівникових частинах **одно-, дво-, три-, чотири-** як компонентах складних слів уже не названі сполучними голосними, тобто такі складні слова визнано утвореннями без сполучного звука (*одnodенний, двоногий двотижневик, триніжок, чотирикутник* та ін.), крім цього, до них додано складні слова з формами

⁸ Граматичні і правописні проблеми, спричинені числівниковим компонентом у складних іменниках, прикметниках та порядкових числівниках (відносних порядкових прикметниках), я тезово схарактеризувала у статті «Числівниковий компонент у складних словах як нормативна проблема», опублікованій у збірникові наукових праць «Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри» (Рівне: НУВГП, 2016. С. 37–38). Висловила свої міркування щодо розв'язання цих проблем, але вони не мали правової сили. Тепер, коли з'явився новий «Український правопис» (Київ: Наукова думка, 2019), я повертаюся до ґрунтовного аналізу граматичних і правописних питань використання числівників у складних словах, щоб узгодити свої рекомендації з новими нормами вживання числівникових компонентів **дво-, три-, чотири-** і **двох-, трьох-, чотирьох-**, дробового невідмінюваного числівника **пів**, уведеними до цього правописного кодексу.

двох-, трьох-, чотирьох-: *двохметровий, трьохлінійний, чотирьохскладовий* (УП, 1940: 24), у зв'язку з чим постало запитання про використання форм числівників **два, три, чотири**, зокрема чому потрібно писати *двоногий*, але *двохметровий*.

Як несполучні потрактовано голосні **о, и** і в «Українському правописі» 1960 р., але, на відміну від попереднього, було конкретизовано вживання числівникових форм **двох-, трьох-, чотирьох-** перед голосними **а, я, о**: *трьохаршинний, трьох'ярусний, двохосьовий* та в утвореннях на зразок *тридцятитрьохрічний* (УП, 1960: 34). Серед складних слів, які пишемо разом, подано складні іменники й прикметники, першою частиною яких є числівник, форму якого не визначено (*п'ятирічка, шестиденка, семиразовий, тридцятивосьмиповерховий* та ін.), і складні порядкові числівники, останнім компонентом яких є **-сотий, -тисячний, -мільйонний**: *дев'ятисотий, п'ятсоттридцятитисячний, шістдесятитримільйонний, багатотисячний* та ін. З наведеного ілюстративного матеріалу зрозуміло, що числівникові назви десятків та одиниць у складних словах потрібно вживати у формі родового відмінка (*тридцятивосьмиповерховий, шістдесятитримільйонний*), а назви сотень у складених числівниках – без будь-яких пояснень – у формі називного відмінка, тоді як назви десятків та одиниць, що з ними пов'язані, – у формі родового відмінка, пор.: *сімсотп'ятдесятиріччя, стодвадцятитримілітній, п'ятсоттридцятитисячний* (там само: 36).

В «Українському правописі» 1993 р. так само кваліфіковано статус голосних **о** та **и** в числівникових компонентах **одно-, дво-, три-, чотири-**, як перших частинах складних слів, але обмежено вживання форм **двох-, трьох-, чотирьох-** двома позиціями (замість трьох у попередньому виданні правопису) – лише перед голосними **а, о**: *двохосьовий, чотирьохактний* (УП, 1993: 360).

На цих лаконічних правилах українських правописів 1960 та 1993 років, без чіткої диференціації форм кількісного числівника у складних іменниках і прикметниках, а також у порядкових числівниках, було укладено дев'ять видань орфографічних словників української мови, які продемонстрували непослідовність у вживанні форм числівників у складних словах, а також ігнорування деяких правил, зокрема використано форми **двох-, трьох-, чотирьох-** перед усіма наступними голосними (за правописом 1993 р. їх треба вживати тільки перед **а, о**). Це спричинило низку непослідовностей і помилок. Типовим виявом непослідовності є використання форм **двох-, трьох-, чотирьох-** і компонентів **дво-, три-, чотири-** в ролі першої частини насамперед складних прикметників. Якщо в позиції перед голосним та **й** форми на **-ох / -ьох** переважають (пор.: *двохактний⁹, трьохактний, чотирьохактний, двохатомний, двохелектродний, трьохелектродний, чотирьохелектродний, двохосьовий, трьохосьовий, чотирьохосьовий, двох'ярусний, трьох'ярусний, чотирьох'ярусний* і т. д. (**але**: *двоокий, двооктавний, двоопуклий, триобмотковий, чотириадресний, чотириокий, чотириядерний* та ін.), то в позиції перед приголосним орфографічні словники подали у складних прикметниках здебільшого **дво-, три-, чотири-** (пор.: *двометровий, триметровий, чотири-*

⁹ Тут і далі свої спостереження ілюструємо прикладами складних прикметників, іменників та порядкових числівників, дібраних із найновішого дев'ятого видання «Українського орфографічного словника» (2009).

метровий; двоповерховий, триповерховий, чотириповерховий; дворазовий, триразовий, триразовий), але в деяких прикметниках зафіксовано в цій позиції і компоненти і **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-** (напр.: *двохлюбний, трьохвимірний, трьохзарядний, трьохпудовий, трьохшвидкісний, чотирьохструнний* та ін.). Усупереч відзначеній правописній нормі в орфографічних словниках з'явилося два кодифікованих складних прикметники: із першими числівниковими компонентами **дво-** і **двох-**, **три-** і **трьох-**, **чотири-** і **чотирьох-**, пор.: *триярусний* і *трьох'ярусний, чотириактний* і *чотирьохактний, чотириелектродний* і *чотирьохелектродний, чотириярусний* і *чотирьох'ярусний* та ін. На протигагу складним прикметникам у складних іменниках у позиції і перед приголосним, і перед голосним зафіксовані лише числівникові компоненти **дво-**, **три-**, **чотири-**, що демонструє другу непослідовність, напр.: *двочлен, двоокис; тричлен, трицикл, триокис; чотиричлен, чотириокис* та ін. Зазначені непослідовності, суть яких полягала в тому, що, по-перше, у складних прикметниках форми числівників на **-ох** / **-ьох** ужито не лише перед **а, о**, а й перед приголосними, і що, по-друге, у складних іменниках перед голосним потрібно було вживати **дво-**, **три-**, **чотири-** (у словниках подані *двоокис, двоокисень, триокис, чотириокисень, чотириоксид* та ін.), а в складних прикметниках у такій самій позиції – форми **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-** (у словниках подані *двохелектродний, двохелементний, двохосновний, двохосьовий, трьохелектродний, трьохелементний, трьохосновний, трьохосьовий, чотирьохелектродний, чотирьохосновний* та ін.), усунено в «Українському правописі» 2019 р. У ньому кодифіковано норму, згідно з якою у складних прикметниках та іменниках перед будь-яким звуком (приголосним, голосним) другого їхнього компонента потрібно вживати тільки **дво-**, **три-**, **чотири-**, серед ілюстрацій: *двобічний, двоелектродний, двоєдиний, двокілометровий, двоосьовий, двоярусний* і *двобій, двоголосся, двоєборство* та ін.; *триатомний, тривідсотковий, трикілометровий, триярусний* і *трикутник, триніжок* та ін.; *чотириактний, чотирибальний, чотиримісячний, чотириосьовий* і *чотирикутник* та ін. (УП, 2019: 46–59). Цієї норми будуть дотримуватися в українській мовній практиці за умови, якщо на її основі в новому орфографічному словнику подадуть вичерпний перелік (список) складних іменників та прикметників із першою числівниковою основою в потрібній нормативній формі.

В орфографічних словниках української мови майже 50 років непослідовно або й неправильно подавали порядкові числівники (відносні порядкові прикметники), утворені від кількісних числівників: *два тисячі, три тисячі, чотири тисячі; два мільйони, три мільйони, чотири мільйони; два мільярди, три мільярди, чотири мільярди* і т. д. Наприклад, в «Українському орфографічному словникові» (УОС, 2009) зафіксовано *двотисячний* і *двохтисячний, двомільйонний* і *двохмільйонний, двомільярдний* і *двохмільярдний; тритисячний* і *трьохтисячний, тримільйонний* і *трьохмільйонний, тримільярдний* і *трьохмільярдний; чотиритисячний* і *чотирьохтисячний, чотирьохмільйонний* (не подано *чотиримільйонний*), *чотиримільярдний* і *чотирьохмільярдний*. Запропоновані в цьому словникові порядкові числівники *двотисячний, двомільйонний, двомільярдний; тритисячний, тримільйонний, тримільярдний; чотиритисячний* суперечать граматичній нормі, адже в українській літературній мові такі порядкові числівники утворюємо від форми родового відмінка відповідних

кількісних складних і складених числівників, у якій є компонент (закінчення) **-ох /-ьох**, тобто нормативними є *двохтисячний, двохмільйонний, двохмільярдний* і т. д.

Відповідно до цієї граматичної норми української літературної мови в «Українському правописі» 2019 р. числівникові форми **двох-, трьох-, чотирьох-** потрібно вживати в порядкових числівниках, утворених від кількісних числівників *двісті, триста, чотириста; дві тисячі, три тисячі, чотири тисячі; два мільйони, три мільйони, чотири мільйони* і т. д., а також у складних іменниках на **-річчя, -ліття**, похідних від кількісних числівників *двісті, триста, чотириста*, бо для них, як відомо, твірною основою так само слугує форма родового відмінка співвідносного з ними кількісного числівника, пор. їх утворення: *двісті* → *двохсот, двохсотий, двохсотріччя, двохсотліття*; *триста* → *трьохсот, трьохсотий, трьохсотріччя, трьохсотліття*; *чотириста* → *чотирьохсот, чотирьохсотий, чотирьохсотріччя, чотирьохсотліття*; *дві тисячі* → *двох тисяч, двохтисячний*; *три тисячі* → *трьох тисяч, трьохтисячний*; *чотири тисячі* → *чотирьох тисяч, чотирьохтисячний*; *два мільйони* → *двох мільйонів, двохмільйонний*; *три мільйони* → *трьох мільйонів, трьохмільйонний*; *чотири мільйони* → *чотирьох мільйонів – чотирьохмільйонний* і т. д.

Окремо варто проаналізувати форми числівників у складних іменниках на **-річчя, -ліття**, які визначають вік кого-, чого-небудь, що вимірюється в одиницях, десятках, у сотнях і десятках, сотнях, десятках та одиницях. Ідеться про використання в таких іменниках форм називного та родового відмінків числівників. В українській мові вибір однієї із цих відмінкових форм залежить від того, що вона позначає. Числівники – назви одиниць і десятків, крім *дев'яносто*, уживають у формі родового відмінка, пор.: *п'ятиріччя, десятиріччя, десятиліття, двадцятиріччя, тридцятиріччя, сорокаріччя, сорокаліття, сорокап'ятиріччя, п'ятдесятиріччя, п'ятдесятиліття, п'ятдесятип'ятиріччя, шістдесятиріччя, сімдесятиріччя, сімдесятип'ятиріччя, вісімдесятиріччя*, але *дев'яносторіччя*.

Числівники, що означають сотні, неоднорідні за формою у структурі складних іменників на **-річчя, -ліття**: *сто* не змінює своєї форми (пор.: *сторіччя, століття*), *двісті, триста, чотириста*, як уже йшлося вище, уживані лише у формі родового відмінка (*двохсотріччя, двохсотліття, трьохсотріччя, трьохсотліття, чотирьохсотріччя, чотирьохсотліття*), *п'ятсот–дев'ятсот* у різних словниках подано неоднаково. Зокрема, у «Правописному словнику» Г. Голоскевича, укладеному за нормами «Українського правопису» 1928 р., ці назви сотень послідовно вжиті в називному відмінкові (*вісімсотліття, вісімсотріччя* (ПС, 1962: 60); *дев'ятсотліття, дев'ятсотріччя* (там само: 92); *п'ятсотліття, п'ятсотріччя* (там само: 332), *сімсотліття, сімсотріччя* (там само: 366); *шістсотліття* (там само: 442); у тлумачному одинадцятитомному «Словнику української мови» вони мають переважно форму родового відмінка (*восьмисотріччя, п'ятисотліття, п'ятисотріччя; шестисотліття, шестисотріччя*), за винятком числівника *сімсот*, який зафіксований у формі називного і родового відмінків (пор.: *сімсотліття* і *семисотліття; сімсотріччя* і *семисотріччя*) (СУМ), а в найновішому «Українському орфографічному словникові» одні назви сотень ужиті лише в родовому відмінку

(*восьмисотріччя, дев'ятисотліття, дев'ятисотріччя*), а інші – в родовому й називному відмінках (пор.: *п'ятисотліття і п'ятсотліття; п'ятисотріччя і п'ятсотріччя; семисотліття і сімсотліття; семисотріччя і сімсотріччя; шестисотліття і шістсотліття; шестисотріччя і шістсотріччя*) (УОС, 2009).

У сучасній мовній практиці числівники *п'ятсот–дев'ятсот* у складних іменниках на **-річчя, -ліття** вживають в обох названих відмінкових формах, але помітне переважання форми називного відмінка, попри те що логічною і правильною була б форма родового. Називний цих числівників превалує в українських друкованих та електронних засобах масової інформації, очевидно тому, що він полегшує вимову таких складних іменників.

Назви сотень *п'ятсот–дев'ятсот*, поєднані з десятками чи одиницями, у складних іменниках на **-річчя** та складних порядкових числівниках правописи української мови 1960, 1993 та 2019 років зафіксували у формі називного відмінка, а назви десятків та одиниць – родового, пор.: *сімсотп'ятдесятиріччя, п'ятсоттридцятитисячний* (УП, 1960: § 20, п. 9, 11), *п'ятсоттридцятитисячний* (УП, 1993: § 28, п. 1, б), *п'ятсотдвадцятип'ятиріччя, сімсотсорокаріччя* (УП, 2019: § 35, п. 5, 5), *п'ятсоттридцятитисячний* (УП, 2019: § 38, п. 1, 2), але в жодному з них не обґрунтовано цю відмінкову форму. Не відзначено її і в граматиках української мови. На мою думку, правильно все-таки вживати всі назви – сотень, десятків та одиниць – у структурі складних іменників, прикметників та порядкових числівників у формі родового відмінка, крім числівника *сто*, тобто *семисотп'ятдесятиріччя, восьмисотсорокап'ятиріччя, п'ятисотдвадцятип'ятиріччя, п'ятисотдвадцятип'ятиметровий, п'ятисоттридцятитисячний*. Форма називного відмінка в назвах сотень *п'ятсот–дев'ятсот*, поєднаних із десятками та одиницями, полегшує їх вимову, тому вона так само стала вживанішою, пор.: *сімсотп'ятдесятиріччя і семисотп'ятдесятиріччя, вісімсотсорокап'ятирічний і восьмисотсорокап'ятирічний, дев'ятсотсімдесятип'ятимільйонний і дев'ятисотсімдесятип'ятимільйонний*.

У граматичних описах числівників української мови тепер виділяють чотири невідмінювані числові назви – *пів*¹⁰, *півтора, півтори* та *півтораста*, зараховані до дробових числівників (Баранник, 1969: 241–242; Вихованець, 2004: 174).

Уживання та правопис **пів** в українській мові має суперечливу історію. В «Українському правописі» 1928 р. нормою було писати його разом лише

¹⁰ Дехто заперечує проти зарахування **пів** до числівників, оскільки історично це іменник. Справді, деякі дробові поняття в давній українській мові передавали іменники, які в сучасній українській мові трансформовані у слова *пів, третина, чверть, десятина* та ін. Проте внаслідок «розвитку мислення та вдосконалення математичних обчислень з'явилися більш диференційовані, організовані в систему мовні засоби на означення найрізноманітніших дробових понять – сучасні дробові числівники (*одна друга, одна третя, одна десята* та ін.» (Баранник, 1969: 241). Паралельно з цими математизованими дробовими числівниками продовжують уживатися як синоніми давні слова на означення цих дробових понять, серед яких *пів, півтора (півтори), півтораста*, у яких процеси абстрагування пішли далі, ніж в інших подібних словах, тому дослідники запропонували зарахувати їх до числівників і виділити «в окрему групу (у межах дробових)» (Баранник, 1969: 241–242). У новітніх граматичних описах української мови *пів, півтора, півтори, півтораста* становлять окрему групу дробових числівників (Вихованець, 2004: 163–164).

тоді, коли він уходив «у суцільне слово: *південь*, *півпарубок*, *піваркуш* та ін.», в інших випадках – окремо (УП, 1929: § 48, п. 3). За «Українським правописом» 1960 р. **пів** треба було писати разом з іменниками – загальними назвами, що починаються на приголосний, голосний та **й**, і через дефіс – з іменниками, що є власними географічними назвами (УП, 1960: § 20, п. 12); за «Українським правописом» 1993 р. **пів** писали разом з іменниками – загальними назвами з початковим приголосним і голосним (а перед **й** як складником букв **я**, **ю** треба було ставити апостроф: *пів'яблука*, *пів'юрти*) та через дефіс – із власними географічними назвами (УП, 1993: § 26, п. 1, е). В «Українському правописі» 2019 р. кодифіковано правопис невідмінюваного числівника **пів** зі значенням ‘половина’ окремо від наступного іменника – загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини, що, нарешті, розв’язало тривалу дискусію українських мовознавців із приводу правильного написання цього числівника в українській мові, а саме відкинуло безпідставний його правопис разом з іменниками – загальними назвами та з дефісом – з іменниками, що є власними назвами. Тепер пишемо окремо *пів аркуша*, *пів відра*, *пів години*, *пів літра*, *пів міста*, *пів огірка*, *пів острова*, *пів яблука*, *пів ящика*, *пів ями*, *пів Європи*, *пів Києва*, *пів України*. Якщо ж **пів** із наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *піваркуш*, *південь*, *півзахист*, *півколо*, *півкуля*, *півмісяць*, *півоберт*, *півовал*, *півострів*. Крім цього, подано правило про правопис разом складних прикметників, утворених з іменника та числівника **пів**, пор.: *півгодинний* (від *пів години*), *півлітровий* (від *пів літра*), *півметровий* (від *пів метра*) і т. д.

Уживання невідмінюваних дробових числівників **півтора**, **півтори** залежить від родової ознаки керованого ними іменника: **півтора** поєднуваний з іменниками чоловічого та середнього роду (пор. *півтора відсотка*, *півтора метра*, *півтора кілограма*, *півтора століття*), **півтори** – з іменниками жіночого роду (*півтори години*, *півтори доби*, *півтори кварта*, *півтори склянки*, *півтори тонни*). Утворені на їхній основі прикметники повинні зберігати вихідну форму невідмінюваного числівника, проте це спостерігаємо лише в числівника **півтора**, пор.: *півторавідсотковий*, *півтораметровий*, *півторакілограмовий*, *півторастолітній* та ін., а в числівника **півтори**, зважаючи на деривати, зафіксовані в орфографічних словниках, голосний **и** безпідставно замінено на **а**, тобто подано в них *півторагодинний*, *півторатонний* замість логічно очікуваних *півторигодинний*, *півторитонний*.

Відмінювані неозначено-кількісні числівники **багато**, **кілька** у структурі частини складних іменників та прикметників мають форму називного відмінка, пор.: *багатоактний*, *багатоаспектний*, *багатоатомний*, *багатовалентний*, *багатовекторний*, *багатоголосий*, *багатометровий*, *багатомовний*, *багатоскладовий*, *багатотонний*; *кількагодинний*, *кількаразовий*, *кількаскладовий*, *кількатижневий*, *кількаярусний* та ін., тоді як означено-кількісні числівники, за зразками яких відмінюємо ці та інші неозначено-кількісні числівники, у такій позиції мають форму родового відмінка, пор.: *п'ятивалентний* і *багатовалентний*, *десятитонний* і *багатотонний*, *двадцятигодинний* і *кількагодинний*, *тридцятиметровий* і *кількаметровий*.

Отже, в українській граматичній та правописній традиції використання числівників для утворення складних слів було ґрунтоване головню на словотвірній функції та фонетичній позиції їхньої фіналі. Сьогодні форму числівника у складних словах потрібно визначати насамперед за новими правилами, унесеними до «Українського правопису» 2019 р., а саме:

1. У складних прикметниках та іменниках у позиції перед будь-якими буквами пишемо **дво-**, **три-**, **чотири-**, а в порядкових числівниках (відносних порядкових прикметниках), утворених від складних числівників *двісті*, *триста*, *чотириста* і складених *дві тисячі*, *три тисячі*, *чотири тисячі*; *два мільйони*, *три мільйони*, *чотири мільйони*; *два мільярди*, *три мільярди*, *чотири мільярди*, та в іменниках на **-річчя**, **-ліття** – форми **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-**.

2. Числівники, що називають одиниці і десятки першої сотні, та назви сотень **двісті–чотириста** у складних іменниках на **-річчя**, **-ліття** треба вживати у формі родового відмінка. Числівники **дев'яносто**, **сто** в таких іменниках зберігають форму називного відмінка. Назви сотень **п'ятсот–дев'ятсот** також стали вживанішими в цій відмінковій формі. До того ж ці назви сотень, поєднані з десятками та одиницями, у структурі складних іменників на **-річчя**, **-ліття**, складних прикметників та складних порядкових числівників уже кодифіковані у формі називного відмінка у правописах ХХ–ХХІ ст., а **сімсот** – і в орфографічних словниках. Попри відзначену кодифікацію складені числівники, утворені із сотень **п'ятсот–дев'ятсот**, десятків та одиниць, у складних іменниках, прикметниках та порядкових числівниках правильно вживати у формі родового відмінка.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ПС, 1962 – Голоскевич, Г.К. (1962). *Правописний словник* (9-те вид.). New York: Книгоспілка.

СУМ – Білодід, І.К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 1–11). Київ: Наукова думка.

УОС, 2009 – *Український орфографічний словник* (2009). (Вид. дев'яте). Київ: Довіра.

УП, 1929 – *Український правопис* (1929). (1-ше вид.). Харків: Державне вид-во України.

УП, 1940 – *Український правопис* (1940). Київ.

УП, 1960 – *Український правопис* (1960). (2-ге вид.). Київ: Вид-во АН УРСР.

УП, 1993 – *Український правопис* (1993). (4-те вид.). Київ: Наукова думка.

УП, 2019 – *Український правопис* (2019). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко, Г.П., Городенська, К.Г. & Щербатюк, Г.Х. (1980). *Числівник української мови*. Київ: Наукова думка.
2. Баранник, Д.Х. (1969). Числівник. У Білодід, І.К. (Ред.) (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія* (с. 237–264). Київ: Наукова думка.
3. Вихованець, І. (2004). Числівник. У Вихованець, І. & Городенська, К. (2004). *Теоретична морфологія української мови* (с. 151–183). Київ: Унів. вид-во «Пульсари».

4. Городенська, К.Г. (2016). Числівниковий компонент у складних словах як нормативна проблема. У Малевич, Л.Д. (Відп. ред.) *Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри* (Рівне, 15–16 вересня, 2016 року) (с. 37–38). Рівне: НУВГП.
5. Івченко, М.П. (1955). *Числівники української мови*. Київ: Вид-во Київ. держ. ун-ту.
6. Клименко, Н.Ф. (1984). *Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові*. Київ: Наукова думка.

Kateryna Horodenska

GRAMMATICAL AND ORTHOGRAPHICAL PROBLEMS OF COMPLEX WORDS WITH NUMERAL COMPONENT

The article examines the differentiation of the form of the numeral component. It depends on the word-formative function and phonetic position of the numeral component ending letter in the compound word structure. The usage of norms fixed in the Ukrainian orthography of the 20th and 21st centuries and was used in the spelling dictionary of the components **дво-, три-, чотири-** and **двох-, трьох, чотирьох-** were analyzed. Also, inconsistencies in compliance with these norms were identified and systematized.

Changes in the usage of numeral forms as the first part of the complex word were stated and registered in “Ukrainian orthography” (Kyiv: Naukova dumka, 2019). According to these changes, we should write **дво-, три-, чотири-** in compound adjectives and nouns before any letter. Forms **двох-, трьох-, чотирьох-** are obvious to use in ordinal numerals (relative ordinal adjectives) which are formed from compound numerals such as *двісті, триста, чотиріста* and complex words such as *дві тисячі, три тисячі, чотири тисячі; два мільйони, три мільйони, чотири мільйони; два мільярди, три мільярди, чотири мільярди* and in nouns that contain **-річчя, -ліття**.

Concurrence between forms of nominative and genitive cases in the names of hundreds **п'ятсот–дев'ятсот** as the first components of the compound words was estimated. Predominant usage of the nominative case of names of these hundreds in compound nouns (*п'ятсотріччя–дев'ятсотріччя*) and the genitive case in ordinal numerals (*п'ятисотий–дев'ятисотий*) and adjectives (*п'ятисоткілограмавий–дев'ятисоткілограмавий*) was noted in modern language practice. It was observed that in the structure of the complex nouns (*п'ятсотсорокап'ятиріччя*), adjectives (*п'ятсотсорокап'ятирічний*), and ordinal numerals (*п'ятсотсорокап'ятитисячний*) traditionally used the names of hundreds **п'ятсот–дев'ятсот** in the nominative case and the names of tens and ones in the genitive case are used.

The article emphasizes on the new norm of orthography **пів** that means ‘half’ with nouns in a singular form of the genitive case. The words, in which **пів-** is a single notion with a noun, were outlined.

It was found out the specific nature of fractional unconjugated numerals (**пів, півтора, півтори, півтора**) usage, and conjugated indefinite quantifier numerals such as **багато, кілька**, which are used for complex noun formation.

Keywords: complex nouns, complex adjectives, cardinal numerals, grammatical form, orthography, conjunctive vowels.

LEGEND

- ПС, 1962 – Holoskevych, H.K. (1962). *Pravopysnyi slovnyk [Spelling Dictionary]* (9th ed.). New York: Knyhospilka (in Ukr.).
- СУМ – Bilodid, I.K. (Ed.) (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy [Ukrainian language dictionary]* (1970–1980). (Vol. 1–11). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
- УОС, 2009 – *Ukrainskyi orfohrafichnyi slovnyk [Ukrainian orthography dictionary]*. (2009). (9th ed.). Kyiv: Dovira (in Ukr.).
- УП, 1929 – *Ukrainskyi pravopys [Ukrainian orthography]*. (1929). (1st ed.). Kharkiv: State Publishing House of Ukraine (in Ukr.).
- УП, 1940 – *Ukrainskyi pravopys [Ukrainian orthography]*. (1940). Kyiv (in Ukr.).
- УП, 1960 – *Ukrainskyi pravopys [Ukrainian orthography]*. (1960). (2nd ed.). Kyiv: Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (in Ukr.).
- УП, 1993 – *Ukrainskyi pravopys [Ukrainian orthography]*. (1993). (4th ed.). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
- УП, 2019 – *Ukrainskyi pravopys [Ukrainian orthography]*. (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

REFERENCES

1. Arpolenko, H.P., Horodenska, K.H. & Shcherbatiuk, H.Kh. (1980). *Chyslivnyk ukrainskoi movy [The numeral of the Ukrainian language]*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
2. Barannyk, D.Kh. (1969). Chyslivnyk [Numeral]. In Bilodid, I.K. (Ed.) (1969). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia [Modern Standard Ukrainian. Morphology]* (pp. 237–264). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
3. Vykhovanets, I.R. (2004). Chyslivnyk [The numeral]. In Vykhovanets, I. & Horodenska, K. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language]* (pp. 151–183). Kyiv: Univ. vyd-vo «Pulsary» (in Ukr.).
4. Horodenska, K.H. (2016). Chyslivnykovyi component u skladnykh slovakh iak normatyvna problema [The numeral component in the compound words as a normative problem]. In Malenko, L.D. (Ed.) *Naukova terminolohiia novoho stolittia: teoretychni i prykladni vymiry [Terminology of the New Century: Theoretical and Practical Aspects]* (pp. 37–38). Rivne: NUWEE (in Ukr.).
5. Ivchenko, M.P. (1955). *Chyslivnyky ukrainskoi movy [The numeral of the Ukrainian language]*. Kyiv: Vyd-vo Kyiv. derzh. un-tu (in Ukr.).
6. Klymenko, N.F. (1984). *Slovotvorcha struktura i semantyka skladnykh sliv u suchasni ukrainskii movi [Word-forming structure and semantics of complex words in the modern Ukrainian language]*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

УДК 81'373.46+179.1+177.3:316.77

orcid.org/0000-0001-8912-2888

orcid.org/0000-0001-9675-9174

Т.А. КОСМЕДА
м. Вінниця, Україна

В.І. КАЛІНІЧЕНКО
м. Вінниця, Україна

ЛІНГВІСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ФОКУСІ ТЕОРІЇ МЕНТІОЛОГІЇ

Стаття присвячена висвітленню проблеми формування та розвитку термінології, що окреслює метамову лінгвістичної ментіології, формує терміносистему, що презентує поняття, зумовлені вербалізацією концепту «неістинність» (неправда, брехня). Розглянуто й комплексно схарактеризовано терміни з формальними компонентами квазі- і псевдо-, а також такі, що містять у своїй структурі семантичні презентанти понять неістинності (неправди).

К л ю ч о в і с л о в а: лінгвістика брехні, метамова ментіології, терміни із семантичними презентантами понять неістинності (неправди), терміни з формальними компонентами квазі- і псевдо-.

Сучасний світ актуалізує глобалізаційні процеси, що впливають на всі сфери буття людини (соціальну, інформаційну, наукову, комунікативну, культурну та ін.). Серед глобалізаційних процесів активно поширене і явище вербалізації неправди, фейку, брехні, презентація «напівправди» для моделювання маніпулем, вербалізації неправдивих філософем, ідеологем, гіпотез, аналіз яких, однак, може пролити світло на феномен брехні, що здійснюється переважно через масмедіа, словники, відповідну публіцистичну й наукову літературу. Такий вплив неправдивої інформації видозмінює свідомість індивідуумів, зокрема й мовну, сприяє виробленню псевдостереотипів, викривленої когнітивної та мовної картини світу тощо. На фейках ґрунтуються інформаційні й гібридні війни, як, зокрема, російсько-українська війна, що почалася далеко до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Усі «фейки» потребують усвідомлення, інтерпретації і супротиву.

Зрозуміло, що подібні зміни мовленнєвої онтології призвели до становлення нового лінгвістичного напрямку, який ґрунтується на дослідженні способів омовлення та поширення різних видів неправди. Його методологічні засади частково закладені в середині ХХ ст. німецьким філософом Харальдом Вайнріхом (Weinrich, 2005) та американським лінгвістом Дуайтом Болінджером (Bolinger, 2021). Цей напрям пропонують номінувати *лінгвістикою брехні*, або *лінгвістичною ментіологією*. В українському мовознавстві зазначений лінгвістичний напрям розробляють такі дослідники, як М. Гордійчук (поняття *fake news* та комунікативні засоби його виявлення) (Гордійчук, 2021); В. Калініченко (Kalinichenko, 2022; Калініченко, 2022 /a/; Калініченко, 2022 /b/; Калінічен-

© Т.А. КОСМЕДА, В.І. КАЛІНІЧЕНКО, В.І. КАЛІНІЧЕНКО, 2023

ко, 2022 /с/; Калініченко, 2021 /а/; Kalinichenko, 2021 /b/); Т. Космеда (Kosmeda, 2022 /а/; Космеда, 2022 /b/; Космеда, 2021; Космеда, 2020), які фокусують увагу на виокремленні проблематики цього напрямку, аналізують окремі шари лексики у фокусі цієї теорії, зокрема псевдоніми, а також маніпулятивні техніки моделювання нових слів, перифраз, тропів тощо та вивчають специфіку їхнього функціонування в художньому дискурсі і масмедіа, публіцистичному дискурсі; І. Мудра (Мудра, 2016), О. Кучерова (Кучерова, 2021) й Г. Прищепа (Прищепа, 2021) також розглядають поняття «фейк», що вербалізується в мові ЗМІ. Лінгвістичні аспекти концепту *брехня* як когнітивно-комунікативного утворення на матеріалі сучасної англійської мови дослідила О. Морозова (Морозова, 2008). Схарактеризовано й такий новітній жанр сучасного англомовного дискурсу, як *псевдоновини* (Омельчук, 2018).

Зауважмо, що розроблення теоретико-методологічних засад зазначеного напрямку виокремлює низку недосліджених чи частково досліджених проблем, що стають предметом різних лінгвістичних напрямів, наприклад, оскільки вербалізація неправди має виражену аксіологічність, то зазначений аспект варто досліджувати в межах *лінгвоаксіології* (опозиції *правда – неправда; правий – лівий* та ін., шкалування вияву *неправди* тощо); проблематика, сфокусована на питаннях мовної політики, визнання або псевдомотивація невизнання самостійного статусу мов, оцінка стану їхнього розвитку, функційного навантаження, що простежуємо в російському мовознавстві щодо української мови, належить *соціолінгвістиці*; *комунікативна лінгвістика* вивчає відповідні стратегії і тактики вербальної та невербальної комунікації, що базуються на моделюванні неправди, субкультурної комунікації, наприклад, кримінального дискурсу; *лінгвопрагматика* повинна зосередити увагу на дослідженні інтенції мовця і слухача щодо діагностики неправдивих висловлювань та уміння моделювати тексти «розвінчання» міфів та ін.; своєрідність мовної особистості брехуна, вербалізацію фантазій дитини, асоціації брехні повинна вивчати *психолінгвістика* та *теорія лінгвоперсони*; *гендерна лінгвістика* спроектує увагу на вивчення концептів патріархальної давнини та їхню нейтралізацію в сучасному світі, знищення псевдостереотипів щодо поведінки жінки, насамперед і мовленнєвої; проблематика *лінгвокультурології* – схарактеризувати «культуру брехні» в дискурсивному просторі різних лінгвокультур, показати вияв *неправди* як відображення менталітету представників окремого мовного культурного простору, передусім російського – дорадянського, радянського й пострадянського; *лінгвоемоціологія* повинна простежити своєрідність вербалізації емоцій, що супроводжують брехню; *медіалінгвістика* – неправдиві медіальні словесні моделі й техніки («лінгвістика фейку»); *стилістика* – тропи й фігури, що базуються на неправді (літота, гіпербола тощо /орнаментальна ментіологія/) та ін. Перелік проблем, пов'язаних із лінгвістикою неправди, є предметом дослідження й інших напрямів сучасного мовознавства. Однак у цій науковій розвідці зосередьмо увагу на розгляді термінології, пов'язаної з лінгвістичною ментіологією, формуванням її метамови.

Об'єкт дослідження – методологічні засади української лінгвістичної ментіології, її предмет – формування терміносистеми щодо дослідження фактів лінгвістики брехні, терміни з компонентами *квазі-* та *архі-*, а також поняття із семантичними презентантами понять *неістинності (неправди)*.

Мета наукової студії – показати специфіку формування й розвитку лінгвістичної термінології, пов’язаної зі становленням лінгвістичної ментіології. З метою співвідносяться такі **завдання**: (1) виокремити зі словника лінгвістичних термінів, укладеного А. Загнітком (ССЛ), одиниці з компонентом *квазі-* та *псевдо-*, а також терміни, що відображають концепт *неправди*, *неістинності* у своїй семантичній структурі, (2) показати своєрідність актуалізованих лінгвістичних термінів, визначивши їхні ознаки, та вказати на розширення меж розглядуваної терміносистеми. **Матеріал дослідження** – крім словника лінгвістичних термінів, укладеного А. Загнітком, також фрагменти сучасного українського наукового дискурсу, у якому використано терміни ментіології.

Дослідницькі методи. У статті застосовано такі методи, як *концептуально-аналітичний*, що сприяв кваліфікації та методологійній оцінці теоретичних положень ментіології; *аксіологічний метод* використано для актуалізації опозицій, як-от – *істинність* – *неістинність*, *щирість* – *нещирість*, *правда* – *напівправда* – *неправда* та простеження вербалізації таких смислів, як: ‘те, що відповідає дійсності’; ‘те, що не відповідає дійсності’; ‘те, що видозмінює реальність, подібне до неї, нагадує її’ та ін. Для реконструкції авторських комунікативних інтенцій, рефлексій, інтуїції щодо аналізу дослідницького матеріалу залучено *описовий* метод, що доповнений класифікаційним аналізом, а також порівняльно-зіставним, контекстуально-інтерпретаційним та дискурсивним аналізом.

Новизна цієї праці полягає в тому, що запропоновано виокремлення мікро-термінологічної системи одиниць лінгвістичної ментіології, що містить лексеми з компонентами *квазі-* та *псевдо-*, де концепт *неправди* виявлено експліцитно, та інші одиниці, де концепт *неправди* входить у семантичну структуру розглядуваних термінів. **Теоретичне значення** викладу полягає в розширенні методологічних засад ментіології та термінології, демонстрації своєрідності її поступу в омовленні актуалізованих концептів. **Практичне значення** праці спроектоване на можливість використання проаналізованого матеріалу для поповнення словника лінгвістичних термінів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження

О. Потебня, як видається, один із перших у мовознавстві провів аналогію між міфом (вимислом, неправдою) й мовленнєвою діяльністю, що, на його думку, виявляється в реалізації загального методологічного принципу орієнтації на всебічне пізнання довілля та визначення способів його інтерпретації: і міфологічного (неправдивого), і правдивого, що ґрунтуються на спільних принципах пояснення за аналогією. Можливості вербалізації опозиції *істина* – *брехня* в різних мовних формах та моделях закладені природою мови (Потебня, 1985), що дає можливість створювати правдиві й неправдиві, істинні й неістинні постулати й по-різному інтерпретувати поняття, що, як відомо, мотивується процесами розширення або звуження значення слів; моделювання правдивих і неправдивих смислів, конотацій, асоціацій, образів, символів тощо, що дає змогу по-різному інтерпретувати висловлювання, тексти, дискурс. Наукові постулати також не завжди істинні. Отже, моделювати неправду досить просто, оскільки така можливість закладена самою природою мови (мовлення). До речі, коли йдеться про функції мови серед інших, зрозуміло, виокремлюють і модальну функцію, порівн.: «...сфера значень часткової функції модальності охоплює множинність поглядів мовця-суб’єкта щодо референційної ситуації»

(ССЛ-4: 129). До основних різновидів модальності відносять насамперед **істиннісну** (зі значеннями *істина, неправда*). «Предикативні конструкції є висловленнями, а пропозиційним висловам властивий **обмежений набір значень модальної функції, зокрема значення істинності**: *Приїзд батька був великою радістю для дітей*. Факт приїзду батька в цьому разі очевидний, але істинність вислову *приїзд батька* зберігається і в разі заперечення висловлення *Приїзд батька не був великою радістю для дітей*» (там само: 129).

Зрозуміло, що концепт неправди закладається і в терміносистемах, що окреслюють поняття, пов'язані з феноменом неправди, неістинності чи того, що пов'язане з цими концептами.

Насамперед розгляньмо систему лінгвістичних термінів, у яких цей концепт вербалізовано експліцитно латинським компонентом *квазі-* і грецьким – *псевдо-*, що зафіксовані словником сучасних лінгвістичних термінів А. Загнітка (ССЛ). Фіксація може відображатися і в заголовних статтях, і в текстах інших словникових дефініцій як допоміжний термін, що не міститься в заголовних статтях, однак, очевидно, повинен там бути.

Мікросистема термінів із компонентом *квазі-* (лат. *quasi* – недо-; префікс зі значенням ‘невизначений, немотивований, уявний’, ‘ніби, буцімто’), тобто актуалізується значення ‘подібний до ..., але не кваліфікується як ...’, ‘буцімто такий, але не абсолютно’, ‘ніби такий, але лише уявно’, ‘зовсім не такий’ і под., порівн. терміни, що містяться в зазначеному словнику: *квазіграмама, квазідискурс, квазікомпозиції, квазіречення, квазісиметрія (асиметрія) лінгвістичних об'єктів, квазісиноніми, квазісинонімія, квазіфлексія, квазіконтраст*. У сучасних тлумачних словниках вказується на таке: *квазі* – це перша частина складних слів, що значенням відповідає прикметникам *несправжній, уявний (квазівчений, квазіспеціаліст)*. Однак компонент *квазі* набуває й самостійного значення (лексикалізується), не входячи в структуру іншої лексеми, і вступаючи в синонімічні зв'язки зі словами *неправда, брехня, фікція*, порівн.: «Щоби довести гуманітарну теорему з умовою “життя – театр, і всі в ньому актори” дорівнює: “життя – брехня, і все в ній неправда, брехня, фікція, *квазі...*”, ми постаралися довести однозначність рівності: театр (гра, ритуал) – Брехня» (Павлюк, 2018: 349).

Лексеми з компонентом *квазі-* мають традицію використання в українському науковому дискурсі, презентованому ще наприкінці ХІХ ст., наприклад, А. Кримським (псевдо – А. Хванько), але в латинографічній формі як *guasi-*, порівн.: «...*guasi москалізми* живуть в устах неросійської України, а *guasi польонізми* є в давніх руських пам'ятниках, коли Польонія Русь іще не знала (курсив автор. – Т. К. і В. К.; у цитаті збережено орфографію автора)» (Хванько, 1892). Ці терміни не відображені в сучасних словниках.

Зрозуміло, що й сучасний український науковий дискурс засвідчує актуалізацію термінів із зазначеним компонентом, що не зафіксовані словниками. Наприклад, актуалізуючи терміноодиниці соціолінгвістики, Б. Ажнюк використовує поняття *квазідержава* – ‘невизнана держава, наприклад, Квебек’ (Ажнюк, 2021: 60), *квазіетномім* – ідеться про лексему *русин* (Ажнюк, 2021: 177). Виступаючи з коментарями до лекції сербського професора Людмили Попович, що відбулася 25 березня 2023 року, на тему «Protection of Minority Languages in Ukraine from the Perspective of the European Charter for Regional or Minority Languages» (Meeting ID: 946 5529 6557; Passcode: 008641 Invite Link:

<https://zoom.us/j/94655296557?pwd=aVlCSHgvaTd4bE0wMFlxL0hEUGlhZz09>), номінацію *русинська мова* професор П. Гриценко схарактеризував як «маніпулятивне політичне поняття», що окреслює статус *фейк-міноритарної мови*, створивши ще один образний термін ментіології, що доповнить термінологію української соціолінгвістики. Компонент *фейк* також є продуктивним для моделювання лінгвістичних термінів, що потребує дослідження.

Характеризуючи недосконалу лексикографічну працю російського дослідника І. Лебедева під назвою рос. «Кот Бегемот. Женский фразеологический словарь (справочное пособие для мужчин)», Т. Космеда кваліфікує цей словник як *квазісловник* (див.: Kosmeda 2022 /a/), наводячи такі аргументи: (1) його автор не мовознавець і не має відповідних знань щодо лексикографування слів, (2) словник має розважальний (ігровий) характер, про що свідчить його фантазмагорична назва, (3) у ньому не зовсім коректно фіксуються особливості жіночого мовного мислення, подаються неправдиві стереотипи, під час тлумачення моделюється гумор, іронія, сарказм (поняття не формулюються), (4) актуалізовані одиниці фактично не відповідають статусу фразеологізму; (5) словник ненормативний, мова лексикону відображає винятково розмовне мовлення, зокрема сленгові одиниці, містить мовленнєві помилки, вербалізує суб'єктивні думки анонімних авторів. Отже, *квазісловник* – це ‘те, що можна отримати, не створивши того, що повинно було би бути’. Запропоновано таку дефініцію терміна *квазісловник*: ‘неякісний словник, що не відповідає наявним стандартам і немотивовано кваліфікується як лексикон (див.: Kosmeda, 2022 /a/).

Активного поширення набув термін *квазікомунікація* (зустрічаємо написання квазі-комунікація): актуалізовано антонімні зв'язки – «чесна» *комунікація* – *квазікомунікація*, тобто ‘нечесна’, порівн.: «Найбільша суперечність і найбільший парадокс, які найчастіше перетворюють «чесну» *комунікацію* на *квазі-комунікацію*, є те, що *комунікація* індивідуально-національна за формою та масово-інтернаціональна, глобальна за змістом, а ще – “передавачами духу” виступає матерія (неорганічна, органічна), яка разом із духом охоплює основні форми історично-цивілізаційного буття: духовну (мистецтво, Церква), політичну (законодавча, виконавча, судова влади), економічну (приватний та державний сектори), інформацію (мас-медіа, міжіндивідуальні *комунікації*, біофізичні процеси обміну та перетворення енергії)» (Павлюк, 2018: 349).

Функціоє в сучасному науковому дискурсі й терміноодиниця *квазімова*, актуалізуючи такі значення – (1) ‘не мова, хоч і виконує функцію порозуміння між людьми’, порівн. контексти вживання: «Людина – істота економна у бажанні занурюватись у нові мовні системи: якщо є змога обійтись звичним мінімумом, то вона таки обійдеться. І так виникає піджин. Не мова, не креольська, а *квазімова*, яка нікому з мовців не є рідною, але успішно виконує свою головну функцію – допомогти порозумітись» (Госовська, 2019); (2) ‘інструмент обміну інформацією – мова тварин’: «Якщо надати мові поверхневого визначення і розглядати її як “інструмент обміну інформацією”, тоді ми не зможемо провести чітку зрозумілу межу між “*квазімовою*” тварин і людською мовою, оскільки відомо, що дуже багато видів тварин здатні не лише успішно обмінюватися інформацією, але й передавати певним чином власний життєвий досвід» (Лавриненко & Лавриненко, 2017: 92); (3) ‘неповноцінна мова’: О. Лавриненко та Г. Лавриненко вжили розглядуваний термін у назві статті, порівн.: «“*Квазімова*” та повноцінна мова людини як механізми вираження різних рів-

нів відображення дійсності» (Лавриненко & Лавриненко, 2017). Актуалізовано опозицію “квазімова” – повноцінна мова.

Серед термінів з компонентом *квазі-* й лексема *квазіслово*, використана в значенні ‘звуко-буквений комплекс без певного значення’, порівн.: «Як обов’язковий елемент вправ такого типу, було використання “квазіслів” (звуко-буквений комплекс без певного значення), оскільки такі слова під час їх сприйняття викликають у студентів лише слуховий образ, без смислового навантаження, зосереджуючи увагу передусім на формі, а не на змісті. Використання таких *квазіслів*, які слугували необхідним звуковим матеріалом, обумовлювалося тим, що вимова – це суто механічний процес...» (Босак, 2022: 31).

Поширеним є й термін *квазіремарка*, що актуалізований у значенні, визначеному за низкою контекстів, ‘мовленнєві структури, що дають змогу мовцю імітувати дії, міміку, жести, внутрішній стан, вербалізувати експлікації внутрішнього стану та емоцій в інтернет-дискурсі, презентуючи прагматичну тональність; лише формально подібне до ремарки’, порівн.: «...здійснено аналіз *квазіремарок* – мовленнєвих структур, за допомогою яких мовець має можливість імітувати дії, міміку, жести, внутрішній стан у мережевому дискурсі» (Голодюк, 2011: 238); «...враховуючи формальну подібність таких структур до драматургічних ремарок (це помітили О. Литневська, А. Бакланова, О. Чигринова), можемо їх умовно означити *квазіремарками* (лат. *quasi-* – “подібний до”))» (Голодюк, 2011: 242); «...в інтернетному дискурсі *квазіремарки* є значущими: вони допомагають сприйняти не лише денотативний зміст висловлення, але й прагматичну його тональність. Очевидно, у такий спосіб мовці іронічно та гіперболізовано передають потенційні уявні емоції, що виникали б як реакція на загальне висловлення, або “асоціюються” з ним» (Голодюк, 2011: 243); «Однак *квазіремарки* дозволяють мовцю не лише ефективно імітувати уявну дію: вони сприймаються на *образному* рівні, суб’єктивно відтворюють відчуття чи сприйняття за відсутності адекватного сенсорного впливу» (Голодюк, 2011: 243); «Аналіз досліджуваного матеріалу засвідчує, що такий “нелінгвістичний” контекст узусу *квазіремарки* полягає не лише в імітації дій, жестів чи виразів обличчя, а й в експлікації внутрішнього стану та емоцій, як-от: “А шоб він у вас порвався /чорно заздрить/”...; “не страждай фігнею, де мій бант?!” /сердитися/»...; “А якщо в мене табу на табу?.. /розгубивсь/”...» (Голодюк, 2011: 243); «...*квазіремарки* допомагають реципієнтам інтерпретувати висловлення найбільш наближено до задуму трансмісора, вони не лише експресивно увиразнюють висловлення, надають йому динамічності та наближають до реальної розмови, а й дозволяють комунікантам оперувати образами, що свідчить про важливість врахування їх семантики та прагматичних нашарувань в інтернетній комунікації» (Голодюк, 2011: 244).

Мікросистема термінів із компонентами *псевдо-* (грець. *pseudo* – брехня, неправда) презентує в словнику, укладеному А. Загнітком, усього 5 терміноодиниць: *псевдоетимологія*, *псевдокомунікація*, *псевдомотивація*, *псевдонім*, *псевдопитання*. Це однослівні й однозначні терміни. Компонент *псевдо-* актуалізує смисл ‘неправдивий’, ‘фальшивий’. Його значення часто сприймають як синонімічне до значення компонента *квазі-*, однак воно не завжди тотожне з ним.

У межах дефініцій деяких інших термінів натрапляємо на терміноодиниці, не зафіксовані як гаслові в розглядуваному словнику, але їх використано під час тлумачення інших термінів, напр.: *Парантірс* (грецьк. *para* – поряд, біля і

thyros – тире) – ‘виголошення *псевдоурочистих промов*’ (ССЛ-3: 26); очевидно, *псевдоурочиста промова* – це ‘промова, що не відповідає статусу урочистих, створена з порушенням характерних параметрів, тому її не можна так кваліфікувати’. Коли йдеться про класифікації смислових відношень, виражених українськими первинними применниками, А. Загнітко виокремлює *відношення псевдохарактеристики*, що «позначають дію, яка здійснюється іншим предметом або особою, ніж того сподівалися: *вважали за старшого, прийняли за сина*» (там само: 116–117).

У словнику, укладеному А. Загнітком, термін *псевдокомунікація* інтерпретується так: «(грецьк. *pseudo* – брехня, неправда + *комунікація*) – мовленнєва дія особи, що зовні нагадує інтеракцію, але насправді нею не є (наприклад, “розмови” з *рослинами, ламентациї, скеровані в простір*, та ін.)» (там само: 158). У сучасному науковому дискурсі термін *псевдокомунікація* функціює і в іншому значенні, тобто простежуємо процес розширення значення цього терміна, зокрема моделюється смисл ‘стратегія медійної гри: імітація комунікації політиків з народом’, порівн. контексти: «...зупинити інерцію *псевдокомунікації* можна лише за допомогою методів, що не обмежуються традиційною журналістикою. Так, за допомогою дихотомій “гра” / “реальність”, “серйозне” / “несерйозне”, журналіст створює для політичних осіб ситуації, на які в них немає готових відповідей, та й застосування шаблонних реакцій у яких прояснювало б виборцям рівень адекватності тих людей, яким вони делегують свої голоси» (Звегинцова, 2018: 12); «...проект подолання *псевдокомунікації* виконує не тільки атрактивно-розважальну функцію, але інформує та заохочує до аналітичного сприйняття культурних і політичних подій» (там само: 14); «Розглянуто діяльність Майкла Шура як медійного образу сучасного українського журналіста Романа Вінтоніва, зокрема стратегію його медійної гри, спрямовану на зміну соціальної звички до *псевдокомунікації* в таких актантів, як політик – журналіст – глядач» (там само: 12).

Дослідники користуються й терміном *псевдотекст*, інтерпретуючи його, услід за Г.-Г. Гадамером, як ‘мовлення або письмо, що увібрало не стільки смислові елементи, а лише складники, покликані заповнити потік мовлення; псевдотекст виконує функцію обміну мовленням в усній або письмовій формі’ (Гадамер, 2000: 311).

На початку ХХ ст. І. Огієнко актуалізував термін *псевдо-українське слово* в значенні ‘штучно створене слово: змодельоване не за законами українського словотворення’ (у цитаті збережено орфографію автора), порівн.: «В словниках українських конче потрібно розділити пшеницю та плевели, повинно зробити так, щоб читач особливо мало свідомий української мови, міг знати, яке слово справді українське, а яке *псевдо-українське*, яке “коване”» (Огієнко, 1909: 202).

У сучасному українському дискурсі разом зі словом *квазіслово* вживається й *псевдослово*: їх можна розглядати як синоніми – актуалізовано значення, на яке у свій час указував І. Огієнко – ‘не-слово; подібне до слова, але не має всіх його ознак; виплід дрімучого невігластва’, порівн. контексти: «Ні, ну а як інакше можна назвати хоча б слово “зіскучився”? У якій мові світу воно є? У російській? Ні. В українській? Теж ні. Може, у кандебрянській? Може. Та ні. Точно не в ній. Бо цю назву для мови, якої немає в природі, я так само щойно придумав, як і той геній, що вигадав не-слово “зіскучився”. Йому можна, а мені ні? Та й умію я. “Чому це *не-слово*?” – запитаете ви. Тому що воно не має

його ознак. Воно ж нічого не називає. Це *псевдослово*. Жахлива пародія на російське “соскучиться»” (Васильченко, 2022 /a/); «Сьогодні в епіцентрі нашого розслідування опинилося одне цікаве слово. А може й, не слово, а *псевдослово*, виплід дрімучого невігластва, сліпого мавпування, яким постійно займаються безграмотні третьомовці. Таке ось читаємо у ЗМК: “Бійці Нацгвардії **очепили** суд Чорноморська Одеської області”» (Васильченко, 2022 /b/).

Поряд із *квазімова* в сучасному науковому дискурсі простежуємо й *псевдомова*. Однак ці лексеми не тотожні, оскільки термін *квазімова* має складнішу семантичну структуру. Лексема *псевдомова* належить до образних термінів, що омовлює феномен ‘викривлення української мови як наслідок русифікації’, порівн. контексти: «Посольство Росії у Вірменії на своїй сторінці у Facebook виклало хамський коментар щодо подій в Україні, передрукувавши колонку з “Комсомольської правди”. Дипломати дозволяють собі неприкриті образи української нації, називаючи українців “свідомими, що скачуть”, а українську мову – “псевдомовою”» (“Псевдомова” і “свідомі”: посольство Росії у Вірменії опублікувало хамський коментар по Україні. (2015). ТСН-Політика); «“У відповідь лунало лише хамське гугукання, іноді на *псевдомові* – щоб було прикро, але з обов’язковим вкрапленням монголо-қацапського мату, що лише підтверджувало думку про наш загальний і нерозривний культурний простір”, – це тільки початок замітки, яку вирішили опублікувати російські дипломати у Вірменії» (“Псевдомова” і “свідомі”: посольство Росії у Вірменії опублікувало хамський коментар по Україні. (2015). ТСН-Політика). У заголовку статті актуалізовано тавтологічне іронічне словосполучення «*Псевдозагрожені псевдомови*» (Кабачій, 2010), порівн. контекст «Якщо ж вчитатися в список зникаючих мов на території України від ЮНЕСКО, то виявляється, до таких належить ціла дюжина мов, з яких лише половина має відношення до сучасної ситуації в Україні, *решту з великим сумнівом можна віднести до мов як таких*». У цьому разі лексема *псевдозагрожений* набуває значення ‘не має зазначеної ознаки’, тобто цей термін може розширити термінологію соціолінгвістики.

Крім того, у метамові сучасної української лінгвістики містяться терміни, що опосередковано відображають у своїй семантиці концепт ‘неправди’, ‘неістинності’, ‘викривлення’, ‘фальші’. **Мікросистема термінів** з імпліцитним (безпосередньо незафіксованим у назві в компонентах слова) вираженням концептів *псевдо-/ квазі-* з актуалізованими смислами, що вказані вище, або такими, що відображають «ідею *неправди* у своїй внутрішній формі, порівн.: *алогізм* (грецьк. *a* – префікс, що означає заперечення, відсутність, і *logiotos* – судження, вислів) – ‘**відсутність логіки** в чомусь, щось **безглузде**, позбавлене логічності’; використовується для емпізи, **парадоксу** (ССЛ-1: 36); *ауксесіс* (грецьк. *aукsesis* – перебільшення, нарощення) – ‘емфатичне **перебільшення**’ (там само: 78); *гіпербола* (грецьк. *hyperbole* – перебільшення, надлишок) – ‘**перебільшення** розміру, значення, сили, характерних властивостей чи ознак певного предмета, явища або дії для надання об’єктові зображення більшої виразності’ (там само: 153); *демагогія* (грецьк. *demagōgia*) **лінгвістична** – ‘використання в мовленні засобів масової інформації універсальних висловів як конкретних субститутів, що пов’язані зі **здатністю мови видавати одне за інше**’ (там само, 2012: 191); *діскурс* (лат. *discursus* – здогад, міркування) **перформативний** (лат. *performato* – дію; прикм. від ім. *перформатив*) – ‘тип дискурсу, що **змінює елементи реального світу**’ (там само: 210); *етимологія*

(грецьк. *etimon* – істина і *logos* – слово, вчення) **народна (неправдйва)** – ‘хибне розуміння походження або значення мовної одиниці, коли їй на основі випадкової формальної подібності або тотожності з іншою одиницею, помилково **приписуються значення** чи мотивація останньої; оживлення внутрішньої форми слова, **неправдиве етимологізування**’ (там само: 273); **закон прискореного поширення негативної** (лат. *negativus* – заперечний) **інформації** (лат. *informatia* – пояснення, виклад) – у **комунікативній лінгвістиці** – ‘тенденція до максимального швидкого **поширення негативу в соціумі**, здебільшого **таке поширення відбувається в максимально викривленій**, емоційно забарвленій **формі**, через **відсутність достовірної інформації**’ (там само: 298); **іронізм** (грец. *eirōneia* – удаване незнання й *опута* – ім’я) – ‘жартівливий чи іронічний **псевдонім**’ (там само: 395); **ірреальність** (лат. *modusirrealis*) – ‘**невідповідність дійсності**, вияв висловлення як бажаного, того, що вимагається, встановлюваного (передбачуваного) мовцем’ (там само: 398); **катахреза** (грецьк. *katēchresis* – зловживання) – (1) ‘різновид гіперболічної метафори, у якій поєднуються слова, логічно між собою не узгоджені (*червоне чорнило, пекучий лід* тощо); **застосування слова або вислову, терміна до поняття, яке ним не позначають**’; (2) ‘**поєднання несумісних понять**; несподіване вживання слова, розвиток нового значення або розширення предметно-поняттєвої віднесеності слова, що **не відповідає і навіть суперечить його первісному значенню**, внутрішній формі’ (ССЛ-2: 15–16); **категорія** (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*)) – ознака, висловлення, судження **евіденційності / евіденційності** (лат. *evidentio* – пліткарство) – ‘комунікативна категорія, що виражає **семантику пліткування** і знаходиться над морфологічними й синтаксичними категоріями в загальній ієрархії категорій і постає засобом реалізації винятково комунікативних завдань’ (там само: 20–21); **констатив** (англ. *constate* – констатувати від лат. *constat* – містити в собі, стояти стіною) – ‘тип висловлень, повідомлення на позначення стану речей об’єктивної (чи **такої, що вважається об’єктивною**) **дійсності**; повідомлення, препозитивний складник якого оцінюваний у **категоріях істинність / неістинність**; тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого передбачає ствердження факту об’єктивної (оцінюваної як об’єктивна) **дійсності**; розповідне / декларативне або заперечне речення, що описує світ та оцінюване за **шкалою істинності**’ (там само: 86); **критерій істинності** – ‘**відповідність дійсності**, що передбачає адекватність інформації про світ і те, що інформація про світ не створюється учасниками комунікативного акту’ (там само: 113); **максима / постулат правдивості** – ‘другий постулат грайсівського Принципу Кооперації. Його інтерпретують як вияв двох часткових постулатів, що **рекомендують будувати правдиві висловлення**: (1) **не говори того, що ти вважаєш неправдивим**; (2) **не говори того, для чого в тебе відсутня аргументована основа**’ (там само: 166); **міфологема** (грецьк. *mithos* – слово, сказання і *logos* – учення + ...ема) – ‘ім’я на позначення міфологічного образу’ (*Одісей, Ахілл, Тантал, Пріам* и под.) (там само: 201); **модальність гіпотетична** (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість* + грецьк. *hypotetikos* – передбачення) – ‘семантика, що виражає **невпевненість мовця в реальності повідомлення**, лише її можливість, **припущення**’. Засобом вираження постають частки (*ніби, наче* і под.), вставні слова (*можливо, видно, здається* та ін.) тощо (там само: 248); **модальність ірреальна** – ‘один з полюсів модальності; **опис**

ситуацій, що не мають, не можуть або не повинні мати місця в реальному світі' (там само: 248); **нонсенс верс** (англ. *nonsense verse* – беззмістовний вірш) – 'вірші з епатажно дібраними алогізмами' (там само: 296); **парадистола** (грецьк. *paradyastola* – збір разом вихідних речей) – 'сприятливий поворот до чого-небудь несприятливого шляхом використання вислову, що передає тільки частину правди, заперечення одного допуском іншого, роз'єднанням речей, репрезентованих тим самим' (ССЛІ-3: 12); **перебільшення** – 'навмисне перебільшення ступеня певної дії, ознаки для дезінформації слухача' (там само: 33); **перибль** (грецьк. *periballo* – перевищувати міру) – 'навмисне прикрашування мовлення, маскування думки' (там само: 41); **периплока** (грецьк. *peryploka* – прикриття) – 'спритне прикриття словами справжнього смислу мовлення' (там само: 41); **приєм параонтологічний** (грецьк. *par* – префікс на позначення суміжності, переміщення, виступу, відхилення + *онтологічний*) **мовленнєвий** – 'навмисне зображення зв'язків та відношень явищ дійсності в нереальному фантастичному вигляді' (там само: 121); **применшення** – 'навмисне применшування під час опису, оцінки чого-небудь' (там само: 133); **принцип** (лат. *principium* – основа, начало) **насміху** – 'принцип комунікації (за Дж. Лічом), що констатує солідарність зі слухачем: говори що-небудь, що (1) за всією очевидністю неправдиве і (2) за всією очевидністю неввічливо щодо слухача' (там само: 135) та ін.

Термін **міфологема**, як видається, це не лише 'ім'я на позначення міфологічного образу', як зазначено в розглядуваному словнику лінгвістичних термінів. Очевидно, необхідно виокремити омонімне значення. І. Костюк зробила спробу визначити межі цього поняття й сформулювала, як видається, надто широку його дефініцію, порівн.: «Міфологема є одиницею міфологічної картини світу, реалізує концепти міфологічного мислення; містить стабільний зміст (цим наближається до алегорії); проявляє свої семантичні можливості і всередині заданої походженням змістової традиції (цим тяжіє до символу), і в поєднанні з іншими міфологемами; здатна формувати нові поняттєво-образні композиції; міфологема – ціннісна форма культурної пам'яті, суспільного сумління, мета національного діалогу. Перелік міфологем обмежений: основні архетипи мислення і фантазії, лексикон соціального символізму, універсалії культури, центральні опозиції картини світу, хронотопи, космографічні моделі Універсуму, риторичні формули» (Костюк, 2011: 414). У фокусі теорії лінгвістичної ментіології термін **міфологема** можна інтерпретувати як 'моделювання неправдивих, фейкових, фальшивих, псевдонаукових постулатів, лозунгів; цілеспрямований вплив на мовну свідомість з метою її викривлення'. Важливим для ментіології, як видається, є поняття **шкала істинності**, що потребує дефініювання та розроблення методики визначення.

Аналіз наведених дефініцій дає змогу виокремити набір смислів, що характеризують концепт неправди, неістинності, порівн.: 'неправдивий', 'недостовірний', 'неістинний', 'викривлений', 'нереальний', 'дезінформаційний', 'маскувальний', 'хибний', 'вигаданий', 'фантастичний', 'фальшивий', 'приписаний', 'парадоксальний', 'перебільшений', 'применшений', 'прихований', 'такий, який відображає частину правди', 'такий, який замінює одне на інше', 'такий, який не відповідає дійсності', 'такий, який суперечить первісному значенню', 'такий, який можна лише припустити', 'такий, який приховує справжній смисл'.

Висновки

Оскільки мова відображає дійсність такою, якою вона є насправді, чи такою, якою її хочуть собі уявити, яку хочуть спроектувати, презентувати з певною маніпулятивною метою, то цілком логічно, що в ній відбиваються і фейкові поняття, омовлюється брехня, пропонується неправдива характеристика предметів, явищ, подій, присутній вимисел, викривлення дійсності (О. Потебня), з'являються терміни, що формують метамову лінгвістичної ментіології, терміносистему, яка базується на відповідних маркерах.

Спостерігаємо моделювання системи термінів для опису мовних (мовленнєвих) фактів, процесів і явищ, в основі номінації яких присутній компонент, що презентує концепт неправди, неістинності, який формально (експліцитно) омовлений елементами *квазі-*, *псевдо-* та виражений імпліцитно – наявністю в семантичній структурі значення терміна відповідних сем, які презентують цей концепт.

Констатуємо, що терміни з компонентами *квазі-* / *quasi-* та *псевдо-* функціювали в науковому дискурсі українських учених і наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Продемонстровано, що терміносистема з компонентами *квазі-* і *псевдо-* доповнюється новими одиницями, значення яких фіксується в сучасних контекстах і потребує лексикографування. Терміни з названими компонентами можуть вступати в синонімічні зв'язки, однак вони не завжди номінують співвідносні чи тотожні поняття.

Більшість із наведених термінів, що окреслюють термінополе ментіології, належить до однозначних і однослівних, менша їх частина – багатоконпонентні й багатозначні. У розглянутій системі термінів з'являються омоніми, деякі терміни розширюють своє значення, що не зафіксовано чинними словниками лінгвістичних термінів.

Розглянуті терміни насамперед належать до метамови лексикології (*квазісиноніми*, *квазісинонімія*), ономастики (*викривлення імен*, *псевдонім*), морфеміки та словотворення (*квазікомпозиції*, *квазіфлексія*, *псевдомотивація*), морфології (*квазіграмема*), синтаксису (*квазіречення*, *модальність ірреальна*, *псевдопитання*), комунікативної лінгвістики (*критерій істинності*, *максима / постулат правдивості*, *модальність гіпотетична*, *псевдокомунікація*), лінгвістики тексту та дискурслінгвістики (*квазідискурс*, *квазітекст*), лінгвостилістики (*катахреза*, *квазіконтраст*), етимології (*псевдоетимологія*), соціолінгвістики (*квазіетнонім*, *псевдоетнонім*).

Розглянута проблема має широкі перспективи: терміни ментіології потребують системної фіксації та лексикографування.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ССЛ-1 – Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни* (Т. 1–4). (Т. 1). Донецьк: Вид-во ДонНУ.

ССЛ-2 – Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни* (Т. 1–4). (Т. 2). Донецьк: Вид-во ДонНУ.

ССЛ-3 – Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни* (Т. 1–4). (Т. 3). Донецьк: Вид-во ДонНУ.

ССЛ-4 – Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни* (Т. 1–4). (Т. 4). Донецьк: Вид-во ДонНУ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк, Б.М. (2021). *Мовна політика: Україна і світ*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
2. Босак, Н.Ф. (2002). Становлення дикційної нормативності мовлення у студентів філологічних факультетів ВНЗ освіти. *Педагогічні науки*, 28–35. URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16732/Bosak.pdf;jsessionid=CEA4B9283DF99B9A3A515B10B7F4B118?sequence=1> (Дата звернення: 9.03.2023).
3. Васильченко, В. (2022 /а/). Потвори кандебрянської мови. *Онлайн-видання «Український інтерес»*. URL: <https://uain.press/blogs/962584-962584> (Дата звернення: 9.03.2023).
4. Васильченко, В. (2022 /б/). Симулякр, або виплід дрімучого невігластва. *Онлайн-видання «Український інтерес»*. URL: <https://uain.press/blogs/1109149-1109149> (Дата звернення: 9.03.2023).
5. Голодюк, Я.Б. (2011). Квазіремарки в українськомовній інтернетній комунікації: особливості виникнення та прагматика використання. *Мова і культура*, 14 (5), 238–246.
6. Гордійчук, М.І. (2021). Поняття FAKE NEWS та комунікативні засоби його виявлення. *Мовні і концептуальні картини світу*, 3 (70), 29–39.
7. Госовська, М. (2019). Піджин: квазімова, яка нікому не є рідною. BBC news Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-50137149> (Дата звернення: 12.02.2023)
8. Гадамер, Г.-Г. (2000). *Истина і метод* (Т. 1–2). (Т. 2: Герменевтика II / пер. з нім.). Київ: “Юніверс”.
9. Звегинцова, М.Е. (2018). Майкл Щур: гра як стратегія подолання псевдокомунікації. *Вісник Харківської державної академії культури. Серія : Соціальні комунікації*, 53, 9–15.
10. Кабачій, Р. Псевдозагрозені псевдомови. (2010). *Газета «Український тиждень»*. URL: <https://tyzhden.ua/psevdozahrozheni-psevdomovy/> (Дата звернення: 17.03.2023)
11. Калініченко, В.І. (2022 /а/). Лінгвальні аспекти категорії неймовірності (на прикладі українськомовних мілітіпсевдонімів). *The XIII International Scientific and Practical Conference “Multidisciplinary academic research, innovation and results”* (April 05–08, 2022) (Pp. 581–585). Prague, Czech Republic: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.
12. Калініченко, В.І. (2021 /а/). «Лінгвістика брехні»: дослідницькі підходи, аспекти, параметри крізь призму часу й простору. У *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2019–2020 рр. (Квітень-травень 2021)*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. URL: <https://jpvvs.donnu.edu.ua/article/view/10318>
13. Калініченко, В.І. (2022 /б/). Мілітіпсевдоніми як особливий вид антропонімів у вітчизняних лінгвістичних студіях. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*, 56, 256–268.
14. Калініченко, В.І. (2022 /с/). *Неправда як смисловий компонент у структурі українськомовного псевдоніму. Монографія (Ювілейний збірник наукових праць), присвячений 65-річчю з дня народження Т.А. Космеди* (с. 527–541). Харків: Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

15. Космеда, Т. (2022 /b/). Моделирование псевдоинформации в научном лингвистическом дискурсе: активные манипулемы. У Климкевич, А. (Ред.). (2022). *Perswazja językowa w różnych dyskursach [Речевое воздействие в разных дискурсах]* (Т. 7. Гданськ, 2022. С. 155–175). Гданськ: Издательство Гданьского университета.
16. Космеда, Т.А. (2021). Вербалізація категорії неймовірності: формування орнаментальної ментіології (на матеріалі співомовок С. Руданського). *Мовні і концептуальні картини світу*, 70/3, 29–45.
17. Космеда, Т. (2020). Рецепция статуса украинского языка в российском языкознании: миф и реальность. *Slavia Centralis. Glavni in odgovorni urednik*. Maribor: University of Maribor, 1, 126–135.
18. Костюк, І. (2011). Міфологема: історія поняття в науковому дискурсі. *Вісник Львівської Академії мистецтв*, 22, 405–416. URL: https://lnam.edu.ua/uk/visnyk_detail/id-22.html
19. Кучерова, О.О. (2021). Ментальні моделі автора в новинному інтернет-дискурсі: фейки про коронавірус. *Мовні і концептуальні картини світу*, 70/3, 43–58.
20. Лавриненко, О.Л. & Лавриненко, Г.Я. (2017). “Квазімова” та повноцінна мова людини як механізми вираження різних рівнів відображення дійсності. *Актуальні питання іноземної філології*, 6, 91–94.
21. Морозова, О.І. (2008). *Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови)* [Автореф. дис. ... д-ра філол. наук]. Київський національний лінгвістичний університет.
22. Мудра, І. (2016). Поняття “фейк” та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*, 15, 184–188.
23. Огієнко, І. (1909). Українсько-Російський словник В. Дубровського. Редакція І. Стешенка. (Видавництво “Час” у Києві). *Літературно-науковий вістник*, XII / IV (46), 200–205.
24. Омельчук, Ю. (2018). *Псевдоновини як жанр сучасного англословного медіадискурсу: лінгвокогнітивний, комунікативно-прагматичний параметри* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Запорізький національний університет.
25. Павлюк, І. (2018). Квазікомунікація. Психоаналітичний дискурс. *Вісник Львівського університету. Серія “Журналістика”*, 44, 341–351.
26. Потєбня, О. (1985). *Естетика і поетика слова: збірник*. (Пер. А. Колодної). Київ: Мистецтво.
27. Прищепа, Г. (2021). Фейк у лінгвістичному вимірі. *Мовні і концептуальні картини світу*, 70/3. 79–80.
28. Хванько, А. (1892). (А. Кримський). Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихо-ви. *Зоря*. 20, 472–474.
29. Bolinger, D. Le Merton. (2021). *Language – The Loaded Weapon: The Use and Abuse of Language Today* (1st ed.). London: Routledge Taylor and Francis Group.
30. Kalinichenko, V.I. (2022). Battle call-signs (military pseudonyms) in domestic linguistic studies: the problem of terminology and definition. In Kalinichenko, V.I. (Ed. in Chief). *IV International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 31, 2022)* (pp. 241–245). Vinnytsia: Vasyl Stus DonNU.
31. Kalinichenko, V.I. (2021). The category of fake in present-day linguistic studies. In Kalinichenko, V.I. (Ed. in Chief). *V International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 25, 2021)* (Pp. 267–272). Vinnytsia: Vasyl’ Stus DonNU.

32. Kosmeda, T. (2022 /a/). Гендерная лексикография: формирование нового направления (словари феминитивов русского и украинского языков). *Wiener Slavistischer Almanach*. Ludwig-Maximilians-Universität. München, 135–148.
33. Weinrich, H. (2005). *The Linguistics of Lying And Other Essays*. (Translated by Jane K. Brown and Marshall Brown). Washington, Seattle: University of Washington Press.

Tetiana Kosmeda, Vira Kalinichenko

LINGUISTIC TERMINOLOGY IN THE FOCUS OF THE MENTIOLOGY THEORY

The objective of the paper under consideration is to display the formation and development specifics of the linguistic terminology associated with the linguistic mentiology formation issue. Since language reflects reality as it is, or as individuals want to imagine it, which they want to project, then it is quite logical that the language makes untruth verbalized, fake (untrue) concepts get fixed, and corresponding terms emerge in the academic and general discourse. One can definitely observe the modeling of the terms system for describing language (speech) facts, processes and phenomena, which when being nominated have a basic semantic component representing the *untruth (false/lies)* concept. This semantic constituent, in particular, is formally (explicitly) covered by means of *quasi-*, *pseudo-* elements and expressed implicitly by means of the corresponding semes in the term semantic structure, which represent the *untruth (false/lies)* concept. These include: *false, unreliable, untrue, distorted, unreal, disinformation, disguising, fictitious, fantasy, imaginative, paradoxical, exaggerated, understated, belittled, concealed, one that reflects part of the truth, one that substitutes one for another, one that does not correspond to reality, one that contradicts the original meaning, one which can only be assumed, one which conceals the true meaning*. Most of the above mentioned terms that outline the mentiology term field belong to monosemantic and one-word structure terms, a smaller part of them can be regarded as polysemantic and multicomponent by their structure. Within the terms system under consideration homonyms emerge, some terms expand their meaning, which is not yet registered in current dictionaries of linguistic terms. The terms analyzed primarily belong to the metalanguage of lexicology (*quasi-synonyms, quasi-synonymy*), onomastics (*names distortion, pseudonym*), morphemics (*quasi-inflection, pseudo-motivation*), morphology (*quasi-gramme*), syntax (*evidentiality and its counterpart category, quasi-sentence, pseudo-question*), communicative linguistics (*truth criterion, sincerity criterion, truthfulness maxim / postulate, pseudo-communication*), text linguistics and discourse linguistics (*quasi-discourse, quasi-text*), linguistic stylistics (*catachresis, quasi-contrast*), etymology (*pseudo-etymology*), sociolinguistics (*quasi-ethnonym, pseudo-ethnonym*). The issue discussed has broad prospects for further research: the mentiology terms will need systematic fixation and being processed by lexicographers.

Keywords: linguistics of lies, mentiology metalanguage, terms with semantic representation elements of *untruth (false/lies)* concepts, terms with formal *quasi-* and *pseudo* components.

LEGEND

CCJI-1 – Zahnitko, A. (2012). *Slovnyk suchasnoi linhvistyky: Poniattia i terminy [Dictionary of modern linguistics: Concepts and terms]* (Vol. 1–4). (Vol. 1). Donetsk: Vyd-vo DonNU (in Ukr.).

CCJI-2 – Zahnitko, A. (2012). *Slovnyk suchasnoi linhvistyky: Poniattia i terminy [Dictionary of modern linguistics: Concepts and terms]* (Vol. 1–4). (Vol. 2). Donetsk: Vyd-vo DonNU (in Ukr.).

ССЛІ-3 – Zahnitko, A. (2012). *Slovník súčasnej lingvistiky: Poniattia i termíny* [Dictionary of modern linguistics: Concepts and terms] (Vol. 1–4). (Vol. 3). Donetsk: Vyd-vo DonNU (in Ukr.).

ССЛІ-4 – Zahnitko, A. (2012). *Slovník súčasnej lingvistiky: Poniattia i termíny* [Dictionary of modern linguistics: Concepts and terms] (Vol. 1–4). (Vol. 4). Donetsk: Vyd-vo DonNU (in Ukr.).

REFERENCES

1. Azhniuk, B.M. (2021). *Movna polityka* [Language policy]: *Ukraina i svit* [Ukraine and the World]. Kyiv.: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
2. Bosak, N.F. (2002). Stanovlennia dyktsiinoi normatyvnosti movlennia u studentiv filolohichnykh fakultetiv VNZ osvity [Formation of speech dictional normativity among philology faculty students of higher education institutions]. *Pedahohichni nauky* [Pedagogical sciences], 28–35. Retrieved from <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16732/Bosak.pdf;jsessionid=CEA4B9283DF99B9A3A515B10B7F4B118?sequence=1> (Access mode: 9.03.2023) (in Ukr.).
3. Vasylychenko, V. (2022 /a/). Potvory kandebrianskoi movy [Monsters of the Candebrian language]. *Onlain-vydannia «Ukrainskyi interes»* [Online news-source “Ukrainian interest”]. Retrieved from <https://uain.press/blogs/962584-962584> (Access mode: 9.03.2023) (in Ukr.).
4. Vasylychenko, V. (2022 /b/). Symuliakr, abo vyplid drimuchoho nevihlastva [A simulacrum, or the product of slumbering ignorance.]. *Onlain-vydannia «Ukrainskyi interes»* [Online news-source “Ukrainian interest”]. Retrieved from: <https://uain.press/blogs/1109149-1109149> (Access mode: 9.03.2023) (in Ukr.).
5. Holodiuk, Ya.B. (2011). Kvaziremarky v ukrainskomovnij internetnij komunikatsii: osoblyvosti vynyknennia ta prahmatyka vykorystannia [Quasi-remarks in Ukrainian-language Internet communication: occurrence peculiarities and use pragmatics]. *Mova i kultura* [Language and culture], 14 (5), 238–246 (in Ukr.).
6. Hordiichuk, M.I. (2021). Poniattia FAKE NEWS ta komunikatyvni zasoby yoho vyjavlennia [The concept of FAKE NEWS and its detection communicative means]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu* [Linguistic and conceptual worldviews], 3 (70), 29–39 (in Ukr.).
7. Hosovska, M. (2019). Pidzhyn: kvazimova, yaka nikomu ne ye ridnoiu [Pidgin: a quasi-language that is not native to anyone]. *BBC news Ukraina* [BBC news Ukraine]. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-50137149> (Access mode: 12.02.2023) (in Ukr.).
8. Gadamer, H.-G. (2000). Istyna i metod [Truth and method] (Vol. 1–2). (Vol. 2: *Hermenevtyka II* [Hermeneutics II] / per. z nim.). Kyiv: “Yunivers” (in Ukr.).
9. Zviehyntsova, M.E. (2018). Maikl Shchur: hra yak stratehiia podolannia psevdokomunikatsii [Michael Schur: a play as a strategy for overcoming pseudo-communication]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury. Seriya : Sotsialni komunikatsii* [Kharkiv State Academy of Culture Bulletin. Series: Social Communications], 53, 9–15 (in Ukr.).
10. Kabachii, R. Psevdozahrozhenni psevdomovy [Pseudoendangered pseudolanguages]. (2010). *Hazeta “Ukrainskyi tyzhden”* [Newspaper “The Ukrainian Week”]. Retrieved from <https://tyzhden.ua/psevdozahrozhenni-psevdomovy/> (Access mode: 17.03.2023) (in Ukr.).
11. Kalinichenko, V.I. (2022 /a/). Linhvalni aspekty katehorii neimovirnosti (na prykladi ukrainskomovnykh militipsevdonimiv) [Linguistic aspects of the improbability category

- (based on Ukrainian militypseudonyms)]. *The VIII International Scientific and Practical Conference “Multidisciplinary academic research, innovation and results” (April 05 – 08, 2022)* (Pp. 581–585). Prague, Czech Republic: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data (in Ukr.).
12. Kalinichenko, V.I. (2021 /b/). «Linhvistyka brekhni»: doslidnytski pidkhody, aspekty, parametry kriz pryzmu chasu y prostoru [“Linguistics of lies”: research approaches, aspects, parameters via the prism of time and space]. In *Materialy naukovoï konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu, naukovykh pratsivnykiv i zdobuvachiv naukovoho stupenia za pidsumkamy naukovo-doslidnoi roboty za period 2019–2020 rr. (Kviten-traven 2021)* [Proceedings of the scientific conference for professors and teaching staff, researchers and degree holders based on the research work results for the 2019–2020 time period (April–May 2021)]. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa (Vasyl’ Stus DonNU). Retrieved from <https://jpv.s.donnu.edu.ua/article/view/10318> (Access mode: 10.03.2023) (in Ukr.).
 13. Kalinichenko, V.I. (2022 /b/). Militipsevdonimy yak osoblyvyi vyd antroponimiv u vitchyznianskykh linhvistychnykh studiiakh [Military pseudonyms as a special type of anthroponyms in domestic linguistic studies]. *Linhvistychni doslidzhennia: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody* [Linguistic studies: a scientific works collection of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University], 56, 256–268 (in Ukr.).
 14. Kalinichenko, V.I. (2022 /c/). Nepravda yak smyslovyi komponent u strukturі ukrainskomovnoho psevdonimu [Untruth as a semantic component in the structure of a Ukrainian pseudonym]. *Monohrafiia (Iuvileinyi zbirnyk naukovykh prats), prysviachenyi 65-richchii z dnia narodzhennia T.A. Kosmedy* [Monograph (Anniversary collection of scientific works), dedicated to the 65th T.A. Kosmeda’s birth anniversary] (pp. 527–541). Kharkiv: Vyd-vo KNU im. V.N. Karazina [V.N. Karazin Kharkiv National University Publishing Office] (in Ukr.).
 15. Kosmeda, T. (2022 /b/). Modelirovanie psevdoinformacii v nauchnom lingvisticheskom diskurse: aktivnye manipulemy [Modeling pseudo-information in scientific linguistic discourse: active manipulations]. In Klimkevich, A. (Ed.). (2022). *Perswazja językowa w różnych dyskursach [Rechevoe vozdejstvie v raznykh diskursah]* [Speech influence in different discourses] (Vol. 7. Gdansk, 2022, pp. 155–175). Gdansk: Izdatel’stvo Gdan’skogo universiteta [Gdansk University Publishing Office] (in Rus.).
 16. Kosmeda, T.A. (2021). Verbalizatsiia katehorii neimovirnosti: formuvannia ornamentalnoi mentiologii (na materiali spivomovok S. Rudanskoïho) [Verbalization of the improbability category: the ornamental mentiology formation (based on S. Rudanskyi’s interviews material)]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu* [Linguistic and conceptual worldviews], 70/3, 29–45 (in Ukr.).
 17. Kosmeda, T. (2020). Recepcija statusa ukrainskogo jazyka v rossijskom jazykoznanii: mif i real’nost’ [Reception of the Ukrainian language status in Russian linguistics: myth and reality]. *Slavia Centralis. Glavni in odgovorni urednik*. Maribor: University of Maribor, 1, 126–135 (in Rus.).
 18. Kostiuk, I. (2011). Mifolohema: istoriia poniattia v naukovomu diskursi [Mythologeme: history of understanding in scientific discourse]. *Visnyk Lvivskoi Akademii mystetstv* [Lviv Academy of Arts Bulletin], 22, 405–416. Retrieved from https://lnam.edu.ua/uk/visnyk_detail/id-22.html (Access mode 12.02.2023) (in Ukr.).
 19. Kucherova, O.O. (2021). Mentalni modeli avtora v novynnomu internet-diskursi: feiky pro koronavirus [Author’s mental models in the news Internet discourse: coronavirus fakes]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu* [Linguistic and conceptual worldviews], 70/3, 43–58 (in Ukr.).

20. Lavrynenko, O.L. & Lavrynenko, H.Ya. (2017). “Kvazimova” ta povnotsinna mova liudyny yak mekhanizmy vyrazhennia riznykh rivniv vidobrazhennia diisnosti [“Quasi” and full-fledged human language as mechanisms of expressing different levels of reality reflection]. *Aktualni pytannia inozemnoi filolohii* [Current issues of foreign philology], 6, 91–94 (in Ukr.).
21. Morozova, O.I. (2008). *Linhvalni aspekty nepravdy yak kohnityvno-komunikatyvnoho utvorennia (na materialy suchasnoi anhliiskoi movy)* [Linguistic aspects of untruth as a cognitive-communicative formation (based on the modern English language material)] [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv National Linguistic University (in Ukr.).
22. Mudra, I. (2016). Poniattia «feik» ta yoho vydy u ZMI [The concept of “fake” and its types in mass media]. *Tele- ta radiozhurnalistyka* [Television and radio journalism], 15, 184–188 (in Ukr.).
23. Ohienko, I. (1909). *Ukrainsko-Rosiiskyi slovnyk V. Dubrovskoho* [Ukrainian-Russian dictionary by V. Dubrovsky]. Redaktsiia I. Steshenka. (Vydavnytstvo «Chas» u Kyivi), *Literaturno-naukovyi vistykyk* [Literary and scientific bulletin], VII / IV (46), 200–205 (in Ukr.).
24. Omelchuk, Yu. (2018). *Psevdonovyny yak zhanr suchasnoho anhломovnoho mediadyskursu: linhvokohnityvnyi, komunikatyvno-prahmatychnyi parametry* [Pseudonews as a genre of modern English media discourse: linguistic-cognitive, communicative-pragmatic parameters] [Synopsis of PhD thesis]. Zaporizhzhia National University (in Ukr.).
25. Pavliuk, I. (2018). Kvazikomunikatsiia. Psykhoanalytychnyi dyskurs [Quasi-communication. Psychoanalytic discourse]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia “Zhurnalistyka”* [Lviv University Bulletin. Series: “Journalism”], 44, 341–351 (in Ukr.).
26. Potebnia, O. (1985). *Estetyka i poetyka slova: zbirnyk* [Aesthetics and poetics of the word: essay collection]. (Per. A. Kolodnoi.). Kyiv: Mystetstvo (in Ukr.).
27. Pryshchepa, H. (2021). Feik u linhvistychnomu vymiri [The linguistic dimension of fake]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu* [Linguistic and conceptual worldviews], 70/3, 79–80 (in Ukr.).
28. Khvanko, A. (1892). (A. Krymskyi). *Nasha yazykova skruta ta sposib zaradyty lykhovy* [Our language problem and the way to resolve it]. *Zoria* [Dawn]. 20, 472–474 (in Ukr.).
29. Bolinger, D. Le Merton. (2021). *Language – The Loaded Weapon: The Use and Abuse of Language Today*. (1st ed.). London: Routledge Taylor and Francis Group.
30. Kalinichenko, V.I. (2022). Battle call-signs (military pseudonyms) in domestic linguistic studies: the problem of terminology and definition. In Kalinichenko, V.I. (Ed. in Chief). *IV International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 31, 2022)* (pp. 241–245). Vinnytsia: Vasyl Stus DonNU.
31. Kalinichenko, V.I. (2021). The category of fake in present-day linguistic studies. In Kalinichenko, V.I. (Ed. in Chief). *V International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 25, 2021)* (pp. 267–272). Vinnytsia: Vasyl Stus DonNU.
32. Kosmeda, T. (2022 /a/). Gendernaja leksikografija: formirovanie novogo napravlenija (slovari feminitivov russkogo i ukrainskogo jazykov) [Gender lexicography: the new direction formation issues (dictionaries of femininives in the Russian and Ukrainian languages)]. *Wiener Slawistischer Almanach. Ludwig-Maximilians-Universität. München*, 135–148 (in Rus.).
33. Weinrich, H. (2005). *The Linguistics of Lying And Other Essays*. (Translated by Jane K. Brown and Marshall Brown). Washington, Seattle: University of Washington Press.

УДК 81'373.46

<http://orcid.org/0000-0002-8924-7274>

З.Й. КУНЬЧ
м. Львів, Україна

ВАРІАНТНІСТЬ ТЕРМІНІВ: ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЧИ ДЕТЕРМІНУВАННЯ

У статті звернено увагу на варіантність термінів, наявну в науковій літературі: дві спільнокореневі лексеми – детермінологізація і детермінування – номінують те саме поняття. Позаяк сучасне термінознавство трактує варіантність як негативне явище, завданнями дослідження є виявити причини співіснування варіантних термінів, проаналізувати об'єктивні й суб'єктивні чинники функціонування кожного з них та з'ясувати, якому з термінів варто віддати перевагу й утверджувати в професійному вжитку.

Ключові слова: українська мова, термін, детермінологізація, детермінування, варіантність, термінологізація, термінування.

Інтелектуалізація в сучасному глобалізованому суспільстві активізувала міграцію лексичних одиниць із загальноповсякденної мови в терміносистему та в зворотному напрямі. Поняття «втрата терміном своїх дефінітивних і системних характеристик та його перехід із термінології до загальноповсякденної лексики» (Наконечна, 2018: 19), вивчення природи якого є одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики, дослідники іменують термінами-варіантами *детермінування* або *детермінологізація*.

У термінознавчих дослідженнях терміни-варіанти трактують як спільнокореневі мовні одиниці з однаковим планом змісту, але з певними відмінностями в плані вираження. Наявність варіантності вважають негативним явищем, що супроводжує становлення наукової мови (Д'яков, Кияк & Куделько, 2000: 13), воно руйнує «термін як дефінітивну одиницю системи» (Кочан, 2008: 19). Отож метою дослідження є з'ясувати, якому з термінів варто віддати перевагу й утверджувати в професійному вжитку під час дослідження семантичних та стилістичних модифікацій термінних одиниць. Для реалізації означеної мети плануємо реалізувати такі завдання: а) проаналізувати частотність використання обох терміноодиниць; б) виявити причини варіантності; в) вивчити об'єктивні та суб'єктивні чинники функціонування кожного терміна в науковому дискурсі; г) рекомендувати один з термінів до утвердження в професійному вжитку.

Аналіз частотності використання обох терміноодиниць показує, що більшого поширення в наукових працях сучасних лінгвістів набув термін *детермінологізація*. Зокрема, його вживають у своїх дослідженнях автори монографій, як-от: «Термін і художнє слово» (Карпова, 1967), «Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу» (Шевченко, 2001), «Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття» (Струганець, 2002), «Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови

© З.Й. КУНЬЧ, 2023

засобів масової інформації)» (Стишов, 2003), «Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм» (Куньч, Наконечна, Микитюк, Булик-Верхола & Теглівець, 2018), «Український науковий термін: діахронний контекст» (Куньч, Фаріон, Василюшин, Литвин & Ментинська, 2019), «Термінологічна актуалізація української мовної дійсності» (Фаріон, Куньч, Василюшин, Микитюк & Ментинська, 2020) та ін. Його використовують у підручниках та навчальних посібниках (Шевченко, Різун & Лисенко, 1993; Плющ, Бевзенко & Грипас, 1994; Грищенко, Мацько, Плющ, Тоцька & Уздиган 1997; Пономарів, 2000; Пономарів, Різун & Шевченко, 2001; Булик-Верхола, Наконечна & Теглівець, 2016; Микитюк, 2020). Ним послуговуються автори дисертаційних робіт (Бойко, 1984; Катиш, 2004; Бабич, 2010), наукових термінознавчих статей (Краковецька, 2000; Туровська, 2007; Красножан, 2009; Городиловська, 2011; Васковець, 2013; Романюк, 2013; Тарасова, 2013; Свідрук, 2014; Вус, 2015; Кримець, 2015; Куньч, 2021; Куньч, 2022).

Термін *детермінування* та назву антонімного поняття *термінування* запроваджує до використання Н.Ф. Клименко і вживає, зокрема, у статті «Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови» (Клименко, 2009) та в інших своїх працях. Цей термін використовують також інші науковці (Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008; Фаріон, Куньч, Василюшин, Микитюк & Ментинська, 2020).

Акцентуємо, що обидва варіантні терміни – *детермінологізація* і *детермінування* – сягають запозиченого із середньолатинської мови слова *термін* [«слово або словосполучення, яке точно позначає певне поняття в науці, техніці, мистецтві» (Мельничук, 2006: 554)]. Констатуємо, що морфеми латинського походження, як і запозичення з інших мов, добре придатні для термінотворення, оскільки вони якнайкраще відповідають основним ознакам термінів – однозначність, стилістична нейтральність, точність, короткість, відсутність експресивності тощо. Префікс *де-*, який вважають досить продуктивним у термінотворенні для фіксації опозиційних понять, використано в обох аналізованих терміноодинацях, щоби зафіксувати значення, протилежне до *термінологізація* і *термінування*, адже обидві пари термінів (*термінологізація* – *детермінологізація* і *термінування* – *детермінування*) перебувають у системному зв'язку, як і поняття, що їх вони номінують: «термінологізація і детермінологізація перебувають у діалектичному взаємозв'язку, є ланками творення національного світогляду» (Наконечна, 2018: 13). Виникнення терміна *детермінологізація* – це результат префіксальної деривації: додавання префікса *де-* до терміна *термінологізація*; термін *детермінування* утворено суфіксальним способом від дієслова *детермінувати*. Проте, констатуємо, в науковій літературі, зокрема в термінологічних словниках, останньої лексеми не зафіксовано, хоча, звісно ж, її існування цілком відповідає духові й потребам української лексичної системи.

Незалежно від того, який морфологічний спосіб термінотворення було використано для творення термінів *детермінологізація* і *детермінування*, варіантність термінів закладено у використанні різних суфіксальних моделей для номінування поняття «сукупність мовних процесів, у результаті яких формуються конкретні слова – терміни» (Грищенко, Мацько, Плющ, Тоцька & Уздиган 1997: 211) – *термінологізація* і *термінування*. Тож на цьому варто зупинитися докладніше.

Термін *термінологізація* походить від *термінологізувати* й має у своєму складі запозичений з латинської мови продуктивний суфікс *-ацій(а)*, що вказує на дію або результат дії, як, приміром, у таких термінах, як *диференціація, механізація, опозиція, репетиція* тощо. Термін *термінування* утворено з використанням українського суфікса *-ни(я)*. Цю модель вважають «прикладом продуктивного словотвірного типу» (Грищенко, Мацько, Плющ, Тоцька & Уздиган 1997: 269) для творення віддієслівних іменників зі значенням предметної дії, процесу (*тривання, виховання, благання*). Отож творення терміна *детермінування* – це природний для української мови термінотвірний процес: використано модель «*детермінувати – детермінування*», як і «*термінувати – термінування*».

Щодо терміна *детермінологізація* вважаємо, що його поява зумовлена впливом російської мови, адже українська термінологія зазнала й продовжує зазнавати донині значних інтерференційних нашарувань. Особливо інтенсивними ці процеси були в 60–80 рр. минулого століття, якраз тоді в науковій літературі почало формуватися розуміння самого наукового поняття, про яке йдеться в нашому дослідженні. Публікація авторефератів дисертацій навіть у царині української філології відбувалася російською мовою, як-от 1983 року відбувся захист дисертації «Детерминологизация как результат взаимодействия общелитературной и терминологической лексики» (Непийвода, 1983). Зрозуміло, що найпростіший спосіб відтворити російський термін *детерминологизация*, а на той час і найбільш прийнятний – це транслітерування його засобами української мови, тим більше що суфікс *-ацій(а)* широко побутував у лексемах латинського походження. Гадаємо, так і набула поширення в українській науці ця термінологічна одиниця.

Значимо, українська мова, як і будь-яка сучасна мова, використовує значний відсоток запозичених морфем, зручних у використанні й поширених в інших сучасних європейських мовах. Це незворотній відбиток інтернаціоналізації термінологічних систем. З другого боку, використання власних словотвірних ресурсів для продукування нових терміноодиниць засвідчує багатство й самобутність української наукової мови. Тому вважаємо доцільним якнайактивніше залучення питомих морфем у процесі термінотворення. Термінна опозиція «*термінування – детермінування*» має у зв'язку з цим безперечну перевагу, позаяк базується на власномовній словотвірній моделі. Ще однією важливою прерогативою для вживання терміна *детермінування* є його короткість, що вважають однією з базових вимог до терміна, адже що коротша лексема, то легше утворювати від неї похідні, то зручніша вона у використанні. Короткість зумовлена, передовсім, належністю до тематичного поля *термін*, а не *термінологія*, як це спостерігаємо в терміні *детермінологізація*. Третьою перевагою вважаємо вмотивованість терміна *детермінування*: структурним мотиватором у ньому є суфікс *-ни(я)*, позаяк його процесуальне значення точно відображає суть означуваного поняття, на відміну від суфіксальної морфемі *-ацій(а)*, яка в поєднанні з кореневою морфемою може набувати також і значення наслідку дії. Порівняймо: *інтонація – інтонування, редакція – редагування* тощо (Куньч, 2006: 120). З другого боку, термінна опозиція *термінологізація – детермінологізація* має переваги за такими критеріями: а) превалювання в науковій літературі; б) співіснування з низкою терміноодиниць, підпорядкованих аналогічній словотвірній архітектоніці (*детермінологізм, детермінологізований*).

Наголосимо: обидва терміни-варіанти відповідають системним ознакам термінології лінгвістики (Д'яков, Кияк & Куделько, 2000: 12).

Відтак гадаємо, що співіснування обох аналізованих термінів – це об'єктивний процес. Хоч чимало мовознавців схиляються до думки, що паралельне використання двох синонімів-дублетів, чи варіантних термінів, є тимчасовим явищем «із перспективою вибору єдиної форми після апробації варіантів у науковому обігу» (Масенко, 2004: 88), на нашу думку, таке паралельне використання термінів-варіантів має підстави для тривалого існування. Насамперед, це зумовлено тим, що суфіксальні морфеми **-ни(я)** і **-ації(а)** збігаються в значенні процесуальності. Крім того, варіантність у термінології не зникає, за нашими спостереженнями, через функційні засади наявності синонімів у мовленні – урізноманітнення викладу, уникнення монотонності, повторів. Адже синонімія тісно пов'язана з культурою мови. Навіть суто науковий текст, точний і однозначний з потреби, не може бути перенасичений тими самими словами, тому з огляду на мовну культуру автори шукатимуть можливостей вживати дублетні форми (Куньч, 2022: 178). Припускаємо, що в перспективі вимога точності терміна може позначитися на тому, що лексема *детермінологізація* обмежиться номінуванням поняття «результат процесу детермінування» і таким чином виникне розрізнення понять *детермінування* (процес) і *детермінологізація* (результат), як, прикладом, у таких термінних парах: *ілюстрація* – *ілюстрування*, *номінація* – *номінування* тощо.

Висновки

У результаті дослідження варіантних термінів *детермінування* і *детермінологізація* констатовано, що варіантність спричинило використання різних суфіксальних моделей для номінування того самого наукового поняття. Спостережено, що термін *детермінологізація* з'явився в українській лінгвістичній терміносистемі внаслідок інтерференційного впливу російської мови, набув значного поширення в науковому дискурсі, співіснує з низкою терміноодиниць, підпорядкованих аналогічній словотвірній архітектоніці (*детермінологізований*, *детермінологізм*) та загалом відповідає системним ознакам термінології лінгвістики. Проте вважаємо доцільною сучасну тенденцію до якнайактивнішого залучення питомих морфем до термінотвірних процесів. Відтак констатуємо, що термінна опозиція *термінування* – *детермінування* має безперечну перевагу, позаяк базується на питомій словотвірній моделі. Ще однією важливою перевагою для вживання терміна *детермінування* є його відносна короткість, що вважають однією з базових вимог до терміна, адже що коротша лексема, то легше утворювати від неї похідні, то зручніша вона у використанні. Третьою перевагою є умотивованість терміна *детермінування*: структурним мотиватором у ньому є суфікс **-ни(я)**, позаяк його процесуальне значення точно відображає суть означуваного поняття, на відміну від суфіксальної морфеми **-ації(а)**, яка може набувати також і значення результату дії. Акцентовано, що паралельне використання термінів-варіантів має підстави для тривалого існування, хоча в перспективі лексема *детермінологізація* може обмежитися номінуванням поняття «результат процесу детермінування».

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі аналогічних прикладів варіантності в українській термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич, Т.В. (2010). *Семантичні перетворення слів у поетичному тексті* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Дніпровський національний університет.
2. Бойко, Н. (1984). *Функціонування професійно-термінологічної лексики в мові сучасної української художньої прози (семантична і стилістична характеристика)* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Київський педагогічний інститут.
3. Булик-Верхола, С., Наконечна, Г. & Теглівець, Ю. (2016). *Основи термінознавства: навчальний посібник*. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
4. Васковець, Л. (2013). Термінологізація та детермінологізація в казначейській терміносистемі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 765, 87–90.
5. Вус, М.І. (2015). Детермінологізація як джерело поповнення української загальнолітературної мови (на матеріалі біологічної термінології). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 18 (1), 12–15.
6. Городиловська, Г. (2011). Стилістичне використання хімічної термінології в художньому тексті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 709, 64–68.
7. Грищенко, А.П., Мацько, Л.І., Плющ, М.Я., Тоцька, Н.І. & Уздиган, І.М. (1997). *Сучасна українська літературна мова: підручник*. Київ: Вища школа.
8. Д'яков, А.С., Кияк, Т.Р. & Куделько, З.Б. (2000). *Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти*. Київ: КМ Academia.
9. Карпова, В. (1967). *Термін і художнє слово*. Київ: Наукова думка.
10. Катиш, Т.В. (2004). *Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики* [Дис. ... канд. філол. н.]. Дніпровський національний університет.
11. Клименко, Н.Ф. (2009). Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови. *Studia Linguistica*, 3, 100–107.
12. Клименко, Н.Ф., Карпіловська, Є.А. & Кислюк, Л.П. (2008). *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
13. Кочан, І. (2008). Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 620, 14–19.
14. Краковецька, Г. (2000). Повторна метафоризація латинської лексики медичної терміносистеми як засіб детермінологізації слів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 402, 303–306.
15. Красножан, Ж. (2009). Функції детермінологізованих лексем у художньому тексті. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, IX, 175–177.
16. Кримець, О. (2015). Термінологізація та детермінологізація як результат взаємовпливу мовної та наукової картин світу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 817, 36–41.
17. Куньч, З.Й. (2006). *Українська риторична термінологія: історія і сучасність: Монографія*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка».
18. Куньч, З.Й. (2021). Співіснування детермінологізмів різних тематичних груп в художньому дискурсі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 32 (71), 1 (1), 44–49. DOI: 10.32838/2710-4656/2021.1-1/08.
19. Куньч, З.Й. (2022). Найважливіші аспекти вивчення термінної лексики зі студентами інженерно-технічних спеціальностей. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля Серія: Філологічні науки*, 1 (23), 175–184. DOI: 10.32342/2523-4463-2022-1-23-17.

20. Куньч, З.Й., Наконечна, Г.В., Микитюк, О.Р., Булик-Верхола, С.З. & Теглівець, Ю.В. (2018). *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм*. Львів: Галицька Видавнича Спілка.
21. Куньч, З.Й., Фаріон, І.Д., Васишин, І.П., Литвин, О.Г. & Ментинська, І.Б. (2019). *Український науковий термін: діахронний контекст*. Львів: Галицька Видавнича Спілка.
22. Масенко, Л. (2004). *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: КМ Академія.
23. Мельничук, О.С. (Гол. ред.) (1983–2012) *Етимологічний словник української мови* (Т. 1–7). (Т. 5. Київ, 2006). Київ: Наукова думка.
24. Микитюк, О. (2020). *Сучасна українська мова: самобутність, система, норма: навчальний посібник*. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
25. Наконечна, Г.В. (2018). *Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку*. У Куньч, З.Й., Наконечна, Г.В., Микитюк, О.Р., Булик-Верхола, С.З. & Теглівець, Ю.В. (2018). *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм* (с. 11–37). Львів: Галицька Видавнича Спілка.
26. Непийвода, Н. (1983). *Детермінологізація як результат взаємодії обшчелитературной и терминологической лексики* [Автореф. дисс. ... канд. філол. н.]. Київ. гос. ун-т ім. Т.Г. Шевченко.
27. Плющ, М., Бевзенко, С. & Грипас, Н. (1994). *Сучасна українська літературна мова: підручник*. Київ: Вища школа.
28. Пономарів, О.Д. (2000). *Стилістика сучасної української мови: Підручник*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
29. Пономарів, О., Різун, В. & Шевченко, Л. (2001). *Сучасна українська мова: підручник*. Київ: Либідь.
30. Романюк, Ю.В. (2013). Детермінологізація дієслів у сучасній українській мові. *Термінологічний вісник*, 2, 143–149.
31. Свідрук, О.О. (2014). Процес детермінологізації у сучасних сатиричних романах (на матеріалі творів М. Гримич «Варфоломієва ніч» та М. Меднікової «Тю»). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Філологічні науки*, 37, 223–229.
32. Стишов, О.А. (2003). *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія*. Київ: ВЦ КНЛУ.
33. Струганець, Л. (2002). *Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття*. Тернопіль: Астон.
34. Тарасова, В.В. (2013). Процеси детермінологізації, термінологізації і транстермінологізації в англійській авіаційній фаховій мові. *Мовні і концептуальні картини світу*, 43 (4), 156–161. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mikks_2013_43%284%29_25.pdf
35. Туровська, Л. (2007). Термінологічна лексика на сторінках періодичних видань. *Українська мова*, 2, 33–41.
36. Фаріон, І.Д., Куньч, З.Й., Васишин, І.П., Микитюк, О.Р. & Ментинська, І.Б. (2020). *Термінологічна актуалізація української мовної дійсності*. Львів: Галицька Видавнича Спілка.
37. Шевченко, Л., Різун, В. & Лисенко, Ю. (1993). *Сучасна українська мова: довідник*. Київ: Либідь.
38. Шевченко, Л.І. (2001). *Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: монографія*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

Zoriana Kunch

VARIATION OF TERMS: DETERMINOLOGIZATION OR DETERMINIZATION

The article draws attention to the various terms available in the scientific literature: two related lexemes – determinologization and determination – nominate the same linguistic concept. Since modern terminology interprets the variant of terms as a negative phenomenon, the tasks of the research are to reveal the reasons for the coexistence of variant terms, to analyze the objective and subjective factors of the functioning of each term, and to find out which of them should be preferred and approved in professional use. It was established that the variation of the terms was caused by the use of different suffix models for naming the same scientific concept. We believe that the term determinologization appeared in the Ukrainian linguistic terminological system as a result of the interfering influence of the Russian language, has become widespread in scientific discourse, coexists with several term units subject to a similar word-forming architecture (determinologism, determinologized), and generally corresponds to the systemic features of the terminology of linguistics. However, the modern tendency to the most active involvement of specific morphemes in term formation is appropriate. Therefore, we state that the term opposition “termination – determination” has an indisputable advantage since it is based on a native word-formation model. Another critical advantage of using the term determination is its relative brevity, which is one of the basic requirements for the term. The shorter the lexeme, the easier it is to form derivatives and the more convenient it is to use. We consider the third advantage to be the motivation of the term determination: the structural motivator in it is the suffix -нн(я) [-нн(я)], since its meaning of objectified action, process accurately reflects the essence of the signified concept, in contrast to the suffix morpheme -атій [-atsii-], which, in combination with the root morpheme, can also acquire and the value of the result of the action. We emphasize that the parallel use of variant terms has grounds for long-term existence. However, in the lexeme perspective, determinologization can be limited to nominating the concept “result of the determination process.”

Keywords: Ukrainian language, term, determinologization, determinism, variability, terminologization, termination.

REFERENCES

1. Babych, T.V. (2010). *Semantychni peretvorennia sliv u poetychnomu teksti* [Semantic transformations of words in a poetic text] [Synopsis of PhD thesis]. Dnipro National University (in Ukr.).
2. Boiko, N. (1984). *Funktsionuvannia profesiino-terminolohichnoi leksyky v movi suchasnoi ukrainskoi khudozhnoi prozy (semantychna i stylistychna kharakterystyka)* [Functioning of professional and terminological vocabulary in the language of modern Ukrainian artistic prose (semantic and stylistic characteristics)] [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv Pedagogical Institute (in Ukr.).
3. Bulyk-Verkhola, S., Nakonechna, H. & Tehlivets, Yu. (2016). *Osnovy terminoznavstva: navchalnyi posibnyk* [Basics of terminology: a study guide]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki (in Ukr.).
4. Vaskovets, L. (2013). Terminolohizatsiia ta determinolohizatsiia v kaznacheiskii terminosystemi [Terminologization and determination in treasury terminological system]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 765, 87–90 (in Ukr.).

5. Vus, M.I. (2015). Determinolohizatsiia yak dzherelo popovnnenia ukrainskoi zahalno-literaturnoi movy (na materiali biolohichnoi terminolohii) [Determinologization as a source of enlarging the Ukrainian general literary language (as based on biological terminology)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*, 18 (1), 12–15 (in Ukr.).
6. Horodylovska, H. (2011). Stylistychno vykorystannia khimichnoi terminolohii v khudozhnomu teksti [Stylistic use of chemical terminology in an artistic text]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 709, 64–68 (in Ukr.).
7. Hryshchenko, A.P., Matsko, L.I., Pliushch, M.Ya., Totska, N.I. & Uzdyhan, I.M. (1997). *Suchasna ukrainska literaturna mova: pidruchnyk [Modern Ukrainian literary language: a textbook]*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).
8. Diakov, A.S., Kyiak, T.R. & Kudelko, Z.B. (2000). *Osnovy terminotvorennia. Semantychni ta sotsiolingvistychni aspekty [Fundamentals of Term Creation. Semantic and Socio-Linguistic Aspects]*. Kyiv: KM Academia (in Ukr.).
9. Karpova, V. (1967). *Termin i khudozhnie slovo [The term and artistic word]*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
10. Katysh, T.V. (2004). *Osoblyvosti funktsionuvannia terminolohichnoi leksyky v movi ukrainskoi fantastyky [Peculiarities of functioning of the terminological vocabulary in the language of Ukrainian fiction]* [Unpublished PhD thesis]. Dnipro National University (in Ukr.).
11. Klymenko, N.F. (2009). Terminuvannia i determinuvannia v protsesakh intelektualizatsii suchasnoi ukrainskoi movy [Termination and determination in the processes of intellectualization of the modern Ukrainian language]. *Studia Linguistica*, 3, 100–107 (in Ukr.).
12. Klymenko, N.F., Karpilovska, Ye.A. & Kysliuk, L.P. (2008). *Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykoni: monohrafiia [Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon: monograph]*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
13. Kochan, I. (2008). Varianty i synonymy terminiv z mizhnarodnymy komponentamy [Variants and synonyms of terms with international components]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 620, 14–19 (in Ukr.).
14. Krakovetska, H. (2000). Povtorna metaforyzatsiia latynskoi leksyky medychnoi terminosystemy yak zasib determinolohizatsii sliv [Repeated metaphorization of the Latin vocabulary of the medical terminology as a means of determinologizing words]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 402, 303–306 (in Ukr.).
15. Krasnozhan, Zh. (2009). Funktsii determinolohizovanykh leksem u khudozhnomu teksti [Functions of determinized lexemes in artistic text]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, IX, 175–177 (in Ukr.).
16. Krynets, O. (2015). Terminolohizatsiia ta determinolohizatsiia yak rezultat vzaiemovplyvu movnoi ta naukovoï kartyn svitu [Terminologicalization and determinologization as a result of the mutual influence of linguistic and scientific world pictures]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 817, 36–41 (in Ukr.).
17. Kunch, Z.Y. (2006). *Ukrainska rytorychna terminolohiia: istoriia i suchasnist: Monohrafiia [Ukrainian rhetorical terminology: history and modernity: Monograph]*. Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» (in Ukr.).
18. Kunch, Z.Y. (2021). Spivisnuvannia determinolohizmiv riznykh tematychnykh hrup v khudozhnomu dyskursi [Coexistence of determinologisms of different thematic groups in artistic discourse]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia: Filolohiia. Zhurnalistyka*, 32 (71), 1 (1), 44–49. DOI: 10.32838/2710-4656/2021.1-1/08 (in Ukr.).

19. Kunch, Z.Y. (2022). Naivazhlyvishi aspekty vyvchennia terminnoi leksyky zi studentamy inzhenerno-tekhnichnykh spetsialnostei [The most important aspects of studying term vocabulary with students of engineering and technical specialties]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia Serii: Filolohichni nauky*, 1 (23), 175–184. DOI: 10.32342/2523-4463-2022-1-23-17 (in Ukr.).
20. Kunch, Z.I., Nakonechna, H.V., Mykytiuk, O.R., Bulyk-Verkhola, S.Z. & Tehlivets, Yu.V. (2018). *Teoriia termina: konkretyzatsiia leksyko-semantychnykh paradyhm* [Term theory: specification of lexical-semantic paradigms]. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka (in Ukr.).
21. Kunch, Z.I., Farion, I.D., Vasylyshyn, I.P., Lytvyn, O.H. & Mentynska, I.B. (2019). *Ukrainskyi naukovyi termin: diakhronnyi kontekst* [Ukrainian scientific term: diachronic context]. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka (in Ukr.).
22. Masenko, L. (2004). *Mova i suspilstvo: postkolonialnyi vymir* [Language and society: postcolonial dimension]. Kyiv: KM Akademiia (in Ukr.).
23. Melnychuk, O.S. (Ed.) (1983–2012) *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 1–7). (Vol. 5, Kyiv, 2006). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
24. Mykytiuk, O. (2020) *Suchasna ukrainska mova: samobutnist, systema, norma: navchalnyi posibnyk* [Modern Ukrainian language: identity, system, norm: study guide]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky (in Ukr.).
25. Nakonechna, H.V. (2018). Terminolohizatsiia i determinolohizatsiia: stupin opratsiuvannia y vektory rozvytku [Terminologicalization and determinologicalization: the degree of development and vectors of development]. In Kunch, Z.I., Nakonechna, H.V., Mykytiuk, O.R., Bulyk-Verkhola, S.Z. & Tehlivets, Yu.V. (2018). *Teoriia termina: konkretyzatsiia leksyko-semantychnykh paradyhm* [Term theory: specification of lexical-semantic paradigms] (pp. 11–37). Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka (in Ukr.).
26. Nepivoda, N. (1983). Determinologizacija kak rezul'tat vzaimodejstvija obshheliteraturnoj i terminologicheskoi leksiki [Determinologization as a result of the interaction of general literary and terminological vocabulary] [Synopsis of PhD thesis]. Kiev (in Russian).
27. Pliushch, M., Bevzenko, S. & Hrypas, N. (1994). *Suchasna ukrainska literaturna mova: pidruchnyk* [Modern Ukrainian literary language: a textbook]. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukr.).
28. Ponomariv, O.D. (2000). *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy: Pidruchnyk* [Stylistics of the modern Ukrainian language: Textbook]. Ternopil: Navchalna knyha–Bohdan (in Ukr.).
29. Ponomariv, O., Rizun, V. & Shevchenko, L. (2001). *Suchasna ukrainska mova: pidruchnyk* [Modern Ukrainian language: a textbook]. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
30. Romaniuk, Yu.V. (2013). Determinolohizatsiia diiesliv u suchasni ukrainskii movi [Determinologizing of verbs in the modern Ukrainian language]. *Terminolohichni visnyk* [Terminological Bulletin], 2, 143–149 (in Ukr.).
31. Svidruk, O.O. (2014). Protsey determinolohizatsii u suchasnykh satyrychnykh romanakh (na materialy tvoriv M. Hrymych «Varfolomiieva nich» ta M. Miednikovoi «Tiu») [The process of determinologizing in modern satirical novels (based on the works of M. Hrymych “Bartholomew’s Night” and M. Mednikova “Tyu”). *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*, 37, 223–229 (in Ukr.).
32. Styshov, O.A. (2003). *Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia (na materialy movy zasobiv masovoi informatsii): monohrafiia* [Ukrainian vocabulary of the late 20th century (based on the language of mass media): monograph]. Kyiv: VTs KNLU (in Ukr.).
33. Struhanets, L. (2002). *Dynamika leksychnykh norm ukrainskoi literaturnoi movy XX stolittia* [Dynamics of lexical norms of the Ukrainian literary language of the 20th century]. Ternopil: Aston (in Ukr.).

34. Tarasova, V. (2013). Protsesy determinolohizatsii, terminolohizatsii i transterminolohizatsii v anhliiskii aviatsiinii fakhovii movi [Processes of determinization, terminization, and transterminization in English aviation professional language]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*, 43(4), 156–161. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mikks_2013_43\(4\)_25.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mikks_2013_43(4)_25.pdf) (in Ukr.).
35. Turovska, L. (2007). Terminolohichna leksyka na storinkakh periodychnykh vydan [Terminological vocabulary on the pages of periodicals]. *Ukrainska mova*, 2, 33–41 (in Ukr.).
36. Farion, I.D., Kunch, Z.Y., Vasylyshyn, I.P., Mykytiuk, O.R. & Mentynska, I.B. (2020). *Terminolohichna aktualizatsiia ukrainskoi movnoi diisnosti* [Terminological actualization of the Ukrainian linguistic reality]. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka (in Ukr.).
37. Shevchenko, L., Rizun, V. & Lysenko, Yu. (1993). *Suchasna ukrainska mova: dovidnyk* [Modern Ukrainian language: a guide]. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
38. Shevchenko, L.I. (2001). *Intelektualna evoliutsiia ukrainskoi literaturnoi movy: teoriia analizu: monohrafiia* [Intellectual evolution of the Ukrainian literary language: theory of analysis: monograph]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichniy tsentr «Kyivskiy universytet» (in Ukr.).

УДК 811.161.2'373.46

<https://orcid.org/0000-0002-3766-3305>

Л.П. КИСЛЮК

м. Київ, Україна

ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМІН У ФУНКЦІОНУВАННІ ТА СЕМАНТИЦІ ТЕРМІНІВ У ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ АКТИВНОГО ТИПУ

У статті проаналізовано процеси термінування, детермінування, транс-термінування та ретермінування лексики у воєнний період 2022–2023 років на матеріалі сучасних різностильових текстів. Показано можливості відображення цих процесів у тлумачному словнику активного типу. З'ясовано, що розглянуті процеси ведуть до подальшої спеціалізації термінів у різних галузевих терміносистемах та їхньої міграції з однієї галузі в іншу, а також до зростання багатозначності термінів.

Ключові слова: лексика, термін, термінування, детермінування, транс-термінування, ретермінування.

Терміносистеми національних мов є динамічними структурами, яким властиві зміни й постійні оновлення у своєму складі. Динаміка терміносистем виявляється у контексті загальномовної динаміки, звідси «постійно існує необхідність переосмислення термінів, нового термінування лексики та її детермінування» (Клименко, 2017: 191). Різноманітні суспільні процеси також впливають на склад окремих терміносистем, наприклад, на соціальну термінологію постійно впливає соціодинаміка, на суспільно-політичну й політологічну, військову термінологію зараз особливо відчутний вплив війни.

Динамічні процеси у сфері термінології, причини й наслідки взаємодії процесів термінування й детермінування в українському загальному й професійному лексиконі окреслила й проаналізувала в різних терміносферах Н.Ф. Клименко (Клименко 2017; Клименко 2017а). Її міркування узагальнено як: «а) у різних стилях сучасної української літературної мови, у різних сферах її функціонування процеси термінування й детермінування, а також транс-термінування й вторинного термінування (ретермінування) лексики відбуваються по-різному, віддзеркалюючи зміни в мовній свідомості українців, в ідеологічних і наукових парадигмах, соціальних і мовних стереотипах українського суспільства;

© Л.П. КИСЛЮК, 2023

б) термінування й детермінування поєднані в спільній системі пізнання світу й позначення його нових реалій або переосмислення, переоцінювання реалій уже відомих, відкриття їхніх нових ознак, нових аспектів пізнання довкілля; в) процеси термінування та детермінування діють як «сполучені посудини» в окремих оновлюваних терміносистемах та в загальному лексиконі сучасної української літературної мови» (Карпіловська, 2017: 11–12).

Процеси термінування, детермінування, транстермінування й ретермінування активно виявляються в сучасних суспільно-політичній та військовій лексиці й термінології. Розвиток багатозначності термінів суспільної термінології, що часто межує з їх омонімією, пояснюють: «міграцією лексики з одного функціонального стилю в інший, переходом термінів з однієї галузевої терміносистеми до інших. Зокрема, з одного боку, формується фонд детермінованої лексики у мові, з другого, відбувається, крім трансформування, її ретермінування, тобто зростання спеціальних значень у терміна» (Клименко, 2017: 192). На розвиток багатозначності термінів впливають також процеси їх метафоризації та нові семантичні запозичення, якщо йдеться про терміни іншомовного походження. Семантичне словотворення залишається «активним провідником проникнення в наукову термінологію народних назв завдяки їхній метафоризації. Цей перехід, що властивий здавна українській термінології, постійно триває досі» (Клименко, 2017а: 8). Сучасні тенденції розвитку терміносистем підтверджують важливу роль семантичного словотворення у двоспрямованих процесах: термінування (проникнення загальнонавжivanoї і навіть розмовної лексики у терміносферу) й детермінування (проникнення термінів внаслідок їх метафоризації в розмовну мову). У статті ставимо за мету розглянути вияви термінування, детермінування, транстермінування та ретермінування лексики у воєнний період 2022–2023 рр. на матеріалі сучасних різностильових текстів та з'ясувати можливість відображення активності цих процесів у тлумачному словнику активного типу, над яким працює колектив відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики під керівництвом проф. Є.А. Карпіловської. Активність словника полягає, зокрема, у зорієнтуванні його на опис лексики, активної у широкому спектрі стилів і сфер функціонування української літературної мови першої третини ХХІ ст., тож стабільне функціонування одиниць у різностильових текстах є аргументом для розгляду їх як претендентів до введення в словникові статті.

Термінування загальнонавжivanoї лексики відбувається як розвиток семантичного потенціалу слова, часто внаслідок метафоризації, що розширює функціонування його у сполуках, які далі деталізують, уточнюють вихідне поняття у спеціалізованих текстах.

Семантичний потенціал української лексики виявляє можливості розвитку семантики окремих лексем, що забезпечує називання нових реалій або аспекуалізацію вже означених, поповнюючи окремі терміносистеми. Одним зі слів, яке постійно розширює спектр свого функціонування, є *коридор*. СУМ-11 засвідчує його прямих значення: «Вузкий (переважно довгий) прохід у середині будинку, який з'єднує окремі його кімнати, квартири тощо; // Обмежений з обох боків вузький довгий простір; прохід, хідник» (СУМ-11, IV: 289). Розвиток семантики слова та формування спеціалізованих значень відображають словники початку 2000-х років, зокрема, словники нової лексики, які подають значення: «штучні обмеження в чомусь; нижня і верхня межі чогось» на

прикладі словосполучення *валютний коридор* (СМ, 2002: 62); засвідчують метафоричне функціонування як політологічного терміна сполуки *коридори влади* (СЖ, 2003: 414); подають розширений перелік сполук, серед яких *зелений коридор, екологічний коридор, повітряний коридор, червоний коридор, транзитний коридор, цінний коридор* та інші (АРСУН, 2013: 168–171). Розширення спектру функціонування сполук зі словом *коридор* описувала Є.А. Карпіловська (Карпіловська, 2017: 102–104), як термін видавничо-поліграфічної справи розглядала Ю.О. Цигвінцева й зауважувала, що «сучасні публіцистичні тексти демонструють ще ширший спектр функціонування аналізованого іменника», та наводила приклад *гуманітарний коридор*, який з'явився під час карантинних обмежень епідемії ковіду (Цигвінцева, 2021: 130–132). Тексти 2022–2023 років засвідчили зміни в семантиці сполуки *гуманітарний коридор*, пов'язані з повномасштабною війною, і використання сполуки як синоніма до *зелений коридор*, де також засвідчено зміни в семантиці (останню сполуку в текстах зазвичай подають у лапках). *Гуманітарний коридор* та *зелений коридор* функціонують у значенні «тип тимчасової демілітаризованої зони, призначений для забезпечення безпечного транзиту гуманітарної допомоги в кризовий регіон та/або біженців з нього», що підтверджено матеріалами текстів ЗМІ: *5 березня 2022 року представники російської армії пообіцяли, що з 9 ранку 5 березня припинять вогонь і відкриють два гуманітарні коридори для виходу мирних жителів з Маріуполя та Волновахи у напрямку Запоріжжя* (Українська правда, 5.03.2022); *Утім, вже під час початку евакуації 5 березня та в наступні дні російська сторона порушила домовленості про «зелений коридор» з Маріуполя і продовжила обстріл як самого міста, так і його околиць* (Українська правда, 8.03.2022); *О 10 ранку має відкритися гуманітарний коридор з міста Суми* (Українська правда, 8.03.2022); *Евакуація з Сум: колона рушила «зеленим коридором»* (Українська правда, 8.03.2022).

Під час повномасштабної війни з'явилася сполука *зерновий коридор*: *Через місяць закінчується термін дії угоди щодо «зернового коридору»*. Наразі одна з ключових цілей України – це продовження дії цієї угоди щодо експорту аграрної продукції на безстроковий період для забезпечення стабільності на зерновому ринку, а також задля забезпечення продовольчої безпеки світу (Укрінформ, 21.10.22); *Ердоган зідзвонився з путіним – говорили про війну та «зерновий коридор»* (Укрінформ, 25.03.2023).

Усі три сполуки заслуговують на подання їх у словниковій статті тлумачного словника активного типу до реєстрового слова *коридор* як стійкі термінологічні сполуки з відповідними дефініціями та ілюстраціями. Загалом такі розчленовані номінації-словосполучення є продуктивним способом творення нових термінів.

У військових повідомленнях із фронту в значенні «потрапляння військових з'єднань у повне щільне оточення, з якого неможливий організований вихід» активізувалося слово *котел* (яке вважають військовим арготизмом), тоді як словники подають у такому значенні інші метафоризовані терміни, які проникли у військову термінологію із загальнонавчаної мови: *мішок, казан, кільце*, пор. «**казан** – перен. Повне оточення великого ворожого угруповання (під час війни)» (СУМ-11, IV: 69); «**мішок** – військ. Повне оточення (військових частин)» (СУМ-11, IV: 762); «**кільце** – перен. Те, що замкнене круговою лінією чого-небудь; оточення» (СУМ-11, IV: 161). Натомість сучасна мовна практика

підтверджує активізацію як військового терміна слова *котел* і не підтверджує використання інших засвідчених словниками синонімів: *Прорив Лиманського «котла», ймовірно, матиме серйозні наслідки для російського угруповання у північній частині Донецької та західної частини Луганської областей* (ТСН, 28.09.2022); *Із першого етапу повномасштабного вторгнення Росії в Україну військові експерти, західні аналітики та розвідка стверджували: один із планів Кремля полягає у створенні великого «котла» для сил Збройних сил України на Донбасі, з метою відрізати їх від решти української армії. Масштаби цього «котла» постійно змінювались, і станом на четверту декаду 2022 року про його ймовірність взагалі вже не йдеться»* (Радіо Свобода, 2.12.2022). Очевидно, що зміну активності функціонування синонімічних у термінологізованому значенні «повне щільне оточення військових з'єднань, з якого неможливий організований вихід» лексем *казан, кільце, котел, мішок* із ремаркою *військ.* потрібно відтворити у словникових статтях. Відповідно до засвідченої активності в сучасних текстах і мовній практиці в словникові статті до реєстрового слова *котел* доцільно подати розгорнуту дефініцію з ілюстраціями та синоніми *казан, кільце, мішок*. У словникових статтях до реєстрових одиниць *казан, кільце, мішок* подати відсильні формули до відповідного значення *котел*.

Багатозначну лексему *приліт* як дію за значенням *прилетіти* засвідчено в СУМі (СУМ-11, I: 659). У спеціальному значенні «влучання бойових ракет у цивільний або військовий об'єкт» слово функціонує у мові військових та текстах медій: *Влада розповіла про наслідки «прильотів»* (ТСН, 18.02.2023); *Внаслідок російської ракетної атаки вдень 31 грудня 2022 року пошкоджено палац «Україна» у центрі Києва. Також був «приліт» у готель поруч* (УНІАН, 31.12.2022); *У будинку в центрі Києва після «прильоту» ракети знайшли тіло загиблого* (Укрнет, 15.11.2022). Це значення реєстрової одиниці *приліт* можна розглядати як розширення її семантики, але подання слова в лапках свідчить про незавершеність процесу термінологізації; лапки вказують на метафоризоване, переносне значення, а не термінологічне, тож це треба врахувати в словниковій статті.

Отже, у випадку термінування загальнозвичиваної лексеми, у словниковій статті може з'явитися нове значення з ремаркою *спец.* (*спеціальне*) або ремаркою, яка вказує на сферу функціонування терміна; тлумаченням та ілюстраціями зі спеціальних текстів. Розчленовані термінологічні словосполучення подаємо з відповідними засобами з метамови наших базових тлумачних словників.

Детермінування спеціальної лексики відбувається внаслідок її метафоризації та подальшого функціонування у неспеціальних текстах. Зазвичай це приводить до розширення семантики й розвитку нових значень у семантичній структурі слова. Багатозначну лексему *нуль* словники подають і з прямими термінологізованими значеннями, і з переносними. У новинах з фронту та мові військових *нуль* означає «передова, лінія фронту, фактично – нуль кілометрів від фронту»: *Як військові живуть «на нулі»: розповідь буковинця, який служить на Харківщині* (Суспільне. Новини, 6.12.2022); *На «нулі» кожна мить може бути останньою; У нас майже 100% мобілізованих, при цьому ми стояли на «нулі» в кілометрі від ворога; Їм кажуть, що вони їдуть на другу-третю лінію, але одразу кидають на «нуль»* (Спільнота програмістів DOU, 9.03.2022). Очевидно, що це значення розвинулось із засвідченого в словниках: «умовна величина, від якої починається відрахування подібних до неї величин (часу,

температури, тиску і т. ін.)» (СУМ-11, V: 454). Його метафоризованість увиразнена написанням у лапках, але активність використання в сучасних текстах дає підстави розглядати відтворення його в структурі словникової статті реєстрової одиниці *нуль* як розвиток указанного значення.

Тексти засвідчують появу омонімів до вже наявних термінів унаслідок англонеосемантизації та функціонування неосемантизмів у розмовній мові (сленгу, аргю). При цьому термін залишається функціонувати у спеціальних текстах. Багатозначне слово *база* словники подають як термін в архітектурі, військовій справі, лінгвістиці (*артикуляційна база*) (СУМ-11, I: 87); а також у техніці (*колісна база*), фізиці (*база транзистора*), інформатиці (*база даних*) (СУМ-20).

У мовній практиці досліджуваного періоду набуло популярності слово *база*, яке походить від американського «base», що використовується для позитивної оцінки чого-небудь. Найближчим еквівалентом цього слова вважають сленгове *годно* (сайт «Словотвір», slovotvir.org.ua). В Україні під час війни «база» позначає позитивну оцінку, схвалення з антиросійським спрямуванням (наприклад, вибухи складів боєприпасів під Донецьком від прильоту Хаймарсу): *Вечірня база від InformNapalm з Бахмута* (Новини InformNapalm, 1.03.2023). Оскільки слово сленгове, воно не має перспектив лексикографічного опису в нормативному тлумачному словнику.

Отже, у разі детермінування в структуру словникової статті може додатися нове неспеціальне значення реєстрової одиниці з відповідними ілюстраціями з текстів публіцистичного, художнього стилів. Спеціальне значення може зберегтися або й ні, якщо його функціонування не підтвержене сучасними текстами наукового стилю. Нове неспеціальне значення залишиться поза лексикографічною фіксацією, якщо не відповідає нормативним критеріям уведення його до словника.

Транстермінування відбувається, коли термін «мігрує» з однієї спеціальної сфери в іншу, наприклад зі сфери точних, природничих чи медичних наук у сферу політичних або соціологічних дисциплін (*диспропорція, криза, модернізація*) (Клименко, 2017: 198–204). Багатозначне слово *пакет* останніми десятиліттями значно розширило своє функціонування в спеціальних текстах, що вплинуло на розвиток його семантики. Якщо порівняти обсяг семантичного наповнення слова в тлумачних словниках, то СУМ-11 надає чотири його значення, серед яких термінологізована словосполучка *індивідуальний (санітарний, перев'язувальний і т. ін.) пакет* – «особливим чином упакований набір перев'язувального матеріалу для надання першої медичної допомоги» і з ремаркою *спеціальне* «стос. однорідних (перев. будівельних) матеріалів» (Арматурні пакети; Пакети пиломатеріалів)» (СУМ-11, VI: 18). А вже СУМ-20 у словниковій статті додає *переносне* значення «комплект взаємопов'язаних документів, пропозицій, що пропонуються до розгляду або затверджені одночасно» й термінологізовані сполуки зі сфери фінансів *контрольний пакет акцій* – «частка від загальної кількості акцій, яка забезпечує її власникові вирішальний вплив на діяльність акціонерного товариства» та *пакет (прикладних) програм* з ремаркою *інформ.* – «набір програм, признач. для розв'язання задач певного класу» (СУМ-20). Текстові матеріали засвідчують розвиток переносного значення в термінологізованих сполуках *офісний пакет, соціальний пакет*, а з початку повномасштабного вторгнення у сфері міжнародної

політики активно функціонують *пакет допомоги, пакет військової допомоги, пакет оборонної допомоги, пакет санкцій*: *Естонія оголосила про новий пакет військової допомоги для України* (Суспільне. Новини, 26.02.2023); *Німеччина передала Україні новий пакет військової допомоги. У новому пакеті допомоги, доставленої в Україну, 155-мм снаряди, боєприпаси для РСЗВ, пістолети, генератори, намети та інше* (Укрінформ, 16.03.2023); *У Сполучених Штатах Америки оголосили новий пакет оборонної допомоги для України на загальну суму 2 мільярди доларів* (УНІАН, 24.02.2023); *Голова Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн офіційно представила десятий пакет санкцій проти РФ* (Радіо Свобода, 15.02.2023). Названі термінологізовані сполуки засвідчують розширення обсягу значень лексеми *пакет* у сфері міжнародної політики та військової справи і є претендентами на засвідчення їх у тлумачному словнику активного типу у відповідній словниковій статті.

Багатозначна лексема *плита* має і прямі значення, і спеціальні: *геол.* «Великі ділянки земної кори, утворені з найдавніших відкладів – метаморфічних сланців і магматичних порід» (СУМ-11, VI: 584). Під час активних бойових дій засвідчене словником пряме значення «великий плоский (перев. прямокутний) з гладенькою поверхнею шматок каменю, металу і т. ін.» (СУМ-11, VI: 584) набуло додаткової спеціалізації у військовій сфері: «плоский (переважно прямокутний) шматок із броні або сталі всередині бронезилету або плитоноски, який захищає від куль та осколків». Це значення сформувалося почасти під впливом англ. *Ballistic Plates* (балістична плита). Функціонує *плита* поруч із синонімічними *бронеплита, бронепластина* на сайтах виробників і продавців бронезилетів, а також у текстах ЗМІ: *Будь-який сучасний бронезилет складається із трьох основних елементів, два з яких є обов'язковими. Перший елемент – чохол, який не виконує жодного захисту. Другий елемент – пакет, який складається з балістичної тканини та становить перший рівень захисту. Третій елемент – плита, яка є другим рівнем захисту. Третій елемент може складатися з цільної плити, а може зі спеціальних пластин* (ТСН, 30.03.2022).

Функціонування названих термінів *пакет, плита* в двох або декількох професійних сферах із різним змістовим наповненням приводить до утворення міжгалузевих терміноомонімів, які розрізняються в терміносполуках (*пакет санкцій, балістична плита*).

Ретермінування, тобто зростання спеціальних значень у терміна, відбувається внаслідок транстермінування термінів і набування активності тих чи інших значень багатозначних термінів. Наприклад, англійзм *блекаут* засвідчують лише словники іншомовних слів: «естрадна сцена або трюк, гумористичне значення яких підсилюється з вимкненням світла»; «припинення радіозв'язку з космічним кораблем під час його входу в атмосферу» (РУСІС, 1999: 51); названі два значення, а також третє значення «тимчасова втрата зору або потьмарення свідомості під час екстремального прискорення (напр., у космонавтів під час старту космічного корабля)» (ССІС, 2006: 111). «Словник новітніх англійзмів» подає три значення, і всі не засвідчені двома попередніми словниками: «Знеструмлення енергосистеми, її критичне перевантаження»; «Світлонепроникна тканина для штор»; «Жанр експериментальної поезії, що полягає у замальовуванні чорним усього тексту, крім слів, з яких і складається вірш» (СНА, 2022: 55). Якщо до осені 2022 року *блекаут* залишався маловідомим в Україні

багатозначним терміном із вузькоспеціальною семантикою, то в листопаді, після російських ракетних обстрілів енергетичної інфраструктури України, усі ЗМІ написали про *блекаут* у значенні «системна аварія в енергосистемі, що супроводжується масовим відключенням споживачів»: *Україна пережила перший блекаут в історії* («Економічна правда», 28.11.2022); *блекаутом може бути припинення енергопостачання в населений пункт, впродовж доби чи більше; В самому явищі блекауту немає нічого страшного. Головне – щоб були ресурси для відновлення системи й було все що потрібно українським енергетикам* (Суспільне. Новини, 24.11.2022); *Блекаут – це стан, коли енергосистема повністю знеструмлена. Зазвичай, коли кажуть блекаут, мається на увазі повне знеструмлення енергосистеми* (ТСН, 29.11.2022); *23 листопада Росія завдала чергового масованого ракетного удару по Україні. Унаслідок цього стався блекаут в українській енергосистемі. Мільйони українців залишилися без світла, тепла, води та мобільного зв'язку* (Радіо Свобода, 24.11.2022). Слово з термінологічним значенням функціонує навіть у поетичних текстах: *Господи, дай кожному ворогу зрозуміти його вину / допоможи нам без електрики підмикатися до стійкості / Господи, через блекаут боюся прогавити ядерну війну / якщо не буде води, ми готові набирати її зі Стікса* (Павло Коробчук, ФБ, 25.11.2022). Таким чином, спостерігаємо не лише ретермінування англізма *блекаут* у словниках, а й вихід його в одному зі значень за межі спеціальних текстів, що робить його претендентом на опис у тлумачному словнику активного типу саме в цьому значенні.

Отже, у разі транстермінування чи ретермінування у словниковій статті реєстрової одиниці з'являється нове значення з ремаркою, яка вказує на сферу його функціонування з відповідними ілюстраціями. При цьому функціонування терміна в текстах тих сфер науки, де він засвідчений раніше, може підтвердитися або не підтвердитися. Якщо сучасні тексти не дають такого підтвердження, такий термін можна 1) залишити з дефініцією і реченням, 2) лише з дефініцією, 3) вилучити.

Таким чином, розглянуті процеси термінування, детермінування, транстермінування та ретермінування з погляду впливу їх на галузеві терміносистеми приводять до зростання багатозначності термінів та виникнення термінів-омонімів, що є наслідком подальшої спеціалізації їх у різних галузевих терміносистемах та їхньої міграції з однієї галузі в іншу. Термінування загальноживаних слів приводить до поглиблення семантики слів, що переходять у розряд військових, економічних, суспільних термінів.

Матеріал підтвердив, що розчленовані номінації-сполуки є продуктивним засобом творення нових термінів, а «розчленована форма словосполучень-номінацій дозволяє зіставляти їх за стрижневими одиницями словосполучень» (Клименко, 2017: 226). Ці спостереження вказують на необхідність подавати в тлумачному словнику активного типу розчленовані терміносполуки, які засвідчують розвиток семантики стрижневих одиниць – реєстрових слів словникових статей із відповідними засобами метамови базових тлумачних словників. Такий підхід увиразнює сучасний зріз мови, відтворює зміну суспільних та мовних стереотипів і вияв їх у динаміці семантики та функціонування термінів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АРСУН, 2013: Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздирева Т. К., Романюк Ю. В. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики. Київ: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.

РУСІС, 1999: Російсько-український словник іншомовних слів: 15 000 слів / уклад. Т. П. Мартиняк ; ред. А. П. Ярещенко. Харків: Прапор, 1999. 388 с.

СЖ, 2003: Російсько-український словник. За ред. В.В. Жайворонка. Київ: Абрис, 2003. 1401 с.

СМ, 2002: Мазурик Д. Нове в українській лексиці: Словник-довідник. Львів: Світ, 2002. 130 с.

СНА, 2022: Словник новітніх англізмів. Укл. Л. Белей, А. Гончаренко, М. Ківу, І. Олександрюк. За ред. Г.В. Зимовець. Київ: Наук. думка, 2022. URL: <https://drive.google.com/file/d/1EUFAKfLLF-wrhkujkHYO9waijmHFjUqi/view?fbclid=IwAR2XfEtrwA2cQ74O9t7I5ZHjORxUJXAG6tx-M7BEIb9jb1gDfHJalgUpWpE>

ССІС, 2006: Скопненко О.І., Цимбалюк Т.В. Сучасний словник іншомовних слів. Київ: Довіра, 2006. 789 с.

СУМ-11: Словник української мови: В 11 томах. Київ: Наук. думка, 1970-1980. Том 1, 1970; Том 4, 1973; Том 5, 1974; Том 6, 1975.

СУМ-20: електронний варіант, Том 1. А-Б, 2010. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=2253&page=98>; Том 12. П – ПДКУРЮВАЧ, 2021. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=69146&page=2178>

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпіловська, Є.А. (2017). Передмова. У Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева & Ю.В. Романюк (2017). *Вплив суспільних змін на розвиток української мови* (с. 6–16). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
2. Карпіловська, Є.А. (2017). Роль неосемантизації слова в розвитку структури сучасного українського лексикону. У Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева & Ю.В. Романюк. *Вплив суспільних змін на розвиток української мови* (с. 17–121). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
3. Клименко, Н.Ф. (2017). Детермінування та термінування лексики в сучасній українській мові. Процеси розвитку терміносистеми інформатики. У Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева & Ю.В. Романюк. *Вплив суспільних змін на розвиток української мови* (с. 122–183). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
4. Клименко, Н.Ф. (2017). Детермінування та термінування лексики в сучасній українській мові. Когнітивний простір сучасної української суспільно-політичної лексики. У Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева & Ю.В. Романюк. *Вплив суспільних змін на розвиток української мови* (с. 184–230). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
5. Клименко, Н.Ф. (2017а). *Українська біологічна термінологія кінця ХХ – початку ХХІ ст.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
6. Цигвінцева, Ю.О. (2021). *Джерела та способи неосемантизації сучасної української лексики* [Дис. ... доктора філософії]. Інститут української мови НАН України.

Larysa Kysliuk

DISPLAY OF CHANGES IN THE FUNCTIONING AND SEMANTICS OF THE TERMS IN THE INTERPRETATIVE DICTIONARY OF THE ACTIVE TYPE

The article analyzes the processes of terminating, determinating, transterminating and reterminating vocabulary. These processes are actively manifested in modern socio-political and military vocabulary and terminology in the war period of 2022–2023 based on the material of modern texts of various styles.

Terminating of commonly used vocabulary means the development of the semantic potential of the word, which expands the functioning of the word in compounds, which further aspectualize the original concept in specialized texts (corridor, cauldron, arrival). Special vocabulary is determined as a result of its metaphorization and subsequent functioning in non-special texts (base, zero). As a result, new meanings develop in the semantic structure of a multi-meaning word. Transterminating is called “migration” of a term from one special field to another (package, plate). Reterminating is the growth of special values in the term (blackout).

The possibilities of displaying these processes in the explanatory dictionary of the active type are shown. If we are talking about the terminating of a commonly used lexeme, then a new meaning may appear in the dictionary article with a note that indicates the scope of the term. If determinating occurs, a new non-special meaning of the register unit with corresponding illustrations from journalistic and artistic texts can be added to the structure of the dictionary article; and it is possible to reflect transterminating or reterminating in a dictionary article by submitting a new terminological meaning of the register unit with a note indicating the scope of its functioning and with appropriate illustrations.

It has been found that the considered processes become the cause of further specialization of terms in various industry terminology systems and their migration from one industry to another. As a result, it is possible to increase the ambiguity of terms and the emergence of homonymous terms.

Keywords: vocabulary, term, termination, determination, transtermination, retermination.

LEGEND

АПСУН 2013 – Karpilovska, Ye.A., Kysliuk, L.P., Klymenko, N.F., Krytska, V.I., Puzdyrieva, T.K. & Romaniuk, Yu.V. (2013). *Aktyvni resursy suchasnoi ukrainskoi nominatsii: Ideohrafichnyi slovnyk novoi leksyky* [*Active Resources of the Contemporary Ukrainian Nomination: An Ideographic Dictionary of New Vocabulary*]. Kyiv: TOV «KMM».

РУСІСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК ІНОМОВНИХ СЛІВ: 15 000 СЛІВ (1999). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk inshomovnykh sliv: 15 000 sliv* [*Russian-Ukrainian dictionary of foreign words: 15,000 words*]. Kharkiv: Prapor

СЖ 2003 – Zhaivoronok, V.V. (Ed.) (2003). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk* [*Russian-Ukrainian dictionary*]. Kyiv: Abrys.

СМ 2002 – Mazuryk, D. (2002). *Nove v ukrainskii leksytsi: Slovnyk-dovidnyk* [*New in Ukrainian Vocabulary: Dictionary-reference book*]. Lviv: Svit.

СНА 2022 – Zymovets, H.V. (Eds.), Belei, L., Honcharenko, A., Kivu, M., Oleksandruk, I. (Comp.) (2022). *Slovnyk novitnikh anhlizmiv* [*Dictionary of the latest anglicisms*]. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1EUFakfLLF-wrhkujkHYO9wajmHFjUqi/view?fbclid=IwAR2XfEtrwA2cQ74O9t7I5ZHjORxUJXAG6txM7BEIb9jb1gDfHJalgUpWpE>

СНС 2006 – Skopnenko, O.I. & Tymbaliuk, T.V. (2006). *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv* [*Modern dictionary of foreign words*]. Kyiv: Dovira.

СУМ-11 – Bilodid, I.K. (Ed.) (1970–1980). *Slovnýk ukraínskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language. (Vol. I–XI)]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

СУМ-20 – *Slovnýk ukraínskoi movy online. Tomy 1–13 (A-POKÍRNO)* [Dictionary of the Ukrainian language. (Vol. 1–13)]. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=2253&page=98>; <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=69146&page=2178>

REFERENCES

1. Karpilovska, Ye.A. (2017). Peredmová [Introduction]. In Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk, N.F. Klymenko, V.I. Krytska, T.K. Puzdyrieva & Yu.V. Romaniuk (2017). *Vplyv suspilnykh zmin na rozvytok ukraínskoi movy* [*Influence of Social Changes on the Ukrainian Language Development*] (pp. 6–16). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
2. Karpilovska, Ye.A. (2017a). Rol neosemantyzatsii slova v rozvytku struktury suchasnoho ukraínskoho leksykonu [The role of neo-semanticization of the word in the development of the structure of the modern Ukrainian lexicon]. In Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk, N.F. Klymenko, V.I. Krytska, T.K. Puzdyrieva & Yu.V. Romaniuk (2017). *Vplyv suspilnykh zmin na rozvytok ukraínskoi movy* [*Influence of Social Changes on the Ukrainian Language Development*] (pp. 17–121). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
3. Klymenko, N.F. (2017). Determinuvannia ta terminuvannia leksyky v suchasnií ukraínskii movi. [Determinologisation and Terminologisation of Vocabulary in Modern Ukrainian]. In Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk, N.F. Klymenko, V.I. Krytska, T.K. Puzdyrieva & Yu.V. Romaniuk (2017). *Vplyv suspilnykh zmin na rozvytok ukraínskoi movy* [*Influence of Social Changes on the Ukrainian Language Development*] (pp. 122–230). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
4. Klymenko, N.F. (2017a). *Ukraínska biolohichna terminolohiia kintsia XX – pochatku XXI st.* [*Ukrainian biological terminology of the late 20th – early 21st centuries*]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
5. Tsyhvinseva, Y.O. (2021). *Dzherela ta sposoby neosemantyzatsii suchasnoi ukraínskoi leksyky.* [*Sources and methods of neo-semanticization of modern Ukrainian vocabulary*]. [Unpublished PhD thesis]. Institute of the Ukrainian Language of NAS of Ukraine (in Ukr.).

УДК 811.161

<http://orcid.org/0000-0002-5709-2933>

І.М. КОЧАН
м. Львів, Україна

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛЕКСИЦІ

У статті йдеться про нові слова, що з'явилися в українській термінолексичі останніми десятиліттями XXI століття. Поняття термінолексичі охоплює професіоналізми, професійні жаргонізми, термінологізовані жаргонізми, які з часом можуть набувати статусу терміна, а можуть залишитися словами певного часу, певного історичного періоду. Таку лексику можна поділити на лексеми, утворені на національній основі і на іншомовній. Це слова здебільшого англо-американського походження, які проникли в усі сфери нашого життя.

Початок цього тисячоліття для України ознаменований двома Майданами, воєнними діями, що затягнулися на дев'ять років, що знайшло своє відображення в мові. Сучасні загальномовні та термінологічні словники не містять таких слів. Однак у спеціальних лексикографічних працях нових слів та термінів деякі з них знайшли своє відображення.

К л ю ч о в і с л о в а: термінолексика, професіоналізми, професійні жаргонізми, неоніми, неологізми, англо-американізми, інноваційні процеси, українська мова.

Окреслення проблеми. Термінна лексика, або слова та вислови професійної сфери, – поняття, яке охоплює власне терміни, фахову розмовну лексику (професіоналізми та жаргонізми), а також терміни, ужиті поза своїм звичним полем. Її намагалися окреслити Л.А. Булаховський, А.А. Бурячок, виокремлюючи наукові галузі та їхні тематичні групи, а також чимало молодих дослідників: Н. Поліщук, Ю. Струганець. Професійні жаргонізми мовознавці кваліфікують як конотативно марковані вислови, які не виражають наукового поняття й не мають чітких формулювань, але задовольняють потреби професійного спілкування в певній галузі. На відміну від термінів професіоналізми належать до ненормативної спеціальної лексики.

На сучасному етапі з'явилося чимало таких слів, які чітко окреслюють певний історичний період життя держави і пов'язані здебільшого з суспільно-політичною сферою. А оскільки це категорії змінні, то й слова часто стають своєрідними маркерами певного часу. Особливо це помітно в останні роки XXI століття. Позначаючи певне явище чи подію, вони стають новими лексемами, які з часом можуть увійти до загальноживаного лексикону, а можуть лишитися одноденними метеликами, які вийдуть з ужитку, як тільки позначуване ними поняття перейде в пасивний стан, і поступово перестане бути активно живим. У професійній лексиці кожна назва за своїм походженням і структурою ізольована від інших, тоді як у терміносистемі слова, що позначають

© І.М. КОЧАН, 2023

близькі поняття, мають спільні корені. Професійний жаргон позначає спеціальні слова та словосполучення, що образно й емоційно-експресивно відбивають основні реалії.

Оскільки ця лексика функціонує переважно в усному мовленні, то має певну специфіку – недовговічність існування, перехід в активний чи пасивний словник мови. Поняття «новизна» дещо відносне, оскільки воно не може бути константним. Іншими словами, новизна лексичної одиниці рано чи пізно зникає і відкидає новотвір у загальномовний словник або розряд пасивної лексики, оскільки час існування й функціонування того чи іншого слова вичерпався.

Стан дослідження проблеми. Поява нових слів зумовлена й зовнішньомовними, і внутрішньомовними чинниками. До перших відносимо: політичні, економічні, культурологічні обставини (політика) певного історичного періоду (перших десятиліть ХХІ століття) в Україні та потреби суспільства у вираженні нових понять, які є своєрідним продуктом розвитку науки, техніки, культури, суспільних відносин тощо; 2) міждержавні контакти, входження в мову нових слів, пов'язаних із життям і побутом інших національностей.

До других – 1) мовну політику держави; 2) стихійну появу нових слів та словосполучень на позначення певних реалій життя суспільства; 3) створення нових словотвірних моделей (зразків) для номінацій соціально-політичних чи науково-технічних понять та їхнє поширення в різних стилях мови і в усній, і в писемній формах комунікації.

Процеси неологізації були в полі зору К. Городенської, А. Грищенко, О. Горпинича, А. Москаленка, К. Ленець, О. Тараненка та багатьох ін. І. Бабій, Г. Вокальчук, Ж. Колоїз розглядали авторські оказіональні утворення в художніх творах; Д. Мазурик, А. Нелюба, О. Стишов, Г. Чорновол та інші досліджували нові лексеми в соціумі. Стилістичні функції нових слів розглядали О. Пономарів, Л. Кравець.

Мета статті – розглянути нові термінні лексеми (неоніми, професіоналізми, жаргонізми), які з'явилися в перших десятиліттях ХХІ століття, за тематикою, способи їхнього творення, доцільність побутування у мові. **Матеріалом дослідження** стали словники нових термінів, масмедійні матеріали (друковані та ефірні), наукові статті на аналогічну тематику, надруковані в наукових збірниках, монографіях, навчальних підручниках та посібниках. **Об'єктом** дослідження є фахові тексти. **Предметом** дослідження є термінні неологізми та неоніми, що функціонують у них.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи нову лексику останніх десятиліть, можемо констатувати й виокремити кілька груп неолексем: 1) пов'язаних із суспільно-політичними подіями в державі; 2) пов'язаних із воєнними і військовими діями; 3) пов'язаних із розвитком комп'ютерних технологій; 4) перенасичення мови запозиченими термінами, зокрема англійськими, які в ній мають свої точні й влучні відповідники.

Уже з початком нового тисячоліття Україну огорнула низка подій політичного та суспільно-економічного спрямування, що супроводжувалися появою нових лексем. Зокрема, 2004 року з'явилися терміни *Помаранчева революція*, *ющенківці*, *нашоукраїнці*, чимало слів були пов'язані з президентами України: *кучмізм*, *кучміст*, *кучмократія*, *кучмостан*, *ющенківці*. Цього ж часу зафіксована й лексема *нацики*. А 2013 р. – *Революція Гідності*, *майдан*, *небесна сотня*,

тітушки, візитівка Яроша. Окремі слова утворені від назв тогочасних політичних партій: *нашоукраїнці, свободівці, засидисти, засидуни* (За єдину Україну), *регіонали* (регіони України), *рухівець* (Народний рух України), *б'ютівець* (Блок Юлії Тимошенко). Як потрактовувати такі лексеми? Чи мають вони стосунок до термінолексики? Швидше за все, це суспільно-політичні одиниці, фахові слова з мовлення депутатів, представників провладних структур, журналістів, які як неологізми свого часу проіснували відносно недовго й були пов'язані з політичними процесами перших років ХХІ століття. Це напівофіційні слова, що мають певну конотацію. Їх тлумачать як особливі, яскраві, модні «слівця», характерні для окремих соціальних груп, і вважають, що вони нічого не додають до мови, а лише створюють особливий колорит мовлення.

За словами Т. Михайлової, професіоналізми – це спрощені назви, які дублюють терміни, вони вторинні за утворенням щодо термінів, які не можуть мати локального характеру (Михайлова, 2001).

Неонім – це ім'я поняття, яке на час його появи ще не відоме науковій громадськості. Його придумує автор тексту. У цих випадках ідеться про журналістів, чий вдалі вислови або назви підхоплювалися іншими й поширювалися з блискавичною швидкістю в інших масмедійних виданнях. Зокрема, термін *тітушки* походить від прізвища спортсмена з Білої Церкви Вадима Тітушка, який 18 травня 2013 року напав на журналістів Ольгу Снісарчук та Владислава Соделя. Ця подія була зафіксована фотожурналістом і стала доказом у суді. Пізніше слово набуло дещо іншої конотації – «незаконні формування або бойові загони найманців спортивної статури, напівкримінальних елементів, гопників, що їх використовують для залякування, побиття й розгону демонстрацій, а також учинення масових провокацій...».

Під час воєнних дій 2014 року виникли лексеми: *ООС, «операція об'єднаних сил», «зелені чоловічки», атовець*. А українських військових, які захищали Донецький аеропорт, іменували **кіборгами**. Так їх назвали за стійкість і незламність. Термін походить із наукової фантастики (скорочення від «кібернетичний організм») і означає біологічний організм, що містить механічні або електронні компоненти, котрі замінюють або доповнюють його органи. Тобто стійкі та незламні.

Із початком окупації України (2014 р.) – *Луганда, Донбабве, Лугандон, укри, укroppи*. З'явилися навіть образливі назви, придумані росіянами: *нацики, фашистська (київська) хунта*. Разом із російською інтервенцією з'явилося слово *ватник* – людина з (пост)радянською ментальністю, яка щиро не розуміє, навіщо існує держава Україна. В Україну слово прийшло разом із російською інтервенцією в березні 2014 року. Походить від однойменної назви популярного теплового одягу бідних радянських людей. Сукупність *ватників* часто позначають збірним іменником *вата*. Автором мему є росіянин із Новоросійська Антон Чадський. Картинка ватника, яку він створив, була вперше опублікована в соціальній мережі «ВКонтакте» 9 вересня 2011 року. У 2012 році мем став широко популярним і на інших ресурсах в інтернеті, але найширшої популярності він отримав після початку військової агресії Росії проти України у 2014 році. **Сепари** – скорочення від *сепаратист*. Назву застосовують до проросійських бойовиків так званих «ЛНР» і «ДНР», а також щодо людей із колаборантськими поглядами. Цей час породив також лексеми *кримнаш, кримнашівець* і под.

У внутрішньополітичній комунікації поширилися лексеми *коаліціант*, *доларизація*, *непідписант*, *білосердешні*, *опоблоківці*, *ударівці*. У 2015 році виник термін *байденотерапія* (пов'язаний із виступом Д. Байдена на засіданні Верховної Ради).

Якщо автора слова немає або ж він невідомий, тоді маємо справу з неологізмами, які з часом можуть увійти до активного словника або ж так і залишитися у своєму періоді, позначаючи реалії того часу. Такими, зокрема, стали лексеми *ополченці*, або *захисники Донбасу* – військові, які, згідно з російською пропагандою, воюють за Новоросію проти українських «карателів» і «фашистів». *Фашистська (київська) хунта* – згідно з російською пропагандою, спочатку уряд Арсенія Яценюка та в. о. президента Олександра Турчинова в період до виборів глави держави; пізніше українська влада за президентства Петра Порошенка.

Термін *інновація* порівняно недавно ввійшов до наукового вжитку на позначення складного поняття, пов'язаного з динамікою процесів, що повсякчасно відбуваються в мові. Інновації – це своєрідні новотвори певного часу, створені за наявними в мові моделями з лексем, що набули популярності в певний історичний період. Чимало інноваційних лексем зібрав та впорядкував А. Нелюба. У своїх словниках лексико-словотвірних інновацій 2015–2016 рр. він навів приклади слів із коренем *путін*: *путін-ленд* (країна путіна), *путінівка* (сорт яблука), *путінізований* (під впливом ідеології путіна), *путінофіл* (прибічник політики путіна), *путлер* (контамінація назв путін + гітлер), *путлерюгенд* (молодь, що сповідує ідеї путлера) (Нелюба, 2017: 152). Із наведених прикладів випливає, що створили їх журналісти й уживали в ефірах українських телеканалів. Хоча сьогодні фіксуємо зниження частоти вживання таких слів.

У 2019 році увесь світ охопила пандемія коронавірусу. Ця епоха породила свої назви: *коронаскептик*, *антивакцинатор*, так позначали людей, які скептично ставилися до всіх обмежувальних заходів, пов'язаних з епідемією. Сюди ж належать слова *локдаун* (синонім до *карантину*), *самоізоляція* (обмежене спілкування з іншими людьми). А відповідно в освітню сферу увійшло слово *дистанційка*.

У 2022–2023 рр. суспільно-політична лексика поповнилася словами, пов'язаними з нападом Росії на Україну: *ерефія*, *раша*, *рашисти*, *путінізм*, *вагнерівці*, *колаборанти*, *мобіки*. Саме в один рік виникла низка слів воєнної тематики на позначення зброї: *джавеліни*, *байрактари*, *хаймарси*, *стінгери*, *тигри*, *леопарди*, *бандерівська смуга*. Вони увійшли в активний словник цього періоду. Активізувалися слова *колорад* (особа проросійської орієнтації, яка носить георгіївську стрічку і воює на Сході України проти української армії), *гауляйтер* (керівник або функціонер високого рангу).

А в зв'язку з воєнними діями відродилися й семантичні неологізми: *бавовна* (вибухи), *дискотека* (бойові дії), «*концерт кобзона*». Від названих іменників на позначення зброї утворено дієслова: *байрактарити*, *стінгерити*, *хаймарсити* зі значенням «нищити ворога». Дієслівних форм набувають і власні назви: Чорнобаївка – *чорнобаїти* (мем про повторення тих самих помилок), Кадиров – *кадирити* (видавати бажане за дійсне), Макрон – *макронити* (демонструвати стурбованість щодо певної ситуації, але не вживати жодних заходів), Арестович – *арестовити* (інформувати заспокійливим тоном).

Сюди можемо долучити жаргонну військову лексику, утворену на семантичному перенесенні. Вона, як і будь-який інший фаховий жаргон, пов'язана з певним історичним періодом, оскільки збройні сили безпосередньо відображають суспільні явища в житті держави: *зеленка* (лісиста місцевість), *вертушка* (вертоліт), *теплик* (тепловізор), *муха* (ручний гранатомет), *пташка* (безпілотний літальний апарат), *черепаха* (танк – Т 34), *нора* – бліндаж, *пташка* – БПЛА (безпілотний літальний апарат), *сушка* – різноманітні авіаційні винищувачі (типу Су-30, Су-27 чи Су-57); *таблетка* – фургон, санітарний автомобіль, мікроавтобус, вантажівка з приводом на всі колеса, які використовуються як медична машина тощо.

Набули іншого значення й числівники *двохсотий*, *трьохсотий*, які позначають загиблих та поранених. Таким чином, окрему групу неологізмів складає фахова військова і воєнна лексика, породжена війною 2014–2023 рр. Окремі лексеми, уживані ворогами, – *денацифікація*, *демлітаризація*. Серед розглянутих лексем чимало чужомовних слів.

Про інновації російсько-української війни 2022 року писала С. Гриценко. Як зазначила дослідниця, «російсько-українська війна кардинально змінила життя багатьох людей, викликала шквал негативних емоцій, змусила знайомитися з тими реаліями, які переважна більшість мирного населення України не знала, займатися тими видами робіт, які не були раніше у сфері їхньої професійної зацікавленості. Зрозуміло, що омовлена реакція соціуму на ці зміни не забарилася і як наслідок – з'ява новотворів із образливим для супротивника відтінком...» (Гриценко, 2022: 10).

До новотворів (неологізмів) відносимо іншомовні запозичення, адже це, зазвичай, нові слова, що позначають нові реалії, нові поняття доти, доки поняття, які вони позначають, не стають звичними, після того міцно входять до словникового складу і вже не сприймаються як нові. Це здебільшого лексеми латинського походження, з коренів яких і сьогодні творять нові слова. Однак суттєвою ознакою сьогодишньої доби є надуживання словами англо-американського походження, які називають англізмами (англіцизмами). Вони позначають суспільно-політичні, економічні, торговельні, культурні, спортивні поняття і є своєрідним продуктом розвитку науки, техніки, культури, суспільних відносин тощо.

Англізми переважно усвідомлюються мовцями як чужорідний елемент і зберігають ознаки свого походження. Низка англіцизмів позначає національні (англійські, американські) реалії, а також предмети і явища в галузі спорту, техніки, економіки, політики. Чимало вчених писали про проблему запозичення цієї лексики. Це Ю. Жлуктенко, Б. Ажнюк, П. Селігей. Як зазначає І. Фаріон, «сьогоднішня англізація має виняткову тенденцію до варваризації (чи англоварваризації) лексичної системи української мови, але й заміни української мови англійською в освітньо-науковій сфері та цілковитого сприяння і регулювання цього процесу мовною політикою нашої держави» (Фаріон, 2020: 5).

Активно вживані в сучасній українській мові лексичні інновації репрезентують різні сфери життєдіяльності людини: побут (*жалюзі*, *фритюрниця*, *джакuzzi*, *йогурт*, *снікерс*, *кетчуп*, *блайзер*, *ламінат*, *гамбургер*, *слакси*, *памперси*), сферу медицини (*натуропатія*, *фітотерапія*, *кріотерапія*, *евтаназія*, *целюліт*, *гідроколонтотерапія*), мистецтва та культури (*рейв*, *техно*,

постер, ток-шоу, хіт, топмодель), спорту (сноуборд, болід, бобслей, кікбоксинг, армрестлінг).

З фахової лексики комп'ютерної справи в українську мову увійшли слова: *акаунт, блог, інтерфейс, куки, нік дисплей, файл, інтерфейс, біт, байт, вінчестер, принтер*.

У суспільній, економічній та політичній сферах натрапляємо на лексеми: *аутсайдер, аутсорсинг, віджет, дилер, провайдер, ритейлер, ріелтор, інжиніринг, інтерв'ю, пролонгування, копірайтер, брифінг, провайдер* і под.

Освітня сфера наповнена лексемами: *гайд, івент, креатив, селфі, скіл, скриншот, стікер, фідбек, челенж, коуч, меседж, сайт, топові, інсайт, буккросинг, гаджет, лук, тинейджер, сек'юриті*. Про терміни-запозичення в методиці викладання мови та літератури писала О. Дільна. Вона запропонувала з'ясувати доречність уживання деяких із них: *сторітелінг* (мистецтво розповідати історії), *кардмейкінг* (виготовлення карт), *скрайбінг* (малюнок, ілюстрація у презентації), *скрапбукінг* (оформлення фотографій у сторінки альбомів), *лепбукінг* (засіб навчання) тощо і дійшла висновку, що, незважаючи на лаконізм, однозначність цих слів, їх престижність, їх уживання аж ніяк не підвищує авторитет мовця. Навпаки, формує в учнів зневажливе ставлення до рідної мови (Дільна, 2021: 314).

Серед основних характерних ознак термінів, запозичених з англійської мови, можемо назвати такі: 1) наявність звукосполучення *дж* (наприклад, *бюджет, леверидж, менеджмент* тощо); 2) наявність звукосполучень *ай, ей* (наприклад, *інсайд, дизайн, аутрайт, сейф, імейл* тощо); 3) наявність суфікса *-инг (-інг)* (наприклад, *фіксинг, кліринг, лістинг, маркетинг, блюмінг* тощо) (Мазурик 2002: 9); 4) суфікса *-ер (-ор)*: *драйвер, репортер, промоутер, провайдер, копірайтер, спікер, рокер, рейдер, конвертер, ростер, бленкер, аскер*; 5) звукосполучення *кс*: *ромиштекс, економікс, біфштекс, кекс, бокс, боксер, експандер, клаксон, комікс, кокс, комплекс, телекс, телефакс*; 6) звукосполучення *ск*: *скейт, скейт-борд, скейт, скенер, сканер, стейтинг-ринк, скетч, скотч, скальп, скальпер, скраб, скін-ефект, скрап*; 7) звукосполучення *кв*: *квакери, кварки, кватердек, квест, квіст, квізлінг, квітер*; 8) звукосполучення *скв*: *сквои, сквер, скватер, сквайр, ескваєр*; 9) звукосполучення *тр*: *трайбалізм, трайлер, трак, трактор, трал, трамблер, трамвай, трамп, транзистор, трансепт, трансмітер*; 10) префікса *ре- (ри-)*: *ремейк (римейк), ремікс, рипроекція*; 11) морфеми *-мен*: *джазмен, спайдермен, конгресмен, полісмен, шоумен, телешоумен, яхтсмен, супермен, рекордсмен, вокмен*; 12) морфеми *-ес (-с, -іс)*: *стюардеса, бізнес, експрес, артбізнес, стрес, реверс, репс, степс, памперс, ф'ючерс, стокс, тропс, інтерфейс* тощо.

Англiцизми по-рiзному адаптуються до норм української мови. Особливостями їхнього вживання є: асиміляція на фонетичному, графічному, граматичному, лексичному рівнях; утворення запозичень дериватів, у яких повторюється якийсь один структурний елемент; утворення складних слів на основі англiцизмів та лексем мови-реципієнта або ж раніше запозичених слів; участь у процесі словотворення за допомогою продуктивних суфіксів української мови.

Чимало таких слів фіксує словник «Нові слова і значення», укладений науковцями Інституту української наукової мови НАН України і виданий 2008 року: *дайджест, дансинг, девелопер, демпінг, дефіле, джакузі, джобер, джойстик, дилінг, дисконт, дистриб'ютор, драйвер, екстезі, емерджент,*

емітент, епатаж, ізокванта, імідж, імпринтинг, інсталяція та ін., більшість із яких заповнили наше фахове мовлення. Істотно зросла кількість англізмів, не освоєних українською мовою, які зберігають своє іншомовне оформлення й нерідко витісняють з ужитку питомі українські лексеми.

Деякі лексеми-англізми полісемічні й мають по кілька значень, можливо, і в кількох різних галузях. Напр.: *акаунт* (з англ. *account* – рахунок): 1. Обліковий запис у комп'ютерній системі. 2. Сукупність наданої інформації про користувача, засобів та прав користувача відносно багатокористувацької системи.

Інтерфейс (з англ. *interface* – перегородка): 1. Сукупність засобів, методів і правил, що забезпечують взаємодію пристроїв обчислювальної системи, програм та (або) користувача. 2. Сукупність описів і узгоджень про процедуру передавання управління в підпрограму та повернення у вихідну програму.

Провайдер (від англ. *to provide* – забезпечувати): 1. Організація, яка надає певні послуги. 2. Інтернет-провайдер – організація, яка надає послуги доступу до інтернету або інші послуги, пов'язані з використанням мережі інтернет. 3. Інформаційний провайдер – організація, яка від імені іншої організації (або фізичної особи) надсилає, отримує, зберігає електронні документи і надає інші послуги щодо даних електронних документів.

Більшість англізмів мають українські відповідники: *креатив* – творчість, *шоу* – видовище, вистава; *шопінг* – закупа, *лінк* – посилання, *чизкейк* – сирник, *блендер* – подрібнювач, *геймер* – гравець, *кастинг* – відбір, *лайк* – вподобайка, *бойлер* – водонагрівач, *смайл* – усміхайлик, *тайм-аут* – перерва. Деякі запозичення пояснюються словами-композиціями або словосполученнями: *флаєр* – рекламна листівка, *дедлайн* – кінцевий термін, *скриншот* – знімок з екрану, *буккросинг* – книгообмін, книгообіг, *ток-шоу* – розмовна вистава, *хендмейд* – виріб ручної роботи. Тому їх уживання можна пояснити даниною моді.

Окремі слова мають синонімічні відповідники: *бан* – заборона, обмеження, *хайп* – галас, лемент, *акаунт* – обліковка, обліковий запис, *фідбек* – відгук, зворотний зв'язок, *інстеблішмен* – владні кола, політична еліта тощо.

Причини, що спонукають запозичувати слова з однієї мови до іншої, такі: а) запозичене слово не має в мові національних відповідників, оскільки поняття, яке воно позначає, не усталене в мові-реципієнті; б) його поширення у світі, коротке і влучне позначення поняття; в) мода на такі слова в суспільстві.

Серед екстралінгвістичних причин зазначимо інтенсивне технічне переустаткування побуту українців, пов'язане з широким розповсюдженням у повсякденному житті побутової та офісної техніки закордонного виробництва (комп'ютерів, ноутбуків, відеокамер, факсів, копіювальної техніки, побутової техніки); підвищення комп'ютерної грамотності українців, поява комп'ютерних ігор. Важливим є розвиток культурних зв'язків між США, Великобританією, Канадою та Україною (існування американських освітніх центрів, співробітництво українських вишів із англійськими, американськими, канадськими, американцями з «Корпусу миру», проведення англійських освітніх програм на українському телебаченні, обмін студентами, викладачами, активна участь українських студентів в американській програмі «Ворк енд тревел»).

Прикро, що замість того, щоб розвивати власне мовлення, фахівці наповнюють його іншомовними вузьковживаними словами, малодоступними й почасти незрозумілими для багатьох. Англізоване українське мовлення перегукується

також із відомим поняттям «макаронічної мови», що означає механічну суміш слів чи висловів із різних мов або переінакшення їх на іноземний лад. Звичку певної частини українського суспільства пересипати своє мовлення невмотивованими англійськими словами і фразами або гібридними утвореннями спрямоване не на порозуміння з представниками інших культур, а на хизування освіченістю чи європейським стилем мислення перед співвітчизниками.

Перевантаження тексту запозиченнями утруднює його сприйняття, знижує комунікативну значущість та загальнодоступність. Як стверджує І. Фаріон, «англоварваризація – це публічне приниження свого і піднесення чужого через катастрофічне незнання можливостей своєї мови, через пораженську звичку взоруватись на чуже, через комплекс меншовартости...» (Фаріон, 2020: 23).

Деякі мовознавці намагалися зібрати найпоширеніші англізми й подати до них національні відповідники. Зокрема, це спостерігаємо в електронному словнику іншомовних слів Володимира Лук'янюка.

У Львові створили інтернет-платформу «Словотвір», метою якої є колективний, без обмежень, пошук адекватних перекладів чужизмів (іноземних запозичень) на українську мову. Українська мова, зазначають автори «Словотвору», обросла запозиченнями, переважно це англізми, які не мають адекватних відповідників українською. Відтак платформа зробить процес пошуку, обговорення та вибору варіантів перекладу запозичень максимально простим і відкритим. Серед авторів платформи – доцент кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка кандидат філологічних наук Іван Ціхоцький (<https://zaxid.net/news/>).

Висновки. Інноваційні процеси в мові, які супроводжують нашу дійсність, надзвичайно різноманітні. Одні лексеми мають свого конкретного автора. Це неоніми. Інші – творяться від наявних у мові слів за допомогою суфіксів, основоскладань. Ще інші – семантичним способом, цілком змінюючи значення слова. Окрему групу нових слів становлять запозичення, які, на жаль, не збагачують нашу мову, а навпаки – утруднюють її розуміння й сприйняття, оскільки мають свої національні відповідники. Вони залишаються доступними вузькому колу фахівців, які послуговуються ними в межах своєї професії. Таку лексику можна поділити на лексеми, утворені і на національній основі, і на іншомовній. Це слова здебільшого англо-американського походження, які останніми роками проникли в усі сфери нашого життя. Новотвори привертають до себе увагу багатьох дослідників, які описують їх із різних позицій, у різних ракурсах і на матеріалі текстів різних мовних стилів.

Початок цього тисячоліття для України ознаменований двома Майданами, воєнними діями, що затягнулися на дев'ять років, що знайшло своє відображення в мові. Сучасні загальномовні та термінологічні словники не містять таких слів. Однак у спеціальних лексикографічних працях нових слів та термінів деякі з них знайшли своє відображення.

Перспективи подальшого дослідження. Оскільки мова – це живий організм, у якому постійно щось народжується, щось завмирає, забувається, потім відроджується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, то припинити спостереження за цими явищами – неможливо. Вони завжди будуть у полі зору науковців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган, М.П. (2020). Англізація сучасного українськомовного комунікативного простору: причини, основні вияви та наслідки. *Українська мова*, 1 (73), 38–53.
2. Гриценко, С. (2022). Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*, 2(32), 9–13.
3. Дільна, О. (2021). Про сторітелінг та іншу «марницю» в термінології методики викладання української мови та літератури. *Термінологічний вісник*, 6, 308–315.
4. Мазурик, Д.В. (2002) *Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.)* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Нац. ун-т ім. І. Франка.
5. Михайлова, Т.В. (2001). *Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології* [Дис. ... канд. філол. н.]. ХНУ ім. В. Каразіна.
6. Навальна, М. (2011). *Динаміка лексику української періодики ХХІ ст.* Київ: Інститут української мови НАН України. Видавничий дім Дмитра Бураго.
7. Нелюба, А. & Редько, Є. (2017). *Лексико-словотвірні інновації (2015–2016): Словник*. Харків. Харківське історико-філологічне товариство.
8. Поліщук, Н. (2016). Активність інноваційних процесів у словниковому складі сучасних мас-медіа. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 842, 146–150.
9. Сімонок, В.П. (2000). *Семантико-функціональний аналіз іношомовної лексики в сучасній мовній картині світу*. Харків: Основа.
10. Фаріон, І.Д. (2020). *Англоварваризація: термін і дійсність*. У Фаріон, І.Д., Куньч, З.Й., Василюшин, І.П., Микитюк, О.Р. & Ментинська, І.Б. (2020). *Термінологічна актуалізація української мовної дійсності* (с. 5–59). Львів: Галицька Видавнича Спілка.
11. Лук'янюк, В. (2001–2020). *Словник іношомовних слів*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=3131&action=show>

Iryna Kochan

INNOVATIVE PROCESSES IN MODERN UKRAINIAN TERMINOLOGY

The article deals with new words that appeared in the Ukrainian vocabulary in the last decades of the XXI century. The terminology concept includes today's professionalisms, professional jargon, and slang words, which can acquire the status of a term or can remain words of a specific time or historical period. Such vocabulary can be divided into lexemes formed both on a national basis and on a foreign language basis. These are words of mostly Anglo-American origin, which have penetrated into all areas of our lives in recent years. Innovations attract the attention of many researchers who describe them from different positions, from different perspectives and on the material of texts of varying language styles.

Innovative processes in language that accompany our reality are highly diverse. Some lexemes have their specific author. These are neonyms. Others are created from words available in the language with the help of suffixes and basic compounds. Still others – in a semantic way, completely changing the word's meaning. A separate group of new words is made up of borrowings, which, unfortunately, do not enrich our language. On the contrary, they make it difficult to understand and perceive, since they have their national counterparts. They remain available to a narrow circle of specialists who use them within the framework of their profession.

The beginning of this millennium for Ukraine was marked by two Maidans, military actions that lasted for nine years, reflected in the language. Modern common language and terminological dictionaries do not contain such words. However, some of them were reflected in special lexicographic works of new words and terms.

Keywords: terminology, professionalisms, professional jargonisms, neonyms, neologisms, Anglo-Americanisms, innovation processes, Ukrainian language.

REFERENCES

1. Bahan, M.P. (2020). Anhlizatsiia suchasnoho ukrainskomovnoho komunikatyvnoho prostoru: prychny, osnovni vyjavy ta naslidky [Anglicization of modern Ukrainian communicative space: causes, circumstances and consequences]. *Ukrainska mova [Ukrainian language]*, 1 (73), 38–53 (in Ukr.).
2. Hrytsenko, S. (2022). Movni innovatsii rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku [Language innovations of Russian-Ukrainian war 2022]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka*, 2 (32), 9–13 (in Ukr.).
3. Dilna, O. (2021). Pro storitelinh ta inshu «marnytsiu» v terminolohii metodyky vykladannia ukrainskoi movy ta literatury [On storytelling and other “trifles” in the terminology of language and literature methodology]. *Terminolohichniy visnyk [Terminological Bulletin]*, 6, 308–315 (in Ukr.).
4. Mazuryk, D.V. (2002). *Innovatsiini protsesy v leksytsi suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy (90-i roky XX st.) [Innovative processes in the vocabulary of the modern Ukrainian literary language (the 90s of the 20th century)]* [Synopsis of PhD thesis]. Ivan Franko National University (in Ukr.).
5. Mykhailova, T.V. (2001). *Semantychni vidnoshennia v ukrainskii naukovo-tekhnichnii terminolohii [Semantic relations in Ukrainian scientific and technical terminology]* [Unpublished PhD thesis]. V.N. Karazin Kharkiv National University (in Ukr.).
6. Navalna, M. (2011). *Dynamika leksykonu ukrainskoi periodyky XXI st. [Dynamics of the lexicon of Ukrainian periodicals of the 21st century]*. Kyiv. In-t ukr. movy. VD Dmytra Buraho (in Ukr.).
7. Neliuba, A. & Redko, Ye. (2017). *Leksyko-slovotvirni innovatsiyi (2015–2016): Slovnyk. [Lexical and word-forming innovations (2015-2016): Dictionary]*. Kharkiv. Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo (in Ukr.).
8. Polishchuk, N. (2016). Aktyvnist innovatsiynykh protsesiv u slovnykovomu skladi suchasnykh mas-media [The activity of innovative processes in the vocabulary of modern mass media]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politehnika”. Seriia “Problemy ukrainskoi terminolohii”*, 842, 146–150 (in Ukr.).
9. Simonok, V.P. (2000). *Semantyko-funktsionalnyi analiz inshomovnoi leksyky v suchasni movnii kartyni svitu [Semantic and functional analysis of foreign language vocabulary in the modern linguistic picture of the world]*. Kharkiv: Osnova (in Ukr.).
10. Farion, I.D. (2020). Anhlovarvarylzatsiia: termin i diisnist [Anglo-Barbarization: term and reality]. In Farion, I.D., Kunch, Z.Y., Vasylyshyn, I.P., Mykytiuk, O.R. & Mentynska, I.B. (2020). *Terminolohichna aktualizatsiia ukrainskoi movnoi diisnosti [Terminological actualization of the Ukrainian linguistic reality]* (pp. 5–59). Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka (in Ukr.).
11. Lukianiuk, V. (2001–2020). *Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]*. Retrieved from <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=3131&action=show> (in Ukr.).

УДК 811.161.2'38

<https://orcid.org/0000-0001-8588-4009>

З.І. ВИСОЦЬКА
м. Одеса, Україна

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ У ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА

У статті досліджено системні лексико-семантичні відношення в економічній термінології. На матеріалі мови економічних праць І. Франка висвітлено функціональні параметри синонімів – економічних термінів, з'ясовано їхню семантику й стилістичну природу. Проаналізовано явище дублетності; зафіксовано й описано синонімічні загальноживані книжні лексеми. Розглянуто антонімічні відношення між компонентами словника економічних термінів І. Франка.

К л ю ч о в і с л о в а: наукова мова, стилістика, лексико-семантичні відношення, лексичні синоніми, терміни-дублети, антонімічні кореляції.

Наукові тексти фіксують і процес, і результати мовно-інтелектуальної діяльності людини, тому завжди є часово маркованими носіями інформації про рівень когніції, сформованості знань, актуальних для часу їхнього створення, а також засвідчують характерні ознаки ідіостилію автора-дослідника. Тому евристична цінність дослідження наукових текстів будь-якого профілю важлива для вивчення історії української літературної мови, історії становлення національної науки, а також для об'єктивації та / або поглиблення знань про індивідуальний внесок того чи того автора в розвиток мови й культури.

Одним з обов'язкових аспектів пізнання особливостей мови економічних праць І. Франка є дослідження словника фахових термінів. Компонентна наповненість цього словника детермінована жанрово-стильовою належністю, тематичною спрямованістю аналізованих текстів. Водночас структуру й наповненість словника економічних праць І. Франка можна пізнати завдяки його поняттєвій стратифікації, а також завдяки системному простеженню лексико-семантичних відношень (синонімічних та антонімічних) між компонентами.

Мета пропонованої статті – з'ясувати характер лексико-семантичних відношень у терміносистемі економічних праць І. Франка.

Синонімія та антонімія як найбільш знакові рівні вияву лексико-семантичних відношень між компонентами терміносистем – це один із популярних аспектів опису (детально див: Русанівський, 2001; Тараненко, 1980; Панько, 1994; Лисиченко, 1977; Симоненко, 2007; Цимбал, 1998; Філюк, 2007 та ін.).

У наукових рефлексіях питань синонімії термінів однією з вихідних евристичних позицій слугує розуміння синоніма як слова, яке визначене щодо свого еквівалента (до іншого слова з тотожним чи максимально близьким значенням) і може бути протиставлене йому за певним параметром: відтінком у значенні, емоційним забарвленням, стилістичною маркованістю, сполучуваністю тощо. Синоніми характеризують також як «усталені у мовному вжитку ряди

© З.І. ВИСОЦЬКА, 2023

лексичних одиниць, співвідносних з одним чи кількома пов'язаними між собою поняттями, певною мірою близьких за своїми семантико-стилістичними властивостями» (Ващенко, 1981: 13). Актуальними залишаються також кваліфікації лексичних синонімів із погляду особливостей їхньої реалізації в тексті. Водночас основною ознакою синонімів дослідники визначають їхню контекстну взаємозамінність – на цьому, наприклад, акцентував увагу Л.А. Булаховський: «Слова, здатні в тому ж контексті або в контекстах, близьких за змістом, замінити одне одного без відчуття помітної одмінності у змісті, мають назву синонімів» (Булаховський, 1955: 32).

Надалі означена проблема контекстної взаємозамінності лексичних синонімів стає об'єктом поглибленого зацікавлення, зокрема розвинуто тезу про те, що контекстна взаємозамінність – не причина, а наслідок синонімічності й вияв різного її ступеня. Л.А. Лисиченко наголошує, що синонімам має бути властива спільність предметно-поняттєвого компонента за наявності семантичних відмінностей (їх називають відтінками значення, семами або диференційними ознаками) (Лисиченко, 1977: 70).

Сьогодні статус термінів-синонімів у науковій мові залишається дискусійним, а доцільність їх уживання оцінюють неоднозначно. І.М. Кочан пов'язує таку ситуацію зі станом власне наукової мови і – відповідно – терміносистеми: «Синонімів у науковій мові намагаються уникати, та все одно вони існують. Це свідчить передусім про стан становлення терміносистем, особливо сьогодні, коли українська мова набула державного статусу, але ... ще не відбулося уніфікації термінів на внутрішньосистемному та міжсистемному спілкуванні (Кочан, 2008: 16).

Наявність у науковому тексті термінів-синонімів, на думку окремих учених, свідчить про недостатній рівень вивчення певного явища, яке потребує номінації. Лише ґрунтовні знання дають змогу виявити особливість, що споріднює його з іншими явищами, які названі близькими за семантикою термінами. Адже загалом синоніми в термінології – це «терміни, що належать до того самого денотата, але мають відмінності в поняттєвому плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування» (Панько, 1994: 181). Крім того, синонімічні терміни можуть бути структурно неоднорідними (однослови, композити, словосполучення), гомо- й гетерогенними (власне українські й створені на іншомовній основі) (Панько, 1986: 8).

Спільної думки щодо небажаності вживання термінів-синонімів дотримуються Т.І. Панько та Л.О. Симоненко: це «пов'язано з однією з найважливіших ознак терміна, яка передбачає відсутність у нього синонімічних відповідників» (Панько, 1994: 147). Крім того, «наявність синонімічних рядів створює певний дисбаланс між системою термінів і системою понять, якими оперує та чи інша наука» (Симоненко, 2007: 24).

Суголосну думку висловлює І.М. Кочан: «У межах наукового стилю мови синоніми небажані, навіть шкідливі, бо руйнують термін як дефінітивну одиницю системи» (Кочан, 2008: 19). Позитивний наслідок наявності синонімів і варіантів у термінології дослідниця вбачає в тому, що воно «сприяє унормуванню фахової мови, бо з часом одна з одиниць починає домінувати, відтісняючи іншу на другий план» (Кочан, 2008: 14).

Дискусійні позиції урівноважує теза І.М. Кочан про те, що, подолавши початковий чи перехідний етап становлення, для якого неминуче співіснування термінів-синонімів, «мова сама регулює вибір одного терміна із синонімічної пари» (Кочан, 2008: 16). Розвиваючи цю думку, Л.М. Філюк стверджує, що синонімія – «необхідний етап у розвитку термінології. Особливої важливості вона набуває на першому етапі формування терміносистеми – етапі термінологічного пошуку, коли терміни-варіанти можуть бути створені різними розробниками або потрапляти з мови-джерела запозичення. Повної гарантії закріплення одного з варіантів немає і на другому етапі, під час апробації термінів-варіантів... І лише на третьому етапі – етапі уніфікації – варіантність повинна бути подолана: залишається термін, який найкраще передає зміст поняття і є найумотивованішим» (Філюк, 2007: 13).

Для визначення функціонально-стилістичного навантаження термінів-синонімів в економічних працях І. Франка доцільно стратифікувати корпус відповідних одиниць за ознакою семантичної близькості актуалізованих у тексті значень, а також з урахуванням стилістичної природи компонентів. Також принципово важливим є морфологічний критерій, адже, як відомо, синонімічні зв'язки встановлюються в межах певної повнозначної частини мови.

У мові економічних праць І. Франка зафіксовано значну кількість іменникових термінів-синонімів – близьких за значенням фахових слововживань, які вичерпно окреслюють суть тогочасних економічних понять, явищ, процесів. Найактивніше вживані з-поміж них – одиниці, що формують синонімічні пари чи ряди: *процент – відсоток, дохід (доход) – прибуток, гроші – кошти – капітал, податок – цло – чини*. Компоненти названих пар і рядів мають різну поширеність, активність використання в текстах автора, що пов'язано з їхнім походженням, стилістичною маркованістю, традицією тогочасного терміновживання. Наприклад, термін *процент* в ідіостилі вченого має вищу активність уживання, ніж *відсоток*, а також демонструє виразніший відтінок книжності. Пор.: *В слідуючій таблиці подаємо докладний перегляд, звідки, т[о] є[сть] від яких вірителів і на який річний **процент** зятягано дрібні позички* (Франко, 1984, кн. 1: 230); *...ще нижче опущення **відсотків** зависить від поліпшення грошового торгу в цілій Європі* (там само: 174).

Синонімічність та рівнофункційність лексем *процент – відсоток* збереже-на в сучасній літературній, зокрема й фаховій економічній мові.

Термінологічну дублетну пару становлять лексеми *дохід (доход) – прибуток*. Пор.: *Поки шляхтич є виключним власником шинку і черпає з нього **доход**, він не може уникнути за це моральної відповідальності* (там само, кн. 2: 83); *ця частина капіталу є власне тим джерелом, з якого пливають **доходи** і **прибутки** капіталіста* (там само, кн. 1: 57); *Капіталіст одержав завдяки йому вартість неоплаченої праці протягом 5, 7, 9 або 11 годин, і це становить його **прибуток*** (там само: 76). Простеження контекстної сполучуваності цих лексем у працях І. Франка засвідчує їхню семантичну суголосність, натомість у сучасній фаховій мові економічної сфери терміни *прибуток* і *дохід* дефініюють різні феномени. Пор.: *прибуток* – «одна з форм чистого доходу в умовах розвинутих товарно-грошових відносин, що виражає вартість додаткового і частково необхідного прибутку. За своєю величиною прибуток – це різниця між продажною ціною товару і витратами на його виробництво» (ЕСД, 1995: 262); *дохід* – «грошові надходження за одиницю часу юридичних та фізичних осіб; показник господарської діяльності підприємств, установ, організацій» (там само: 79).

У науковій літературі існує думка, що терміни-синоніми рідко утворюють синонімічний ряд, оскільки кожна термінологічна одиниця повинна повністю виражати основний зміст поняття, а не передавати відтінки значення, як у загальномовній системі. Власне терміни-синоніми об'єднані на основі кореляційного зв'язку, що передбачає й інваріантні, й імпліцитні відношення слів як окремі типи або підтипи. У центрі такого об'єднання – термін із найбільш загальними й важливими семантичними ознаками. Засобом розрізнення термінів-синонімів виступають диференційні семи. Відповідно до значущості цих сем лексичні одиниці розташовані ближче або далі від терміна-домінанти, що й зумовлює ступінь їхньої семантичної співвіднесеності й відповідно взаємозамінність / невзаємозамінність у тексті. Наприклад, у групі термінів зі значенням «витрати» (*видатки* – *витрати* – *втрати*) найближчими до центру є терміни *видатки* та *витрати*, у компонентній структурі яких інваріантна семантична ознака 'витрати, видання коштів, матеріалів для чого-небудь' актуалізована найбільш повно. Пор.: *конечні домові видатки: на солому, горшки, коновки, склянки, тарелі* (Франко, 1984, кн. 1: 10); *Автор брошури рішуче виступає проти розповсюдженого в нас останнім часом принципу, що «до витрат на загальні цілі треба залучати наступні генерації, оскільки і їм ці видатки приносять користь»* (там само, кн. 2: 235). Такі синоніми можна визначити як абсолютні, оскільки вони семантично рівнозначні. В абсолютних синонімах концептуальні відтінки знівельовано під впливом спільної властивості домінанти.

Для іншого члена цього синонімічного ряду – *втрати* – характерна актуалізація диференційних семантичних ознак. Зокрема, у семантичній структурі цієї одиниці важливо не тільки те, що це «наслідок, коли хтось лишається без кого-, чого-небудь, втрачає когось, щось», але насамперед тлумачення – «гроші, кошти, витрачені на що-небудь // кількість чого-небудь, не використаного за призначенням, марно витраченого, не збереженого // збитки» (СУМ Х, 519). Диференційна сема 'витрачати не за призначенням, марно' визначає значеннєву відмінність термінів *видатки* й *втрати*, пор. у мові І. Франка: *На цьому податку і капітал надолужує свої втрати...* (Франко, 1984, кн. 1: 27).

Отже, у термінах-синонімах значущою є не тільки інтегральна, а й диференційна семи.

У корпусі економічних термінів-синонімів спостерігаємо також *термінів-дублети*. Відзначаючи їх актуальність для наукової мови, І.М. Кочан водночас указує на характерну рису, яка дає підстави виокремити цей різновид з-поміж інших термінів-синонімів: «вони співвідносяться з тим самим об'єктом, мають спільний денотат і не мають жодних семантичних відмінностей. Крім того, ці назви можуть різнитися семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування» (Кочан, 1992: 32).

Відомо, що більшість термінів-дублетів з'являються в обігу внаслідок паралельного вживання одиниць українського та іншомовного походження. До таких належать зафіксовані в мові праць І. Франка економічні поняття *процент* – *відсоток*, *податок* – *мито* – *цло*; *кредит* – *позика* (*позичка*).

Показовий щодо компонентного наповнення одиницями з різним ступенем часової маркованості та особливостями функціонування, синонімічний ряд з інтегральною смислотвірною семою 'податок' та однойменною лексичною домінантою ряду: *податок* – *мито* – *цло* – *чиниш*. Пор.: *Робітничий клас платить*

непрямий податок (Франко, 1984, кн. 1: 26); *за давніх часів королі надавали містам так звану майдебурію, то є право власного суду, надавали їм привілеї на торги, на мита, на шинки...* (там само, кн. 2: 175) *На тую суму складаються слідуєчі позиції: цло – 1 515 500 з[л.] р[инських] (в Долішніх Ракусах рубрика тая чинить звиш 15, а в Чехах звиш 9¹/₂ мільйонів ...для селян перед тим підданих, а опісля очиншованих, чини річний зістав скапіталізований (то значить чини узнано процентом від певного капіталу й обчислено той капітал)* (там само, кн. 1: 108).

Лексему *чини* І. Франко активно використовує як синонім до загальнозживаних іменників *податок* та *мито*. У сучасній літературній мові вона функціонально обмежена як така, що перейшла до фонду застарілих. За семантикою до цього синонімічного ряду належить також номінація *обтяження*, яка, однак, не зафіксована зі значенням «податок» чи «певний різновид податку» в жодному словнику.

Розглядуваний ряд дублетів показово підтверджує думку І.М. Кочан про те, що «дублети слід по-різному оцінювати в кожному конкретному випадку. Якщо вони стали основою для словотвірних гнізд і таким чином увійшли в термінологічне поле, то відмовитися від них практично неможливо» (Кочан, 2008: 19). Зокрема, це стосується активних у сучасному метамовному вжитку іменників *податок* та *мито*.

У мові аналізованих праць І. Франка фіксуємо синонімічні загальнозживані книжні лексеми, які не є специфічно фаховими для економічної мови. Наприклад, це: синонімічна пара *уряд – правительство*: *Дороги були дві: або зрєктися своїх політичних аспірацій і стати рука в руку з урядом...* (Франко, 1984, кн. 1: 88); *«Яке немилосердне правительство!» – скрикнули, бачиться, ліберали-поляки* (там само: 116); синонімічний багатоконпонентний ряд *робітник – пролетар / пролетарій – трудівник – найомник*: *За цей час робітник виробляє нову вартість, що відповідає 10, 12, 14 або 16-годинній праці* (там само: 76); *Сільського чистого пролетаріату (найомників) було в Галичині ще 1869 р., після статистичного висліду Рапацького (Ludnosc Galicyi), 799 635 голів...* (там само: 46). У контекстах ці лексеми можуть ситуативно синонімізуватися з розмовними або образно-експресивними чи локальними номінаціями робітників: *друга купа – се робітники сталі..., а третя, найбільша і найбідніша, – се поденні зарібники* (там само: 47); *Він мусить ... бути сільським зарібником, прив'язаним до землі, т.є. мусить нести на своїм хребті невигоду кріпацтва і надто ще приймає різкі удари капіталістичного устрою* (там само, кн. 2: 220).

Наведені приклади засвідчують явище семантичного узгодження слів за стилем. Слово *робітник* літературне, але, як загальнозживане, воно сприймається у дещо нижчому стилістичному реєстрі, ніж лексема *пролетар / пролетарій*, що має яскраво виражений відтінок книжності. Найнижчий стилістичний реєстр має розмовна номінація *зарібник*.

Заслуговує на увагу також іменникова синонімічна кореляція *зарібток – зарібнина*, яку формують слова з різним стилістичним забарвленням – загальнозживане книжне (актуальне для економічної метамови) й розмовне: *Економічні відносини дедалі погіршуються, зростає дорожнеча, висихають джерела зарібтку* (там само, кн.1: 19); *майже всі зецери, з котрими я о тім говорив, жалуються, що помимо щоденної 10-годинної праці і помимо уміркованого і*

до крайності скупого життя, все-таки не стає їм на тиждень їх зарібнини... (там само: 12).

Здійснений розгляд засвідчує актуальність урахування стильової диференціації лексики, яка за певною семантичною ознакою об'єднується в синонімічні пари або ряди. І. Франко активно вживає розмовні, просторічні слова, які за семантикою співвідносні з книжними, але відрізняються від них стильовою характеристикою.

На окрему увагу заслуговує синонімія прикметників, що дає змогу акцентувати оцінно-конотативні нюанси описуваних явищ. На думку В.М. Русанівського, «якщо центральне слово синонімічного ряду має позитивну конотацію, то і всі синоніми наділені цією конотацією; якщо у центрі ряду перебуває прикметник, що несе негацію сприйняття ознаки, то і всі члени ряду мають таке ж додаткове емоційне значення» (Русанівський, 2001: 194). Тобто об'єднані в синонімічний ряд прикметники передають лише одну з ознак – позитивну або негативну.

Носіями позитивної конотації в аналізованих текстах виступають близькі за значенням прикметники *трудящий* та *робітничий*: *Тому-то прогресивні робітники тепер ставлять загальну вимогу, щоб засоби і знаряддя виробництва перейшли з рук одиниць у суспільну власність **трудящих*** (Франко, 1984, кн.1: 40); ***Робітничий** клас платить непрямий податок* (там само: 26). Послідовна сполучуваність цих синонімів з історично маркованою лексемою *клас* підтверджує їх термінологічний характер.

Реалії тогочасного соціально-економічного ладу характеризують прикметники, які умовно можна об'єднати в багатокомпонентний негативно-оцінний синонімічний ряд *бідний – убогий – нужденний – злиденний* (підсил.) – *нещасний*. Вони в економічних працях І. Франка мають широке коло контекстної сполучуваності, поєднуються з лексемами конкретної й абстрактної семантики: *Треба сказати, що тая громада була дуже **бідна**, не мала свого пасовиська, свого лісу, ба і поле було зле, мокре* (там само: 199); *Описи **нужденних** і убійчих нор, служачи замість «стацій цупасових», ті описи котрі і стискають і морозять серце людське навіть в слабосильнім звуці слів* (там само: 229); *Оплата коштів лічення **убогих** хорих з фонду крайового належить тільки тим шпиталям, котрі сейм узнав на публічні і загальні* (там само: 240); *Одяг робітників, зокрема **немісцевих**, надзвичайно **злиденний** і брудний* (там само: 62); *...щоб із заощаджених, точніше сказати, **видертих** у тих **нещасних** людей грошей, дирекція на кілька тисяч ринських могла підвищити собі тантьєму* (там само: 21).

Отже, науковій мові І. Франка властива висока концентрація синонімічних лексичних засобів. Актуальними для досліджуваних текстів є синоніми логічні та стилістичні. Особливо знакові синонімічні одиниці – терміни-дублети. Із погляду стилістичної диференціації відзначаємо наявність у текстах економічних праць І. Франка синонімічних рядів із загальноживаними, книжними, розмовними компонентами.

У системі мови антоніми відбивають вербалізоване пізнання протилежностей у природі та в суспільному житті, а отже, і явищ економічного характеру. Антонімія найбільш виразно виявляється в лексиці. Цю особливість засвідчує також наукова мова: у реєстрі термінів як основи її словника виокремлюємо *терміни-антоніми*.

Наявність антонімічних відношень у термінології зумовлена природою пізнання явищ дійсності й мовними засобами вираження. Тому важливою кваліфікативною ознакою термінів-антонімів є «протилежна предметно-понятійна співвіднесеність» (Лисиченко, 1977: 85).

Осмишуючи явище антонімії в термінології, дослідники здебільшого сходяться на думці про позитивне значення цих одиниць у словнику наукової мови: «антонімія ніскільки не ускладнює терміносистему, навпаки, може допомогти з'ясувати і розмежувати значення синонімічних, полісемічних чи паронімічних слів» (Цимбал, 1998: 192).

Типологізація реєстру термінолексики, зафіксованої в досліджуваних працях І. Франка, передбачає також простеження *антонімічних* відношень між компонентами його індивідуального наукового словника. Водночас варто наголосити на тому, що антоніми менш функціонально навантажені в мові економічних праць І. Франка, ніж синоніми.

Спостережені антонімічні кореляції належать до так званого контрадикторного типу: одиниці характеризуються відношеннями взаємної імплікації заперечення, неможливістю проміжного члена в опозиції. Зокрема, до таких належать пари: **кредитор – боржник**: *Платити кредиторам збанкрутованого банку боржниками того ж банку, узятими живцем зі шкірою і кістками, – ось найновіший метод...* (Франко, 1984, кн. 2: 64); **доходи – видатки**: *Про їх життя, доходи і видатки ми напишемо пізніше* (там само, кн. 1: 11); *Бюро статистичне має кожного часу свобідний вигляд в рахункові книжки виділу крайового, де, певно, видатки і доходи мусять бути зовсім правдиво записувані* (там само: 213); **пропозиція – попит**: *що пропозиція цукру була більшою, ніж попит на нього* (там само: 72); **купівля – продаж**: *Ці речі є предметом купівлі й продажу, або обміну, і тому ми говоримо, що вони мають обмінну вартість...* (там само: 74); **активи – пасиви**: *П[ан] намісник удався ще до банків іпотечного і кредитного, але і сі не хотіли здорової голови під рустикальне евангеліє класти та приймати на себе неіздимих активів і пасивів рустикального банку* (там само: 307); **оборотний капітал – постійний капітал, позичений капітал – корінний капітал**: *потім позичений капітал буде сплачувати по-малу річними ратами* (там само: 119); *коли дочислимо сам корінний капітал 96959710 з[л.] р[инських], добудемо суму, котру евентуально одержали пани за скасовану паницину* (там само: 120).

Помітно, що суміжне вживання антонімів у межах одного речення чи одного мікроконтексту виразно засвідчує їхню природу як вербалізаторів протилежного змісту й часто створює стилістичний внутрішньотекстовий контраст.

Простеження антонімічних відношень між компонентами словника економічних праць І. Франка засвідчує меншу репрезентантність антонімів порівняно із синонімами.

Отже, стратифікація лексико-семантичних відношень фіксує компонентну наповненість синонімічних пар і рядів, а також констатує активність явища дублетності. Компонентами синонімічних пар і рядів стають: а) терміни-дублети, б) терміни й загальноновживані книжні лексеми; в) терміни, загальноновживані книжні лексеми й розмовні лексеми. Аналіз антонімічних відношень між компонентами словника економічних праць І. Франка засвідчує, що явище антонімії менш знакове для мови досліджуваних праць порівняно з явищем синонімії.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЕСД – Мочерний, С.В. (Ред.) (1995). *Економічний словник-довідник*. Київ: Феміна.
СУМ – Білодід, І.К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 1–11). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський, Л.А. (1955). *Нариси з загального мовознавства*. Київ: Рад. школа.
2. Вакуленко, М. (2010). Розвиток терміносистем і термінотворення. *Українська мова*, 1, 88–93.
3. Ващенко, В.С. (1981). *Українська семасіологія: Типологія лексичних значень*. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетров. ун-ту.
4. Кочан, І.М. (1992). Синонімія у термінології. *Мовознавство*, 3, 32–34.
5. Кочан, І.М. (2008). Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»: Серія «Проблеми української термінології»*, 620, 14–19.
6. Лисиченко, Л.А. (1977). *Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова*. Харків: Вид-во Харків. ун-ту.
7. Панько, Т. (1986). Системний статус синонімії у суспільствознавчій термінології східнослов'янських мов. *Мовознавство*, 4, 7–16.
8. Панько, Т.І. (1994). *Українське термінознавство: підручник*. Львів: Світ.
9. Русанівський, В.М. (2001). *Історія української літературної мови*. Київ: АртЕк.
10. Симоненко, Л.О. (2007). Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології. *Українська термінологія і сучасність*, 7, 21–25.
11. Філюк, Л.М. (2007). *Динамічні процеси у формуванні української терміносистеми інформатики (словотвірний аспект)*: [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова.
12. Франко, І. (1984). *Зібрання творів* (Т. 1–50) (Т. 44. Кн. 1). Київ.
13. Франко, І. (1984). *Зібрання творів* (Т. 1–50) (Т. 44. Кн. 2). Київ.
14. Цимбал, Н. (1998). Антонімічні відношення в термінології органічної хімії. *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць*, 188–192.

Zoriana Vysotska

LEXICAL AND SEMANTIC RELATIONS IN THE TERMINOLOGY SYSTEM OF IVAN FRANKO'S ECONOMIC WORKS

The article deals with systemic lexical and semantic relations in economic terminology. The role of synonyms in economic terminology is determined. The semantics and stylistic nature of lexical synonyms in the language of Ivan Franko's economic works are traced.

It has been determined that Ivan Franko's scientific language is characterised by a high concentration of synonymous lexical means. Logical and stylistic synonyms are relevant for the texts under study. The most significant synonymic units are duplicate terms. From the point of view of stylistic differentiation, the presence of synonymic series with common, bookish, and colloquial components in the texts of Ivan Franko's economic works is recorded and described. The stratification of lexical and semantic relations fixes the component fullness of synonymous pairs and series, and also states the activity of the phenomenon of duplication. The components of synonymous pairs and rows are: a) duplicate terms, b) terms and commonly used book lexemes, c) terms, commonly used book lexemes and colloquial lexemes.

The article traces antonymic relations between the components of Ivan Franko's individual scientific language. In the system of language, antonyms reflect the verbalised cognition of opposites in nature and in social life, and thus, economic phenomena. Antonymy is most clearly manifested in the lexicon. This feature is also evidenced in the scientific language: the register of terms as the basis of its vocabulary includes antonyms. The existence of antonymic relations in terminology is due to the nature of cognition of reality and linguistic means of expression. It has been found that the adjacent use of antonyms within the same sentence or microcontext clearly shows their nature as verbalisers of opposite meaning and often creates a stylistic intra-textual contrast.

The attention is focused on the fact that antonyms are less functionally loaded in the language of Ivan Franko's economic works than synonyms. The analysis of the antonymic relations between the components of the dictionary of Ivan Franko's economic works shows that the phenomenon of antonymy is less significant for the language of the studied works compared to the phenomenon of synonymy.

Keywords: scientific language, stylistics, lexical and semantic relations, lexical synonyms, duplicate terms, antonymic correlations.

LEGEND

ЕСД – Mochernyi, S.V. (Ed.) (1995). *Ekonomichnyi slovnyk-dovidnyk* [Economic dictionary-reference book]. Kyiv: Femina (in Ukr.).

SUM – Bilodid, I.K. (Ed.) (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy* [Ukrainian language dictionary] (Vol. 1–11). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

REFERENCES

1. Bulakhovskiy, L.A. (1955). *Narysy z zahalnoho movoznavstva* [Essays on general linguistics]. Kyiv : Rad. Shkola (in Ukr.).
2. Vakulenko, M. (2010). Rozvytok terminosystem i terminotvorennia [Development of terminological systems and term formation]. *Ukrainska mova*, 1, 88–93 (in Ukr.).
3. Vashchenko, V.S. (1981). *Ukrainska semasiolohiia: Typolohiia leksychnykh znachen* [Ukrainian semasiology: Typology of lexical meanings]. Dnipropetrovsk: Vyd-vo Dnipropetrov. un-tu (in Ukr.).
4. Kochan, I.M. (1992). Synonimiia u terminolohii [Synonymy in terminology]. *Movoznavstvo*, 3, 32–34 (in Ukr.).
5. Kochan, I.M. (2008). Varianty i synonimy terminiv z mizhnarodnymy komponentamy [Variants and synonyms of terms with international components]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnika»: Seriia «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 620, 14–19 (in Ukr.).
6. Lysychenko, L.A. (1977). *Leksykolohiia suchasnoi ukrainskoi movy: Semantychna struktura slova* [Lexicology of modern Ukrainian language: Word semantic structure]. Kharkiv: Vyd-vo Kharkiv. un-tu (in Ukr.).
7. Panko, T. (1986). Systemnyi status synonimii u suspilstvoznachchii terminolohii skhidnoslovianskykh mov [Systematic status of synonymy in social science terminology of East Slavic languages]. *Movoznavstvo*, 4, 7–16 (in Ukr.).
8. Panko, T.I. (1994). *Ukrainske terminoznavstvo* [Ukrainian terminology]: pidruchnyk. Lviv: Svit (in Ukr.).
9. Rusanivskiy, V.M. (2001). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian literary language]. Kyiv: ArtEk (in Ukr.).
10. Symonenko, L.O. (2007). Lnhvistychni problemy unormuvannia naukovoï terminolohii [Linguistic problems of standardization of scientific terminology]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist*, 7, 21–25 (in Ukr.).

11. Filiuk, L.M. (2007). *Dynamichni protsesy u formuvanni ukrainskoi terminosystemy informatyky (slovotvirnyi aspekt)* [Dynamic processes in formation of Ukrainian terminology system of informatics (word-forming aspect)] [Synopsis of PhD thesis]. Odeskyi natsionalnyi un-t im. I.I. Mechnykova (in Ukr.).
12. Franko, I. (1984). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works] (Vol. 1–50) (Vol. 44. Book 1). Kyiv (in Ukr.).
13. Franko, I. (1984). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works] (Vol. 44. Book 2). Kyiv (in Ukr.).
14. Tsymbal, N. (1998). Antonimichni vidnoshennia v terminolohii orhanichnoi khimii [Antonym relations in terminology of organic chemistry]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist* [Ukrainian terminology and modernity], 188–192 (in Ukr.).

УДК 811.161

<http://orcid.org/0000-0002-4511-1199>

Я.В. ЖУРЕНКО

м. Кам'янець-Подільський, Україна

ПОНЯТТЯ «ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ» ЯК МЕТАМОВНА ОДИНИЦЯ В ТЕОРІЇ СУЧАСНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Статтю присвячено поняттю «гендерні стереотипи» як основної одиниці сучасних гендерних досліджень. Множинність дефініцій термінів гендер, гендерні стереотипи зумовлена міждисциплінарним характером гендерних досліджень, а також різними підходами вчених. Незавершеність становлення терміносистеми стає причиною функціонування в ній синонімії, паралельного використання термінів, граматичної неточності, великої кількості запозичень. На часі оформлення словника метамови гендерної лінгвістики.

Ключові слова: *гендер, стереотип, гендерні стереотипи, термінологія, гендерна лінгвістика.*

Окреслення проблеми. У формуванні лексичного складу мови важлива роль належить позамовній дійсності, а «всі суперечності й виклики глобалізації світу відбиваються насамперед на термінології кожної мови, оскільки цей шар лексики, з одного боку, найчутливіший до науково-технічних та цивілізаційних змін, а з іншого – найважливіший для сучасної комунікації людей» (Боярова, 2012: 21). Тому, щоб задовольнити культурні, соціальні, економічні запити суспільства, постала потреба в удосконаленні терміносистеми гендерної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років у своїх дослідженнях мовознавці почали використовувати такі терміни: *гендерні стереотипи, гендерна роль, гендерна метафора, гендерно марковані одиниці, мовний сексизм, гендерна мова, фемінітив, маскулітив, жіночий дискурс, чоловічий дискурс, жіноча комунікативна тактика, чоловіча комунікативна*

© Я.В. ЖУРЕНКО, 2023

тактика, гендерна ідентичність, гендерна ідентифікація, гендерна репрезентація, гендерні маркери та інші.

Українське гендерне мовознавство послуговується частиною запозичених слів та словосполучень, що пов'язано з неодноразовістю виникнення та розвитку самої науки порівняно з іншими країнами.

З'явившись на стику наук, гендерна лінгвістика частково користується термінологією психології, соціології, політології, літературознавства, педагогіки, і, переважно, це терміни іншомовного походження, про які Т. Кияк зауважував, що «краще ввести в обіг іноземний, ніж взагалі не термінувати певне поняття» (Кияк, 1994: 24). Залишається проблемою виокремлення власне лінгвістичних термінів гендерної лінгвістики.

Гендерні стереотипи ставали предметом дослідження у філологічних студіях Т. Космеди (Космеда, 2014), Т. Кравець (Кравець, 2021), Т. Сукаленко (Сукаленко, 2021) та ін.

Виклад основного матеріалу. У науці термін *гендер* був уведений для розрізнення двох понять «стать» та «гендер». Головними ознаками поняття «стать» є незмінні ознаки: біологічна характеристика людини; відмінна будова статевих органів, пропорцій тіла, співвідношення хромосом і гормонів. Гендер же, на відміну від статі, позначає соціокультурні ролі та стосунки між чоловіками й жінками, формується суспільством та є продуктом виховання й освіти, може змінюватися.

Л. Ставицька відзначала процес термінологічної заангажованості поняття «гендер» та стверджувала, що «в спеціальній літературі частіше вживається не сам термін *гендер*, а його деривати *гендерні дослідження, гендерні аспекти, гендерні відношення, гендеристи, гендерологія* (Ставицька, 2015: 20).

Ф. Бацевич тлумачить гендер «як системну характеристику соціального порядку, яка постійно відтворюється як у стосунках свідомості, так і в структурах міжсуб'єктної взаємодії» (Бацевич, 2004: 152).

У «Словнику гендерних термінів» З. Шевченко натрапляємо на дефініцію: «Гендер (від англ. *gender* – рід) – соціокультурна, символічна конструкція статі, що покликана визначати конкретний асоціативний зв'язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок. Іншими словами, гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі» (Шевченко, 2016).

Множинність дефініцій терміна *гендер* зумовлена міждисциплінарним характером гендерних досліджень, а також різними підходами вчених.

Стереотип, за визначенням О. Селіванової, – «стійка структура свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є його схематизованою стандартною ознакою» (Селіванова, 2006: 579). Різновидом стереотипу є гендерний стереотип. Поява гендерних стереотипів «зумовлена тим, що модель гендерних стосунків вибудовувалась у спосіб, згідно з яким статеві відмінності розташовувались над індивідуальними, якісними відмінностями особистості чоловіка й жінки» (Ставицька, 2015: 34).

Гендерні стереотипи найповніше можуть бути відображені в мові, бо саме «мова повною мірою є дзеркалом культури, яке фіксує усі символічні проявлення, відображає усі упередження та стереотипи суспільства» (Мельник, 2009: 112).

Незавершеність процесу становлення терміносистеми гендерної лінгвістики стає причиною функціонування в ній таких явищ, як синонімія, паралельне використання термінів, граматична неточність.

У «Словнику гендерних термінів» З. Шевченко так витлумачена дефініція терміна: «Гендерні стереотипи як спрощені, стійкі, емоційно забарвлені образи поведінки й рис характеру чоловіків і жінок, проявляють себе в усіх сферах життя людини: у самосвідомості, в міжособистісному спілкуванні, в міжгруповій взаємодії. Як і будь-які інші соціальні стереотипи, гендерні стереотипи визначають процес сприйняття оточуючих людей і впливають на активне конструювання соціальної реальності з використанням закладеної в них інформації» (Шевченко, 2016).

Під гендерним стереотипом О. Селіванова розуміє «детерміновану культурою, упорядковану й фіксовану структуру свідомості, що відбиває фрагмент картини світу як результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища» (Селіванова, 2006: 579).

А. Мартинюк, описуючи гендерний стереотип, стверджує, що це «історично зумовлене, мінімізоване, типізоване й структуроване у вигляді фрейму в колективній свідомості певного лінгвокультурного соціуму уявлення про фізіологічні, емотивні, психічні, психологічні та соціокультурні атрибути, що є властивими / невластивими індивіду, якого соціум категоризує як чоловіка або жінку» (Мартинюк, 2006: 11).

За Н. Сидоренко, М. Скорик та ін., гендерні стереотипи – «спрощені, однозначні, схематичні уявлення про «чоловіків» та «жінок», сформовані у певній культурі, – про місце, належну суспільну поведінку тощо, очікувані від тієї чи тієї гендерної групи, за якою оцінюються її представники» (Сидоренко & Скорик, 2004: 48).

Т. Кокнова, Л. Овчарова під гендерними стереотипами розуміють «стійкі уявлення про відмінність між чоловіком і жінкою, про їхнє місце та ролі в сім'ї й суспільстві, які характерні для певного суспільства в конкретний історичний період. Гендерні стереотипи формують сподівання та відношення щодо поведінки чоловіків та жінок у суспільстві» (Кокнова & Столярова, 2019: 25).

У монографії «Гендерні дослідження: прикладні аспекти» автори стверджують, що «Гендерні стереотипи є генеральними угодами про взаємодію «чоловічого» і «жіночого» (Кравець, Говорун & Кікінежді, 2013: 14).

В. Слінчук гендерні стереотипи поділяє на «традиційні стереотипи, що мають давню історію вживання й транслюють вікові уявлення про характер і призначення чоловіка та жінки в соціумі; актуалізовані стереотипні образи, синхронізовані в сучасний дискурс з урахуванням їхніх оновлених семантичних характеристик; нові мовні утворення стереотипного характеру, які з'явилися відносно недавно під впливом суспільного розвитку відповідно до сучасних реалій життя та нової ціннісної предметності» (Слінчук, 2006: 10).

Гендерні стереотипи можуть мати позитивний та негативний зміст. Позитивний зміст гендерних стереотипів «полягає в тому, що, як звичний канон

поведінки, думки, сприйняття сучасності, вони допомагають орієнтуватися в реальних обставинах без докладання зусиль для пошуку індивідуальних рішень чи серйозних роздумів та ін. Негативний зміст гендерних стереотипів полягає в тому, що вони, базуючись на стандартизованих уявленнях про моделі поведінки й риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» й «жіноче», спричиняють психологічний тиск на розвиток особистості жінки і чоловіка й не дають чіткого уявлення про нові реальні процеси, об'єктивну їх оцінку, стримують зміни, формують несприйняття нового, оберігаючи застигли конструкти. Вони не потребують серйозної мисленнєвої діяльності, здатності до індивідуальних рішень, закріплюють упередження до всього нового, прогресивного» (Мельник & Кобелянська, 2020: 185).

Лінгвістичні напрями дослідження стереотипів описує Т. Семашко (Семашко, 2016). Її міркування зводяться до констатації того, що в лінгвістиці спостерігаємо різнотлумачення феномену стереотипів у працях А. Івченко, Ф. Бацевича та ін. (Семашко, 2016: 54).

Академічний словник містить тлумачення, що лише в 3-му значенні передає ті поняття, які надалі формують визначення гендерного стереотипу: «3. Те, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятим і чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності (СУМ 9: 689)».

Т. Семашко узагальнила дефініції та сформулювала поняття стереотипу. Отже, «з акцентом на культурну значимість стереотип визначається як ментальна, детермінована культурою, впорядкована і фіксована структура етнічної свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища» (Семашко, 2016: 55). Отже, мовознавиця узагальнила погляд на стереотип, що «консолідує три складові: лінгвістичну, когнітивну, культурну, що продукували сьогодні два підходи, які склалися у лінгвістиці щодо розуміння стереотипу та стереотипізації» (Семашко, 2016: 56). Проте, аналізуючи аспекти, у межах яких розроблені теорії стереотипу, Т. Семашко не зазначає гендерну лінгвістику.

Т. Сукаленко в статті «Гендерні стереотипи в мові сучасних ЗМІ», аналізуючи різні підходи до аналізованого терміна, розглядає гендерний стереотип «як узагальнене в культурі уявлення про приписування жінкам або чоловікам риси зовнішності, характеру, статусно-рольової ознаки» (Сукаленко, 2021: 176).

Неоднозначне формулювання терміна *гендерний стереотип* зумовило оформлення нашого сприйняття і бачення: гендерний стереотип – це узагальнювальна форма ментального, соціально-психологічного та лінгвістичного сприйняття / судження про чоловіків / жінок із нав'язуванням переконань щодо соціальної, культурної та вербальної поведінки представників / представниць цих груп.

Також зупинимось на правописі термінів *гендер*, *гендерні стереотипи* та похідних від них. В українських наукових працях з гендерної лінгвістики натрапляємо на варіанти написання *гендер* та *гендер*, що вказує на несистемність уживання термінів та похідних від них.

Відповідно до правил чинного українського правопису «буква г передає на письмі глотковий щільний приголосний звук і в українських словах: *берегті*, *вогонь*, *гадка*, *зукати*, *дорогий*, *жага*, *згин*, *крийга*, *могутній*, *пагінєць*, і в загальних та власних назвах іншомовного походження на місці *h*, *g*: *абориген*,

агітація, агрєсія, багаж, болгарин, брига́да, газе́та, генерáл, геоло́гія, горизо́нт, гра́мота, делега́т, кілогра́м, логопе́д, магази́н, педаго́г, фотогра́фія; Англія, Гаа́га, Гомер, Єва́нгеліє» (УП, 2019: 12). Знаходимо підтвердження *z*, а не *г* у праці теоретика мови О. Пономарева: «...ми маємо власні традиції відтворення чужих слів, які доволі вдало були застосовані в «Українському правописі» 1928 року, забороненому під час «боротьби з українським націоналізмом на мовному фронті» 1933 року. За тим правописом у давно засвоєних словах звук *g* передається через *г*, бо це цілком відповідає духові нашої мови» (Пономарів, 2001: 183). Варіанта з *z* дотримуються у своїх працях і інші мовознавці, зокрема Т. Космеда (Космеда, 2014: 191) та О. Малахова (Малахова, 2015: 36).

Сьогодні в лінгвістичній літературі непослідовно вживають термін *гендер*, який виник в англomовному просторі і є англійським омонімом граматичної категорії роду, що призводить до неясності саме в лінгвістичному описі англійською мовою. Як уважає О. Пономарів, «...нерідко переклад стає причиною засмічення української мови» (Пономарів, 2001: 130).

Висновки. Метамова гендерних досліджень вивчається в таких аспектах: специфіка розширення терміносистем гендерної лінгвістики через частотне вживання похідних термінів (у нашому дослідженні – це термін *гендерна лінгвістика*); процеси інтегрування англomовної гендерної термінології в український термінопростір через аналіз редагування перекладу; заповнення термінологічних лакун у гендерній лінгвістиці; лексикографування термінологічних одиниць та визначення метамови гендерної лінгвістики.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ 9 – *Словник української мови: в 11 томах* (1978). (Т. 9). Київ: Наукова думка.
УП, 2019 – *Український правопис*. (2019). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич, Ф.С. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: Видавничий центр «Академія».
2. Боярова, Л.Г. (2012). Українська наукова термінологія в контексті глобалізаційних процесів. У *Українська наукова термінологія. Природничі науки: зб. матер. наук.-практ. конф.*, 4. (С. 20–28). Київ: Наукова думка.
3. Кияк, Т.Р. (1994). До питання про «своє» та «чуже» в українській термінології. *Мовознавство*, 1, 22–25.
4. Кокнова, Т.А. & Овчарова, Л.А. (2019). Особливості відображення гендерного стереотипу та його вплив на мовну діяльність особистості. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*, 7, 20–29.
5. Космеда, Т.А. (Ред.), Карпенко, Н.А., Осіпова, Т.Ф., Саліонович, Л.М. & Халіман, О.В. (2014). *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика: колективна монографія*. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; Дрогобич: Коло.
6. Кравець, В.П. (Ред.), Говорун, Т.В. & Кікінежді, О.М. та ін. (2013). *Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія*. Тернопіль: Навчальна книга Богдан.
7. Кравець, Т.В. (2021). *Гендерні стереотипи в сучасному українському масмедійному дискурсі* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Інститут української мови НАН України.

8. Малахова, О.А. (2015). Гендерночутлива мова vs дискурсивні влади: актуальні питання гендерної лінгвістики в Україні. *Гендерний журнал «Я»*, 1 (37), 35–37.
9. Мартинюк, А.П. (2006). *Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англомовного публіцистичного дискурсу* [Автореф. дис. доктора філол. н.]. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка.
10. Мельник, Т.М. & Кобелянська, Л.С. (2020). *Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень: словник-довідник*: Київ: Логос.
11. Мельник, Ю.П. (2009). Об'єктивація гендерних стереотипів у сучасній гендерній науці. *Вісник Житомирського державного ун-ту*, 45, 110–114.
12. Пономарів, О.Д. (2001). *Культура слова: Мовностилістичні поради: навч. посібник* (2-ге вид., стереотип.). Київ: Либідь.
13. Селіванова, О.О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля. Київ.
14. Семашко, Т.Ф. (2016). *Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі*. Київ: Видавництво Арт Економі.
15. Сидоренко, Н.М. & Скорик, М.М. та ін. (2004). *Гендерні ресурси українських мас-медіа: ціна і якість: практичний посібник для журналістів та працівників ЗМІ*. Київ: «К.І.С.».
16. Слінчук, В.В. (2006). *Мовностилістичні засоби творення гендерних образів молоді (за матеріалами друкованих мас-медіа)* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Київський національний університет ім. Т. Шевченка.
17. Ставицька, Л.О. (2015). *Гендер: мова, свідомість, комунікація*. Київ: КММ.
18. Сукаленко, Т.А. (2021). Гендерні стереотипи в мові сучасних ЗМІ. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 48, 174–183.
19. Шевченко, З.В. (Уклад.). (2016). *Словник гендерних термінів*. URL: <http://a-z-gender.net/ua/>.

Yana Zhurenko

THE CONCEPT OF «GENDER STEREOTYPES» AS A METALINGUISTIC UNIT IN THE THEORY OF MODERN GENDER LINGUISTICS

Gender stereotypes are most fully reflected in language, which is to some extent a mirror of culture, capturing and contemplating all the prejudices and stereotypes of society.

Gender stereotypes became the subject of research in the philological studies of T. Kosmedy, T. Kravets, T. Sukalenko, and others.

Different scientists interpret gender stereotypes from different positions and approaches. T. Semashko notes the different interpretations of the stereotypes phenomenon in the works of A. Ivchenko, F. Batsevich and others. The linguist generalized the view of the stereotype, consolidating three components: linguistic, cognitive, and cultural, which today produced two approaches that have developed in linguistics regarding the understanding of the stereotype and stereotyping. However, analyzing the aspects within which stereotype theories were developed, T. Semashko does not mention gender linguistics.

T. Sukalenko, reviewing different approaches to the analyzed term, considers the gender stereotype as a culturally generalized idea of attributing to women or men the traits of appearance, character, and status-role characteristics.

The ambiguous wording of the term «gender stereotype» conditioned our perception - it is a generalized form of mental, socio-psychological, and linguistic perception/judgment about men/women with the imposition of beliefs about the social, cultural, and verbal behavior of representatives/representatives of these groups.

The incompleteness of the formation process of the gender linguistics term system becomes the reason for the functioning of such phenomena as synonymity, parallel use of terms, grammatical inaccuracy, a large number of borrowings, and inconsistent use of terms.

The metalanguage of gender research is studied in the following aspects: the specificity of the expansion of the term systems of gender linguistics due to the frequent use of derived terms (in our study, this is the term «gender linguistics»); processes of integration of English-language gender terminology into the Ukrainian term space; filling terminological gaps in gender linguistics; lexicography of terminological units. It is time to create a metalanguage dictionary of gender linguistics.

Keywords: gender, stereotype, gender stereotypes, terminology, gender linguistics.

LEGEND

СУМ 9 – *Slovník ukraínskoi movy: v 11 tomakh* [Ukrainian language dictionary in 11 volumes] (1978). (Vol. 9), 689. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

УП, 2019 – *Ukrainskyi pravopys* [Ukrainian spelling]. (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

REFERENCES

1. Batsevyeh, F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* [Fundamentals of communicative linguistics]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» (in Ukr.).
2. Boiarova, L.H. (2012). Ukrainiska naukova terminolohiia v konteksti hlobalizatsii nykh protsesiv. In *Ukrainska naukova terminolohiia* [Ukrainian scientific terminology in the context of globalization processes]. *Pryrodnychi nauky: zb. mater. nauk.-prakt. konf. [Natural Sciences]*. Kyiv: Naukova dumka, 4, 20–28 (in Ukr.).
3. Kyiak, T.R. (1994). Do pytannia pro «svoie» ta «chuzhe» v ukrainskii terminolohii [To the point of “mine” and “others” in Ukrainian terminology]. *Movoznavstvo* [Language Science], 1, 22–25 (in Ukr.).
4. Koknova, T.A. & Ovcharova, L.A. (2019). Osoblyvosti vidobrazhennia hendernoho stereotypu ta yoho vplyv na movnu diialnist osobystosti [Features of the reflection of the gender stereotype and its impact on the speech activity of the individual]. *Visnyk LNU im. Tarasa Shevchenka* [Bulletin of LNU named after Taras Shevchenko], 7, 20–29 (in Ukr.).
5. Kosmeda, T.A. (Ed.), Karpenko, N.A., Osipova, T.F., Salionovych, L.M. & Khaliman, O.V (2014). *Henderna linhvistyka v Ukraini: istoriia, teoretychni zasady, dyskursyvna praktyka: kolektyvna monohrafiia* [Gender linguistics in Ukraine: history, theoretical foundations, discursive practice: a collective monograph]. Kharkiv: KhNPU im. H.S. Skovorody; Drohobych: Kolo (in Ukr.).
6. Kravets, V.P. (Ed.), Hovorun, T.V. & Kikinezhdzi, O.M. [et al.] (2013). *Genderni doslidzhennia: prykladni aspekty: monohrafiia*. [Gender studies: applied aspects: monograph] Ternopil: Navchalna knyha Bohdan (in Ukr.).
7. Kravets, T.V. (2021). *Henderni stereotypy v suchasnomu ukrainskomu masmediinomu dyskursi* [Gender stereotypes in contemporary Ukrainian mass media discourse]. [Synopsis of PhD thesis]. Institute of the Ukrainian Language of NAS of Ukraine. Kyiv (in Ukr.).
8. Malakhova, O.A. (2015). Hendernochutlyva mova vs dyskursyvni vlady: aktualni pytannia hendernoï linhvistyky v Ukraini. Gender-sensitive language vs discursive authorities: topical issues of gender linguistics in Ukraine. *Hendernyi zhurnal «Ia»* [Gender Journal]. 1 (37), 35–37 (in Ukr.).

9. Martyniuk, A.P. (2006). *Reguliatyvna funktsiia henderno markovanykh odynyts movy (na materialy suchasnoho anhlo-movnoho publitsystychnoho dyskursu)* [Regulatory function of gender-labeled units of language (on the material of modern English-language journalistic discourse)] [Synopsis of Doctoral thesis]. Taras Shevchenko National University of Kyiv (in Ukr.).
10. Melnyk, T.M. & Kobelianska, L.S. (2020). *Gender u terminakh, pravovykh aktakh i praktytsi peretvoren: slovnyk-dovidnyk* [Gender in terms, legal acts and practice of transformation: dictionary]. Kyiv: Lohos (in Ukr.).
11. Melnyk, Yu.P. (2009). Obiektivatsiia hendernykh stereotypiv u suchasni hendernii nauksi [Objectification of gender stereotypes in modern gender science]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho un-tu* [Bulletin of Zhytomyr State University]. 45, 110–114 (in Ukr.).
12. Ponomariv, O.D. (2001). *Kultura slova: Movnostylistychni porady: navch. posibnyk* (2-he vyd., stereotyp.) [Word Culture: Linguistic and Stylistic Tips: Teaching]. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
13. Selivanova, O.O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Modern linguistics: terminological encyclopaedia]. Poltava: Dovkillia. Kyiv (in Ukr.).
14. Semashko, T.F. (2016). *Movni stereotypy iz sensorynym komponentom v ukrainskii linhvokulturi* [Language stereotypes with a sensory component in Ukrainian linguoculture]. Kyiv: Vydavnytstvo Art Ekonomi (in Ukr.).
15. Sydorenko, N.M. & Skoryk, M.M. [et al.] (2004). *Henderni resursy ukrainskykh mas-media: tsina i yakist: praktychnyi posibnyk dlia zhurnalistiv ta pratsivnykiv ZMI* [Gender resources of Ukrainian media: price and quality: a practical guide for journalists and media workers]. Kyiv: «K.I.S.» (in Ukr.).
16. Slinchuk, V.V. (2006). *Movnostylistychni zasoby tvorennia hendernykh obraziv molodi (za materialamy drukovanykh mas-media)* [Linguistic and stylistic means of creating gender images of young people (based on the materials of printed media)] [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv (in Ukr.).
17. Stavtyska, L.O. (2015). *Hender: mova, svidomist, komunikatsiia* [Gender: language, consciousness, communication]. Kyiv: KMM (in Ukr.).
18. Sukalenko, T.A. (2021). Henderni stereotypy v movi suchasnykh ZMI [Gender stereotypes in the language of modern media]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia»* [Problems of humanities: collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series «Philology»], 48, 174–183 (in Ukr.).
19. Shevchenko, Z.V. (2016). *Slovnyk hendernykh terminiv* [Dictionary of Gender Terms]. Retrieved from <http://a-z-gender.net/ua/> (in Ukr.).

Н.О. ПОЛІЩУК
м. Рівне, Україна

ВІЙСЬКОВА ТЕРМІНОЛЕКСИКА В МОВІ СУЧАСНИХ МАСМЕДІА

Розглянуто військову термінну лексику, яка стала невід'ємним компонентом мови сучасних засобів масової інформації; проаналізовано семантичні процеси, які відбуваються в мові ЗМІ початку XXI століття; виявлено тематичні групи військової термінолексики, вжитої в переносному значенні; проілюстровано особливості її використання в авторському тексті. Окреслено наслідки еволюції семантики термінолексем поза межами термінологічного поля, що відбувається в процесі детермінологізації.

К л ю ч о в і с л о в а: *термінологічна лексика, публіцистичний текст, семантична трансформація, детермінізація.*

Сучасні засоби масової інформації перебувають у постійному пошуку вдалого контенту. Друковані видання, маючи достойних конкурентів, борються за гідне місце в інформаційному просторі, відходять від застарілих стереотипів, вносять новий живий струмінь у мову публікацій.

Сучасний публіцистичний текст нейтралізував традиційні стандарти, усунув стилістичні та лексичні обмеження. Публіцистика сьогодення потребує мовних засобів увиразнення та експресії, щоб привернути читацьку аудиторію, формувати суспільну думку. Помітне місце в системі зображувальних, стилістично-забарвлених мовних засобів займає термінна лексика як невід'ємний складник мови сучасної публіцистики. Емоційно-експресивного забарвлення публіцистичним матеріалам надають вдало підібрані терміноодиниці, зокрема військової сфери.

Військова терміносистема динамічна, віддзеркалює рівень науково-технічного та соціального прогресу людства. В умовах сьогодення військова термінолексика стрімко розвивається, суттєво збагачується й постійно оновлюється під впливом інтра- та екстралінгвальних чинників (інтенсивні бойові дії на території України, освоєння нових досконалих видів озброєнь та тактики сил країн-членів НАТО, службова взаємодія з представниками іноземних військових формувань щодо військових тренувань, інтенсифікації міжкультурних контактів військових, упровадження стандартів НАТО в Збройних Силах України тощо).

Воєнні події широко висвітлюють у ЗМІ, активність російсько-української війни гостра не лише на полі бою, але й в інформаційному полі. Щодня створюють безліч новин, зведень та аналітики. Термінологією військової сфери послуговуються не лише фахівці, але й журналісти, політики, дипломати, громадські діячі та ін. Наразі військова термінолексика не лише суттєво збагачується, а й виходить за межі професійної військової комунікації, за межі військового дискурсу.

Проникнення в мову преси військової термінолексики не випадкове. Воєнна тематика завжди була популярною: війни, боротьба між державами, соціальними, релігійними групами тощо постійно в полі зору журналістів, політиків, суспільних діячів. Повномасштабна кривава війна в Україні активізувала поширення в газетному лексиконі військової термінолексики.

Мова сучасних масмедіа багата й строката: тут зароджуються нові слова, уперше вживають іншомовні лексеми на позначення реалій сучасного життя, витворюються авторські okazіоналізми, а також незвично поєднуються між собою вже відомі назви, утворюючи цікаві образи. Відомо, що для публіцистичного стилю властива образність, пов'язана з уживанням слів у переносному значенні, що дозволяє досить влучно охарактеризувати політичне життя країни всередині й зовні, яскраво відтворити складні стосунки між різними гілками влади, очільниками держави, службовцями різних рівнів тощо.

Сучасні засоби масової інформації мають вагомий вплив на формування суспільної думки, допомагають осмислити, переконати завдяки емоційним роздумам, експресивності оцінок, використанням різноманітних засобів мовної виразності.

Характерною особливістю мови публікацій суспільно-політичного спрямування є широке використання військової термінолексики, вживання якої становить чи не найбільший відсоток.

Об'єкт дослідження – військові терміни як невід'ємна частина сучасних газетних публікацій суспільно-політичного спрямування (друковані та інтернет-видання всеукраїнського, регіонального та місцевого масштабу [за період 2021–2023 рр.): «Дзеркало тижня» (Д.т.), «День» (Д), «Газета по-українськи» (Г.п-у.), «Високий Замок» (В.З.), «Рівне вечірне» (Р.в.), «Українська правда» (У.п.), «Урядовий кур'єр» (У.к.)], а **предмет** – специфіка семантичних модифікацій термінолексем військової сфери в мові публіцистики; лексико-семантичні групи модифікованої термінолексики, її функції в сучасному газетному тексті; авторські новачки на основі термінолексем в текстах суспільно-політичного змісту. **Мета** дослідження: на матеріалі української преси початку ХХІ ст. виявити термінолексику різних галузей знання, з'ясувати особливості її функціонування в мові публікацій суспільно-політичного спрямування.

Військова терміносистема є великою за обсягом і багатоаспектною за змістом. Військова термінологічна та професійна лексика як компоненти однієї з найдавніших фахових термінологічних систем неодноразово були предметом лінгвістичного аналізу в різні часи. Окремі етапи розвитку української військової лексики (XIV–XV ст., XVI–XVII ст.) знайшли відображення в колективній монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія», за редакцією В.М. Русанівського (Русанівський, 1983: 496–504). Інтра- й екстралінгвальні аспекти становлення, формування й функціонування військової терміносистеми в національних мовах досліджували С. Гриценко, П. Дяченко, В. Іващенко, І. Литовченко, Т. Михайленко, Л. Мурашко, Я. Рибалка, Б. Якимович, Я. Яремко, Н. Яценко та ін.

У мові сучасних масмедіа суспільно-політичну ситуацію в Україні й світі, боротьбу між політичними партіями, лідерами характеризують за допомогою військових термінолексем: політика як *атака* й *контратака*, *битва*, *війна*, *баталія*, *бойова операція* тощо, політичний успіх як *перемога*, *трофей*, політична програма як *зброя*, *тактика* і *стратегія бойових дій*, суспільні, політичні

діячі як *головнокомандувачі, штурмовики, десантники, розвідники, артилеристи* тощо.

Виокремлюємо такі лексико-семантичні групи військової термінної лексики, вжитої в публіцистичному тексті в переносному значенні.

Термінолексика на позначення різновидів воєнних конфліктів

Суспільно-політичне життя України та світу репрезентоване термінною лексикою на позначення різновидів війни, революцій, різних форм збройних конфліктів, зіткнень тощо. Приміром, лексеми *війна, революція* в мові публіцистики мають такі спектри функціонування: *війна* (*антрацитова, банківська, білбордова, блокадна, газова, гібридна, депутатська, дипломатична, електоральна, енергетична, інформаційна, кислотна, майданна, митна, мовна, молочна, підкилимна, православна, продовольча, публічна, релігійна, ресурсна, сирна, сміттєва, технологічна, торговельна, транзитна, холодна, хронічна, шоколадна; війна силовиків, війна за титан та ін.*); *революція* (*безготівкова, декомунізаційна, етнічна, інформаційна, кадрова, квіткова, колективна, кольорова, корпоративна, ментальна, платіжна, помаранчева, популістська, тарифна, трояндова, фінансова та ін.*), напр.: [Олег Громов, журналіст]: *Війна за титан: маємо шанс перемогти. Українська титаново-магнієва промисловість має великі перспективи розквітнути* (У.к. 21.02.2023); *Українцям готують справжню безготівкову революцію. Наступного року заплановано старт кількох гучних проєктів, що суттєво розширяють можливості власників банківських карток і рахунків* (Г.п.-у., 25.12.2022).

Термінна лексика, що вказує на початок війни

Термінолексеми *бліцкриг, напад, капітуляція, мобілізація, вербування, демобілізація, повітряна тривога, відбій повітряної тривоги, перемога та ін.*, ужиті в мові масмедіа в переносному значенні, характеризують боротьбу дипломатичну, між політичними супротивниками, провладною верхівкою та опозицією тощо: *мовний блицкриг, ракетний блицкриг, передвиборчий напад, гібридна перемога, кулуарна демобілізація, ідейна мобілізація, мобілізація на вибір чинного президента, владна командна капітуляція, тасмне фракційне вербування, дипломатична повітряна тривога та ін.*, напр.: [Андрій Юсов, представник Головного управління розвідки Міноборони]: *Російський ракетний блицкриг уже втратив свій сенс, тому що українська енергосистема вистояла попри величезні втрати. Українське суспільство ще більше згуртувалося...* (Укрінформ, 29.12.2022). Розмаїття термінної лексики, вжитої в переносному значенні, пов'язане з виразною експресією.

Термінолексика на позначення воєнних дій

Термінолексеми *атака, баталія, битва, бій, блокада, відступ, диверсія, канонада, контратака, контрнаступ, маневр, наступ, облога, оборона, обстріл, перестрілка, розстріл, спецоперація, трофей, фронт, лінія фронту, точкові удари та ін.* у мові сучасної преси набувають переносної семантики: *валютно-енергетична атака, атака на виборця, чекістсько-провокаційні атаки, енергетична битва, битва за голоси, битва з вогнем у Каліфорнії, баталія (геополітична, дипломатична, парламентська), електоральний відступ, фракційний розстріл, хакерська диверсія, кремлівський маневр, портфельні бої, наступ на свободу слова, натовський трофей, рейдерська оборона, російський обстріл міжнародної спільноти, затяжні передвиборчі перестрілки, пропагандистські точкові удари, облога парламентської зали, словесна канонада з київських*

пагорбів, прем'єрський кавалерійський наскок, спецоперація з порятунку Резнікова, лінія фронту виборчих дільниць, мовний контрнаступ, активний контрнаступ в інформаційному просторі Європи, блокада (антрацитова, вугільна, енергетична, експортна, зарплатна, промислова, продовольча, сміттєва, торгова); фронт (валютний, волонтерський, депутатський, дипломатичний, ідейний, інформаційний, медійний, медичний, мобільний, мовний, кадровий, книжковий, культурний, опозиційний, парламентсько-політичний, педагогічний, сатиричний, студентський, чиновницький), напр.: *Контрнаступ мови: як українська відвойовує своє* (У.п., 12.01.2022); *Росія обстрілює міжнародну спільноту пропагандистськими снарядами* (ТСН); [Володимир В'ятрович, відомий історик, політик]: *Україна веде війну, і фронти різні. Зокрема, й чекістсько-провокаційні атаки на нас* (інтернет-джерело).

Назви зброї, боєприпасів, військової техніки, місце їхнього зберігання та наслідки їхніх дій

Мова напрочуд чутлива до суспільно-політичних змін. І це природно, адже в мові відображається навколишня дійсність, матеріалізується, об'єктивується наше мислення. З початком повномасштабної фази російсько-української війни до широкого мовного вжитку українців увійшли нові поняття, актуалізувалися й активізувалися терміноодиниці: *байрактар* (сучасний ударний оперативно-тактичний безпілотник, створений у Туреччині), *бомба* (авіаційна, вакуумна, касетна, фосфорна), *бомбардувальник*, *бронетранспортер* (БТР), *винищувач*, *гаубиця*, *джавелін* (переносний протитанковий ракетний комплекс (ПТРК) третього покоління виробництва американських підприємств Raytheon та Lockheed Martin), *дрон*, *зенітно-ракетний комплекс* (ЗРК), *карабін*, *кулеметна установка*, *протитанкова зброя*, *ППО* (протиповітряна оборона), *ракетна установка*, *ракета*, *снаряд*, *танк*, *шахед* (дрон-камікадзе, виготовлений в Ірані, уперше представлений 2020 року) та багато-багато ін.

Військова термінолексика як яскравий риторичний засіб оновлення, осучаснення мови масмедіа з високим рівнем інформативності передає нетрадиційне бачення подій та явищ, збагачує публіцистичний текст новими емоційними та смисловими відтінками, напр.: [Відома соціолінгвістка, професорка Києво-Могилянської академії Лариса Масенко]: *Українська мова стала засобом спротиву, зброєю, «байрактаром», що руйнує плани кремля на поневолення й асиміляцію* (Радіо Свобода, 14.11.2022).

На шпальтах сучасної періодики досить продуктивним є використання традиційних назв зброї, техніки, боєприпасів, новітніх видів зброї, зокрема авіаційної, ядерної, космічної, для інтерпретації напружених геополітичних стосунків, економічних негараздів, нездатності політичних опонентів до порозуміння. Термінолексеми *арсенал*, *артилерія*, *багнет*, *бомба*, *бомбосховище*, *броньовик*, *граната*, *зброя*, *кастет*, *куля*, *меч*, *міна*, *порохівниця*, *ракетний комплекс*, *снаряд*, *стріла*, *томагавк*, *штик*, *щит* та ін. дають імпульс до появи значної кількості переносних уживань з емоційно-експресивною конотацією, зокрема: *бомба* (агітаційна, інформаційна, передвиборча, пропагандистська, компроматна), *зброя* (дипломатична, фінансова; суспільної недовіри; олігархічна великокаліберна; масового національного знищення; токсична з опромінення мізків та ін.), *міна* під Міністерство оборони, *фекальні гранати*, *інформаційні меч і щит*, *владні томагавки*, *стріли критики*, *пропагандистський снаряд*, *снаряд системи «Рада»*, *бомбосховище недорканності*, *пробна перед-*

виборча куля, парламентська порохівниця, офішорний кастет, бепепешні штики і багнети фракції «Голос», арсенал Коломойського, потужний ракетний комплекс «I+I», політичний броньовик під назвою «УКРОП», атомна бомба економіки, важка артилерія Банкової, великокаліберна зброя – «ПриватБанк» та ін., напр.: [Інна Пукіш-Юнко, кореспондент тижневика «Високий Замок»]: *Навіть залишивши Коломойського без великокаліберної зброї – «ПриватБанку», големи руками його не візьмеш. В арсеналі Коломойського залишається потужний ракетний комплекс «I+I». Та й політичний броньовик під назвою «УКРОП» олігарх не задля розваги припас* (В.З., 23–30.12.2021); *Українська дипломатична зброя проти високоточної* (У.п., 15.03.2022).

Метафори суспільно-політичних подій та явищ відображають термінолексеми: *підрив іміджу, донбасівське дуло, мішені кремля, інформаційний приціл, лайновий обстріл, кадрова обойма Банкової, мовний рикошет пострілів, держслужбовці різного калібру, персона доторканного калібру, порох маріонеткових «народних республік»,* напр.: *Бездіяльність владної верхівки дала плачевний результат, створивши уявлення про слабку Україну, яку досить підштовхнути, і вона розсиплеться на порох маріонеткових «народних республік»* (В.З., 06–12.04.2021).

Термінолексеми на позначення військового оснащення, бойового спорядження

Часто вживаними в газетному тексті суспільно-політичного спрямування є термінні одиниці *амуніція, бронезилет, броня, камуфляж, маскувальна сітка, панцир, шинель, шолом* та ін. У газетному тексті такі мовні одиниці набувають переносної семантики: *депутатська броня, журналістська амуніція, офішорний панцир, владні маскувальні сітки, старі партійні шинелі, мова – бронезилет і шолом нації, камуфляж реванистських зазіхань Угорщини,* напр.: *Мова – бронезилет нації. Нашому поколінню випало складне і відповідальне завдання – відродження української мови, державності, нації* (Р.в., 19.05.2022); *Камуфляж реванистських зазіхань Угорщини прикривають вигаданими мовними непорозуміннями та проблемами «національних меншин»* (В.З., 29.09–06.10.2022).

Термінолексеми на позначення військових посад, звань та інших ознак організації військової служби

Семантичних видозмін зазнає термінолексика на позначення військових спеціальностей, звань: *боєць, ветеран, головнокомандувач, диверсант, доброволець, зв'язковий, комісар, миротворець, новобранець, партизан, піхота, полководець, розвідник, снайпер, солдат, шпигун* та ін. Мовці, зокрема політики, журналісти, за потреби точного опису події чи явища добирають такі образні засоби мовлення, які б промовисто відтворювали певну ситуацію, напр.: *пенсійна піхота, головнокомандувач Верховної Ради, парламентські ветерани, податкові шпигуни, партійні миротворці, медійні добровольці, бюджетні диверсанти, урядові солдати, політичні партизани, депутати-зв'язкові, волонтерський снайпер, головний фінансовий розвідник, новобранці Конституційного Суду, головний парламентський комісар, бійці політичної сатири, росія – професійний диверсант, Юлія Тимошенко – полководець «Батьківщини», громадські організації – це політичні партизани,* напр.: [Ірина Фаріон, відома мовознавиця, політикиня]: *Громадські організації, як слушно казала*

Леся Українка, – це політичні партизани. За кожною стоїть відповідна політична партія (інтернет-джерело).

Термінолексика на позначення військових частин, підрозділів, структур

Термінолексеми *армада, армія, батарея, взвод (чота), військо, гвардія, десант, дивізія, загін, легіон* у невластивому для них словесному оточенні набувають переносних значень, зазвичай негативних: *журналістська армада, кандидатський взвод, партійний легіон, опозиційний загін, чота президента, батарея секс-робітниць, дивізія громадських активістів, розбухла армія держслужбовців, хитре військо чинуш, стара фінансова гвардія, полк «доторканних» народних депутатів, керівний десант Державного концерну «Укроборонпром», дипломатичний десант міністрів закордонних справ чотирьох країн Євросоюзу, напр.: Другий тиждень поспіль Україна в центрі дипломатичних візитів. Сьогодні до Києва прибув «дипломатичний десант» міністрів закордонних справ чотирьох країн Євросоюзу (В.З., 07.02.2022).*

Термінолексика на позначення місця розгортання бойових дій, розташування (розміщення) військових частин, з'єднань

Термінолексеми військової сфери *аванпост, бастион, барикада, дислокація, плацдарм, форпост, фортеця, полігон, окоп, тил, мінне поле, цитадель, штаб* та ін. у газетному тексті виступають у несподіваному поєднанні: *місцева партійна дислокація, плацдарм для кібератак, плацдарм для нових проявів російської агресії, парламентські комітетні плацдарми, східноєвропейський форпост, бюджетна фортеця, полігон гібридної агресії, поле міністерського маневру, виборчий окоп, діряві парламентські тили, тили великого капіталу, барикада БПП, ідеологічний штаб, прокурорське мінне поле, мінне поле для президента, українські інформаційні бастиони, цитадель українського духу, Небесна цитадель, Закарпаття – новий полігон для відпрацювання і здійснення імперських задумів та ін., напр.: Спроби Тимошенко зміцнити свої діряві парламентські тили опоненти розцінили як безперспективне чіпляння за владу (В.З., 20.01.2022); [Василь Лизанчук, журналіст газети «Дзеркало тижня»]: Журналіст персонально відповідає, який контент він дає, до чого закликає. Від того, що пише кожен із нас, залежить міць наших українських інформаційних бастионів (Д.т, 17–23.12.2019).*

Авіаційна термінолексика

У мові сучасної публіцистики спостерігаємо розширення функціонування з переносним значенням авіаційної термінолексики: *аеродром, бомбардувальник, десант, екіпаж, льотчик, піке, турбулентність, штурвал* та ін., напр.: *ковідне піке, круте політичне піке, гривня в піке, фракційний штурвал, міжвиборча турбулентність, десант московитських медіа, турбулентність від політичних шахраїв, професійний політичний екіпаж, московські медієнні бомбардувальники, аеродром для парламентських «відставників», збиті льотчики української політики, київське десантування держсекретаря США Ентоні Блінкена та ін., напр.: Удар зранку: гривня в піке, обмінники приголомшили українців (Г.п-у., 24.05.2022).*

Унаслідок використання в новому семантичному полі в авіаційних термінах *розбір польотів, запасний аеродром* з'являється додаткове смислове навантаження. Термін-словосполучення *запасний аеродром* «аеродром, призначений для посадки або вильоту повітряних кораблів у випадку, коли використання

основного аеродрому неможливе» (РУСАТ, Т. 2: 8) у мові преси означає «запасний варіант вирішення будь-якої проблеми»; словосполуча *розбір польотів* «обговорення льотчиками по завершенні польоту виконаних дій для з'ясування помилок і покращення взаємодії екіпажів чи членів екіпажу» (РУСАТ, Т. 2: 124) у газетному тексті набула нового значення – «аналіз подій, що часто супроводжується критикою, доганою тощо», напр.: «*Розбір польотів*»: на Волині розпочинають дисциплінарне провадження щодо двох посадовців (В.З. №65, 16–23.06.2022); [Олег Жданов, військовий експерт]: *Горезвісні «вежі кремля» перейшли у фазу активної підготовки до зміни режиму. Оточення вже готує «запасні аеродроми» у країнах Латинської Америки* (У.п. 11.12.2022).

Військово-морська термінологіка

На належність до військово-морської тематики вказують термінологісеми *абордаж, дрейф, корабель, капітанський місток, крейсер, лавірування, рятівна шлюпка, танкер, фарватер, флагман, флотилія, якір, яхта, плавзасіб, торпедувати* та ін., що стають базою для створення переносних уживань: *абордаж путіна, флагман декомунізації, кремлівський дрейф, журналістська флотилія, матеріальний якір, прем'єрське лавірування, антикорупційні рятівні шлюпки, ефективний менеджментський корабель, президентський капітанський місток, крейсер німецьких коаліціантів, фарватер російських імперських планів, керована чеськими політиками яхта, непотоплюваний танкер – Національний банк; додатковий плавзасіб – власна політична партія; торпедувати Угоду про асоціацію України з Євросоюзом, напр.: Керована чеськими політиками яхта гойдається на хвилях виборчих результатів* (Г. П-у., 24.12.2022).

Мова сучасної публіцистики – яскравий приклад перетворення, переосмислення військової термінологіки. У публіцистичному тексті, поза межами мови науки, відбувається семантичне переосмислення термінологісем. Унаслідок використання в іншому контексті, у незвичному оточенні, унаслідок нетипової взаємодії компонентів модифікується первісне семантичне навантаження термінологісем і виникає переносне значення. «Перенесення елементів одного стилю, зокрема наукового, в інший – публіцистичний, зумовлює стильові видозміни» (Стишов, 2005: 232). Розвиток словника шляхом поширення переносного значення слів (тропеїчного, метафоричного) – це загальне явище, яке можна спостерігати в усіх літературних мовах. На думку О. Стишова, першопричиною семантичних зрушень є прагнення до економії мовних зусиль і засобів, до простоти, влучності висловлювання, до пошуків нових номінацій, емоційно-експресивних мовних засобів тощо (Стишов, 2005: 212).

Військова термінологіка зумовлює оновлення, осучаснення публіцистичного тексту шляхом семантичних модифікацій. Переважно семантичні процеси в термінологісеми в сучасному газетному тексті зумовлені здебільшого завдяки її переносним вживанням. Видозміни семантики термінологісем зумовлює перенесення елементів наукового стилю в публіцистичний. Унаслідок використання в суспільно-політичному контексті трансформується семантика термінологісем і виникає переносне значення як один із засобів надання тексту експресивності. У новому семантичному полі термінологісеми втрачають стилістичну нейтральність і набувають емоційно-експресивних конотацій.

Особливо продуктивно відбуваються семантичні процеси у військовій термінологісеми. Детермінізація багатьох спеціальних військових лексем – важлива

передумова збагачення, інтелектуалізації мови, розширення ролі в ній наукових елементів і, безперечно, піднесення рівня освіченості й культури її носіїв.

Високе емоційне напруження, притаманне газетним матеріалам, вимагає від автора новаторства та оригінальної мовотворчості, неабиякої лінгвокреативності. Термінна лексика не лише допомагає мовцям образно, промовисто характеризувати суспільно-політичні, ідеологічні зміни, процеси в суспільстві, конкретних публічних осіб, їхні погляди, дії, відтворити складні політичні перипетії, стосунки в сучасному політикумі тощо, така лексична категорія є інструментом мовного впливу на реципієнта з метою створення потрібних авторові конотацій для прогнозованого сприйняття реальності.

Сучасна газетна мова еволюціонує до розвитку образності, зокрема метафоричної та метонімічної. Провідну роль у семантичних змінах відіграє механізм метафорики. Надактивний процес творення метафор охоплює термінолексику військової справи. Більшість метафор у публіцистичному тексті пов'язана з воєнними діями, що обумовлено суспільно-політичною ситуацією.

Протягом тривалого часу однією з найпоширеніших у газетному лексиконі є мілітарна метафора, що в нинішніх реаліях ще активніше функціонує, але в інших, нових контекстах. У мові преси виокремлюємо метафори, тісно пов'язані з антагоністичними явищами, що іменують особливо інтенсивні, рішучі, агресивні суспільно-політичні процеси, допомагають пояснити їхню ефективність для досягнення найкращих результатів: *мовний блицкриг, останній бастион свободи, дипломатичний фронт, ідейна капітуляція, міністерська важка артилерія, звитязні партійні медалі, депутатська гвардія, аудиторські баталії, битва за мандати, юридичний камуфляж, бронепоезд корупції, громадський кавалерійський наскок* та ін, напр.: *Антикорупційним органам буде над чим попрацювати. Знайшли спритники юридичний «камуфляж» для своїх оборудок* (В.З, 03–09.11.2020); [Голова Європарламенту Роберта Метсола]: *Молдова – останній бастион свободи між війною та ЄС. Європейські партнери бачать Молдову членом Євросоюзу і допоможуть країні на шляху до вступу в блок* (Українформ, 02.12.2022).

Оригінальні контексти вживання термінолексеми *бліцкриг*. На можливий ґрунт наявності нових компонентів у семантиці військового терміна *бліцкриг* указує таке засвічене ВТССУМ значення: «блискавична війна: авантюристична теорія ведення агресивної війни, розрахована на капітуляцію противника в найкоротші строки внаслідок раптового нападу на нього і швидкого просування вглиб країни» (ВТССУМ: 88). Переносне вживання терміна *бліцкриг*, напр.: *Бліцкриг реформ провалився. Настав час визнати, що спроба швидкого реформування системи зазнала поразки* (У.п., 17.02.2022), виникло під впливом тематично близької метафори *наступ*. Реципієнту зрозуміло, що йдеться не про блискавичну війну, а про неможливість швидкого реформування країни.

Для назв найдревнішої зброї *томагавк* «ударна кидальна зброя північноамериканських індіанців, що має форму топірця з довгим державком» (ВТССУМ: 1459); *бойовий слон* «слон, якого використовували в античності й середньовіччі під час війни» в сучасному газетному тексті вимальовуються нові спектри функціонування – «інструменти влади», напр.: *У боротьбі за крісло мера використовували всі інструменти влади, «томагавками» розмахували влучно* (Р.в., 21.10.2021); *У бій випускають кремлівського «бойового слона» – і це хороші*

новини для України (День, 22.12.2022). Метафоризація відбулася на основі подібності функцій.

У функційному плані військова термінна лексика поєднує номінативну, інформативну, представницьку, маніпулятивну та емоційно-експресивну функції.

Отже, сучасна публіцистика вимагає від мови гнучкості, постійного оновлення арсеналу експресивних засобів, неординарності. Військова термінологіка продукує оновлення, осучаснення публіцистичного тексту шляхом семантичних трансформацій. Йдеться про модифікацію первісного семантичного навантаження термінолексем і виникнення переносного значення внаслідок функціонування в авторському тексті, що супроводжується процесом детермінізації. У новому семантичному полі термінна лексика втрачає нейтральність і набуває емоційно-експресивних конотацій, що є результатом авторських способів і прийомів створення образності.

Військова термінна лексика розширює діапазон мовного багатства газетного тексту, розкриває широкі потенційні можливості нашої мови, стає невід'ємною частиною мовної картини світу пересічного носія української мови. Сфера сучасних українських засобів масової інформації засвідчує: мова живе та еволюціонує.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

РУСАТ – Бабак, В.П. (Ред.) (2004). *Російсько-український словник авіаційних термінів* (Т. 1–2). Київ: Техніка.

ВТССУМ – Бусел, В.Т. (Ред.) (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок, В.В. (1999). Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць. *Мовознавство*, 6, 32–46.
2. Клименко, Н.Ф., Карпіловська, Є.А. & Кислюк Л.П. (2008). *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
3. Колоїз, Ж.В. (2005). Семантичні неологізми як результат семантичної деривації. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*, 44, 6–11.
4. Кочан, І.М. (2008). *Лінгвістичний аналіз тексту*. Київ: Знання.
5. Литовченко, І. (2016). *Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд)*. Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов.
6. Навальна, М. (2011). *Динаміка лексикону української періодики ХХІ ст.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
7. Русанівський, В.М. (Ред.) (1983). *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ: Наукова думка.
8. Сербенська, О. (2001). Інновації у мові сучасних українських мас-медіа. *125 років Наукового товариства імені Шевченка*, 158–177.
9. Ставицька, Л.О. (2005). Дискурс помаранчевої пристрасти. *Критика*, 3 (89), 3–16.
10. Стишов, О.А. (2005). *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. Київ: Пугач.
11. Фаріон, І.Д. (2010). *Мовна норма: знищення, пошук, віднова*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Nataliia Polishchuk

MILITARI LEXIS AND TERMINOLOGY OF LANGUAGE OF MODERN MASS MEDIA

The article is devoted to the research of militari terminology in modern Ukrainian newspaper text.

The term “terminology”, which many modern researchers use, today has considerably expanded its scope. In addition to naming the concepts of a particular scientific field, it denotes the term units used outside the terminology field in an unusual context for them, as well as professional vocabulary/

The newspaper text of socio-political direction is and remains the basic component of the media. Despite the powerful development of modern media such as the Internet, television, radio, the newspaper remains one of the types of informative sources, if not in paper, then electronically. Struggling for their existence, for circulation and accessibility, journalists seek to make the language of presentation interesting, original, emotionally colored. One of the methods of updating, modernizing the newspaper text was the use of professional vocabulary to reflect contemporary socio-political realities on both the Ukrainian and world scale. The use of term units outside the language of science, the transfer of elements of scientific style to journalism provokes their lexical, semantic modifications under the influence of external and intra-language factors.

The work specifies the specifics of the functioning of terminology in the modern newspaper text. There are two main groups of terminology that are active in the newspaper lexicon: terminology tags, which are used in the direct sense (that is, in their nominative-defining function) and terminology, used in the figurative sense, which acquire emotional and expressive connotations. The semantics of term units, performing nominative and communicative functions, depends on individual authoring methods of their introduction into the newspaper text.

Militari terminology produces updates, modernization of the newspaper text through semantic transformations. This is a modification of the initial semantic loading of terminology and the emergence of portable value as a result of functioning in the author’s text, which is accompanied by the determinism process. In a new semantic field, the militari vocabulary loses its neutrality and acquires emotional and expressive connotations.

Keywords: terminology, newspaper text, semantic transformation, the determinism process.

LEGEND

РУСАТ – Babak, V.P. (Ed.) (2004). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk aviatsiinykh terminiv* [*Russian-Ukrainian dictionary of aviation terms*] (Vol. 1–2). Kyiv: Tekhnika.

ВТССУМ – Busel, V.T. (Ed.) (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [*A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*]. Kyiv; Irpin.

REFERENCES

1. Zhaivoronok, V.V. (1999). Leksychna pidsystema movy i znachennia movnykh odynyts [The lexical subsystem of language and the meaning of language units]. *Movoznavstvo* [*Linguistics*], 6, 32–46 (in Ukr.).
2. Klymenko, N.F., Karpilovska, Ye.A. & Kysliuk, L.P. (2008). *Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykon* [*Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon*]. Kyiv: Vydav. dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

3. Koloziiz, Zh.V. (2005). Semantychni neolohizmy yak rezultat semantychnoi deryvatsii. [Semantic neologisms as a result of semantic derivation]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu im. V.N. Karazina* [Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazina], 44, 6–11 (in Ukr.).
4. Kochan, I.M. (2008). *Linhvistychnyi analiz tekstu* [Linguistic text analysis: tutorial]. Kyiv: Znannia (in Ukr.).
5. Lytovchenko, I. (2016). *Dynamichni protsesy u viiskovii leksytsi ukrainskoi moyi (nazvy zbroi, amunitsii, sporud)*. [Dynamic processes in the military vocabulary of the Ukrainian language (names of weapons, ammunition, structures)]. Kryvyi Rih: Vyd. R.A. Kozlov (in Ukr.).
6. Navalna, M. (2011). *Dynamika leksykonu ukrainskoi periodyky XXI st.* [Dynamics of the lexicon of Ukrainian periodicals of the 21st century]. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
7. Rusanivskiy, V.M. (Ed.) (1983). *Istoriia ukrainskoi moyi. Leksyka i frazeolohiia (Ukrainian Language History. Lexicon and phraseology)*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
8. Serbenska, O. (2001). Innovatsii u movi suchasnykh ukrainskykh mas-media [Innovations in the language of contemporary Ukrainian mass media]. *125 rokiv Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 158–177 (in Ukr.).
9. Stavytska, L.O. (2005). Diskurs pomaranchevonii prystrasty [Discourse of the Orange Passion]. *Krytyka*, 3 (89), 3–16 (in Ukr.).
10. Styshov, O.A. (2005). *Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia (na materialy moyi zasobiv masovoi informatsii)* [Ukrainian vocabulary of the end of the 20th century (based on the language of mass media)]. Kyiv: Puhach (in Ukr.).
11. Farion, I.D. (2010). *Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova* [Linguistic norm: destruction, search, renewal]. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukr.).

УДК 811.1612-(07)

<https://orcid.org/0000-0003-2971-4931>

<https://orcid.org/0000-0001-9017-638>

<https://orcid.org/0000-0002-6461-383X>

В.Р. ТОВСТЕНКО, Л.М. БОНДАРЧУК, Т.А. ПОДГУРСЬКА
м. Київ, Україна

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ В ТЕРМІНОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена дослідженню термінологічного номінування економічних понять. Виокремлено групи метафоричного використання економічних термінів. Досліджено одну з проблем українського мовознавства – формування економічної термінології на національній основі, протиставлено інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі. З'ясовано загальні та специфічні особливості термінологічної номінації економічних понять, що сприятиме уніфікації, стандартизації та кодифікації цієї термінології. Виділено основні групи економічної терміносистеми.

© В.Р. ТОВСТЕНКО, Л.М. БОНДАРЧУК, Т.А. ПОДГУРСЬКА, 2023

Ключові слова: міжнародний термін, науковий стиль, метафоризація, стандартизація, омонімія, паронімія, кодифікація, мовний вплив.

Формулювання проблеми. Проблеми впорядкування і внормування української економічної термінології, вироблення основних засад термінотворення, визначення ролі економічної термінології у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців – це актуальні напрями сучасного мовознавчого осмислення. У цьому контексті варто акцентувати такі конкретні термінологічні аспекти: узгодження транслітераційних підходів в адаптації запозичень; вироблення правописних принципів оформлення терміноодиниць; уніфікація і стандартизація науково-технічної термінології; подолання або обмеження інтерференційних явищ; визначення продуктивних термінотворчих моделей; узгодження транслітераційних підходів в адаптації запозичень та ін.

Окреслення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. Проблема скоординованості власної термінології з термінологіями найбільш розвинутих країн світу в глобалізаційному середовищі є не вирішеною на сьогодні. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі, спільне й відмінне в способах термінологічного номінування економічних понять, що, серед іншого, забезпечить успішну уніфікацію, стандартизацію та кодифікацію цієї термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання співвідношення національного й запозиченого в термінології в різних аспектах розглядають у своїх працях такі вчені-філологи, як Г. Куцак, Т. Кравченко, З. Куньч, Г. Наконечна та інші (Кравченко, 2012; Куньч, 2018; Куцак, 1998; Наконечна, 2018). У монографії «Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм» (2018 р.) подано характерний взірець семного аналізу в ділянці науково-технічної термінології і проаналізовано побутування й метаморфози терміноодиниць в ідіолекті певного автора з відповідними загальнотермінознавчими висновками (Куньч, 2018; Наконечна, 2018). Грунтовну структурно-семантичну диференціацію економічної термінології зробила у своїх наукових працях Т.П. Кравченко. Дослідниця визначила такі шляхи номінації: термінологізація загально-вживаних слів на позначення певного наукового поняття; ретермінологізація готового терміна економіки; використання наявних у мові словотвірних типів або іншомовних компонентів для утворення нових назв (Кравченко, 2012).

Мета цього дослідження – дослідити спільні характеристики, які визначають суть будь-якого терміна як лексичної одиниці спеціального, обмеженого функціонування; проаналізувати терміни з частковою заміною компонентів, оформлені словотвірними засобами мови-реципієнта, та терміни з повним структурним збігом. **Завдання** полягає в тому, щоб виробити терміни-еталони, терміни-зразки; стандартизувати термінологічну систему на національних та інтернаціональному рівнях. **Об'єктом** дослідження слугує економічна терміноносительна сучасної української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термінологія кожної мови є національною, адже її компонент інтернаціонального характеру асимілюється відповідно до структури національної мови. Об'єктивна обґрунтованість – єдиний закономірний критерій творення терміна і його запозичення з іншої мови. Вплив однієї мови на іншу – це не тільки зовнішній фактор, адже він пов'язаний із внутрішнім станом мови-рецептора, яка вибирає те, що відпо-

відає її структурі й функціональному регулюванню національних і міжнародних елементів з орієнтацією на власне мовну основу. Те, що мова вбирає, стає надбанням її іманентного розвитку, сприяє окресленню найскладніших понять суспільного буття нації.

У мові реєстрів майна та приватних листів XIV–XVI ст. відображено окремі слова, що фактично започаткували сучасну економічну галузеву терміносистему. Наприклад, *данина (дань), мостове, порядне, перевоз, печать, мит, куни* та ін. Переважно це назви повинності і зборів (спочатку натуральних, а потім грошових), які сформувалися на основі загальноживаних слів. До розряду історизмів належать такі слова, як *заимодавець* – кредитор, *ярмаркове* – торгове мито на ярмарку, *побережне* – плата за користування узбережжями річок, *колодне* – плата від колоди меду тощо (Товстенко, 2009: 8); назви грошових одиниць, наприклад: *гріш, дукат, злато, копа, таляр, червінець, шеляг; раки* (назва банкноти в 10 карбованців, що була в обігу в Україні в 1919 році), *канарейки* (назва банкноти у 250 карбованців) та архаїзми, наприклад: *глашатай* (особа, яка виголошувала накази та ухвали офіційних установ і посадових осіб); *гукальник* (людина, яка представляла (рекламувала) товар), *рало* (одиниця оподаткування на Русі), *чолобитна* (заява) та ін. У XIV–XVII ст. українсько-німецькі мовні взаємини значною мірою зумовлені особливостями історичної долі українських земель. У XIV–XV ст. більша частина української території була приєднана Великим князівством Литовським. Однак спільна літературна мова українського і білоруського народів – т. зв. західноруська мова – стала в ньому державною мовою, що сприяло вільним і безпосереднім контактам її з іншими європейськими мовами. Війна Литви з німецькими рицарями, поступове зміцнення магдебурзького права в містах, торгівля з країнами Західної Європи були тими чинниками, що зумовили проникнення німецьких лексем в українську мову. Тематично вони представлені в групі «торгівля» (*гандель, крам, ринок, ярмарок, кошт, рахувати, шеляг, пуд, фунт*) (Муромцева & Скачкова, 2004: 742).

У кінці XVI – на початку XVII ст. поживлюється економічно-культурне життя в Україні. Розвивається торгівля, поширюється грошовий обіг. Зміцнення внутрішнього ринку й розширення торгівлі в Україні в другій половині XVII ст. сприяло встановленню єдиного (рублевого) мита замість численних дрібних зборів, що існували в період феодалної роздробленості. Позамовні реалії знаходять своє відображення у спеціальних словах, багато з яких із термінологічним значенням зафіксовано в збірнику актових документів «Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.»: *рубль, кредиторъ, вьритель, шаг, цьна* та ін.

Розширення міжнародних контактів сприяє інтенсифікації запозичення термінів в економічній сфері. У зв'язку з цим виникає поняття міжнародної термінології та міжнародного терміна – терміна, який використовують в усталеному значенні принаймні у трьох мовах, що не є близькоспорідненими: *монополія, акція, дивіденд, пролонгація, банк, біржа* тощо. Утворення нового слова є частиною пізнавального аспекту людської діяльності. Наприклад, конкретної історичної дати появи банків немає. Елементи розвитку банківської справи можна знайти в історії давніх держав – Вавилону, Греції, Єгипту, Італії. У ті часи банківські операції полягали в придбанні, продажу, розміні монет, обліку зобов'язань до надходження термінів, приймання внесків, видавання позичок,

іпотечних і ломбардних операцій. Розпад феодального ладу, розвиток міст, торгівлі й ремесел зумовили активізацію товарно-грошових операцій і сформували потребу в посередниках, що могли мінімізувати ризики операцій із гроши-ма. Середньовічні міняльні контори стали попередниками банкірів. В економічній літературі відома інша думка: слово *банк* з'явилося у Венеції в XIV ст. і походить від італійського слова *banco* – стійка, лавка, за якою стояв торговець гроши-ма. Відома й інша думка, що слово *банк* пов'язане з кредитним інститутом, який був створений у Венеції в 1171 р. У той час Венеція підтримувала тісні зв'язки з німецькими містами. Італійці запозичили німецьке слово *Bank*, що дослівно означало «маса», «купа», і назвали створений кредитний інститут «Banca di Venezia». Цю назву використовували для того, щоб увиразнити роль кредитного інституту як накопичувача грошей.

Вислів «В Америці чхнуть, а в Європі нежить» з'явився завдяки біржі на Волл-стріт. Що і як відбувається на цій біржі, часто має великі наслідки для бірж усього світу. Слово *біржа* походить від латинського *Bursa* й німецького *Borse*, що означає гаманець. Виникнення цього поняття пов'язують із містом Брюгге в Нідерландах, де в XV ст. на площі біля будинку купця Ван дер Бурса збиралися купці з різних країн для обміну торговою інформацією, придбання іноземних векселів тощо. На родовому гербі купця були зображені саме три грошові гаманці. Ці гаманці й дали біржі її назву.

Індивідуальний характер мають загальні назви, утворені від власних назв. Так, слово *монета* (англ. *money*, нім. *Münze*, франц. *Monnaie*) походить від назви римського храму Juno Moneta, тобто Юнони Провидиці, де відкарбовували перші металеві гроші (Маковський, 1980: 131). До лексем, утворених у такий спосіб, належить і слово *ломбард* (англ. *Lombard*) – від назви італійської області Ломбардія, де, починаючи з XIII ст., у банках почали створювати ломбарди (Маковський, 1980: 131). Серед одиниць економічної термінології трапляються антропоніми, утворені від імен особистостей (найчастіше негативно конотованих). А слово *тариф* (англ. *tariff*), що означає офіційно встановлений розмір оплати або оподаткування чогось, походить від імені арабського полководця Таріфа Бен Малика, який у VIII ст. першим розробив реєстр розмірів плати судовласників за перетин острова в Середземному морі (Коваль, 1985: 213).

Значимо, що в мовних паралелях європейських мов є тенденція до розширення інтернаціональності, яка полягає в тому, що новітні запозичення не завжди підпорядковані фонетичним законам та орфографічним правилам мовотримувачів: *наблік рилейшнз*, *бойент*, *неттинг*, *уош*, *алонж* тощо. Дуже часто замість українських слів економісти вживають їхні іншомовні відповідники: *ембарго* (заборона), *емісія* (випуск), *репарація* (відшкодування), *індосамент* (передавальний напис) тощо. І одночасно можемо почути в розмовній мові *дилер* і *посередник* (*dealer*), *дефолт* і *невиконання грошових зобов'язань* (*default*), *дисконт* і *знижка* (*discount*), *офіс-менеджер* і *керівник офісу* (*office manager*), *ріелтер* і *агент із продажу нерухомості* (*realtor*), *траст* і *довірче товариство* (*trust*) тощо (Товстенко, 2009: 26).

Звернімо увагу на те, що слова іншомовного походження більш характерні для власне наукового стилю (напр.: *реалізація*, *конкуренція*, *конвенція*, *координація*, *репарація* тощо), а питомі українські – науково-навчального, науково-популярного його різновидів (напр.: *збут*, *суперництво*, *угода*, *погодження*, *відшкодування* тощо). Сьогодні існує тенденція залучати одиниці питомого

українського термінологічного фонду: *сертифікат депозитний* – *ощадний*, *неустойка* – *забезпечення*, *недоїмка* – *недоплата*, *надбавка* – *надвишок*, *підвишка*, *ремінент* – *перший векселедержатель*, *перевірка камеральна* – *попередня*, *індосамент* – *передавальний (передатний) напис* тощо. К.Г. Городенська зазначає, що «освоєння новітніх запозичень відбувається непослідовно, воно не спрямоване на збереження національних мовних пріоритетів, нерідко деструктивно впливає на лексичні, словотвірні та морфологічні норми» (Городенська, 2014: 4). З. Куньч зауважує, що «поширеними стають ситуації, коли науковці-практики вдаються до запозичання чужомовного терміна-варваризма, незважаючи на те, що відповідна терміносистема вже має усталену лексему для номінації цього поняття» (Куньч, 2018: 59): *сюрвей-рипорт* – *аварійний сертифікат*, *екаутант* – *фінансист-бухгалтер*, *консалтинг* – *консультування*, *аутсорсинг* – *субпідряд* тощо. Дослідниця зауважує, що в нинішніх умовах учені мали б відповідальніше ставитися до вибору номінації в ролі терміна (Куньч, 2018: 60). Уважаємо, що ненормативним є користування абсолютними кальками й використання псевдотермінів англійською транслітерацією, пор.: *cash flow* (*кеш-фло*) – український нормативний варіант *грошові потоки*.

Синоніми використовують як засіб контекстуального уточнення (*валюта* – *гроші*, *грошові знаки*, *асигнації*, *банкноти*; *асигнація* – *банкнота*, *кредитка*, (*кредитний*) *білет*; *профіцит* – *прибуток*, *зиск*, *вигода* тощо; напр.: *Процедура приватизації охоплює такі основні елементи: визначення підприємств або їхніх часток (акцій, паїв), що продають громадянам України за приватизаційні сертифікати, а також часток (акцій, паїв), що продають членам трудових колективів за номінальною вартістю*) (Товстенко, 2013: 116). Терміни, які виражають певне поняття, здебільшого не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли в термінологічну систему внаслідок різного роду мовних контактів і різноспрямованих тенденцій її формування. Зокрема, терміни *прибуток*, *відсоток*, *рента* об'єднані родовим значенням «додаткова вартість». У термінології економічної науки можна спостерігати синонімічні відношення за оцінними компонентами, ступенем уживання, сполучуваністю та сферою використання. Варто звернути увагу на три основні види синонімів: абсолютні (*жирант* – *індосант*, *жират* – *індосат*, *бартер* – *товарообмін*, *інновація* – *нововведення*); ідеографічні (*інвестиція* – *капіталовкладення*, *санкція* – *пеня*, *профіцит* – *прибуток* – *зиск* – *вигода*); стилістичні (*спекулянт* – *перекупник* – *гендляр* – *баршиник*).

На нашу думку, першим і основним критерієм терміна є його зручність, придатність у функціонуванні. Вагомий доробок у розвиток теорії терміна, зокрема щодо відповідності терміна суті означуваного ним поняття, доцільності чи недоцільності його емотивності вніс Іван Франко, який посідає значне місце в історії розвитку фінансової термінології. До системи термінів І. Франко підходив як до результату діяння людської свідомості та з урахуванням того, що одні й ті самі явища індивід може трактувати по-різному, отже, неоднозначно класифікувати їх. Якщо ж говорити про репрезентацію соціальних явищ мовними знаками, то не завжди ті, котрі творять чи вживають терміни, зацікавлені у відображенні їхньої справжньої сутності. Мовознавство для вченого – це пізнання світу шляхом відкриття й осмислення мовленнєвої сфери.

Погляди І. Франка на природу терміна принагідно викладені в збірці його статей під назвою «В наймах у сусідів», куди увійшли праці, що друкувалися

на сторінках польських та німецьких газет і журналів, а пізніше були перекладені автором українською мовою. Автор намагається кожне нововведене поняття зафіксувати відповідним терміном, дати своє розуміння функціонального призначення суспільно-політичного терміна. На сторінках його праць [ст. «Сила податкова Галичини» (1883), «Справоздання міністерства фінансів з доходів державних за рік 1882», «Фінансове положення Галичини» (1883), «Крайовий бюджет» 1889 тощо] трапляються іншомовні терміни, які він уживає паралельно з власне українськими, наприклад: *кредитор* – *віритель*, *асекурація* – *забезпечення*, *страхування*, *цло* – *мито*, *консумція* – *споживання*, *кавція* – *грошова застава*, *запорука*, *гарантія*. У збірнику «В наймах у сусідів» (1914) І. Франко використовує такі описові звороти: *переміна продуктів на капітал* – сучасн. *товарообіг*, *ціна коштів продукції і зворотні кошти*, *вкладені в його виробу в значенні собівартість*. Паралельно застосовує І. Франко й дублетні пари термінів словотворчого плану: *збут* – *відбут*, *визиск* – *визискуване*, *плата* – *платня*, *закуп* – *закупуване*. У працях І. Франка: 1) на позначення соціально-економічних явищ використано 26 термінів із суфіком *-ан(ε)* – сучасн. *-анн(я)*: *очиншоване*, *відшикодуване*, *арендоване*, *опадатковане*, *вивласнене*, *визискуване*, *банкротоване*, *вдержане*, *змонополізоване* тощо; 2) створення термінів на позначення опредмеченої дії шляхом регресивного творення (відсікання суфіксів від дієслів, що називають дію): *окуп*, *закуп*, *визиск*, *вивіз* тощо. Терміни цього типу мають дублетні відповідники серед термінів на *-ован(ε)*, *-ен(ε)* – сучасн. *-уванн(я)*: *визиск* – *визисковане*, *вивіз* – *вивезене*, *викуп* – *викуплене* тощо; 3) передавання певної якості соціально-економічного плану іменниками на *-ість*, утвореними від похідних основ прикметників, які використовуються в ролі атрибутів словосполучень на позначення економічних понять: *продукційність*, *продуктивність*, *вартість*, *дохідність*, *власність*, *економічність* тощо; 4) утворення термінів від одного кореня на позначення різних соціально-економічних понять: *закуп землі* – *викуп землі*, *податок* – *оподатковане*, *посідає* – *посілість* тощо. З економічних термінів І. Франко будував мікросистеми: *вартість* – *оціночна вартість*, *номінальна вартість*, *вартість ґрунтова*; *капітал* – *основний капітал*, *вклад капіталу*, *нагромадження капіталу*, *зайві капітали* тощо.

Своєрідним проявом антонімії є наявність термінів, що позначають протилежні явища, процеси. Наукова мова використовує антоніми як засіб відтворення шляху логічних роздумів, як засіб посилення впливу на адресата інформації (лексична група антонімів: *надходження* – *видатки*, *прибутки* – *збитки*, *дохід* – *витрати*, *виробництво* – *споживання*, *попит* – *пропозиція*, *актив* – *пасив*; словотвірна група антонімів: *перевиробництво* – *недовиробництво*, *доларизація* – *дедоларизація*, *баланс* – *дисбаланс*, *агент* – *контрагент*, *девальвація* – *ревальвація*, *дефіцит* – *профіцит*, *готівковий* – *безготівковий*, *макрокредитування* – *мікрокредитування* тощо). Економічна наука оперує поняттями, яким властива контрастність, що знаходить специфічне вираження в антонімії (напр.: *позитивне сальдо* – *негативне сальдо*, *плановий характер економічного розвитку* – *стихийний характер економічного розвитку* та ін.). Потрібно звернути увагу на антонімію як на одну із суттєвих ознак системності економічної термінології. В економічній терміносистемі функціонують лексичні антоніми, утворені на власне українському ґрунті, та інтернаціоналізми як готові одиниці. Регулярними засобами вираження антонімічних відношень є основи й

префікси. Наприклад, за допомогою міжнародних терміноелементів у ролі суфікса, серед яких *-ат*, *-ант*, *-бот*, *-солд*, утворено такі терміни: *індосат* – *індосант*, *трасат* – *трансант*, *овербот* – *оверсолд*, а за допомогою міжнародних терміноелементів *анти-*, *де-*, *дис-*, *контр-*, *дез-*, *диз-*, *ре-* в ролі префікса – *інвестиція* – *антиінвестиція*, *кредитування* – *декредитування*, *лістинг* – *делістинг*, *витрати* – *контрвитрати*, *інфляція* – *дезінфляція*.

Часто використовують пароніми в наукових і публіцистичних текстах. Пароніми мають спільний корінь, а різняться лише суфіксом, префіксом чи закінченням. Незначна відмінність у вимові призводить до помилок, тому варто приділяти увагу вживанню малознайомих слів, додатково перевіряючи їхнє значення: наприклад, *гонорант* – особа, яка гарантує оплату векселя, зробивши на ньому поручницький напис; *гонорат* – векселедавець, за оплату якого поручився гонорант; *індосант* – особа, яка робить передавальний напис на звороті чеків, векселів та інших цінних паперів; *індосат* – особа, якій передаються цінні папери за передавальним написом; *ліквідант* – кредитор, який пред'являє права чи вимоги до підприємства-боржника в разі його ліквідації; *ліквідат* – юридична особа-боржник, до якої висуваються фінансові вимоги в разі її ліквідації.

Омонімія – звуковий збіг різних за значенням слів або їх форм. «Термінологічна омонімія – це передусім проникнення термінів з однієї науково-технічної галузі в іншу» (Куцак, 1998: 74). Більшість дослідників говорить про міжгалузеву, або міжсистемну омонімію, зокрема О. Реформатський із цього приводу писав: «Той самий термін може входити до складу різних термінологій певної мови, і це є міжнауковою термінологічною омонімією» (Реформатський, 1978: 110). Якщо омонімічні терміни позначають поняття з різних терміносистем, то для того, щоб зрозуміти, до якої з галузей належить той чи той термін-омонім, потрібен мінімальний контекст або словосполучення.

Омонімії, як і будь-якого мовного явища, не можна уникнути зовсім. Л. Булаховський першим порушив питання щодо збереження омонімів у мові: «Омоніми – такі ж законні діти мовного мистецтва, як і всі інші» (Булаховський, 1955: 48). Значно пізніше вчені, досліджуючи проблему подання омонімів у словниках, наголосили, що саме в омонімії й закладена одна з найважливіших відмінностей мови, що складалася стихійно протягом віків і тисячоліть, від «семантичних систем», створених людиною. Омонімія, «якщо й не є структурним елементом лексичної системи, то тісно пов'язана з розвитком мовної системи, є наслідком розвитку семантики окремих слів або етапом у їх розвитку» (Лисиченко, 1997: 61). Тому омоніми часто використовують в наукових, публіцистичних текстах, наприклад, *редукція* (лат. *reductio* – відсування назад, повернення до попереднього стану) – 1) хімічний термін – відновлення, процес, протилежний окисленню; 2) біологічний термін – зменшення, спрощення або зникнення органа, пов'язане з втратою його функцій під час еволюції організмів; 3) комерційний термін – зменшення біржового курсу цінних паперів або біржових цін; 4) мовознавчий термін – нечітка вимова або повна втрата звуків у певних позиціях; 5) філософський термін – методологічний прийом зведення яких-небудь даних, структури, об'єкта до простіших, вихідних засад. Омофони, омографи, лексичні омоніми часто використовують для мовної гри: *лев* (грошова одиниця Болгарії) – *лев* (тварина); *три* (числівник) – *три* (наказовий спосіб дієслова II особи однини); *біль* (фізичний стан) – *біль* (законопроект);

кредит (права сторона бухгалтерського рахунку, на яку записується грошова сума, яку повинна виплатити особа чи підприємство) – *кредіт* (надання у борг товару чи грошей); *акція* (цінний папір) – *акція* (дія, вчинена з якоюсь політичною, економічною метою тощо); *така* (грошова одиниця Бангладеш) – *такá* (займенник ж. р.); *емісія* (випуск банкнотів, паперових грошей та цінних паперів) – *емісія* (випромінювання електронів, іонів твердими або рідкими тілами); *рахунок* (основний розрахунковий документ у комерційних угодах і комерційному кредитуванні) – *рахунок* (лічба, числення); *акт* (документ у фінансово-економічних сферах) – *акт* (дія); *Франко* (прізвище українського письменника) – *фрáнко* (визначення порядку оплати й обліку транспортних послуг під час постачання закупленої продукції споживачеві); *крона* (грошова одиниця) – *крона* (верхівка дерев).

Постаючи засобом вираження гостроти й дотепності думки з ефектом несподіваності, гра слів використовується для досягнення трьох основних цілей. По-перше, для привернення уваги до значення через форму, для загострення сприйняття семантичних особливостей обігруваних мовних одиниць. По-друге, для створення комічно-сатиричного забарвлення, тобто каламбуру. По-третє, для створення зображально-виражального ефекту, коли зміст зіставлюваних слів вгадується тільки як певні невиразні асоціації з чим-небудь. Засобом дотепності думки також є алюзія. У всіх стилях мови використовують стилістичну фігуру алюзію, що містить указівку, аналогію чи натяк на певний історичний, міфологічний, літературний, політичний або побутовий факт, закріплений у текстовій культурі або в розмовному мовленні (Товстенко, 2022: 143). У формулюванні аналогії чи натяку, що утворює алюзію, часто використовують загальновідомий історичний вислів або якусь крилату фразу. Наприклад: *Гривня – неповторний стійкий курс* (утворено за аналогією до реклами жувальної гумки «*Орбіт – стійкий неповторний смак*»). «*Зелена миля*» банку «*Надра*»: *нею мають пройти клієнти агропромбанку* (використано назву роману С. Кінга «*Зелена миля*»). *Участь – гроші – участь* (перероблений закон грошового обігу, виведений К. Марксом, «товар – гроші – товар»). *Гроші, відмиті в «Експрес-Контракті», ніколи не пахнуть* (за основу взято вислів Веспасіана). *За останніми даними, тридцять срібняків у всі часи були вільно конвертованою валютою* (перероблення біблійного сюжету про «тридцять срібняків Юди», тобто ціна зради). *Бюджет по осені планують* (перероблення прислів'я). *Знов за землю – гроші* (назва статті в журналі «Фінансовий контроль» за аналогією до прислів'я *Знов за рибу гроші*). *Тіні забутого бренду* (рубрика на каналі «1+1» за аналогією до твору «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського). А також Джеймс Тіптрі-молодший (Еліс Бредлі Шелдон) дебютувала в науково-фантастичній літературі, написавши оповідання «*Народження комівояжера*» (1968), у назві якого відчутна алюзія на п'єсу американського драматурга Артура Міллера «*Смерть комівояжера*» (1949) (Товстенко, 2022: 140).

Переважає більшість значень термінів утворена внаслідок двох процесів – метафоризації (напр.: *грошовий голод, біржова паніка, інфляційне очікування, невпевнений ринок, акції з обмеженим правом голосу, замкнута валюта, податкові сховища, парасолька цін*) та метонімізації (напр.: *вексельний портфель* – загальноновживане слово портфель у цій сполуці замінює власне позначення кількості векселів, які лежать чи мали б лежати у портфелі; а також *грошова одиниця, раунд Кеннеді, закон Еджа, застереження Джейсона, угода купівлі-*

продажу [і процес, і документ]). З. Куньч зазначає, що термінологічна метафоризація – дуже поширене й звичне явище (Куньч, 2018: 41).

Отже, найефективнішим способом творення міфу є вживання метафори, водночас кожна метафора – «маленький міф» (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 90). Метафора є «основним способом створення нових концептів у мовній картині світу» (Лакофф, 2004: 92), оскільки метафоризація передбачає здійснення низки перетворень концептуальних структур, сформованих у результаті досвіду взаємодії людини з навколишнім середовищем. Цікаво, що джерелом новоствореної метафори можуть бути різні лексеми, що позначають: назви будівель та їхніх частин («податкові сховища» – області з низьким оподаткуванням; «ринкова ніша» – сегменти ринку, виділені фірмою на основі аналізу інформації, які забезпечать їй прибутки); назви одягу та його елементів («акційне манто» – стан фірми, що є юридичною особою, але не здійснює комерційну діяльність; «комірці сірі, білі, сині» – позначення окремих категорій осіб найманої праці стосовно їхньої професійної належності); назви деталей туалету, прикрас («парасолька цін» – підтримування цін на певному рівні, який встановлено фірмою-лідером у якійсь галузі виробництва чи торгівлі. «Парасольку цін» підтримує більшість виробників певної галузі). Оригінальні терміносполуки метафоричного походження виникають як результат поєднання понять, здавалося б, несумісних галузей науки, наприклад, терміноодиниць економіки та ботаніки чи зоології: «дерево» цілей і завдань – структурна модель ухвалення рішень, яка є інструментом програмно-цільового управління; «тиск на ведмедів» – заходи, до яких офіційно удаються для того, щоб мати вплив на спекулянтів на валютній біржі; «дикі качки» – люди в компанії, які на декілька років отримують свободу для впровадження власних проєктів. Фірми часто використовують так звану програму «диких качок» для боротьби з бюрократичними тенденціями; «повітряний змій» – вид економічного злочину з використанням комп'ютерів. Існують термінологічні сполуки, пов'язані навіть із життєдіяльністю людини: грошовий голод – нестача ресурсів грошей держави, зумовлена недостатністю валютних коштів; біржова паніка – різке погіршення кон'юнктури біржового ринку, зумовлене непередбаченими кризовими явищами в економіці, політиці, стихійним лихом. Супроводжується різким падінням (зростанням) курсів різних валют, зниженням котирування цінних паперів, різкою зміною цін; акції з обмеженим правом голосу – акції з обмеженою (обумовленою) кількістю власників, які мають право брати участь у голосуванні на зборах акціонерів.

Про термінологізацію на основі метафоричних процесів писала Г. Наконечна в роботі «Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку» (Наконечна, 2018: 15). Дослідниця стверджує, що найпоширенішим видом утворення нових термінів шляхом зміни семантики загальноживаного слова є називання за схожістю ознак або за схожістю функцій.

З. Куньч наголошує на тому, що «суттєвий вплив на формування терміно-систем мають крилаті вислови загальнонародної мови – фразеологізми. Термінологічні системи залучають до свого арсеналу деякі фразеологізми в ролі наукових термінів, і таке явище термінознавці назвали фразеологізацією» (Куньч, 2018: 44), наприклад, зняття вершків – використання високих цін на початковій стадії запуску нового продукту та поступове зниження їх під час проникнення цього продукту на ринок. Насправді фразеологічні сполучення зі

сфери економіки часто використовують у науковій мові. Фразеологічні одиниці є оптимальним засобом впливу, послуговуючись яким, адресант кодує певну інформацію не лише з метою донесення її до читача (адресата), а й з метою актуалізації його уваги. Наприклад, *у кишені вітер гуляє, не по кишені (кому), нагріти руки, ні гроша за душею немає, на вагу золота, ціни немає, ловити золоту рибку, дорогою ціною, за всяку ціну, у кишені ані дзенькне, у ціні, золотий телець, сипати грішми, гребти гроші лопатою, золотий дощ, золота лихо-манка, з грошика та з кошика, влетіти в (добру) копійчину, купило притупило, за зламаний гріш, гріш ціна (у базарний день), ціни кусаються, платити такою самою монетою, влізати в борг, копійка ціна (чому), ціна – ламаний гріш*. Виразальні особливості фразеологізмів спираються на високий ступінь узагальненості значення, на експресивно-емоційну наповненість, наявність стилістичного забарвлення та образність, що також зумовлює широкі можливості їх використання в публіцистичному стилі.

Слушною вважаємо думку Г. Наконечної, що першим кроком детермінологізації є вживання терміна в прямому значенні, але поза межами його термінологічного поля, наприклад, у художньому тексті (Наконечна, 2018: 18). Дослідниця наголошує, що «відсутність термінологічного поля позначається на деяких ознаках терміна як одиниці терміносистеми, насамперед він набуває певної емоційності» (Там само). Детермінологізовані терміноодиниці, зазначає Г. Наконечна, найчастіше побутують у художньому, публіцистичному, конфесійному, розмовному стилях (Там само: 31). Уважаємо, що економічні терміни використовують у художніх творах не лише для конкретизації образу, сюжетної лінії, а й з метою акцентувати увагу читача на певних предметах, явищах, діях. Зокрема, наприклад, у п'єсі І. Карпенка-Карого «Хазяїн» економічні терміни використані з метою конкретизації характеристики героїв – Пузиря, Феногена, Маюфеса й характеристики суспільно-економічної ситуації того часу. Характерною ознакою використання терміна в літературі є бажання автора точно описати певну ситуацію, подію. Наприклад: *«Бачите, що тут майже кожний вексель виставлений на іншого акцептанта»* («Перехресні стежки» І. Франко). *«Пузир погоджується приховати в себе за винагороду двадцять тисяч овець злісного банкрута Михайлова»* («Хазяїн» І. Карпенко-Карий). *«Ядерну зброю віддали, державу розікрали, чекаємо інвестицій у свою економіку»* («Записки українського самашедшого» Л. Костенко). *«В тебе голова пуста, дарма на твоє місце Гітлер призначив генерала Ліста, хоч, правда, від цієї операції не підвищились його акції»* («Все вище і вище» В. Кучер).

Аналізуючи економічну терміносистему, можна виокремити в ній кілька основних груп: 1) економічні поняття й категорії (*ностро* – банківські кореспондентські рахунки, тобто рахунки певної кредитної установи в установах банків-кореспондентів, а також рахунки (в цінних паперах) депозитарної установи в інших депозитаріях); 2) учасники (суб'єкти) економічної діяльності (*інсайдер* – особа, яка має доступ до конфіденційної інформації про справи банку завдяки своєму службовому становищу, участі в капіталі банку, родинним зв'язкам і має можливість використовувати своє становище у власних інтересах); 3) назви процесів та операцій (*інкасо* – банківська операція, яка полягає в тому, що постачальник довіряє установі банку стягнути належні з покупця кошти й зарахувати їх на його рахунок шляхом пред'явлення платіжних документів; *неттинг* – взаємна компенсація зобов'язань й активів, банківських

сальдо між філіями банку або кількома банками); 4) фінансові інституції (*банк-гарант* – банк, що доручився й зобов’язався зробити платежі за свого клієнта; *холдингова компанія* – суб’єкт-господарювальник, який володіє контрольними пакетами акцій інших суб’єктів-господарювальників); 5) види, методи, форми ведення економічної діяльності (*овердрафт* – форма короткострокового кредиту, надання якого здійснюється завдяки списуванню коштів за рахунком клієнта банку, у результаті чого утвориться дебетове сальдо); 6) фінансова документація (*ретратта* – зворотний переказний вексель; документ, за яким особа, що оплатила опротестований вексель, висуває вимогу про відшкодування суми векселя, відсотків, пені та витрат за протестом до особи, зобов’язаної за векселем); 8) засоби реалізації фінансових відношень (*роялті* – платежі будь-якого виду, одержані як винагорода за користування або за надання права на користування будь-яким авторським правом; за придбання будь-якого патенту, зареєстрованого знака на товари й послуги торгової марки, права на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду).

Висновок. Отже, показниками засвоєння запозиченого терміна є фонетико-графічне передавання іншомовного слова засобами української мови; входження іншомовного слова до певного граматичного класу слів української мови й набуття відповідних морфологічних і синтаксичних ознак; словотворча активність, яка полягає у здатності запозиченого терміна бути основою для творення нових слів тощо. Поповнення термінологіки запозиченнями – це історично неминучий процес, необхідний, щоб на кожному етапі розвитку мова відповідала комунікативним потребам суспільства, можна виділити спільні ознаки, які визначають суть будь-якого терміна як лексичної одиниці спеціального, обмеженого функціонування, а саме: системність (кожен термін входить до певної терміносистеми, у якій має термінологічне значення, за межами своєї терміносистеми термін може мати зовсім інше значення), наявність визначення, тенденцію до однозначності в межах конкретної системи термінів, відсутність супровідних експресивних значень, стилістичну нейтральність, точність (термін повинен якнайповніше передавати суть поняття, яке він позначає). Термін потрібно вживати лише в одній, зафіксованій у словнику формі, з одним значенням; при вживанні терміна суворо дотримуватися правил утворення від нього похідних форм. Економічні терміни, як і будь-які інші, не однакові за ступенем спеціалізації їхнього значення. Термінологія є головним джерелом поповнення лексичного складу високорозвинених сучасних мов. При цьому українська термінологія має низку специфічних проблем, зумовлених історично. Термінологія кожної мови національна і за власними витворами, і за запозиченнями (останні асимілюються відповідно до структури національної мови). Розростання термінологічних систем – свідчення прогресу нації в плані науково-технічному й у плані інтелектуалізації її мови. Основна потреба сьогодення – створення національних термінологічних стандартів, термінологічних словників тощо. **Перспективою подальших досліджень** є розроблення рекомендацій щодо вироблення стандартних термінів-еталонів, які гармонійно існуватимуть з термінами найбільш розвинутих країн світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський, Л.А. (1955) *Нариси з загального мовознавства*. Київ: Радянська школа.
2. Городенська, К.Г. (2014) *Українське слово у вимірах сьогодення*. Київ: КММ.
3. Козловська, Л.С. & Товстенко, В.Р. (2009). *Культура наукової мови: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. для студентів кредит.-екон. ф-ту*. Київ: КНЕУ.
4. Коваль, А.П. (1985) *Пригоди слова*: Науково-популярне видання. Київ: Радянська школа.
5. Кравченко, Т.П. (2012). Словотвірний потенціал термінів-запозичень економіки АПК. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*, 1, 276–281.
6. Куньч, З. (2018). Питоме й запозичене в термінології: проблема балансу. У Куньч, З.Й., Наконечна, Г.В., Микитюк, О.Р. Булик-Верхола, С.З. & Теглівець, Ю.В. *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм: монографія*. (с. 38–66). Львів: Галицька Видавнича Спілка.
7. Куцак, Г. (1998) Міжгалузєва термінологічна омонімія. *Українська термінологія і сучасність*, 74–76.
8. Лакофф, Дж. & Джонсон, М. (2004). *Метафори, которими ми живем*. Москва: Едиториал УРСС.
9. Лисиченко, Л.А. (1997). *Лексико-семантична система української мови*. Харків: Вид-во ХДПУ.
10. Маковський, М.М. (1980) *Системність и асистемність в языке. Опыт исследования антиномий в лексике и семантике*. Москва: Наука.
11. Муромцева, О.Г. & Скачкова, В.В. (2004). Українсько-німецькі мовні контакти. У Русанівський, В.М., Тараненко, О.О., Заблук, М.П. та ін. (Ред.) (2004). *Українська мова. Енциклопедія* (с. 742) (2-ге вид., випр. і доп.). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
12. Наконечна, Г. (2018). Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку. У Куньч, З.Й., Наконечна, Г.В., Микитюк, О.Р., Булик-Верхола, С.З. & Теглівець, Ю.В. *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм: монографія*. (с. 11–37). Львів: Галицька Видавнича Спілка.
13. Реформатский, А.А. (1978). Термин как член лексической системы языка. *Проблемы структурной лингвистики*, 103–125.
14. Товстенко, В.Р. (2021). Динамічні процеси в сучасній українській економічній терміносистемі. *Нова філологія: збірник наукових праць*, 81, том II, 155–163.
15. Товстенко, В.Р. (2019). Історія та шляхи формування української економічної терміносистеми. *Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова. Серія 8. Вип. 12. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*, 7–16.
16. Товстенко, В.Р. (2013). *Культура наукової мови: практикум для студентів-економістів*. Київ: КНЕУ.
17. Товстенко, В.Р. (2022). Сучасна українська економічна терміносистема як компонент наукової картини світу. У Козловська, Л. (Упоряд.), Колеснікова, І., Краснопольська, Н., Малевич, Л., Товстенко, В. & Ярошевич, І. *Лінгвосвіт сучасної фахової комунікації: монографія* [Електронний ресурс]. (с. 101–152). Київ: КНЕУ.
18. Шинкарук, В.І. (Ред.) та ін. (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис.

Viktoria Tovstenko, Larysa Bondarchuk, Tamara Podgurska

INTERNATIONAL AND NATIONAL IN THE TERM-MAKING PROCESS

The article is devoted to the study of the terminological nomination of economic concepts. Groups of metaphorical use of economic terms are singled out. One of the problems of Ukrainian linguistics – the formation of economic terminology on a national basis – has been studied, and the international and national aspects of the term-making process have been distinguished. The general and specific features of the terminological nomination of economic concepts have been clarified, which will contribute to the unification, standardization and codification of this terminology. The main groups of the economic term system are highlighted. Common characteristics that determine the essence of any term as a lexical unit of special, limited functioning have been studied; terms with partial replacement of components, formed by word-forming means of the recipient language and terms with a complete structural match were analyzed. Standard terms, sample terms are proposed; standardized terminological system at the national and international levels. It is proven that the terminology of each language is national, because its international component is assimilated according to the structure of the national language. It is emphasized that objective validity is the only legitimate criterion for creating a term and borrowing it from another language. It is noted that replenishing the vocabulary with borrowings is a historically inevitable process, necessary for the language to meet society's communication needs at each stage of its development. It is emphasized that the significant influence on the formation of term systems has winged sayings of the national language – phraseological units. Terminological systems involve in their arsenal some phraseological units in the role of scientific terms, and such a phenomenon is called phraseologisation. It has been proven that economic terms are used in works of art not only to specify an image, a storyline, but also to focus the reader's attention on certain objects, phenomena, and actions. Homonymy, paronymy, synonymy and antonymy were analyzed. It is noted that homophones, homographs, and lexical homonyms are often used for language games. Paronymic attraction is most often used in fiction to create a play on words. It was concluded that the growth of terminological systems is evidence of the progress of the nation in terms of science and technology and in terms of the intellectualization of its language.

Keywords: international term, scientific style, metaphorization, standardization, homonymy, paronymy, codification, linguistic influence.

REFERENCES

1. Bulakhovskiy, L.A. (1955). *Narysy z zahalnoho movoznavstva [Essays on general linguistics]*. Kyiv: Radianska shkola (in Ukr.).
2. Horodenska, K.H. (2014). *Ukrainske slovo u vymirakh sohodennia [The Ukrainian word in today's dimensions]*. Kyiv: KMM (in Ukr.).
3. Kozlovska, L.S. & Tovstenko, V.R. (2009). *Kultura naukovoï movy: navch.-metod. posib. dlia samost. vyvch. dysts. dlia studentiv kredyt.-ekon. f-tu [Culture of scientific language: teaching method. manual for self studied disc. for credit.-economy students. f-tu]*. Kyiv: KNEU (in Ukr.).
4. Koval, A.P. (1985). *Pryhody slova: Naukovo-populiarne vydannia [The Adventures of the Word: Popular Scientific Edition]*. Kyiv: Radianska shkola. (in Ukr.).
5. Kravchenko, T.P. (2012). Slovotvirnyi potentsial terminiv-zapozychen ekonomiky APK. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky [Bulletin of Zaporizhzhya National University. Philological sciences]*, 1, 276–281 (in Ukr.).
6. Kunch, Z. (2018). Pytome y zapozychene v terminolohii: problema balansu [Specific and borrowed in terminology: the problem of balance]. In Kunch, Z.I., Nakonechna, H.V.,

- Mykytiuk, O.R., Bulyk-Verkhola, S.Z. & Tehlivets, Yu.V. *Teoriia termina: konkretyzatsiia leksyko-semantychnykh paradyhm: monohrafiia* [Term theory: concretization of lexical-semantic paradigms: monograph] (s. 38–66). Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka (in Ukr.).
7. Kutsak, H. (1998). Mizhhaluzeva terminolohichna omonimiia [Cross-industry terminological homonymy]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist* [Ukrainian terminology and modernity], 74–76 (in Ukr.).
 8. Lakoff, Dzh. & Dzhonson, M. (2004). *Metafory, kotorymi my zhivem* [Metaphors we live by]. Moskva: Editorial URSS (in Rus).
 9. Lysychenko, L.A. (1997). *Leksyko-semantychna systema ukrainskoi movy* [The lexical-semantic system of the Ukrainian language]. Kharkiv: Vyd-vo KHDPU (in Ukr.).
 10. Makovskij, M.M. (1980). *Sistemnost' i asistemnost' v jazyke. Opyt issledovanija antinomij v leksike i semantike* [Systemic and asystematic in language. Experience in the study of antinomies in vocabulary and semantics]. Moskva: Nauka (in Rus).
 11. Muromtseva, O.H. & Skachkova, V.V. (2004). Ukrainsko-nimetski movni kontakty [Ukrainian-German language contacts.]. In: Rusanivskiyi, V.M., Taranenko, O.O., Zbliuk, M.P. [et al.] (Ed.) *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. (2004). (2 ed.). Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
 12. Nakonechna, H. (2018). Terminolohizatsiia i determinolohizatsiia: stupin opratsiuвання y vektory rozvytku [Terminologization and determinologization: degree of development and vectors of development]. In Kunch, Z.I., Nakonechna, H.V., Mykytiuk, O.R., Bulyk-Verkhola, S.Z. & Tehlivets, Yu.V. *Teoriia termina: konkretyzatsiia leksyko-semantychnykh paradyhm: monohrafiia*. (pp. 11–37). Lviv : Halytska Vydavnycha Spilka (in Ukr.).
 13. Reformatskij, A.A. (1978). Termin kak chlen leksicheskoy sistemy jazyka [The term as a member of the lexical system of the language]. *Problemy strukturnoj lingvistiki* [Problems of structural linguistics], 103–125 (in Rus).
 14. Tovstenko, V.R. (2021). Dynamichni protsesy v suchasni ukrainskii ekonomichni terminosystemi [Dynamic processes in the modern Ukrainian economic term system]. *Nova filolohiia: zbirnyk naukovykh prats* [New philology. Collection of scientific papers], 81, vol. II, 155–163 (in Ukr.).
 15. Tovstenko, V.R. (2019). Istorii ta shliakhy formuvannya ukrainskoi ekonomichnoi terminosystemy [History and ways of formation of the Ukrainian economic terminology system]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. Drahomanova. Serii 8. Vyp. 12. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)* [History and ways of formation of the Ukrainian economic terminology system], 7–16 (in Ukr.).
 16. Tovstenko, V.R. (2013) *Kultura naukovoï movy: praktykum dlia studentiv-ekonomistiv* [The culture of scientific language: a workshop for economics students]. Kyiv: KNEU (in Ukr.).
 17. Tovstenko, V. (2022). Suchasna ukrainska ekonomichna terminosystema yak komponent naukovoï kartyny svitu. In Kozlovska, L. (Compl.), Kolesnikova, I., Krasnopolska, N., Malevych, L., Tovstenko, V. & Yaroshevych, I. *Linhvosvit suchasnoi fakhovoi komunikatsii: monohrafiia* [Elektronnyi resurs] [Linguistics of modern professional communication: monograph] [Electronic resource]. (pp. 101–152). Kyiv. KNEU (in Ukr.).
 18. Shynkaruk, V.I. (Ed.). (2002). *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy: Abrys (in Ukr.).

О.А. БАТАМАНЮК

м. Київ, Україна

КОГНІТИВНИЙ І КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОСТІР МОВИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

У статті змодельовано фрагмент українського політичного лексикону як відображення когнітивного й комунікативного простору сучасної мови політики. Проаналізовано семантику та функціонування назв народних депутатів як суб'єктів політики на матеріалі лексикографічних джерел та засобів масової інформації. Матеріал по-класифіковано за стилістичним та прагматичним критеріями на суспільно-політичні терміни, стилістично нейтральну суспільно-політичну лексику та прагматично забарвлену лексику.

К л ю ч о в і с л о в а: суспільно-політична термінологія, суспільно-політична лексика, безпосередні суб'єкти політики.

Мова сучасної української політики характеризується дифузністю її стильових кордонів та різноспрямованою динамікою, яка відображає розширення, оновлення й поглиблення її когнітивного та комунікативного простору. Розуміємо мову політики як особливу підсистему національної мови, призначену для політичної комунікації, пропаганди певних ідей та емотивного впливу на громадян. Тому до неї входять терміни суспільно-політичних наук, суспільно-політична лексика та загальноживана лексика, яку використовують у політичній комунікації. Зміни в політичному лексиконі викликані змінами в житті суспільства, появою нових реалій та їх сприйняттям.

Центральне місце в мові політики посідає суспільно-політична термінологія. За А.А. Бурячком, суспільно-політична термінологія – це «особливий шар термінологічної лексики, що займає проміжне місце між функціонально обмеженими терміносистемами, позбавленими емоційно-експресивного забарвлення, і загальноживаною літературною лексикою, з якою постійно інтерферує, що робить диференційну межу між ними мінливою, рухливою» (Бурячок, 1983: 247). Сучасну суспільно-політичну термінологію Л.В. Туровська характеризувала як «відносно стабільну й закріплену традицією лексико-семантичну систему, що перебуває в стані безперервного руху й поступового вдосконалення» (Туровська, 2017: 175). Услід за дослідницею суспільно-політичною термінологією вважаємо «відкриту систему різних за походженням номінативних одиниць, спеціалізованих лексично (створені або запозичені терміни), семантично (загальноживані слова, що отримали термінологічне значення) і фразеологічно (новостворені словосполучення номінативного характеру) для вираження понять, що відбивають сферу суспільно-виробничого, політичного життя нації» (Там само: 175).

Суспільно-політична термінологія є складником ширшого поняття суспільно-політичної лексики, що об'єднує різностильові номінації на позначення

подій та явищ державного й громадського життя суспільства, властивих певному соціуму в певний час. Суспільно-політичну лексику вивчали А.А. Бурячок, В.В. Жайворонок, Н.Ф. Клименко, Л.Т. Масенко Г.Б. Мінчак, І.Є. Ренчка, Я.С. Снісаренко, Л.В. Туровська та ін. Зокрема, динамічні процеси в її складі на матеріалах мови засобів масової інформації є об'єктом дослідження М.І. Голянич, Б.О. Коваленка, Ю.О. Костюк, Л.Л. Михайленко, Н.О. Поліщук, Л.В. Струганець, І.В. Холявко, Н.О. Яценко. Важливими характеристиками суспільно-політичної лексики є її дифузність, тематична розсіяність або дисперсія, різностильові сфери вживання, а також динамічність і оновлюваність її складу.

Ставимо за мету змодельовати стильове наповнення фрагменту українського політичного лексикону (суспільно-політичні терміни, суспільно-політична лексика та загальноновживана лексика (емоційно-оцінні номінації, okazionalізм) з активно оновлюваної тематичної групи «Безпосередні суб'єкти політики». Для цього порівнюємо дефініції лексичних одиниць, засвідчені в доступних лексикографічних джерелах (термінологічних, тлумачних, іншомовних, нової лексики) та функціонування стилістично нейтральних назв у політичних документах та експресивно забарвлених номінацій у текстах ЗМІ.

Фахівці вважають поняття безпосередніх суб'єктів політики дуже широким і відносять до них «владні структури, керівні органи політичних і громадських організацій, політичних лідерів, які беруть безпосередню участь у прийнятті та виконанні політичних рішень» (Гетьманчук, Гришук & Турчин, 2010). Л.В. Туровська до складу тематичної групи «Назви осіб» відносила посадових осіб (виборних та невиборних) і непосадових осіб (члени партій, прихильники чи супротивники певних політичних переконань, назви осіб за родом діяльності, назви осіб за специфічними характеристиками, за певним статусом тощо) (Туровська, 2019: 344).

У статті обмежимось аналізом групи назв народних депутатів Верховної Ради, оскільки депутат є суб'єктом державної політики й водночас особою публічною, на яку спрямована критика й оцінка суспільства. За класифікацією Л.В. Туровської, депутат належить до виборних посадових осіб. Зібраний за текстами сучасних ЗМІ матеріал класифікуємо за стилістичним та прагматичним навантаженням на три групи: 1) терміни, засвідчені в спеціальних словниках та загальнолітературній мові (*депутат, політичний бомонд, лобі, сірий кардинал*); 2) одиниці суспільно-політичної лексики: стилістично нейтральні (*народний обранець*) та з деякими прагматичними конотаціями (*нардеп, тушка*); 3) прагматично забарвлена лексика з додатковими характеристиками депутатів: а) за діяльністю (*кнопкодав, піаніст, нардеп-прогульник, нардеп-втікач, депутат-втікач*); б) поглядами (*політик-мастодонт, політичний мастодонт*); в) поведінкою (*політична горила, політичний хамелеон, політична шльондра*); г) за належністю до партії чи прихильністю до політика (*порохобот, опоблокер*).

До першої аналізованої групи увійшли терміни, засвідчені в спеціальних та нормативних словниках. Це, насамперед, термін *депутат*, зафіксований у політичній енциклопедії: «особа, обрана у законодавчий або інший представницький орган держави чи місцевого самоврядування і представляє у цьому органі певну частину населення – виборців свого округу або всю націю» (ПЕ, 2011: 191). У «Словнику української мови» в 11 томах *депутат* витлумачено

як «член органу державної влади, обраний виборцями» (СУМ I, 1971: 245). Термін функціонує у наукових та публіцистичних сучасних текстах, офіційних та законотворчих документах: «Конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних **депутатів** України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років» (Конституція України, Розділ IV, Стаття 76); *До повномасштабної війни ми виступали за те, щоб **депутати** місцевих рад отримували компенсацію за свою роботу, адже це зменшує корупційні ризики* (Українська правда, 01.08.2022).

Політологічний словник подає також термін *народний депутат*: «народний представник у парламенті – Верховній Раді України, який має мандат, депутатські повноваження та статус депутата» (ПС, 2005: 506). Загальноприйнятим і широкоживаним термін є в текстах ЗМІ: **Народний депутат** Андрій Холодов отримав офіційний дозвіл перетнути державний кордон України для виконання гуманітарної місії (УП, 3.04.2022).

Політичні терміни нерідко виникають унаслідок метонімічних та метафоричних перенесень значень загальноживаних слів, за якими стоїть цілий комплекс політичних уявлень, понять та асоціацій. Терміносполука на позначення представників політичної влади *політичний бомонд* подана в енциклопедичному словнику-довіднику Н.М. Хоми: **Бомонд політичний** (далі Б.п. – О.В.) (фр. *beau monde* – вищий світ, вишукане товариство) – причетність групи осіб до «вищих кіл» політикуму. *Поняття Б.п. є неологізмом у сучасній політичній мові. Слово «бомонд» використовувалося в спілкуванні, літературі починаючи з XIX ст. і позначало вишукане аристократичне товариство. Б.п. часто вживається у політичній публіцистиці разом зі словосполученнями «політична богема», «політична тусовка» та под. За своїм значенням Б.п. близький до поняття «політична еліта» та «політична аристократія». Сучасний Б.п. – це відомі політики, посадові особи, політичні та громадські діячі, успішні бізнесмени, медійники, які мають значний вплив на політичне життя суспільства. У вітчизняних ЗМІ термін Б.п. використовують як означення представників політичної еліти будь-якої країни* (Хома, 2015: 29). В українській мовній практиці ця терміносполука є неологічною, наприклад, нещодавно з такою назвою з'явився тематичний блок новин «Політичний бомонд» на ютуб-каналі Першого регіонального, який розповідає про життя українських політиків (Youtube, 10.12.2020). У публіцистичних текстах сполука вживається як стилістично нейтральна, однак уживання в лапках може свідчити про іронічність вислову, натяк на несправжність такої «політичної еліти»: *Політичний бомонд» провів першу сесію Херсонської обласної ради* (Перший регіональний, 6.12.2020).

На сторінках періодичних видань натрапляємо на актуалізовані суспільно-політичні терміни *лобі*, *лобіст* (від англ. *Lobby* – «кулуари»). Вони функціонують в українській мові давно, але якщо раніше їх використовували тільки в окремих наукових спеціальних текстах, то сьогодні термін *лобі* так само поширений, як і термін *парламент*. Дефініції словників іншомовних слів, укладені з різницею у понад півстоліття, виявляють динаміку політичного життя нашої країни через різницю в тлумаченнях терміна, порівняймо: *лобі «в США – високооплачувані закулісні ділки, агенти великих банків і монополій, що мають великий вплив у кулуарах конгресу (парламенту) на конгресменів (членів конгресу)*

і спрямовують їх дії за вказівками монополістів шляхом підкупу і хабарів при проведенні законів, розміщенні урядових замовлень, призначенні «своїх людей» на вигідні пости» (СІС, 1955: 428) та «безпосередньо депутати законодавчого органу влади, які таємно чи відкрито представляють інтереси тієї чи іншої фінансової, промислової чи національної групи» (НСІС, 2007: 427). У сучасних медіа лобі використовують на позначення певної владної групи людей, об'єднаних спільними поглядами: «ОПЗЖ та інші: чи буде проросійське лобі в українській політиці після війни?» (Радіо Свобода, 29.03.2022).

Ще одна розчленована номінація на позначення сучасного представника політичної влади – *сірий кардинал* – означає людину, що впливає на політичну ситуацію приховано, опосередковано. За політологічним словником, «*Сірий кардинал* (“grey cardinal”; power behind the throne) – впливова особа у державі, в партії, яка бажає, хоче керувати, залишаючись у тіні (за лаштунками), не привертаючи до себе особливої (помітної) уваги» (ПС, 2005: 670). Спостерігаємо її активізацію в сучасних медіа в такому ж значенні: «На прийняття рішень у Зеленського лише одна людина сьогодні впливає – це Андрій Єрмак. Це не зовсім “сірий кардинал”. Думаю, багато рішень – що показує абсолютну слабкість президента – за нього приймає Єрмак» (5 канал, 13.11.2021).

До другої аналізованої групи зараховуємо стилістично нейтральні одиниці суспільно-політичної лексики, такі як *народний обранець*, який активно функціонує в текстах ЗМІ: «*Народний обранець* привозить захисникам нову техніку та смаколики» (Голос України, 14.07.2022).

Суспільно-політична лексика містить також одиниці з різними прагматичними конотаціями. Термін *нарден* зафіксовано в словнику нових слів та значень Л.В. Туровської та Л.М. Василькової як скорочення від *народний депутат* зі значенням «член органу державної влади, обраний народом» (НСЗ, 2008: 160) та в Додатковому томі СУМ зі стилістичною ремаркою *розм.* та тлумаченням «Скорочення: *народний депутат* (перев. Щодо народних депутатів Верховної Ради України)» (СУМД II, 2017: 576). Якщо словники в тлумаченні не подають негативної конотації до складноскороченого іменника *нарден*, то в текстах ЗМІ цей негативний прагматичний ореол виразно відчутний, оскільки лексему використовують, коли йдеться про одіозних або проросійських політиків: *Нардена з «батальйону Монако» Столара не випустили з України* (Українська правда, 21.02.2023).

Назву *кнопкодав* у текстах ЗМІ використовують на позначення політиків, які під час засідання голосують за іншого представника політики та цим зреалізують факт «неособистого голосування», що є злочином та порушенням Конституції України: *У ВР встановили камери і ввімкнули сенсорну кнопку проти кнопкодавів* (Українська правда, 1.03.2021). Так само, як і *кнопкодав*, марковане семою політичної корупції слово *тушка*. Так позначають депутата, який переходить із однієї політичної сили в іншу, до якої його не обирали, з особистих, зазвичай корисливих, мотивів. Номінації *тушка*, *депутат-перебіжчик* містять негативну оцінку такого явища, що відтворено в тексті: «*Тушки* Ахметова: люті агітатори та *депутати-перебіжчики* (SaveDnipro, 20.07.2021). Поширену в мові політики номінацію *тушка* вважають претендентом на термін політичної сфери, який прийшов із біологічної галузі, але функціонує й у неспеціальних текстах зі значенням «тіло убитої тварини, дичини і т. ін. невеликого розміру» (СУМ X, 1979: 331). Юкстапозит *депутат-перебіжчик*, який є

синонімом до *тушка*, також містить додаткову негативну характеристику представника українського парламенту, який, з особистої матеріальної чи іншої зацікавленості, вийшов із фракції, від якої він балотувався до Верховної Ради України.

До третьої аналізованої групи відносимо прагматично забарвлену лексику. Такі лексеми не засвідчені в словниках чи офіційних документах, тому що вони подають додаткові емоційні характеристики народних обранців, зазвичай із їхньою негативною оцінкою. Це може бути журналістська характеристика недобросовісної депутатської діяльності (*нардеп-прогульник*, *нардеп-втікач*), застарілих поглядів (*мастодонт*) чи непрофесійної або ж непатріотичної поведінки депутатів (*політична горила*, *політичний хамелеон*, *політична шльондра*). Тут важливу роль відіграє мотиваційна ознака, що лягає в основу найменування: «концептуальна ознака, закріплена у слові» (Голянич, 2008: 175). Серед найменувань є різні за походженням та словотвірною будовою (прості похідні, композити та юкстапозити) слова та словосполуки. Наприклад, недобросовісне ставлення депутатів до своїх обов'язків засвідчують юкстапозити: *Нардепи-прогульники у Верховній раді – проблема ще довоєнного часу* (Слово і Діло, 3.11.2022); *Нардеп-втікач Львовочкін повернувся до Ради та голосував проти своїх колег* (Главком, 2.03.2023).

Демократичність, певна вседозволеність мови сучасної публіцистики стає джерелом надмірної експресивності в текстах про політику: «Тенденція до експресивності мовних форм у суспільно-політичній лексиці пов'язана із наявністю у значної кількості одиниць ідеологічного компонента» (Струганець, 2018: 212). Така лексика має оцінно-експресивне навантаження з метою привернення та утримання уваги читача або ж формування ставлення у суспільстві до тих чи інших суб'єктів політики: *Корисними для Росії були й такі відверті блазні, як Ілля Кива, і такі «мастодонти» української політики, як Андрій Портнов чи Віктор Медведчук* (УНІАН, 28.02.2023); *Політик-мастодонт Борис Колесніков програв Валерію Гнатенку* (Бабель, 24.07.2019). Термін *мастодонт* прийшов у суспільно-політичну лексику із біологічної сфери та зафіксований у СУМ як «величезний викопний ссавець третинного періоду, схожий на слона» (СУМ IV, 1973: 643). У текстах його вжито в переносному значенні для найменування і тривалого перебування в українській політиці, і певною мірою застарілих політичних поглядів того чи іншого політика.

Дослідники мови ЗМІ вказують на загальне стилістичне зниження її рівня, на використання розмовних та просторічних одиниць, що виправдовують певною стилістичною метою, з якою створюють текст: «Усе частіше в газетному узусі трапляється розмовна та просторічна лексика, жаргон (сленг, арг), «суржик», варваризми, вульгаризми, які вводяться в текст з певною стилістичною метою» (Коваленко, 2010: 81). На нашу думку, такий журналістський прийом посилює прагматичний вплив тексту на читача, що відзначають дослідники: «сильну експресію створює характерне для мови газети поєднання мовних засобів різного стилістичного забарвлення: нейтральних, офіційних, з одного боку, та знижених – з другого» (Там само). Використання експресивно забарвлених номінацій на позначення тих чи інших суб'єктів української політики формує суспільне ставлення до них та дає оцінку їхній діяльності: *Автори репресивних законопроектів Колесніченко і Олійник – це професійні політичні шльондри* (UA Info, 19.01.2014). Підкреслюючи нестабільність політичних

поглядів представника влади, журналісти використовують словосполучення *політичний хамелеон*: Ігор Панасюк. *Політичний хамелеон*. Змінити партію і друзів для цього кандидата не складно (Погляд, 15.10.2020). Складноскорочене слово *політхамелеон*, утворене від словосполучення *політичний хамелеон*, засвідчене у словнику А. Нелюби та Є. Редька «Лексико-словотвірні інновації» (2015–2016): *Так само безапеляційно спритний політхамелеон лає своїх колишніх соратників, називаючи їх діяльність – увагу – «фарсом хамелеонів»* (ukrinform.ua, 17.09.2016) (ЛСІ, 2015–2016: 139). Розчленовану номінацію *політична горила* подано в СМТО як авторський новотвір із тлумаченням «грубий, примітивний у словах і вчинках політичний діяч» та ілюстрацією з роману О. Забужко: «Сама невеличка на зріст, вона мала звичку підступатися до співрозмовця майже впритул, одним плавким балетним па, з вигнутим станом і задертою голівкою, мов підкрадалася знизу вгору, розкручуючись як ласо чи як кицька, що збирається заскочити на дерево, від чого першої миті задкували навіть найнезворушніші політичні горили» (СМТО, 2022: 145).

Серед суб'єктів політики за партійною належністю чи на позначення прихильників того чи іншого політика є назви з виразною експресивною оцінкою, такі як *опоблокер*, *порохобот*. Використання неофіційної лексики в політичному середовищі мовознавці засвідчували й раніше, зауважуючи динаміку від офіційних назв до розмовних: «у повідомленнях про діяльність парламенту на початкових засіданнях Верховної Ради домінували офіційні назви партій і фракцій; згодом, коли процес обрання його керівництва почав іменуватися спікеріадою, коли затягнувся процес формування коаліції, більшою мірою почала використовуватись і неофіційна лексика (розмовна, з яскраво вираженою конотацією» (Голянич, 2008: 17).

Такі оказіональні прагматично забарвлені назви засвідчують словники нової лексики: *Шокобот – шоко-ладний бот* (Нелюба & Редько, 2015–2016: 196); *порохобот – бот Порох(а)* (Там само: 140); *опоблокер (Опоблоківець, Опоблочник) – Опоблок* (Там само: 126). Ці номінації активно функціонують у статтях на політичну тематику: Бірюков: «*порохоботи*» нашкодили самому Порошенку своєю агресивною риторикою (LB.UA, 24.04.2019); *Сьогодні на нашій землі дві наддержави вирішують свої питання, а у нас скоро і землі не залишиться, тому що її продадуть, – наголосив під час пропагандистського ефіру «опоблоківець»* (Канал 24, 23.11.2019).

Отже, аналіз фрагменту українського політичного лексикону на позначення депутатів Верховної Ради, належних до тематичної групи «Безпосередні суб'єкти політики», засвідчив дифузність стилєвих меж мови політики та динаміку семантики й особливостей функціонування її одиниць у словниках і текстах. Досліджуваний матеріал показав, що серед номінацій суб'єктів політики функціонують терміни, засвідчені в політологічних словниках і політичній енциклопедії (*депутат*, *народний депутат*, *політичний бомонд*, *сірий кардинал*), слова, належні до суспільно-політичної лексики (*народний обранець*, *нарден*), серед них і ті, яким журналісти дають зазвичай негативно-оцінну характеристику (*кнопкодав*, *тушка*) та експресивно-оцінні, стилістично знижені назви (*блазень*, *політик-мастодонт*, *політичний хамелеон*, *політична горила*, *політична шльондра*). Назви суб'єктів політики за партійною належністю чи на позначення прихильників певного політика теж можуть мати виразне негативне прагматичне забарвлення (*порохобот*, *опоблокер*).

Джерелами поповнення складу суспільно-політичної термінології залишаються запозичення, актуалізація питомих та запозичених одиниць, що раніше були на периферії мовної системи (іноді з оновленням їхньої семантики), використання розмовних і просторічних одиниць, які вживаються в тексті з прагматичною метою.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЛСІ – Нелюба, А.М. & Редько, Є.О. (2017). *Лексико-словотвірні інновації. Словник* (2015–2016). Харків: Харківське історико-філологічне товариство.

НСЗ – Туровська, Л. В. & Василькова Л.М. (2008). *Нові слова та значення. Словник*. Київ: Довіра.

НСІС – Сліпушко, О.М. (Укл. і передмова) (2007). *Новий словник інішомовних слів. 20000 слів*. Київ: Аконті.

ПЕ – Шаповал, Ю.І. & Левенець, Ю.А. (2011). *Політична енциклопедія*. Київ: Парламентське видавництво.

ПС – Головатий, М.Ф. & Антонюк, О.В. (2005). *Політологічний словник*. Київ: МАУП.

СІС 1955 – Льохін, І.В. & Петров, Ф.М. (Ред.). (1955). *Словник інішомовних слів*. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР.

СМТО – Карпіловська, Є.А. & Козирева, З.Г. (Ред.) (2022). *Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХ століття*. Київ: Інститут української мови НАН України. URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-uf/view

СУМ-11 – Білодід, І.К. (Гол. ред.) (1970–1980). *Словник української мови* (Т. I–XI). Київ: Наукова думка.

СУМД II – *Словник української мови в 11 томах. Додатковий том* (2017). (Кн. 1–2) (Кн. 2. М – Я). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурячок, А.А. (1983). *Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов: назви відносин між державами, народами*. Київ: Наукова думка.
2. Гетьманчук, М.П., Гришук, В.К. & Турчин, Я.Б. (2010). *Політологія*. Київ: Знання.
3. Голянич, М.І. (2008). *Внутрішня форма слова і дискурс*. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
4. Голянич, М.І. (2008). Особливості розвитку лексики української мови на початку ХХІ століття. *Прикарпатський вісник наукового товариства ім. Шевченка*. Івано-Франківськ, 9–26.
5. Коваленко, Б.О. (2010). *Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики*. Кам'янець-Подільський.
6. Струганець, Л.В. (Ред.) (2018). *Лексика на перетині наукових парадигм*. Тернопіль: Осадца Ю.В.
7. Туровська, Л.В. (2017). Українська суспільно-політична терміносистема: витоки і проблеми становлення. *Термінологічний вісник*, 4, 173–184.
8. Туровська, Л.В. (2019). Термінографічні проблеми укладання словника суспільно-політичної термінології. *Термінологічний вісник*, 5, 341–351.
9. Хома, Н.М. (2015). *Сучасна політична лексика. Енциклопедичний словник-довідник*. Львів: Новий світ – 2000.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

- 5 канал: український інформаційно-просвітницький телеканал. URL: <https://www.5.ua/>
 LB.UA: українське інтернет-видання. URL: lb.ua.
 Youtube. Політичний бомонд. URL: <https://www.youtube.com/>
 Бабель: українське інтернет-ЗМІ. URL: babel.ua
 Главком: українське інформаційне агентство. URL: glavcom.ua.
 Голос України: українська газета. URL: golos.com.ua
 Канал 24: інформаційний портал. URL: 24tv.ua
 Київ.MEDIA: інтернет-портал міських новин. URL: kyiv.media.
 Конституція України. URL: president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini
 Погляд: інтернет-видання. URL: poglyad.tv
 Радіо Свобода: інтернет-видання та радіостанція. URL: <https://www.radiosvoboda.org/>
 Українська правда: українське суспільно-політичне інтернет-ЗМІ. URL: <https://www.pravda.com.ua/>
 Укрінформ: Українське національне інформаційне агентство. URL: ukrinform.ua
 УНІАН: інформаційна агенція. URL: <https://www.unian.ua/>

Oksana Vatamaniuk

COGNITIVE AND COMMUNICATIVE SPACE OF THE LANGUAGE OF MODERN
 UKRAINIAN POLITICS

The article models the stylistic content of a fragment of the Ukrainian political lexicon (social and political terms, social and political vocabulary and commonly used vocabulary (emotional and evaluative nominations, occasionalisms) from the actively updated thematic group “Direct Subjects of politics”. The semantics and functioning of the names of people’s deputies are analyzed as subjects of state politics, since the deputy is a subject of state policy and at the same time a public figure to whom criticism and evaluation of society is directed. The analysis was carried out on the material of lexicographic sources and modern mass media.

It was revealed that the sources of replenishment of socio-political terminology remain borrowings, actualization of specific and borrowed units that were previously on the periphery of the language system, use of colloquial and spatial units that are used in the text with a pragmatic purpose.

Keywords: social and political terminology, social and political vocabulary, direct subjects of politics.

LEGEND

ЛІСІ – Neliuba, A.M. & Redko, Ye.O. (2017). *Leksyko-slovotvirni innovatsii. Slovnyk (2015–2016)* [Lexical and word-forming innovations. Dictionary (2015–2016)]. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo (in Ukr.).

НСЗ – Turovska, L.V. & Vasytkova L.M. (2008). *Novi slova ta znachennia. Slovnyk [New words and meanings. Dictionary]*. Kyiv: Dovira (in Ukr.).

НСІС – Slipushko, O.M. (Compl.) (2007). *Novyi slovnyk inshomovnykh sliv. 20 000 sliv [New dictionary of foreign words. 20,000 words.]*. Kyiv: Akonit (in Ukr.).

ПЕ – Shapoval, Yu.I. & Levenets, Yu.A. (2011). *Politychna entsyklopediia [Political encyclopedia]*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo (in Ukr.).

ПС – Holovaty, M.F. & Antoniuk, O.V. (2005). *Politolohichniy slovnyk [Encyclopedia of Political Science]*. Kyiv: MAUP (in Ukr.).

CIC 1955 – Lokhin, I.V. & Petrov, F.M. (Ed.). (1955). *Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury URSR (in Ukr.).

CMTO – Karpilovska, Ye.A. & Kozyrieva, Z.H. (Ed.) (2022). *Slovnyk movy tvorchykh osobystostei Ukrainy druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia [Dictionary of the language of creative personalities of Ukraine of the second half of the 20th – early 20th century]*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY_uf/view (in Ukr.)

CYM-11 – Bilodid, I.K. (Ed.) (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy. (T. I–XI) [Dictionary of the Ukrainian language. (Vol. I–XI)]*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

СМД II – *Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh. Dodatkovyi tom (2017). (Kn. 1–2) (Kn. 2. M – Ya). [Dictionary of the Ukrainian language. Supplementary volume]*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

REFERENCES

1. Buriachok, A.A. (1983). *Formuvannya spilnogo fondu sotsialno-politychnoi leksyky shhidnoslovianskykh mov: nazvy vidnosyn mizh derzhavamy, narodamy [Formation of a common fund of the socio-political vocabulary of East Slavic languages: names of relations between states, peoples]*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
2. Hetmanchuk, M.P., Hryshchuk, V.K. & Turchyn, Ya.B. (2010). *Politolohiia [Politology]*. Kyiv: Znannia (in Ukr.).
3. Holianych, M.I. (2008). *Vnutrishnia forma slova i dyskurs [Internal word form and discourse]*. Ivano-Frankivsk: Vydavnycho-dyzainerskyi viddil TsIT Prykarpatskoho natsionalnogo universytetu imeni Vasylia Stefanyka (in Ukr.).
4. Holianych, M.I. (2008). *Osoblyvosti rozvytku leksyky ukrainskoi movy na pochatku XXI stolittia [Peculiarities of the development of the vocabulary of the Ukrainian language at the beginning of the XXI century]*. *Prykarpatskyi visnyk naukovohto tovarystva im. Shevchenka*. Ivano-Frankivsk, 9–26 (in Ukr.).
5. Kovalenko, B.O. (2010). *Stylistychno znyzhena leksyka v movi suchasnoi ukrainskoi publitsystyky [Stylistically substandard vocabulary in the language of modern Ukrainian journalism]*. Kamianets-Podilskyi (in Ukr.).
6. Struhanets, L.V. (Ed.) (2018). *Leksyka na peretyni naukovykh paradyhm [Vocabulary at the Crossroads of Scientific Paradigms]*. Ternopil: Osadtsa Yu.V (in Ukr.).
7. Turovska, L.V. (2017). *Ukrainska suspilno-politychna terminosystema: vytoky i problemy stanovlennia [The Ukrainian socio-political term system: origins and formation]*. *Terminolohichniy visnyk*, 4, 173–184 (in Ukr.).
8. Turovska, L.V. (2019). *Terminohrafichni problemy ukladannia slovnyka suspilno-politychnoi terminolohii [Terminographical problems of social and political dictionary compiling]*. *Terminolohichniy visnyk*, 5, 341–351 (in Ukr.).
9. Khoma, N.M. (2015). *Suchasna politychna leksyka. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk [Modern political lexicon. Encyclopedic dictionary]*. Lviv: «Novyi svit – 2000» (in Ukr.).

III. ТЕРМІНОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИКИ ТА ДИДАКТИКИ. ТЕОРІЯ ТЕРМІНОГРАФІЇ ТА ПРАКТИКА УКЛАДАННЯ ГАЛУЗЕВИХ СЛОВНИКІВ

УДК 811.161.2'38

<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

Т.А. КОЦЬ
м. Київ, Україна

ПОНЯТТЯ «МОВНА СВІДОМІСТЬ» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

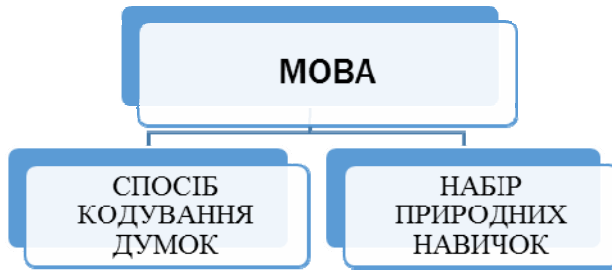
У статті здійснено аналіз історіографії та історіософії поняття «мовна свідомість» у проєкції на терміносистему сучасної лінгвістики. Запропоновано дефініцію терміна, з'ясовано його інтегративні зв'язки, родово-видові кореляції в синхронії і діахронії. В історичному аспекті встановлено формування народної і суспільної мовних свідомостей та їх текстової реалізації. Враховано лінгвокультурний, соціокультурний, когнітивний, комунікативний чинники для всебічного розкриття змісту поняття мовна свідомість та диференціації споріднених із ним мовознавчих понять.

К л ю ч о в і с л о в а: мовна свідомість, народна свідомість, суспільна мовна свідомість, мовна картина світу, текст.

Мовна свідомість – поняття для лінгвістики відносно нове і ще недостатньо вивчене, проте важливе для аналізу національно-когнітивних механізмів мови і в синхронії, і в діахронії. Українські мовознавці вводять його в науковий обіг лише на початку ХХІ ст. і не подають чіткої дефініції. Прозора семантика назви насамперед говорить про інтегративність терміна (зв'язок лінгвістики і психології) і його етнокультурний вимір. Така проблематика актуальна також з огляду на сучасний період функціонування мови, позначений надмірною експресивністю вербального сприйняття дійсності, що є наслідком психологічного спротиву війні й утвердження нової форми суспільного мислення. Мета дослідження – на основі джерельної бази західноєвропейської лінгвістики всебічно вивчити питання вживання поняття «мовна свідомість», запропонувати його визначення, дослідити текстову реалізацію і з'ясувати статус в лінгвістичній терміносистемі.

У західноєвропейському мовознавстві термін *мовна свідомість* функціонує з другої половини ХХ ст. Його тлумачать по-різному, виходячи з того, що 1) мова – це не лише засіб спілкування, а й спосіб кодування думок (Fodor, 1975: 2008), а свідомість – доступ до наших думок для дії та звіту, так звана «свідомість доступу» (Block, 1995). Це дає підстави розглядати мову як необхідну умову для свідомості; 2) мова – набір природних навичок, які є результатом взаємодії з навколишнім середовищем (Gibson, 1979).

© Т.А. КОЦЬ, 2023

Основна ідея такого підходу полягає в тому, що мовні навички можуть бути абстрактними та логічними внаслідок здатності людини всебічно контактувати з довкіллям.

Німецький учений Г. Ейгер диференціює такі основні функції мовної свідомості: відображувальну, яка створює *мовну картину світу* й реалізується в мовних значеннях, мовних формах і типах зв'язку між словами; оцінну (з урахуванням різних типів оцінності); орієнтувально-селективну, що забезпечує орієнтування в ситуації з метою вибору мовних засобів; інтерпретаційну, яка реалізується в двох аспектах: внутрішньомовному і міжмовному; регулятивну, що виступає у вигляді механізмів зворотного зв'язку (здійснює контроль за мовними операціями й забезпечує оцінку висловлення з погляду відповідності чинним нормам) (Ейгер, 1990: 38–45).

У слов'янському мовознавстві переважно розвивають теорію, що мовна свідомість – це насамперед мовний досвід, і вживають це поняття як синонімію термінів *мовне чуття*, *мовна компетентність*, *мовна обізнаність* (Суган 2002; Георгиева; Němcová). С. Гайда доповнює цей синонімічний ряд поняттями «уявна норма», «природна внутрішня мовна норма», зміст яких передає прозора семантика загальноживаного вислову *здоровий мовний глузд*, які реалізуються в мовній практиці (в українському мовознавстві усталився термін *дескриптивна норма*).

Вони корелюють із «зовнішнім мовним стандартом – узвичаєною нормою» (у нас – літературним стандартом) (Gajda 1987: 586). А. Марковський розвиває на основі цього теорію про соціальний вимір мовної свідомості – як «сукупності суджень про мову та погляди на мову, властиві певній людині, що переважають у певному середовищі чи соціальній групі» (Markowski, 1992). Вони переважно інтуїтивно зрозумілі, не утворюють цілісної системи, але можуть бути підкріплені знаннями мови (Markowski, 1998).

Українські лінгвісти пропонують широке розуміння мовної свідомості як механізму управління мовною діяльністю, який формує, зберігає та перетворює мовні знаки, правила їх поєднання і вживання, а також ставлення людини до мови та її елементів (Гнатюк, 2010). Це поняття увійшло в науковий обіг у зв'язку з поглибленням аналізу внутрішньої форми слова, вивченням мовної картини світу на матеріалі усної народної творчості (Єрмоленко 2016).

Вербальне вираження мовної свідомості реалізується в мовній поведінці, визначеній комунікативною ситуацією з її лінгвальним наповненням та репрезентативністю екстралінгвальних параметрів мовця і водночас відображає зв'язок з інтелектуалізованою (приспосованою до певного етапу функціонування мови, узагальненою, придатною до дидактичної мети) абстрактною моделлю структурування соціокультурних типів мови, представлених певним тезаурусом (Бибик, 2013).

Як і в польській науці, вітчизняні дослідники розрізняють індивідуальну мовну свідомість з чотирма основними блоками елементів – мовними знаннями, мовними чуттями, мовними оцінками й мовними настановами, основою якої є суспільна свідомість (Селігей, 2012).

За переважною більшістю теорій губиться один із визначальних складників поняття, а саме його етнокультурний вимір. Саме він дає змогу встановити родово-видовий зв'язок з етнокультурною свідомістю, яка є відображенням національного ціннісно-ментального сприйняття світу. Її основою є духовні цінності, традиції, звичаї, закодовані в усно-поетичних і писемних творах. Застосовуючи алгоритм інваріантно-прототипного аналізу терміна, можна встановити категоріальне значення поняття «мовна свідомість», диференціювати його варіанти й визначити ядерну й периферійну зони їх реалізації.

Усебічний аналіз поняття «мовна свідомість» обґрунтовує його *статус як психолінгвістичної категорії, яка охоплює вербалізовані засобами національної мови результати ментальної діяльності, сприйняття та засвоєння інформації*. Її одиницями є *концепти* (етноцентризми), які реалізуються в мові за допомогою асоціативно-вербального тезауруса: слів, словосполучень, висловлювань, граматичних та логічних категорій, граматичних та текстотвірних форм, функціонування інтенційно-мотивувального механізму. На синхронному зрізі в мові постійно взаємодіють два різновиди вербальних виявів мовної свідомості: 1) пов'язаний із формуванням сталого механізму функціональних структур асоціативно-вербальних тезаурусів, виробленого ядра мереж, слів, граматичних і логічних категорій, що є виявом тяглості національної пам'яті; 2) пов'язаний із динамічними, насамперед оцінними, процесами у вербальних мережах, словесних структурах, інтенційних виявах.

Становлення мовної свідомості в діяхронії відбувалося разом із розвитком суспільства. У доетнічний період – це було підсвідоме втілення світобачення певної групи людей у словесній формі. У часи народження етносу сформу-

валася *народна (національна) мовна свідомість* (лінгвокультурна свідомість) зі специфічним національним мовомисленням і світосприйняттям, ціннісними орієнтаціями культури, з відповідними мовними стереотипами, ідіомами, пареміями, метафорами та стійкими стилістичними фігурами [*золота діжа (сонце), діжа з хлібом (місяць); дівчина – червона калина; як мак розпускався; завертати літа на калиновім мості*] (Єрмоленко, 2007). Народна мовна свідомість культуророзумовлена, вона інтегрує знання про культурні предмети, правила й норми комунікативної поведінки, поєднує національно мотивовані когнітивно-емоційні й аксіологічні структури. Джерелом її вивчення є фольклорні тексти.

На основі національної свідомості в період державотворення формується *суспільна мовна свідомість*, виразниками якої є тексти української публіцистики, мемуарів, що відбивають динаміку цінностей суспільства, є синхронним виявом світоглядних засад певної людини, колективів, ідеологічних течій. Цей вияв мовної свідомості дуже динамічний, адже утримує зв'язок із лінгвокультурною свідомістю, але на ньому постійно позначаються мовна політика держави, політична ідеологія, ціннісні орієнтири позамовного світу.

У часи активізації національно-визвольних рухів в Україні (початок, кінець ХХ ст.) переважала етноцентрична суспільна мовна свідомість із усвідомленням рідної мови як символу національної ідентичності. Її виявом є оцінні структури з ядерним поняттям «рідна мова» як центрального об'єкта суспільної думки відповідних історичних періодів (Коць, 2018: 67).

Преса початку ХХ ст. наголошувала на необхідності навчання в школі рідною мовою: *... спершу дитину треба просвітити її рідною мовою, а там далі, як школяр по своєму привчиться, то він усяку мову і всякі науки пройде і спроможеться тую науку в житті використати* (Маяк, 02.01.1912). Звичними були заклики до молоді вступати до шкіл, подавалася статистична інформація, звіти про збільшення кількості українських шкіл та численні пожертви на їх розвиток. Саме поняття «школа» у свідомості не лише інтелігенції, а й звичайного українця мало позитивну оцінку, напр.: *Неосвіченість – це національне лихо; Школа, як і мова, – душа народу; Школа – це майбутнє української мови* (Маяк, 12.07.1915); *Школа – порятунок народу* (Селянське слово, № 14, 1918). Такі гасла були на перших сторінках усіх українськомовних видань. Негативно оцінювалося зросійщення і сполячування шкіл. Викладання російською мовою, на думку М. Грушевського, призвело до неосвіченості українців. Діти після закінчення школи не вміли ні читати, ні писати (Грушевський, 1913: 34). Суспільна мовна свідомість формувалася через заперечення всього, що було пов'язане зі зросійщенням. На перших сторінках подавали статті про жахливе становище дітей в російських школах: *Учні нічого не знають, адже вони нічого не розуміють, тікають зі шкіл* (Наше село, 04.01.1918); *За умови українізації наука б краще вдавалася, селянські діти не дичавили б і не нівечили б їхні молоді душі теперішня «обрусительна» школа – оте «старанное мѣсто» в нашому краєвому, українському житті* (Наше село, 02.01.1914).

У ЗМК кінця ХХ – початку ХХІ ст. в умовах державності знову відроджується етноцентрична мовна свідомість. Усталене в інформаційному просторі й у суспільній свідомості словосполучення і ядерне поняття «державна мова» асоціюється з її правовим та офіційним статусом: *Державна українська мова має бути одна, але на рівні культури ми повинні шанувати всі національ-*

ності, які живуть в Україні (Київ, 13–19.02.2010). Усталені в публіцистичних текстах словосполучення *державна мова* і *українська мова*, як правило, ідентичні за змістом і функціонують як синонімічні, напр.: *І передусім ідеться про те, в який спосіб державна мова заходить у життя кожного конкретного українця починаючи зі школи, причому байдуже, якого саме українця – україно-, російсько-, угорсько- чи якогось іще іншомовного* (Український тиждень, № 34, 2020); *23% підтримали чинну законодавчу ситуацію «українська мова – державна, російська мова має такі самі права, як мови інших національних меншин», і ще 14% вибрали варіант, що приблизно відповідає реальній мовній ситуації в нинішній Україні: «українська мова – державна, російська вживається лише як розмовна»* (Дзеркало тижня, № 46, 2020).

Показово, що слово *мова* на початку ХХІ ст. набуває семантики «ознака національної ідентичності», напр.: *Юлія Володимирівна збирається виховувати у зростаючого покоління «тверду віру в Бога», запроваджувати духовну освіту дітей та молоді, надати рівного статусу духовній та світській освіті, відроджувати українську мову, розвивати культуру, відновлювати національні світоглядні традиції та правдиву національну історію* (Львів, 8.12.2009); *Людина без самоідентифікації з конкретною територією, мовою, культурою і традицією втрачає себе, або просто не знаходить* (Київ, 22.12.2009). Виразно позитивної контекстуальної оцінності *мовна ідентичність* набуває у зв'язку з російсько-українською війною, пор.: *Прочитала допис редакторки з Маріуполя: «Перше, що зроблю після перемоги, напишу в школі сина заяву про відмову від російської мови»... – Це написала моя редакторка, Ганна Мурликіна. Це її протест проти того, що вчинили з нашим містом рашисти. Вона розуміє, що мова має значення. Мова – ідентифікація людини. Маємо розірвати будь-які стосунки з росією. І стати для них чужою країною! Наш сайт на п'ятий день повномасштабної війни повністю перейшов на українську мову* (Високий замок, 4.09.2022).

Упродовж історії літературної мови на формування суспільної свідомості більшою або меншою мірою впливали мовні особистості: письменники, культурні, громадські діячі, учені, які, репрезентуючи національну, суспільну свідомості відповідної історичної доби в епістолярії, мемуарній прозі, публіцистичних текстах, пропонували власну вербальну рефлексію оцінності. Особливості мовної свідомості суспільства, певного колективу, окремої особистості на певному часовому проміжку зумовлюють різні чинники – і власне мовні, й позамовні (політичні, соціальні, культурні тощо)» (Гнатюк, 2010: 156). Мовна свідомість і її етнокультурна специфіка визначається потенційною можливістю різних позицій мовної особистості (суб'єкта), яка обробляє сприйняту інформацію і висловлює знання засобами національної мови.

У цьому випадку виявами мовної свідомості є семантикон видатних письменників, культурних діячів, що активується одиницями лексики національної мови, зумовленого особистим когнітивним і комунікативним досвідом. Квінтесенція мовної свідомості знакової для української культури особистості – крилаті вислови (*Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя* (Т. Шевченко); *Ліпше вмерти біжучи, ніж жити гниючи* (І. Багрянний); *Віддай людині крихітку себе. За це життя наповнюється світлом* (Л. Костенко).

Збіги в когнітивному та комунікативному досвіді членів мовного колективу, що визначають схожість семантикону, зумовлюють можливість реконструкції

мовної свідомості етносу, який використовує національну мову. Ї у виборі мовних засобів, і в процесах розуміння тексту беруть участь як несвідомі механізми, так і усвідомлені дії. Межа між усвідомленим і неусвідомленим індивідуальна й ситуативно зумовлена.

Мовна свідомість формується в процесі засвоєння мови й удосконалюється впродовж усього життя, зокрема розширюються і поглиблюються знання індивіда про правила й норми мови, про функціонування нових слів і значень, розвиваються навички комунікації в різних сферах, засвоюються інші мови. Освіченому суспільству притаманна *комунікативна мовна свідомість* – сукупність комунікативних знань і комунікативних механізмів, норм і правил, які забезпечують спілкування людини в суспільстві. Досвід комунікації в різних ситуаціях спонукає до усвідомлення структури мови, норм і правил уживання, уможливорює здатність свідомості розділяти літературну норму й відхилення від неї, розрізняти мовні стилі (Єрмоленко, 2016). Мову в такому випадку можна розглядати як закріплену в мовній свідомості потенційну систему знань мовних засобів і способів їх реалізації в умовах процесу мовомисленнєвої діяльності, а норму – як зразкову модель уживання одиниць мови в конкретній ситуації спілкування. Мова забезпечує матеріальне втілення всіх можливостей мовної системи в процесі комунікації, зокрема й сферу узусного вживання, а мовна свідомість утримує ще й узагальнені, але неусвідомлені правила застосування мовного матеріалу.

Необхідною умовою становлення мовної свідомості є *мислення* – одна з найвищих психічних функцій, що забезпечує здатність переробляти інформацію з метою вирішення різноманітних суспільних завдань.

Поняття мовної свідомості ширше в кореляції з *мовною картиною світу*. Картина світу, як один з компонентів мовної свідомості, є, з одного боку, результатом її функціонування, закріпленим в лексиконі і граматиці національної мови, а з іншого, – основою для орієнтування в комунікативній ситуації.

Ключовим поняттям у різних дефініціях мовної свідомості є рефлексія (ставлення суб'єкта до об'єкта: суб'єкт входить у картину світу як спостерігач, який фіксує просторові, тимчасові та інші характеристики об'єкта і дає їм суб'єктивну оцінку).

У творчому моделюванні засобів вербального вираження будь-якої сутності на мовну свідомість носіїв впливають і об'єктивна реальність (напр., використовуючи нові словотворчі моделі), й індивідуальне мовне чуття. Крім того, на певному етапі мовного розвитку до цього процесу можуть додаватися і віяння швидкоплинної стилістичної моди, що детермінують вибір тієї чи тієї форми, що свідчить про високий ступінь розвиненості мови, уже здатної надати своїм носіям свободу вибору.

Мовна свідомість – це лінгвістична категорія, яка не лише поглиблює знання про когнітивні механізми мови, а й утримує зв'язок із національною ідентичністю. Усі її різновиди (народна, суспільна й етноцентрична, комунікативна) – це динамічний, культурно та соціально зумовлений і невід'ємний елемент історії літературної мови. Вони змінюються разом із розвитком нації, набувають нових форм і виявів, удосконалюються синхронно з формуванням свідомого, інтелектуального суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик, С.П. (2013). *Усна літературна мова в українській культурі повсякдення*. Ніжин: Аспект-поліграф.
2. Георгиева, М. Езикът на медиите: езиково съзнание, норма и грешка. *Orbis linguarum*. Volume 20. Issue 1. URL: <https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v20i1.7>
3. Гнатюк, Л.П. (2010). *Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції*. Київ: ВПЦ «Київський університет».
4. Грушевський, М. (1913). *Про українську мову і українську школу*. Київ.
5. Ейгер, Г.В. (1990). *Механізми контролю мовної правильності висловлювання*. Харків.
6. Єрмоленко, С. (2007). *Мова і українознавчий світогляд*. Київ.
7. Єрмоленко, С.Я., Вокальчук, Г.М., Ганжа, А. Ю. & та ін. (2016). *Територія мови Тараса Шевченка*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого.
8. Коць, Т.А. (2018). *Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого.
9. Селігей, П. (2012). *Мовна свідомість: структура, типологія, виховання*. Київ: Києво-Могилянська академія.
10. Berwick, R.C. & Chomsky, N. (2016). *Why Only Us: Language and Evolution*. Cambridge, MA: The MIT Press.
11. Block, N. (1995). On a confusion about a function of consciousness. *Behavioral and Brain Sciences*, 18 (2), 227–247.
12. Cygan, S. (2002). Zagadnienie świadomości językowej w Literaturze językoznawczej. *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 6. Studia Linguistica I*, 47–54.
13. Fodor, J.A. (1975). *The Language of Thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
14. Fodor, J.A. (2008). *LOT 2: The Language of Thought Revisited*. New York: Oxford University Press.
15. Gajda, S. (1987). Nauka o kulturze języka. *Polonistyka*, 8, 581–592.
16. Gibson, J.J. (1979). *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.
17. Markowski, A. (1992). *Polszczy znakońca XX wieku*. Warszawa.
18. Markowski, A. (1998). *Postawy użytkowników wobec języka*. Warszawa.
19. Montemayor, C. & Haladjian, H.H. (2015). *Consciousness, Attention, and Conscious Attention*. Cambridge, MA: MIT Press.
20. Němcová, E. *Jazykové postoje ako indikátor jazykového vedomia*. Retrieved from https://digilib.phil.muni.cz/_flysystem/fedora/pdf/133372.pdf

Tetiana Kots

THE CONCEPT OF «LANGUAGE AWARENESS» IN THE MODERN LINGUISTIC TERMINOLOGY

The article analyzes the historiography and historiosophy of the concept of linguistic consciousness in the projection onto the term system of modern linguistics. The definition of the term is proposed, its integrative connections, generic-species correlations in synchrony and diachrony are clarified. In the historical aspect, the formation of national and social linguistic consciousness and their textual implementation is established. Linguistic, sociocultural, cognitive, communicative factors are taken into account for the comprehensive disclosure of the content of the concept of linguistic consciousness and the differentiation of linguistic concepts related to it.

A comprehensive analysis of the concept of language consciousness justifies its status as a psycholinguistic category that covers the results of mental activity, perception and assimilation of information verbalized by means of the national language. Its units are concepts (ethnocentrism), which are realized in language with the help of an associative-verbal thesaurus: words, phrases, expressions, grammatical and logical categories, grammatical and textual forms, functioning of the intentional-motivational mechanism. In the language, two types of verbal manifestations of linguistic consciousness constantly interact: 1) associated with the formation of a stable mechanism of functional structures of associative-verbal thesauri, the developed core of networks, words, grammatical and logical categories, which is a manifestation of the durability of national memory; 2) connected with dynamic, primarily evaluative, processes in verbal networks, verbal structures, intentional images.

Linguistic consciousness in all its varieties (folk, social and ethnocentric, communicative) is a dynamic, culturally and socially conditioned and integral element of the history of the literary language. It changes along with the development of the nation, acquires new forms and manifestations, improves synchronously with the formation of a conscious, intellectual society.

Keywords: linguistic consciousness, national consciousness, social linguistic consciousness, linguistic picture of the world, text.

REFERENCES

1. Bybyk, S.P. (2013). *Usna literaturna mova v ukrainskii kulturi povsiakdennia* [Oral literary language is everyday in Ukrainian culture]. Nizhyn: Aspekt-polihraf (in Ukr.).
2. Georgyeva M. *Yezыkt na mediite: yezыkovo soznanie, norma, i greshka. Orbis linguarum*. Volume 20. Issue 1. Retrieved from <https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v20i1.7> 57 (in Bulg.).
3. Hnatiuk, L.P. (2010). *Movnyi fenomen Hryhoriia Skovorody v konteksti staroukrainskoi knyzhnoi tradytsii: monohrafiia* [The linguistic phenomenon of Hryhoriy Skovoroda in the context of the old Ukrainian book tradition]. Kyiv: VPTs «Kyivskyy universytet» (in Ukr.).
4. Hrushevskyy, M. (1913). *Pro ukrainsku movu i ukrainsku shkolu* [About the Ukrainian language and the Ukrainian school]. Kyiv (in Ukr.).
5. Eifer, H.V. (1990). *Mekhanizmy kontrolya yazykovoї pravyl'nosti vyskazyvaniya* [Mechanisms for controlling the linguistic correctness of an utterance]. Kharkiv (in Ukr.).
6. Yermolenko, S. (2007). *Mova i ukraїnoznavchyi svitohliad* [Language and the world-view of Ukrainian studies]. Kyiv (in Ukr.).
7. Yermolenko, S.Ya., Vokalchuk, H.M., Ganzha, A.Yu. [et al]. (2016). *Terytoriia movy Tarasa Shevchenka* [Taras Shevchenko's language territory]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

8. Kots, T.A. (2018). *Ukrainske slovo v presi kintsia XX – pochatku XXI st.: dynamika literaturnoi normy* [The Ukrainian word in the press of the late 19th and early 21st centuries: the dynamics of the literary norm]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
9. Selihei, P. (2012). *Movna svidomist: struktura, typolohiia, vykhovannia* [Language consciousness: structure, typology, education]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia (in Ukr.).
10. Berwick, R.C. & Chomsky, N. (2016). *Why Only Us: Language and Evolution*. Cambridge, MA: The MIT Press (in Eng.).
11. Block, N. (1995). On a confusion about a function of consciousness. *Behavioral and Brain Sciences* 18 (2), 227–247 (in Eng.).
12. Cygan, S. (2002). Zagadnienie świadomości językowej w Literaturze językoznawczej. *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 6. Studia Linguistica I*. S. 47 – 54 (in Pol.).
13. Fodor, J.A. (1975). *The Language of Thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press (in Eng.).
14. Fodor, J.A. (2008). *LOT 2: The Language of Thought Revisited*. New York: Oxford University Press (in USA).
15. Gajda, S. (1987). Nauka o kulturze języka. *Polonistyka*, 8, 581–592 (in Pol.).
16. Gibson, J.J. (1979). *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin (in Eng.).
17. Markowski, A. (1992). *Polszczy znakońca XX wieku*, Warszawa (in Pol.).
18. Markowski, A. (1998). *Postawy użytkowników wobec języka*. Warszawa (in Pol.).
19. Montemayor, C. & Haladjian, H.H. (2015). *Consciousness, Attention, and Conscious Attention*. Cambridge, MA: MIT Press (in Eng.).
20. Němcová, E. *Jazykové postoje ako indikátor jazykového vedomia*. Retrieved from https://digilib.phil.muni.cz/_flysystem/fedora/pdf/133372.pdf (in Pol.).

УДК 811.161.2'373.46'374

<https://orcid.org/0000-0002-8605-0388>

<https://orcid.org/0000-0001-6309-0363>

<https://orcid.org/0000-0003-3950-8541>

<https://orcid.org/0000-0001-8393-4615>

О.І. ВАСЕЦЬКА, І.А. КАЗИМИРОВА, Ю.А. ЧЕРНОБРОВ, Н.О. ЯЦЕНКО
м. Київ, Україна

ІСТОРІЯ ТЕРМІНА В СЛОВНИКУ

У статті описано алгоритм укладання «Історичного словника лінгвістичних термінів» – праці, у якій буде представлено формальну й семантичну еволюцію термінів українського мовознавства від найдавніших часів до середини XX ст. Схарактеризовано всі етапи роботи над таким словником – від добирання джерел фактичного матеріалу до формування словникової статті. Подано фрагменти реєстру, зразки лінгвістичних профілів окремих джерел, діахронійних когнітивних карт лінгвістичних термінів, а також окремі словникові статті.

© О.І. ВАСЕЦЬКА, І.А. КАЗИМИРОВА, Ю.А. ЧЕРНОБРОВ, Н.О. ЯЦЕНКО, 2023

Ключові слова: лінгвістичний термін, реєстр словника, лінгвістичний профіль джерела, діахронійна когнітивна карта лінгвістичного терміна, словникова стаття.

«Історичний словник лінгвістичних термінів» – праця, у якій плануємо зреалізувати ідею сучасної лексикографії про створення словників активного типу, орієнтованих не лише на фіксування семантики, а й на відображення динаміки слова в процесі його функціонування. Словник повною мірою втілюватиме завдання інтегрального опису мови, коли слово постає не лише як лексична одиниця, а також як елемент, пов'язаний із духовною та матеріальною культурою етносу.

I етап роботи – добирання джерел фактичного матеріалу. До джерельної бази вивчення еволюції лінгвістичної термінології української мови вводимо т. зв. вторинні джерела, розподілені за такими групами: 1) граматики й підручники; 2) словники й енциклопедії; 3) монографії та наукові статті з лінгвістичної проблематики (докладніше: Казимилова, 2021).

II етап роботи над словником – створення діахронійного корпусу лінгвістичних текстів ISTLING. Призначення корпусу – слугувати джерелом відомостей про історію лінгвістичних термінів української мови, проте до нього входять джерела не лише українською, а й польською, німецькою, російською та ін. мовами з огляду на їхню роль у формуванні й становленні лінгвістичної термінології української мови.

На першому етапі роботи над корпусом створено електронний архів лінгвістичних текстів (масив електронних, сканованих та набраних видань), що згодом буде трансформовано в електронну бібліотеку лінгвістичних текстів. Наступний етап – розмічування текстів за типами вміщеної в них інформації, важливої для користувачів, що дасть змогу використовувати корпус як інформаційно-довідкову та дослідницьку систему.

Сучасний корпус текстів має низку ознак, що вирізняють його з-поміж звичайних колекцій текстів в електронній формі (електронних бібліотек, архівів): репрезентативність, автентичність, відібраність, збалансованість, машиночитаність. Репрезентативність створюваного корпусу ISTLING полягає в максимальній представленості в ньому текстів, що містять лінгвістичні терміни окресленого періоду. Автентичність передбачає добирання реально створених носієм(-ями) мови писемних текстів, зі збереженням авторського написання формальних варіантів лінгвістичного терміна. Добірність забезпечено застосуванням чітких правил екстрагування даних, що відповідають обраній стратегії побудови корпусу, мотивовані типом корпусу та метою його створення. Принцип збалансованості зреалізовано за допомогою добирання до корпусу текстів пропорційно до їхньої кількості в тому чи тому періоді: якщо давня історія терміна відображена в поодиноких зразках текстів («Буквар» Івана Федорова, граматики Мелетія Смотрицького та Лаврентія Зизанія тощо), то, відповідно, і їхня репрезентація в корпусі нечисленна; пізніші періоди становлення та розвитку лінгвістичної терміносистеми представлено значною кількістю праць. Ураховано також територіальний принцип: корпус міститиме граматики, створені й у Галичині, і в Наддніпрянській Україні тощо.

III етап – укладання лінгвістичних профілів джерел – попередніх узагальнювальних відомостей про особливості використання в цих джерелах мовознавчих термінів (докладніше: Казимилова, 2020).

Зразок лінгвістичного профілю джерела

Лінгвістичний профіль «Граматики...» Я. Неврлі

Неврлі, 1937 – Неврлі Я. Граматика й правопис української мови (Фонетика й морфологія): підручник для середніх шкіл і самонавчання). Ч. I. Ужгород: Накладом Івана Романа, Друкарня «Викторія» 1937. 76 с.

Неврлі, 1938 – Неврлі, Я. Граматика української мови. Частина друга. Складня (Синтакса). Ужгород, 1938. 53 с.

Синтаксичні терміни подано за матеріалами статті (Симкович, 2005: 120–134).

1. *«Зовнішня» критика джерела.* 1. *Час створення джерела.* 1937 рік. 2. *Місце створення джерела.* м. Ужгород. 3. *Історико-культурна та мовна ситуація в регіоні створення джерела.* У період між двома світовими війнами Підкарпатська Русь, опинившись у складі Чехословаччини, потребувала розв'язання питання практичного вжитку української мови на офіційному рівні й у шкільництві. Кожний із державно-політичних режимів у Закарпатті на свій лад проводив мовно-освітню політику через школи. Виникали дискусії щодо збереження української мови на територіях, що входили до складу інших держав. Більшість населення Закарпаття, що входило до складу Чехословацької Республіки (ЧСР), становили українці, які прагнули спілкуватися та навчатися рідною мовою й також користуватися нею на офіційному рівні (Купрій & Тиміш, 2022).

4. *Автор джерела, його вік, освіта, світоглядні позиції тощо.* Неврлий Ярослав Фердинандович (17 червня 1886, с. Кабарівці, нині Тернопільського р-ну Тернопільської обл. – 20 лютого 1958, Братислава) – педагог та мовознавець чесько-українського походження. У Чернівцях закінчив німецьку класичну гімназію (1908) і вступив на філософський факультет університету, де 1914 склав державний іспит для викладання німецької та латинської мови. Після Першої світової війни працював викладачем німецької та латинської мов у середніх школах і лектором у вищих та фахових закладах освіти (серед учнів – О. Довженко, Г. Майфет, Г. Еп'к). На початку 20-х рр. – перекладач у наркома освіти України М. Скрипника, водночас викладав німецьку мову на Всеукраїнських курсах для українських дипломатів у Харкові. 1931 р. заочно закінчив педагогічний факультет Харківського Інституту народної освіти (спеціальність «українська мова й література»). 1933 р. виїхав до Чехословаччини, де одержав посаду професора української мови й педагогіки Ужгородської дівочої учительської семінарії. Автор першого підручника української мови з фонетичним правописом «Граматика української мови» (ч. 1–2, Ужгород, 1937–38 р.; Подебради, 1941 р.). Після угорської окупації Закарпаття 1939 р. виїхав до Чехії, де спочатку був професором німецької та латинської мов німецької гімназії в Оставі, а потім працював в українській гімназії в Дрогобичі. Після Другої світової війни працював на Пряшівщині: став першим учителем української мови в Російській гімназії в Меджилабірцях, а від 1956 р. вів курси української мови в Пряшеві (Данеш & Мушинка, 2021).

5. *Мотиви та обставини створення джерела.* Складність засвоєння учнями історико-етимологічного правопису української мови посприяла створенню підручника української мови фонетичним правописом. «... В ньому переважає принцип живої мови (її звуків) над відмерлими нормами старослов'янщини. <...> Сьогодні всюди, де тільки живе український нарід, пишуть фонетичним правописом (Неврлі,

1937: 5). 6. *Оцінка джерела в мовознавчих працях* (не знайдено). 7. *Праці, які лягли в основу аналізованого джерела*. «Цей підручник було побудовано на підставі останніх граматики української мови, які вживались у Радянській Україні. Ця граMATика давала можливість ознайомлення з нормами української літературної мови не лише шкільній молоді, а й широким колом української інтелігенції, що вже з початку 30-х років вживала фонетичний правопис» (Штець, 1969). Обидві частини граматики укладені «...за учбовими основами, що приписані для наших (тобто закарпатських) шкіл середнього типу» (Неврлі, 1938: 3). «У передмові до другої частини граматики автор окреслює її джерельну базу, тобто зазначає літературу, яка під час написання граматики слугувала для нього кодифікаційним джерелом лексики, фразеології, фонетики, граматики, правопису, термінології. За основу взято: “Російсько-український словник” – словник Української Академії наук, що виходив у 1924–1933 рр. за ред. акад. А. Кримського; “Український правопис із словником” М. Возняка (Львів, 1929 р.); “Норми української літературної мови” Олекси Синявського (1937 р.), “ГраMATика української мови” Василя Сімовича, відомого вченого з Галичини. ... Граматику В. Сімовича Я. Неврлі назвав фундаментальною. За джерело літературної норми Я. Неврлі послужили й праці визначного мовознавця І. Огієнка, зокрема його підручники з української мови та періодичні видання» (Симкович, 2005: 126).

У передмові «автор підкреслює, що його підручник спирається на всеукраїнський правопис, тобто на український правопис, затверджений Всеукраїнською Академією наук у 1927 році: «Обидві граматики складено за тим правописом, що його ухвалила Всеукр. Академія Наук (Україна) 1927 р. Цей правопис прийняло також Наукове Т-во ім. Шевченка (Галичина)» (Симкович, 2005: 126–127).

II. «Внутрішня» критика джерела. 1. *Повнота охоплення мовних ярусів*. Представлено всі мовні яруси. 2. *Терміни на позначення мовознавчих понять, їхня ієрархічна організація: «язичіє»* (літературний жаргон) (4)¹¹, 1. *відмінок* (25), 2. *відм. множини* (14), 2. *відмінок однини* (26), 2. *відм. однини* (26), 3. *відм. однини* (27), 3. *відм. одн.* (27), 4. *відм. однини й множини* (27), 4. *відм. множ.* (30), *п'ятий відмінок* (27), 5. *відм.* (27), 6. *відм. множини* (29), *шостий відмінок* (31), 7. *відмінок однини* (34), 1. *особа* (37), 2. *особа* (37), 3. *особа* (37), 2. *особа* (46), 3. *особа* (46), 32 *великі й 33 малі букви* (9), *авторові слова* (Н.–С.: 131)¹², *апозиція* (Н.–С.: 130), *архаїчні букви ь, ъ, ы* (9), *атрибути* (Н.–С.: 130), *буква (літера)* (6), *буква і (йі)* (9), *вигуки* (22), *вимова* (15), *випад співзвуків д, т* (18), *вираз* (6), *висказовий: що* (61) (сполучник – авт.), *висновні сполучники* (61), *вищий або другий ступінь* (36) (якості або порівняння – авт.), *віддієслівний іменник* (14), *іменник віддієслівний* (33), *віддієслівні йменники* (33), *віддієслівний прикметник* (Неврлі 1937: 37), *відкритий склад* (15), *відміна (деклінація)* (25), *відміна слова* (15), *відмінки* (25), *відмінні частини мови* (22), *відносні займенники* (38), *вказівні* (37) (займенники – авт.), *вказівні частки* (62), *вставне о* (28), *вставні речення* (Н.–С.: 130), *вставні слова* (Н.–С.: 130), *головне бажальне речення* (Н.–С.: 130), *головне викликове речення* (Н.–С.: 130), *головне заперечне речення* (Н.–С.: 130), *головне наказове речення* (Н.–С.: 130), *головне оповідне речення* (Н.–С.: 130), *головне питальне речення* (Н.–С.: 130), *головне пряме речення питання* (Н.–С.: 130), *головне речення* (Н.–С.: 130), *головні частини речення* (6), *голосна (самозвук)* (10), *голосний звук* (53), *гортанний приголосний: г* (11), *граMATика* (4), *граMATичний підмет* (Н.–С.: 130), *групи або частини мови* (21), *губні приголосні: п, б, в, ф, м* (11), *давальний відмінок* (26), *давнє о-е* (15),

¹¹ Тут і далі наводимо лише сторінку в джерелі.

¹² Тут і далі терміни, взяті зі статті М. Симкович, подаємо в скороченні: Н.–С.: із зазначенням сторінки в статті.

дальші відмінки (31), двійне число або двоїна (дуаліс) (27), двозвук (15), двокрапка (:)
 (72), двокрапки з лапками (71), двоскладові слова (63), дзвінки приголосні (12), дієзміна
 (52), дієйменник (47) (сучасн. інфінітив, неозначена форма дієслова), дієйменниковий
 пень (53), дієйменникові наростки (47), дієприкметник (22, 48), дієприкметниками
 страждального стану (49), дієприкметник стражд. стану (55), дієприкметникові
 форми (37), дієприсл. часу минулого (56), дієприслівник (49), дієприслівник часу тепе-
 рішнього (49), дієприслівник часу тепер. (55), дієслівні наростки (23), дієслівні пні (23),
 дієслово (45), дієслово I. відміни (50), дієслово II. відміни (50), дійсний або прямиий спо-
 сіб (46), діялект чи народній говір (5), діяльний стан дієслова (47), доброзвучність.
 у-в; і-й (17), додаток прикметниковий (39), доконані дієслова (45), допоміжні дієсло-
 ва (46, 52), допустова сполука рівнорядно-зложених речень (Н.-С.: 130), допустові
 сполучники (61), дужки () (72), еліптичне речення (Н.-С.: 130), еднальна сполука рівно-
 рядно-зложених речень (Н.-С.: 130), еднальні (або сполучні) (60) (сполучник – авт.),
 живі іменники (24), іменник живий (24), жіноча відміна (25), жін. відміна (31), жіно-
 чий рід (25), задньопіднебінні приголосні: к, г, х, й (11), займенники (21), займенникові
 наростки (23), закінчення (19), закритий склад (15), заперечні прислівники (59), захід-
 ньо-словянські мови (3), збірні (42) (числівники – авт.), збірні іменники (24), збірні
 (гуртові) іменники (26), звичайний або перший ступінь (36) (якості або порівн. – авт.),
 зворотні (38) (займенники – авт.), зворотні дієслова (45), звуки (6), звукосполучення
 здн, ждн, стн (18), звучня або фонетика (6), звязковий звук (50), злиті двозвуки або
 аффрикати ч, ж, дж, ц, дз, а саме: ч=t+ш, дж=d+ж, ц=t+c, дз=d+z (11), зложене
 речення (Н.-С.: 130), зменшені наростки (20), змислові (конкретні) іменники (24), змі-
 на к, г, х переходять перед і в ц, з, с (21), змякшуючі голосні звуки: я, є, і, ї, ю (11), знак
 оклику або окличник (!) (72), знак питання або питальник (?) (72), знахідний відмінок
 (26), зниження (арза) (Н.-С.: 131), зубні приголосні: т, д, с, з, ц, дз, дж, (р, л) (11), іме-
 на (22), імена власні (14), іменник (6), йменник (6), ім. (28), іменник збірний (33), імен-
 ники множинні жіночого роду (34), множинні жін. р. (34), множинні (35), іменники
 множинні чоловічого роду (34), іменникове пояснення (предмет), йменникове пояснен-
 ня (предмет) (7), іменникове пояснення (Н.-С.: 130), іменниковий додаток (Н.-С.: 130),
 іменникові наростки (23), індо-європейська сім'я мов (3), історично-етимологічний
 правопис, етимологічний правопис, старо-український правопис, максимовичівка, фо-
 нетичний правопис, науковий правопис (5), йотовані голосні я, є, і, ї, ю (11), кількісні або
 головні (42) (числівники – авт.), кличний відмінок (26), корінне о уподібнилось до а
 (13), корінь слова (14), крапка (.) (72), крапки (...) (72), лапки або знаки наведення („“) (72),
 літературна мова (4), логічний підмет (Н.-С.: 130), матеріальні (24), матеріальні
 (масові) (26), матеріальні прикметники (35), минулий час (53), місцевий відмінок (26),
 мішана відміна жіночого роду (32), множина (25), множинні або багаторазові (42)
 (числівники – авт.), мова (6), морфологія (6), морфологія (21), наворотні дієслова (45),
 на́голос (´). (10), наголос сталий (10), назовний відмінок (26), найвищий чи третій
 ступінь (36) (якості або порівняння – авт.), наказовий спосіб (46), спосіб наказу (52),
 наказові частки (62), намірова сполука рівнорядно-зложених речень (Н.-С.: 130),
 намірові сполучники (61), народні говори (15), народня мова (4), наросток (22),
 наслідкова сполука рівно-рядно-зложених речень (Н.-С.: 130), наслідкові сполучники
 (61), невизначені (43) (числівники – авт.), невідмінні частини мови (22), недоконані
 дієслова (45), неживі іменники (24), неокреслені або складені займенники (38), займен-
 ники неокреслені (42), неперехідні (45), неперехідні дієслова (45), непрорізний (неясний)
 приголосний звук (13), непряма мова (Н.-С.: 131), нерівнорядно-зложене речення
 (Н.-С.: 130), неясні звуки (13) (сучасн. ненаголошений голосний), ніяка відміна (25),

ніякий рід (25), ніякий рід (середній) (32), носові приголосні: м, н (11), о, е випадне (15), обіпільні дієслова (45), обособні сполучники (61), обставини місця, часу, способу (7), однина (25), односкладові слова (15), означення (Н.–С.: 130), окреслені (означені) (38), займенники окреслені (означені) (41), орудний відмінок (26), основні частини речення (Н.–С.: 130), особа (46), особові займенники (37), пень (23), передминулий час (53), передньопіднебінні приголосні: й, ть, дь, сь, зь, ць, нь (11), перехідні (45) (дієслова – авт.), перехідні дієслова (45), переходні дієслова (45), перелічені частки (62), періода (Н.–С.: 131), періода багаточленова (Н.–С.: 131), періода відносна (Н.–С.: 131), періода двочленова (Н.–С.: 131), періода одночленова (Н.–С.: 131), письмо (4), питальна сполука рівнорядно-зложених речень (Н.–С.: 130), питальне залежне речення (Н.–С.: 130), займенники питальні (40), питальні сполучники (61), питальні частки (62), південно-словянські мови (3), підвищення (теза) (Н.–С.: 131), підмет (6), діяльник (45), діяльник (підмет) (45), плавні приголосні: л, р (11), пні іменні (23), побічне висказове сполучникове речення (Н.–С.: 130), побічне відносне речення (Н.–С.: 130), побічне з'ясувальне речення (Н.–С.: 130), побічне питальне речення (Н.–С.: 130), побічне підметове висказове сполучникове речення (Н.–С.: 130), побічне підметове речення (Н.–С.: 130), побічне предметове висказове сполучникове речення (Н.–С.: 130), побічне предметове речення (Н.–С.: 130), побічне прикметникове висказове сполучникове речення (Н.–С.: 130), побічне прикметникове речення (Н.–С.: 130), побічне прислівникове місцеве речення (Н.–С.: 130), побічне прислівникове наслідкове речення (Н.–С.: 130), побічне прислівникове порівняльне спосібове речення (Н.–С.: 130), побічне прислівникове припустове речення (Н.–С.: 130), побічне прислівникове причинове речення (Н.–С.: 130), побічне прислівникове речення (Н.–С.: 130), побічне прислівникове спосібове речення (Н.–С.: 130), побічне прислівникове спосібове чисто-спосібове речення (Н.–С.: 130), побічне прислівникове умовне речення (Н.–С.: 130), побічне прислівникове часове речення (Н.–С.: 130), побічне присудкове речення (Н.–С.: 130), побічне речення без сполучників (Н.–С.: 130), побічне сполучникове речення (Н.–С.: 130), повне речення (Н.–С.: 130), повні форми (35) (прикметників – авт.), повноголосся (12), подвоєння приголосних (14), польська мова (12), помякшений приголосний (16), порівняльна сполука рівнорядно-зложених речень (Н.–С.: 130–131), порівняльні сполучники (61), пояснювальна сполука рівнорядно-зложених речень (Н.–С.: 131), пояснювальне слово (49), пояснювальний додаток (Н.–С.: 130), пояснювальні члени (Н.–С.: 130), правопис (1937: 5), прасловянська мова (3), предмет (Н.–С.: 130), приголосна (14), приголосна відміна ж. р (31), приголосна відміна ніякого роду (33), приголосні (співвзвуки) (11), придаток (Н.–С.: 130), прийменник (22), прийменники з двома й трьома відмінками (57), прийменники з одним відмінком (57), прикладка (Н.–С.: 130), прикметник (20), прикметник м'якої відміни (41), прикметник твердої відміни (41), прикметникове пояснення (придаток) (7), прикметникове пояснення (Н.–С.: 130), прикметниковий додаток (Н.–С.: 130), прикметниковий наросток (37), прикметникові наростки (23), прикметникові форми (21), приросток (префікс) (22), приставка (17), приросток с (18), присвійні (38) (займенники – авт.), присвійні прикметники (35), присл. міри (59), присл. причини (59), присл. способу (59), прислівники (22), прислівники місця (59), прислівники часу (59), прислівникове пояснення (означення) (7), прислівникове пояснення (Н.–С.: 130), прислівниковий додаток (Н.–С.: 130), прислівниковий додаток (Н.–С.: 130), прислівниковий додаток допусту (Н.–С.: 130), прислівниковий додаток засобу (Н.–С.: 130), прислівниковий додаток місця (Н.–С.: 130), прислівниковий додаток наміру або мети (Н.–С.: 130), прислівниковий додаток причини (Н.–С.: 130), прислівниковий додаток способу (Н.–С.: 130), прислівниковий додаток ступеня й міри (Н.–С.: 130), прислівниковий додаток часу

(Н.–С.: 130), прислівникові словосполучення (69), приставні й вставні звуки (18), присудок (6), присудок (Н.–С.: 130), притакливе речення (Н.–С.: 130), притакливі прислівники (59), причинова сполука рівнорядно-зложених речень (Н.–С.: 131), причинові сполучники (61), прізвища (20), промовчане речення (Н.–С.: 130), проривні приголосні: *п, б, м, н, к, г, т, д* (11), просте непоширене речення (Н.–С.: 130), просте поширене речення (Н.–С.: 130), просте речення (Н.–С.: 130), простий пень (23), прості (43) (числівники – авт.), прості прийменники (58), протинка (кома) (.) (72), протиставна сполука рівнорядно-зложених речень (Н.–С.: 131), пряма мова (71), пряма мова (Н.–С.: 131), речення (6), риска (–) (72), рівнорядно-зложене речення (Н.–С.: 130), рід (25), родовий відмінок (26), розділка (–) (72) (сучасн. дефіс – авт.), розділові знаки (17), розділові знаки (72), роззів (*гіятус*) (18), розподільні (42) (числівники – авт.), розставні (роздільні) сполучники (61), рухомий наголос (10), рядові чи порядкові (42) (числівники – авт.), середник (;) (72), середній стан дієслова (47), синівські назви (20), синонімічні (подібнозначні слова) (68), склад (6), складений пень (23), складені (43) (числівники – авт.), складені прийменники (58), складені слова (14, 69), складня або синтакса (6), скорочені форми (35) (прикметників – авт.), слова (лексика) (4), словозміна (21), сполука рівнорядно-зложених речень (Н.–С.: 130), сполучення *дж, дз* (13), сполучник (22), способи дієслів (46), стан дієслова (47), старе ненаголошене *о* (33), старе *о-е* (31), старі й нові букви (9), староболгарська мова (4), страждальний (або пересмний) стан дієслова (47), предметний стан дієслова (47), ступені якості прикметників (36), ступені якості або порівняння (36), ступінювання прислівників (60), стягнене речення (Н.–С.: 130), східньо-словянські мови (3), тверда жіноча відміна (30), тверді голосні звуки: *а, е, и, о, у (і)* (11), теперішній час (49), тепер. час (49), тихі приголосні (12), у 2. і 3. ступені прикметники (20), українська (стара) літературна мова (4), український алфавет (*Абетка*) (9), умовна сполука рівнорядно-зложених речень (Н.–С.: 131), умовний спосіб (46), умовні сполучники (61), уподібнення *о до а* (13), уявні (абстрактні) іменники (24), уявні йменники (26), форма минулого часу (46), форма передминулого часу (46), фразеологічні звороти (4), церковно-словянська мова (12), час майбутній доконаний (55), часова сполука рівнорядно-зложених речень (Н.–С.: 131), часові сполучники (61), частини мови (6), Частини Речення (6), частка (виявник) (22), чеська мова (12), числівники (21), числівникові наростки (23), число (25), чиста основа (29), чоловіча м'яка відміна на *-ь, -й, ар, -ир* (28), чоловіча тверда відміна (25), чоловічий рід (25), чол. р. (30), чужа мова (72), чужі слова (10) (сучасн. слова іношомовного походження), шелесні приголосні: *ч, ж, ш, щ* (11), *ь* (*ір* або знак м'якшення) (9), *ь* був півголосний (15), якісні прикметники (35).

3. Орієнтація автора на питому українську / запозичену лексику на позначення мовознавчих понять. Я. Неврлі уживає переважно питомі терміни, а також інтернаціональну лексику, яка вже закріпилася в українському мовознавстві на той час.

4. Особливості вживання лексичних одиниць на позначення мовознавчих понять у тексті джерела, їхня парадигматика й синтагматика.

Я. Неврлі зауважив: «Правопис, термінологія, мова й граматичні правила моїх граматики є ті самі, що їх загально вживається в українській літературі (за винятком апострофа, якого за наших умов праці не можна було вживати)» (Неврлі, 1938).

У Граматиці виявлено варіантність терміноодиниць, зокрема простежено різну частотність вживання тієї чи тієї тотожної за значенням одиниці.

На думку М. Симкович, терміни *виявник, чоловіча м'яка відміна, чоловіча тверда відміна, передньопіднебінні* – неологізми (Симкович, 2005: 132).

Аналіз лінгвістичних джерел за вказаними параметрами уможливило дослідження історії лінгвістичного терміна в мовознавчому тексті з урахуванням його контекстуального оточення і багатства синтагматичних та парадигматичних зв'язків. Лінгвістичний профіль джерела / праць є фактичною джерельною основою словникових статей історичних словників лінгвістичних термінів різних жанрів.

Важливим складником словника є його реєстр. Особливістю реєстру історико-термінологічного словника є необхідність представлення в ньому максимально повного переліку лінгвістичних термінів обраного часового відтинку. Реєстровою одиницею постає кожен термін (навіть якщо він у корпусі трапляється лише один раз), зафіксований у джерелах. Наприклад, сучасний термін *фонетика* репрезентований у реєстрі такими формальними різночасовими варіантами: *звуки, зв'язокслівіє, зв'язокслов'є, звучня, набка о зв'язках, наука про звуки, наука про форми звука, фонетика*. Водночас терміни, що номінують сучасні напрями розвитку фонетики як науки, у реєстрі не подано; їх буде наведено лише безпосередньо в словниковій статті як термінологічні одиниці, що виникли внаслідок спеціалізації та автономізації семантичних компонентів: *загальна, історична, фізіологічна (акустична фонетика, артикуляційна фонетика), експериментальна, описова фонетика, сегментна фонетика, суперсегментна фонетика* тощо. Чинниками, що визначають характер наповнення реєстру історико-термінологічного словника, крім суто лінгвістичних, є культурні, історичні, етнографічні та інші критерії добору та опису слова.

Завдання реєстру – не лише подати зафіксовану в текстах досліджуваного періоду лексему, але й цілісно представити термін та його варіанти, словотвірні зв'язки, граматичні форми (вибірково), вживання в текстах у різні періоди, фіксацію в словниках.

Зразки фрагментів реєстру

Сучасний термін	Діахронійні варіанти терміна
Ім'єнник	именникъ іменникъ іменныкъ имя существительное има іменник ІМ'ЄННИК іменник іменникъ іменяк ім'я самостійне ім'я суще йменник ймення річеве м'єнн'я речей п'єдмет'євникъ предметник речівник с'єцникъ сущникъ

Грамáтика	ГРАМА́ТИКА грамáтикнѣ грамáтикїѣ грамматика грамóтикнѣ мовниця письменниця
Фонéтика	Звѣкословіе звукословье звучнѣ звуки наѣка о звѣкахъ наука про звуки наука про форми звука ФОНÉТИКА
Синтаксис	Сунтаѣіс сунтаѣіѣ сунтаѣі(с) сочиненіе сочиненіе сочинене сунтаѣі(с)ѣ сочиненія словосочиненіе словосочиненіе словосочиненье словосочиненье складніе складна сінтаксис синтаксисъ синтакса ладня слів складнѣ складня СІНТАКСИС

Термінний матеріал, зібраний у лінгвістичних профілях джерел словника, узагальнюємо в діяхронійних когнітивних картах, тобто в системі представлення лінгвістичних знань, що відображає процеси концептуалізації і категоризації лінгвістичного терміноконцепту в проєкції на лінгвістичний термін, який його номінує.

Зразки діяхронійних когнітивних карт лінгвістичного терміна

Імєнник. 1. Термін – номінант терміноконцепту та його дефініція. *Імєнник* – частина мови, яка означає предмет або явище, що сприймається як предмет (УМЕ, 2007: 225); частина мови, ядро якої характеризується загальнограматичним значенням предметності (субстанції) і типовою функцією підмета й додатка (Селіванова,

2010: 194). 2. Етимологія терміна. Сучасний термін *імєнник* утворено від буквально перекладеного з грецької мови терміна *ιμα* (*όνομα*). 3. Перша фіксація в лінгвістичних джерелах (за можливості). У нашому матеріалі термін уперше зафіксовано в граматиці О. Партицького з незвичним наголосом – *імєнникъ*; паралельно подано також термін *свѣцникъ* (Партыцкій, 1873). 4. Діахронія концептуалізації терміноконцепту: а) формальна: *ιμα* (Зизаній, 1596; Смотрицький, 1619), *имѣ существительное* (Головацький, 1849; Осадца, 1864), *существительное имя* (Огієнко, 1908), *мєння речей* (Наські гр., 1862; Сл. Ум., 1897), *свѣцникъ* (Пр. гр., 1862; Шашкевич, 1865; Дячан, 1865; Сл. Парт., 1865; Лепкій, 1870), *суцникъ* (Ог. хр., 1881; Сл. Желех., 1886; Верхр., 1902), *предметѣвникъ* (Дячан, 1865), *імєнникъ* (Партыцкій, 1889); *імєнникъ* (Огоновський, 1889), *імєнник* (Охр., 1900; Коцовський, 1904; Р. пр., 1904; Попович, 1897; Залозний, 1906), *імєнникъ* (Гарайда, 1941), *імєнныкъ* (Сл. Тимч., 1897, 1899), *ім'я суще* (Крымській, 1907), *ім'я самостійне* (Крымській, 1907), *речівник* (Тимченко, 1907), *імєнник* (Синявський, 1922: 2; Сімович, 1924: 13); *імєння річеве* (Крымській, 1907), *імєнник* (Горецький & Шаля, 1929), *імєнник* (СЛТ КР, 1957; СЛТ ГО, 1985; Єрм., 2001; Селіванова, 2010; ЕУМ, 2007), *імєняк*, *предметник* (Вихованець, 2005); б) семантична: перші граматики слов'ян механічно перенесли на слов'янський ґрунт грецьку класифікацію частин мови (ім'я, дієслово, прикметник, член, займенник, прийменник, прислівник, сполучник), просто переказавши чи скалькувавши назви частин мови (Москаленко, 1959: 80–81). Термін *ιμα* тривалий час уживали на позначення групи частин мови – іменника, прикметника й числівника, і лише Й. Левицький уперше чітко поділив *ιμα* на три групи: *свѣществительїа*, *прилагательїа*, *числительїа* (Левіцкій, 1850). У сучасній українській мові збереглася традиція виокремлювати іменні частини мови – *імєнник*, *прикмєтник*, *числївник* і *займєнник*, а власне термін *імєнник* належить до класу лексем із консервативною, стійкою семантичною структурою, яка не зазнала суттєвих змін у процесі семантичної еволюції відповідного терміноконцепту.

Фонетика. 1. Термін – номінант терміноконцепту та/ або його дефініція. *Фонетика* – 1) звукова будова мови; 2) розділ мовознавства, що вивчає звуковий бік мови (УМЕ, 2007: 792; Селіванова, 2010: 756). 2. Етимологія терміна. Термін запозичено, очевидно, з німецької мови; створений у ХІХ ст. на ґрунті грецького *φωνητικός* “звуковий, голосовий”, пов’язаного з *φωνήτος* “що виражається словами”, і далі з *φωνεῖν* “говорити ясно, виразно”, *φωνή* “звук, голос” (ЕСУМ 6: 117–118). 3. Перша фіксація в лінгвістичних джерелах (за можливості). У нашому матеріалі термін уперше зафіксовано в граматиці Є. Тимченка (Тимченко, 1907). 4. Діахронія концептуалізації терміноконцепту: а) формальна: *звѣксловїє* (Осадца, 1864: 1), *звѣксловьє* (Дячан., 1865: 2), *звучнїя* (Возняк, 1911: 84; Тимченко, 1907: 1; Сімович, 1918: 37), *звуки* (Руска граматика, 1893: 7), *наѣка ѿ звѣкаѣхъ* (Партыцкій, 1873: 3), *наука про звуки* (Огоновський, 1889; Панькевич, 1936), *наука про форми звука* (Тимченко, 1907: 1), *фонетика* (Верхр., 1913: 17; Тимченко, 1907: 1; Горецький & Шаля 1929: 5; Гарайда, 1941: 9; Крымській, 1922: 114; Огієнко, 1917; Огієнко, 1935: 3); б) семантична: поняття фонетики розвинулося з прос(з)одії, теорії віршування, описаної в давніх слов'янських граматиках (Смотрицький; Зизаній). У граматиці Аполлона Діскола (ІІ ст. н. е.) слово *ρῥῶν* вживалося в значенні звукового складу слова. Досить довго фонетику розглядали як учення про звуки й учення про склад слова. Тепер цей термін означає науку, що вивчає звукову й фізіологічну природу основних мовних одиниць певної мови, передусім фонем, а також досліджує правила видозмін цих фонем і їх взаємозв'язків (Москаленко, 1959: 37). Сучасний розвиток фонетики відбувається за рахунок спеціалізації та автономізації семантичних компонентів: *загальна*, *історична*, *фізіологічна* (*акустична фонетика*, *артикуляційна*

фонетика), експериментальна, описова фонетика, сегментна фонетика, супер-сегментна фонетика тощо. 5. Діахронія лексичної категоризації терміноконцепту: традиційно фонетика була складником граматики: М. Осадца виокремлює фонетику (у його термінології – *звѣксловоіє*, *Lautlehre*) поряд із такими частинами граматики – *словообразованье*, *Wortbildungslehre*; *видословіє*, *Formenlehre*; *словосочиненье*, *Wortfügungslehre* (Осадца, 1864: 1); Ом. Партицький ділить граматику на 3 частини – *надка о звѣкахъ*, *надка о словахъ*, *надка о реченяхъ* (Партицькій, 1873: 3); «Руска граMATика» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера містить такі частини: *Звуки*, *Букви*, *Словотворене*, *Відмінюванє*, *Складня* (Руска граMATика, 1893: 177–179); Є. Тимченко поділяє граматику на *науку про форми звука*, чи *фонетику* (звучню); *науку про форми слова*, чи *морфологію*, що поділяється на *словотворення* і *словозміну*; *науку про форми речення*, чи *складню* (Тимченко, 1907: 1); П. Горєцький та І. Шаля виокремлюють *фонетику*, *морфологію* та *синтаксу* (Горєцький & Шаля, 1929: 5). 6. Текстове представлення терміноконцепту в діахронії (матеріал не надає можливості представити цей фрагмент когнітивної карти). 7. Модель внутрішньо- та міжгалузевих системних зв'язків терміноконцепту. «Особливістю фонетичної термінології є те, що в ній теоретичні і практичні аспекти дослідження переплетені, її поняттєво-термінологічний апарат перебуває в активній взаємодії з такими підсистемами, як лінгвістика (орфоєпія, графіка, орфографія, а також лексикологія, граMATика (морфологія та синтаксис) і стилістика), так і прикладні сфери – біології (анатомії, фізіології, нейрофізіології), фізики, психології, логіки, афазіологія й логопедія, фізична акустика й психоакустика; техніка зв'язку; теорія інформації; кібернетика й інформатика; статистика; метрика й версифікація; теорія спілкування; когнітологія; психологія; соціологія; історія; етнографія; культурологія; естетика» (Tsyhanok, 2019).

Сучасна фонетика розвивається за такими напрямками: *історична (діахронійна) ф.*, *описова (синхронійна) ф.*; *загальна ф.*, *конкретна ф.*, *зіставна ф.*, *ф. літературної мови*, *діалектна ф.*, *теоретична ф.*, *експериментальна ф.*, *прикладна ф.*, *нормативна ф.*, *артикуляційна ф.*, *акустична ф.*, *перцептивна ф.* (Кочерган, 2005: 102–159).

Структура діахронійної когнітивної карти лінгвістичного терміна відбиває основні напрями, за якими здійснюємо когнітивно-дискурсивний аналіз лінгвістичних терміноконцептів, і є основою словникової статті.

Словникова стаття. В «Історичному словнику лінгвістичних термінів» словникова стаття має такі зони. **1 зона** – вокабула, або реєстрове слово. Наводимо його за (УМЕ, 2007), подаємо наголос. **2 зона** – сучасна дефініція терміна, яку подаємо за (УМЕ, 2007), у разі необхідності доповнюємо визначеннями із сучасних словників, енциклопедій, наукових праць. **3 зона** – етимологія терміна (за можливості). **4 зона** – зазначення першої фіксації сучасного терміна в нашому матеріалі. **5 зона** – формальні варіанти терміна в хронологійній послідовності з паспортизацією. **6 зона** – семантичний розвиток терміна. **7 зона** – зазначення особливостей категоризації терміноконцепту (якщо матеріал надає таку можливість). **8 зона** – розвиток терміна в сучасному мовознавстві.

Зразок словникової статті

СІНТАКСИС – 1) граMATична будова речень та словосполучень і способи поєднання в них слів, а також правила творення і функціонування речень та словосполучень (*синтаксис мови*); 2) розділ граMATики, який вивчає граMATичну будову речень і словосполучень, їхні типи, функції та особливості вживання, роль у них слова (УМЕ, 2007: 615).

Запозичено з грецької мови через латинську (пізніє лат. *syntaxis*); гр. σύνταξις «будова, організація, сполучення, порядок» пов'язане з дієсловом συντάσσω «кладу, розташовую, вміщую» (ЕСУМ 5: 238).

Є. Тимченко так пояснював походження терміна: «Назва *синтакса* походить з двох грецьких слів *сюн* “з” і *таксис* “порядок, ряд”, і значить наука про те, як порядкуються слова в реченні, по нашому *складня*» (Тимченко, 1918: 4).

У перших слов'янських граматиках переважно послуговувались грецьким терміном, який мав фонетичні варіанти: *сунтаґіс* / *сунтаґісь* (Грамматика 1591: 48 – Показчик, 1985: 221; Зизаній, 1596: 71; Смотрицький, 1619: 128) і *сунтаґи(с)* (Грамматика, 1638: 58). Паралельно вживали номінацію *сочиненіє* (Грамматика 1591: 48 – Показчик, 1985: 221; Смотрицький, 1619: 128).

У джерелах ХІХ ст. широко представлена варіантність: *сочиненіє* (Павловський, 1818: 23), *сочинене* (Могильницький, 1923 – УРА, 1910: 192), *сочиненія* (Жуківський, 1848 – Возняк, 1911: 246), *словосочиненіє* (Слугоцький, 1848 – Возняк, 1911: 188), *словосочиненіє* (Головацький, 1849: 2), «*О словосочиненію*» (Левіцькій, 1950: 143), *словосочиненье* (Дячан, 1865: 111), *словосочиненье* (Осадца, 1876: 170; Руска грамматика, 1893: 132; Коцовський, 1912: 74), засвідчено вплив польської мови – *складніє* (Слугоцький, 1848 – Возняк, 1911: 188), *складна* (Паргыцькій, 1873: 124), а також уживання грецького варіанта – *сунтаґи(с)* (Могильницький, 1923 – УРА, 1910: 192), *синтакса* (Головацький, 1849: 2).

У працях першої чверті ХХ ст. уживають назву грецького походження *синтаксис* (Нечуй-Левицький, 1914: 3; Залозний, 1917: 3; Тимченко, 1918: 4); паралельно функціонують номінації з фонетичною варіантністю: *сінтаксіс* (Левицький, 1918: 94); *синтаксісь* (Огієнко, 1908: 67; Гарайда, 1941: 103). Також граматики використовували термін *синтакса* (Наконечний, 1928: 237; Горєцький, 1929: 6; Смеречинський, 1932; УП, 1933: 83; Каганович, 1935: 3; Синявський, 1941: 183; Шерех, 1947: 5; Дамаскин & Попович, 1958: 57 та ін.).

У працях першої половини ХХ ст. засвідчено спроби термінотворення на народній мовній основі: *ладня слів* (Верхр., 1902: 13), *складня* (Попович, 1897: 69; ГТП, 1917: 14; Залозний, 1917: 3; Сімович, 1918: 271; Левицький, 1918: 94; СМУ, 1918: 443; Тимченко, 1918: 4; Уманець, 1925: 931; Огієнко, 1935: 4; о. Івах, Б.А., 1943: 42; Кисілевський, 1955: 39; Дамаскин & Попович, 1958: 57).

Орієнтовно з другої половини ХХ ст. систематично вживають термін *синтаксис*, і він стає усталеним (УП, 1946: 162; КРСЛТ, 1957: 156; Булаховський, 1958: 8; Вихованець, 1993: 3–6; КТССУМ, 2004: 404; ССЛТЕ, 2006: 543; УМЕ, 2007: 615 та ін.).

У перших слов'янських граматиках *синтаксис* (*сунтаґіс*) витлумачували як складник граматики, учення про поєднання слів (частин мови) для вираження думки: «*Сунтаґіи єсть третія часть Грамматіки / Славенски Сочиненіє нарицаєма: таже реченіа ко осми слова частемъ возноима / извѣтными њкономъ чиномъ оучитъ сочинати / и тѣмъ сокровеннъ ихъ разумъ ѡ(ч)кривати*» (Смотрицький 1619: 379); «*Сунтаґи(с) єсть, таже оучитъ осми частій слова сложнѣ съчинати и събе(р)ше(н) њ и(х) разумъ ѡбъясати*» (Грамматика, 1638: 58); «*Сунтаґиє оучитъ словеса сложнѣ сочинати*» (Грамматика, 1638: 58).

У працях ХІХ ст. синтаксис постає як наука про порядок вираження думок, а один із предметів вивчення цієї науки – зв'язок: «Наука вираження поединчихъ частей мовы въ певномъ порядку и связь Сунтаґи(с)ъ або сочинене зовеса» (Могильницький, 1823 – УРА, 1910: 192); «*Словосочиненье* учитъ, після яких правил слова в бесіді сочиняються, щоби виразити мисль» (Осадца, 1876: 170). Є і такі визначення синтаксису, які

містять вказівку на один предмет дослідження – речення: «наука о реченяхъ» (Партыцкій, 1873: 124).

У граматиках першої половини ХХ ст., поряд із традиційними підходами до визначення *синтаксису*, констатуємо в тлумаченнях кількісне збільшення одиниць, які становлять предмет цієї науки, зокрема вихід на рівень зв'язків і тексту: «*Синтаксисом* або *складнею* зветься частина граматики, котра розглядає стосунки слів у розмові» (Залозний, 1917: 3); «Та частина граматики, що навчає, як з окремих слів складати речення і як ті речення злучати до-купи, зветься *складнею*» (Шерстюк, 1918: 3); «*Синтакса* – граMATика речення <...> наука про те, як порядкуються слова в реченні, по нашому складня» (Тимченко, 1918: 4).

У низці праць 60-х років ХХ ст. *синтаксис* трактували як науку на рівні речення: «*Синтакса* або *складня* – це наука про будову речення» (Дамаскин & Попович 1958: 57); «*Речення (Синтакса)*» (Шерех, 1951: 71); деталізовано предмет вивчення – *словосполучення* і *речення* – через типи, значення та вживання: «*Синтаксис* – учення про словосполучення і речення, тобто розділ граматики, у якому вивчаються способи об'єднання слів і їх розміщення в словосполученні і в реченні, будова речення та його складових частин, структурні типи речень, їх значення та умови вживання» (КРСЛТ, 1957: 156). Також є тлумачення *синтаксису* як науки, яка виходить за межі речення. За визначенням Л.А. Булаховського, предмет *синтаксису* – сполучення слів, сполучуваність, словосполучення, речення, складні речення і надфразні єдності: «*Синтаксис* вивчає всі види здійснюваних у мові сполучень слів у групи <...> предмет становить вивчення ознак, за якими пізнається закономірна для кожної мови сполучуваність одного з одним відповідно оформлених слів (так званих словосполучень) і *словосполучень*, із яких утворюються відносно закінчені відрізки думки – *речення*, що сполучається одне з одним у *складні речення* та ще більше смислових цілостей – *надфразних єдностей*» (Булаховський, 1958: 8).

У 70-ті рр. ХХ ст. усталено погляд на синтаксис як науку про синтаксичні одиниці, а також як власне будову речення, словосполучення, способи поєднання слів у реченні й словосполученні: «Синтаксис. 1. Розділ граматики, який вивчає способи поєднання й розміщення слів у мові. 2. Будова речення й словосполучення і способи поєднання слів у реченні й словосполученні, властиві тій чи іншій мові, певному авторові, твору» (СУМ 9: 186).

Розмежування *мови* як сукупності мовних одиниць, правил та зразків їх поєднання, уживання та мовлення як реалізації мови стало причиною появи термінів *синтаксис української мови*, що його витлумачують як «сукупність синтаксичних одиниць, які репрезентують будову української мови: усталені різноструктурні речення – прості і складні, а також слова-речення, кожним із яких у конкретній мовленнєвій ситуації мовець об'єктивно висловлює свою думку й певну почуттєвість» (Дудик, 2010: 10), *синтаксис мови* – як «сукупність наявних у мові закономірностей, що зумовлюють побудову та функціонування синтаксичних одиниць» (Шульжук, 2004: 7) та *синтаксис українського мовлення*, сутність якого «полягає в теорії і практиці використання мовцем кожної з наявних у синтаксичній будові мови одиниць, речень найрізноманітнішої структури, починаючи від одночленного (речення з одним членом речення) і завершуючи складним реченням» (Дудик, 2010: 10).

Від терміна *синтаксис* утворено номінації на позначення напряму досліджень та підрозділу відповідно до центральної синтаксичної одиниці: *синтакса стилістична* (Шерех, 1951: 139); *с. логічний* (СУМ 9: 186); «*малий*» *с.*: *с. синтаксеми*, *с. словосполучення*; «*великий*» *с.*: *с. простого речення*, *с. складного речення*, *с. тексту* (Гуйванюк,

1999: 4); с. слова, с. словосполучення, с. речення, с. конструкцій, більших за речення (Плющ, 2004: 90); с. складного цілого, с. зв'язного мовлення, с. тексту, гіперсинтаксис, суперсинтаксис, макросинтаксис, с. словосполучення, с. речення (ССЛТЕ, 2006: 545); комунікативний с., стилістичний с., с. тексту, когнітивний с., семантичний с., генеративний с. (ССЛТЕ, 2006: 546); с. частин мови (прислівних зв'язків, словосполучення), с. речення, актуальний с., с. тексту (УМЕ, 2007: 615); с. прагматичний, с. дериваційний (Загнітко, 2011: 619); с. експресивний (там само: 820); с. структурний (там само: 606); с. функціональний (там само: 416); с. статичний, с. частин мови, с. аморфний, с. глибинний, с. дистрибутивний, с. зіставний, с. конструктивний, с. логіко-граматичний, с. номінативний, с. синтагматичний, с. функційний (ССЛПТ 3: 277, 278).

Запропонований підхід до укладання історичного словника лінгвістичних термінів дає змогу представити еволюцію лінгвістичного знання в його основних терміноконцептах, номінованих мовознавчими термінами, що мають тривалу, почасти суперечливу й драматичну історію. Відображення в словникові не лише змін форм відповідних термінів, зумовлених реформами правопису, вилученням тих чи тих літер та діакритичних знаків з алфавіту, а й розвитку семантичного наповнення термінної одиниці впродовж чотирьох століть забезпечить об'єктивність лінгвістичного опису.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Булаховський, 1958 – Булаховський, Л.А. (1958). *Синтаксис (зв'язки) другорядних членів речення в українській літературній мові*. Київ.

Верхр., 1902 – Верхратский, І. (1902). *Про говор галицьких лемків*. Львів.

Верхр., 1913 – Верхратський, І. (1913). *Наша правопись*. Львів: З печатні В.А. Шийковського.

Вихованець, 2005 – Вихованець, І. (2005). Студії про українські відмінки: термінологічний аспект. *Українська мова*, 4, 3–7.

Вихованець, 1993 – Вихованець, І.Р. (1993). *Грамматика української мови: Синтаксис*. Київ: Либідь.

Возняк, 1911 – Возняк, М.С. (1911). *Галицькі граматики української мови першої половини XIX століття*. Львів.

Гарайда, 1941 – Гарайда, І. (1941). *Грамматика руського языка*. Унгарь: Книгопечатня Юлія Фельдешія.

Головацький, 1849 – Головацкий, Я. (1849). *Грамматика Русского Азыка*. Во Львовѣ.

Горецький & Шаля, 1929 – Горецкий, П.Й. & Шаля, І. (1929). *Українська мова: практично-теоретичний курс*. Київ: Книгоспілка.

Грамматика, 1638 – *Hrammatiki ili pismennica jazyka slovenskaho*. Kremjanets, 1638. Herausgegeben and eingeleitet von Olexa Horbatsch. Frankfurt Am Main: Kubon end Sagner, Munchen, 1977.

Грунський, 1926 – Грунський, М.К. & Сабалдир, Г.О. (1926). *Українська мова*. Київ: Час.

ГТП – *Грамматична термінологія і правопись, ухвалені Комісією мови при Українському т-ві шкільної освіти в Києві* (1917). Київ: Друк. Укр. Центр. ради.

Гуйванюк, 1999 – Гуйванюк, Н. В. та ін. (1999). *Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці: навч. посібник*. Чернівці.

Дамаскин & Попович, 1958 – Дамаскин, І. & Попович, Д. (1958). *Грамматика церковно-слов'янської мови в українській редакції*. ЧСВВ. Мондер. Альберта. Канада.

Дудик, 2010 – Дудик, П.С. & Прокопчук, Л.В. (2010). *Синтаксис української мови*. Київ.

- Дячан, 1865 – Дячан П. (1865). *Методична граматика языка мало-русского*. Львів: Ставропіг. ін.-т.
- ЕСУМ 5 – Мельничук, О.С. (Гол. ред.) (1983–2012) *Етимологічний словник української мови* (Т. 1–7). (Т. 5. [Р–Т]. Київ, 1982). Київ: Наукова думка.
- ЕСУМ 6 – Мельничук, О.С. (Гол. ред.) (1983–2012) *Етимологічний словник української мови* (Т. 1–7). (Т. 6. [У–Я]. Київ, 1982). Київ: Наукова думка.
- ЕУМ, 2007 – Русанівський, В.М. & Тараненко, О.О (Ред.) [та ін.] (2007). *Українська мова. Енциклопедія* (третє вид.). Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.
- Єрм., 2001 – Єрмоленко, С.Я. (Ред.) (2001). *Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ.
- Жуківський, 1848–Возняк, 1911 – Возняк, М.С. (1911). *Галицькі граматики української мови першої половини XIX століття*. Львів.
- Загнітко, 2011 – Загнітко, А.П. (2011). *Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис*. Донецьк: БАО.
- Залозний, 1906 – Залозний, П.Ф. (1906). *Коротка граматика української мови*. Ч. I. Полтава.
- Залозний, 1917 – Залозний, П.Ф. (1917). *Коротка граматика української мови*. Ч. II: *Синтаксис*. Київ: Друк. 1-ої Київської Друкарської Спілки.
- Зизаній, 1596 – Зизаній, Л. (1596). *Грамаіка словенска*. Вільно. (Факс. перевид. Київ: Наук. думка, 1980, підгот. В. В. Німчука).
- Каганович, 1935 – Каганович, Н.А. & Шевельов, Г.В. (1935). *Грамаіка української мови*. Ч. II: *Синтаксис*. Київ: Радянська школа.
- Кисілевський, 1955 – Кисілевський, К. (1955). *Грамаіка української мови для школи й самонавчання*. Нью Йорк.
- Коцовський, 1904 – Коцовський, В. (1904). Нові погляди на діяльність св. Кирила і Методія. *Літературно-науковий вістник*. Т. XXV. Ч. 2. С. 85–106. Львів.
- Коцовський, 1912 – Коцовський, В.І. & Огоновський, І.М. (1912). *Методична грамаіка руської мови для IV класу шкіл 5- і 6-класових*. Львів: Накладня вид-ва шкільних книжок.
- Кочерган, 2005 – Кочерган, М.П. (2005). *Вступ до мовознавства*. Київ: Видавничий центр «Академія».
- Крымскій, 1907 – Крымскій, А. (1907). *Украинская грамаіка для учеников высших классовъ, гимназій и семинарій Приднѣпровья*, 2(1). Москва.
- Кримскій, 1922 – Крымскій А. (1922). Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася. У Шахматов, О. & Кримський, А. (1922). *Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українціни XI–XVIII в.в.* (с. 87–128). Київ: Видавниче т-во «Друкар».
- КРСЛТ, 1957 – Кротевич, Є.В. & Родзевич, Н.С. (1957). *Словник лінгвістичних термінів*. Київ: Вид-во АН Української РСР.
- КТССУМ, 2004 – Шульжук, К.Ф. (2004). *Синтаксис української мови* (С. 397–406). Київ.
- Левицький, 1918 – Левицький, М.П. (1918). *Українська грамаіка для самонавчання*. Ромни: Молодик.
- Левіцкій, 1850 – Левіцкій, І. (1850). *Грамаіка ъзыка руского въ Галиціѣ, розложена на питання и отъповѣди*. Въ Перемишли.
- Лепкій, 1870 – Лепкій (1870). *Указатель на употребленье гдекоторыхъ буквѣвъ въ руской правописи*. Львів.
- Могильницький, 1823–Возняк, 1910 – Возняк, М.С. (1910). Філологічні праці І. Могильницького. *Українсько-руський архів*, (Т. 5). Львів: З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка.
- Москаленко, 1959 – Москаленко, Н.А. (1959). *Нарис історії української грамаічної термінології*. Київ: Радянська школа.
- Наконечний, 1928 – Наконечний, М.Ф. (1928). *Українська мова*. Харків: Рух.

- Наські гр., 1862 – Кониський, О. (1862). Наські граматки. *Основа*. Кн. I. 64–82.
- Неврлі, 1937 – Неврлі, Я. (1937). *Граматика української мови. Частина перша. Фонетика й морфологія: підручник для середніх шкіл і самонавчання*. Ужгород.
- Нечуй-Левицький, 1914 – Нечуй-Левицький, І.С. (1914). *Граматика української мови*. Ч. II. Київ: Друкарня І.І. Чоколова.
- Н–С – Симкович, М. (2005). Мовознавча термінологія в Граматиці української мови Ярослава Неврлі (Ужгород, 1937–1938). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 8. *Збірник пам'яті професора Василя Добоша*. (с. 120–134). Ужгород.
- О. Івах, Б.А., 1943 – Івах, О., Б. А. (1943). *Ключ до мови. Коротка Граматика Української Мови*. Виннипег.
- Ог. хр., 1881 – Огоновській, О. (1881). *Хрестоматія староруска для высшихъ класъ гимназіяльныхъ*. Львів.
- Огієнко, 1908 – Огієнко, І. (1908). *Українська граматична термінологія : Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її*. Київ: Друкарня 1-ї Київської друк. спілки.
- Огієнко, 1917 – Огієнко, І.І. (1917). *Вчімося рідної мови! Нариси про мову вкраїнську*. Київ: Видавництво Книгарні Є. Череповського.
- Огієнко, 1935 – Огієнко, І. (1935). *Складня української мови*. Ч. I. *Вступ до вивчення складні*. Жовква: Друкарня оо. Василян.
- Огоновський, 1889 – Огоновський, О. (1889). *Граматика руского языка для школь середныхъ*. Львів.
- Осадца, 1864 – Осадца, М. (1864). *Граматика руского языка*. Львѳвъ.
- Осадца, 1876 – Осадца, М. (1876). *Граматика руського языка*. Львів: Ставропіг. ін.-т.
- Охр., 1900 – Охримович, В. (1900). Про наголос в українсько-російській мові. *Записки наукового товариства ім. Шевченка*. Кн. I.
- Павловський, 1818 – Павловський, А. (1818). *Граматика малоросійського наречія или Грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малоросійское наречие от чисто російского языка*. Спб.
- Панькевич, 1936 – Панькевич, И. (1936). *Граматика руського языка для школъ середних и горожанських*. (3-е вид., пер. і доп.). Прага.
- Партыцькій, 1889 – Партыцькій, Ом. (1889). *Граматика руского языка для ужитку въ школахъ народныхъ*. Львів.
- Партыцькій, 1873 – Партыцькій, О.О. (1873). *Граматыка руска для ужитку в школахъ людових в Галичині*. Львів: Ц. к. накл. шк книжок.
- Паславський, 1848 – Возняк, 1911 – Возняк, М.С. (1911). *Галицькі граматика української мови першої половини XIX століття*. Львів.
- Плющ, 2004 – Плющ, М.Я. & Грипас, Н.Г. (2004). *Граматика української мови в таблицях*. Київ: Вища школа.
- Попович, 1897 – Попович, О. (1897). *Руска граматика для шкіл народних*. Ч. II. Відень: Накладом видавництва книжок шкільних.
- Пр. гр., 1862 – *Практична граматика нѳмецкого языка. Для городскихъ и головныхъ школъ в Австрійській Державѳ*. Вѳ Вѳднѳ. Ч. I. 1862. Ч. II. 1863.
- Р. пр., 1904 – *Руська правопись зі словарцем* (1904). Львів.
- Руска граматика, 1893 – Смаль-Стоцький, С.Й. & Гартнер, Ф. (1893). *Руска граматика*. Львів: З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка.
- Селіванова, 2010 – Селіванова, О.О. (2010). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава : Довкілля-К.
- Синявський, 1941 – Синявський, О. (1941). *Норми української літературної мови*. Львів.
- Сімович, 1918 – Сімович, В.І. (1918). *Практична граматика української мови*. Ра-штат.

Сл. Желех., 1886 – Желеховский, С. & Недільський, С. (1886). *Малоруско-німецький словар* (Т. 1–2). Львів.

Сл. Парг., 1865 – Партицький, О. (1867). *Нїмецько-Руский словарь через О. Партицького, учит. руского языка и литературы* (Т. 1). Львѡв.

Сл. Тимч., 1897, 1899 – Тимченко, Е. (1897–1899). *Русско-малоросійській словарь: у 2 т.* Київ.

Сл. Ум., 1897 – Уманець, М. & Спілка, А. (1893–1898). *Словарь російсько-український: у 4 т.* Львів.

СЛТ ГО, 1985 – Ганич, Д.С. & Олійник, І.С. (1985). *Словник лінгвістичних термінів.* Київ, 1985.

СЛТ КР, 1957 – Кротевич, Є.В. & Родзевич, Н.С. (1957). *Словник лінгвістичних термінів.* Київ.

Слугоцький, 1848 – Возняк, 1911 – Возняк, М.С. (1911). *Галицькі граматики української мови першої половини XIX століття.* Львів.

Смеречинський, 1932 – Смеречинський, С. (1932). *Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою).* Харків.

Смотрицький, 1619 – Смотрицький, М. (1619). *Грамматіки Славенския правильное Сунтагма.* Єв'є (тип. Веленского братства). (Факс. перевид. Київ: Наук. думка, 1979, підгот. В.В. Німчука).

СМУ, 1918 – Дубровський, В. (1918). *Словник московсько-український.* Київ.

ССЛПТ 3 – Загнітко, А.П. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни* (Т. 1–4). (Т. 3: П – С). Донецьк : ДонНУ.

ССЛТЕ, 2006 – Селіванова, О. (2006). *Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія.* Полтава : Довкілля. – Київ.

СУМ 9 – *Словник української мови: в 11 томах* (1978). (Т. 9). Київ: Наукова думка.

Тимченко, 1907 – Тимченко, Е. (1907). *Українська граматика. Ч. I.* Київ.

Тимченко, 1918 – Тимченко, Є. (1918). *Українська граматика (для III і IV класи шкіл середніх).* Київ: Криниця.

Уманець, 1925 – Уманець, М. & Спілка, А. (1925). *Словарь російсько-український.* Берлін, Ельзедрук, Державне видавництво України.

УМЕ, 2007 – Русанівський, В.М. & Тараненко, О.О (Ред.) [та ін.] (2007). *Українська мова. Енциклопедія* (третє вид.). Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.

УП, 1933 – *Український правопис* (1933). Харків: Радянська школа.

УП, 1946 – *Український правопис* (1946). Київ.

Шашкевич, 1865 – Шашкевич, Гр. (1865). *Мала грамматика языка руского для школь головныхъ.* Вь Вѣдни.

Шерех, 1947 – Кислиця, Д. & Шерех, Ю. (1947). *Грамматика української мови: посібник для гімназії. Ч. II: Синтакса.* Мюнхен: Українська трибуна.

Шерех, 1951 – Шерех Юрій (1951). *Нарис сучасної української літературної мови.* Мюнхен: Молоде життя.

Шерстюк, 1918 – Шерстюк, Гр. (1918). *Українська граматика для школи. Частина друга. Складня.* Київ – Відень.

Шульжук, 2004 – Шульжук, К.Ф. (2004). *Синтаксис української мови. Підручник.* Київ: Академія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казимиrowa, І.А. (2021). Концепція історичного словника лінгвістичних термінів. *Українська мова*, 2 (78), 90–101. URL: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.090>.
2. Казимиrowa, І.А. (2020). Лінгвістичний профіль джерела як термінографічний інструмент. *Українська мова*, 2 (74), 59–73. URL: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.059>.

3. Купрій, Т. & Тиміш, Л. (2022). У пошуках мовної ідентичності карпатоукраїнців напередодні і під час Чехословацької кризи 1938 р.: за матеріалами преси Підкарпатської Русі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 259–277. URL: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254454>
4. Даниш, М. & Мушинка, І. (2021). Неврлий Ярослав Фердинандович. У Дзюба, І.М., Жуковський, А.І., Железняк, М.Г. [та ін.] (Редкол.). (2021). *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс]. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-72751>
5. Неврлі, Я. (1937). *Грамматика української мови. Частина друга. Складня (Синтакса)*. Ужгород.
6. Штець, М. (1969). Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918). *Педагогічний збірник № 1. Серія мовознавча*. Словацьке педагогічне видавництво. Братіслава.
7. Циганок, Г.М. Кваліфікація українських фонетичних термінів у системі лінгвістичної термінології. У *Actual scientific achievements – 2019: XV International scientific and practical conference (Prague, 22.06.2019 – 30.06.2019)*. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/6748/1/%D0%A6%D0%B8%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BA%20%D0%93.%20%D0%9C.%20%D0%9A%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B2.pdf> (дата звернення: 24.08.2020).

Oksana Vasetska, Iryna Kazymyrova, Yuliia Chernobrov, Nina Yatsenko

INSTRUCTION FOR COMPILERS OF THE HISTORICAL DICTIONARY OF LINGUISTIC TERMS

The article deals with description of compiling the Historical Dictionary of Linguistic Terms that will present formal and semantic evolution of the Ukrainian linguistic terms from the earliest times to the middle of the 20th century.

Compilation of the dictionary involves the following stages: 1. Creation of the diachronic corpus of linguistic texts (ISTLING) as a source of information about the history of Ukrainian linguistic terms (it will include not only sources in Ukrainian, but also in Polish, German, Russian, etc. and present their role in the formation of the Ukrainian linguistic terminology). 2. Compilation of linguistic profiles of sources – preliminary general information about the peculiarities of the use of linguistic terms in these sources. 3. Formation of the register which task is not only to present the lexeme recorded in the texts of the studied period, but also to show its unity (the term and its variants), its word-forming connections, grammatical forms (selectively), its use in texts in different periods, fixation in dictionaries. Each term (even if it occurs only once in the corpus) recorded in the sources is a registered unit. 4. Generalization of material (from linguistic profiles of dictionary sources) in diachronic cognitive maps, i.e. in the system of linguistic knowledge representation, which reflects the processes of conceptualization and categorization of the linguistic term concept in the projection onto the linguistic term that nominates it. 5. Modeling an entry for the dictionary based on a diachronic cognitive map of a linguistic term. It has 8 zones: vocable, or register word; modern definition of the term; etymology of the term (if possible); the first fixation of the modern term; formal versions of the term in chronological order with certification; semantic

development of the term; peculiarities of categorization of the term concept (if the material provides such an opportunity); term «projection» in modern linguistics.

The article contains fragments of the register, samples of linguistic profiles of individual sources, diachronic cognitive maps of linguistic terms, as well as some examples of dictionary entries.

Key words: linguistic term, dictionary register, linguistic profile of the source, diachronic cognitive map of the linguistic term, dictionary entry.

LEGEND

Булаховський, 1958 – Bulakhovskyi, L.A. (1958). *Syntaksys (zviazky) druhoriadnykh chleniv rechennia v ukrainskii literaturnii movi* [Syntax (connections) of secondary clauses in the Ukrainian literary language]. Kyiv (in Ukr.).

Верхр., 1902 – Verkhratskyi, I. (1902). *Pro hovor halytskykh lemkiu* [About the dialect of the Galician Lemkos]. Lviv (in Ukr.).

Верхр. 1913 – Verkhratskyi, I. (1913). *Nasha pravopys* [Our spelling]. Lviv: Z pechatni V.A. Shyikovskoho (in Ukr.).

Вихованець, 2005 – Vykhovanets, I. (2005). *Studii pro ukrainski vidminky: terminolohichniy aspekt* [Studies on Ukrainian cases: terminological aspect]. *Ukrainska mova*, 4, 3–7 (in Ukr.).

Вихованець, 1993 – Vykhovanets, I.R. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys* [Grammar of the Ukrainian language: Syntax]. Kyiv: Lybid (in Ukr.).

Возняк, 1911 – Vozniak, M.S. (1911). *Halytski hramatyky ukrainskoi movy pershoi polovyny XIX stolittia* [Galician grammars of the Ukrainian language of the first half of the 19th century]. Lviv (in Ukr.).

Гарайда, 1941 – Гарайда, И. (1941). *Грамматику руського языка* [A grammar of the Russian language]. *Ungvar: Vydania Podkarpatskogo Obschestva Nauk* (in Ukr.).

Головацький, 1849 – Головацкий, Я. (1849). *Грамматику Руського Азыка*. Во Львовѣ.

Горецький & Шаля, 1929 – Horetskyi, P.I. & Shalia, I. (1929). *Ukrainska mova: praktychno-teoretychnyi kurs* [Ukrainian language: practical and theoretical course]. Kyiv: Knyhospilka (in Ukr.).

Граматика, 1638 – Hrammatiki ili pismennica jazyka slovenskaho. Kremjanets, 1638. Herausgegeben and eingeleitet von Olexa Horbatsch. Frankfurt Am Main: Kubon end Sagner, Munchen, 1977.

Грунський, 1926 – Hrunskyi, M.K. & Sabaldyr, H.O. (1926). *Ukrainska mova* [Ukrainian language]. Kyiv: Chas (in Ukr.).

ГТП – *Hramatychna terminolohiia i pravopys, ukhvaleni Komisiiei movy pry Ukrainskomu t-vi shkilnoi osvity v Kyievi* [Grammatical terminology and spelling adopted by the Language Commission at the Ukrainian School Education Society in Kyiv]. Kyiv: Druk. Ukr. tsentr. rady (in Ukr.).

Гуйванюк, 1999 – Huivaniuk, N.V. [et al.] (1999). *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Skhemy i tablytsi: navch. posibnyk* [Syntax of the modern Ukrainian language: Schemes and tables: study guide]. Chernivtsi (in Ukr.).

Дамаскин & Попович, 1958 – Damaskyn, I. & Popovych, D. (1958). *Hramatyka tserkovno-slovianskoi movy v ukrainskii redaktsii* [Church Slavonic grammar in the Ukrainian edition]. ChSVV. Monder. Alberta. Kanada.

Дудик, 2010 – Dudyk, P.S. & Prokopchuk, L.V. (2010). *Syntaksys ukrainskoi movy* [Syntax of the Ukrainian language]. Kyiv (in Ukr.).

Дячан, 1865 – Diachan, P. (1865). *Metodychna hramatyka iazyka malo-ruskoho*. Lviv (in Ukr.).

ЕСУМ 5 – Melnychuk, O.S. (Ed.) (1983–2012) *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* [*Etymological dictionary of the Ukrainian language*]. (Vol. 1–7). (Vol. 5. [P–T]. Kyiv, 1982). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

ЕСУМ 6 – Melnychuk, O.S. (Ed.) (1983–2012) *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* [*Etymological dictionary of the Ukrainian language*]. (Vol. 1–7). (Vol. 6. [У–Я]. Kyiv, 1982). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

ЕУМ, 2007 – Rusanivskiy, V.M. & Taranenko, O.O (Ed.) [et al.] (2007). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* [*Ukrainian language. Encyclopedia*] (3rd ed.). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana (in Ukr.).

Єрм., 2001 – Yermolenko, S.Ya. (Ed.) (2001). *Korotkyi tлумachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv* [*Short explanatory dictionary of linguistic terms*]. Kyiv (in Ukr.).

Жуківський, 1848–Возняк, 1911 – Vozniak, M.C. (1911). *Halyski hramatyky ukrainskoi movy pershoi polovyny XIX stolittia* [*Galician grammars of the Ukrainian language of the first half of the 19th century*]. Lviv (in Ukr.).

Загнітко, 2011 – Zahnitko, A.P. (2011). *Teoretychna hramatyka suchasnoi ukrainskoi movy. Morfolohiia. Syntaksys* [*Theoretical grammar of the modern Ukrainian language. Morphology. Syntax*]. Donetsk: BAO (in Ukr.) (in Ukr.).

Залозний, 1906 – Zaloznyi, P.F. (1906). *Korotka hramatyka ukrainskoi movy* [*A brief grammar of the Ukrainian language*]. Part I. Poltava (in Ukr.).

Залозний 1917 – Zaloznyi, P.F. (1917). *Korotka hramatyka ukrainskoi movy. II: Syntaksys* [*A brief grammar of the Ukrainian language. Part II. Syntax*]. Kyiv: Druk. 1-oi Kyivskoi Drukarskoi Spilky (in Ukr.).

Зизаній, 1596 – Zyzanii, L. (1596). *Hramatika slovenska*. Vilno. (Faks. perevyd. Kyiv: Nauk. dumka, 1980, pidhot. V.V. Nimchuka) (in Ukr.).

Каганович, 1935 – Kahanovych, N.A. & Shevelov, H.V. (1935). *Hramatyka ukrainskoi movy* [*Grammar of the Ukrainian language*]. Part II: Syntaksys. Kyiv: Radianska shkola (in Ukr.).

Кисілевський, 1955 – Kysilevskiy, K. (1955). *Hramatyka ukrainskoi movy dlia shkoly y samonavchannia* [*Ukrainian language grammar for school and self-study*]. New York (in Ukr.).

Коцовський, 1904 – Kotsovskiy, V. (1904). *Novi pohliady na diialnist sv. Kyryla i Metodiia* [*New perspectives on the activity of Saints Cyril and Methodius*]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*. T. XXV. Part. 2. S. 85–106. Lviv (in Ukr.).

Коцовський, 1912 – Kotsovskiy, V.I. & Ohonovskiy, I.M. (1912). *Metodychna hramatyka ruskoi movy dlia IV klasy shkil 5- i 6-klasyovykh* [*Methodical grammar of the Ruthenian language for 4th grade of 5th and 6th grade schools*]. Lviv: Nakladnia vyd-va shkilnykh knyzhok (in Ukr.).

Кочерган, 2005 – Kocherhan, M.P. (2005). *Vstup do movoznavstva* [*Introduction to Linguistics*]. Kyiv: Vydavnychy tsestr «Akademiia» (in Ukr.).

Крымскій, 1907 – Крымскій, А. (1907). *Украинская грамматика для учеников высших классовъ, гимназій и семинарій Приднѣпровья* [*Ukrainian grammar for students of high classes in the Dnieper region gymnasiums and seminaries*], 2(1). Moskow (in Russ.).

Кримскій, 1922 – Krymskiy, A. (1922). *Ukrainska mova, zvidkilia vona vzialasia i yak rozvyvalasia* [*Ukrainian language, where did it come from, and how did it develop*]. In Shakhmatov, O. & Krymskiy, A. (1922). *Narysy z istorii ukrainskoi movy ta khrestomatiia z pamiatnykh pismenskoj staro-ukrainshchyny XI–XVIII vv.* [*Essays on the history of the Ukrainian language and an anthology of monuments of Old Ukrainian writing of the XI–XVIII centuries*] (pp. 87–128). Kyiv: Vydavnyche t-vo «Drukar» (in Ukr.).

КРСЛТ, 1957 – Krotevych, Ye.V. & Rodzevych, N.S. (1957). *Slovnyk linhvistychnykh terminiv* [*Dictionary of linguistic terms*]. Kyiv: Vyd-vo AN Ukrainskoi RSR (in Ukr.).

КТССУМ, 2004 – Shulzhuk, K.F. (2004). *Syntaksys ukrainskoi movy* [*Syntax of the Ukrainian language*] (pp. 397–406). Kyiv (in Ukr.).

Левицький, 1918 – Levytskyi, M.P. (1918). *Ukrainska hramatyka dlia samonavchannia* [Ukrainian grammar for self-learning]. Romny: Molodyk (in Ukr.).

Левіцкій, 1850 – Левіцкій, І. (1850). *Граматыка ѣзыка руского въ Галиціѣ, розложена на пытаня и отъповѣди* [A grammar of the Russian language in Galicia.]. Въ Перемишли (in Ukr.).

Лепкій, 1870 – Лепкій (1870). *Указатель на употребленье здекоторыхъ буквъ въ русскѣй правописи* [A manual of using certain letters in Russian orthography]. Львів (in Russ.).

Могильницький, 1823–Возняк, 1910 – Vozniak, M.S. (1910). *Filolohichni pratsi I. Mohylnytskoho* [Philological works of I. Mohylnytskyi]. *Ukrainsko-ruskyi arkhiv* (Vol. 5). Lviv: Z druk. Nauk. t-va im. Shevchenka (in Ukr.).

Москаленко, 1959 – Moskalenko, N.A. (1959). *Narys istorii ukrainskoi hramatychnoi terminolohii* [Essay on the history of Ukrainian grammatical terminology]. Kyiv: Radianska shkola (in Ukr.).

Наконечный, 1928 – Nakonechnyi, M.F. (1928). *Ukrainska mova* [Ukrainian language]. Kharkiv: Rukh (in Ukr.).

Наські гр., 1862 – Konyskyi, O. (1862). *Naski hramatky* [Our alphabet books]. Osnova. Кн. I. 64–82 (in Ukr.).

Неврлі, 1937 – Nevrlı, Ya. (1937). *Hramatyka ukrainskoi movy. Chastyina persha. Fonetyka u morfologii: pidruchnyk dlia serednikh shkil i samonavchannia* [Grammar of the Ukrainian language. Part one. Phonetics and morphology: a textbook for secondary schools and self-study]. Uzhhorod (in Ukr.).

Нечуй-Левицький, 1914 – Nechui-Levytskyi, I.S. (1914). *Hramatyka ukrainskoi movy* [Ukrainian language grammar]. Part. II. Kyiv: Drukarnia I.I. Chokolova (in Ukr.).

Н–С – Symkovych, M. (2005). *Movoznavcha terminolohiia v Hramatytsi ukrainskoi movy Yaroslava Nevrlı (Uzhhorod, 1937–1938)* [Linguistic terminology in Yaroslav Nevrlı's Grammar of the Ukrainian Language]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva. Vyp. 8. Zbirnyk pamiati profesora Vasylia Dobosha*. (pp. 120–134). Uzhhorod (in Ukr.).

О. Івах, Б.А., 1943 – Ivakh, O., B. A. (1943). *Kliuch do movy. Korotka Hramatyka Ukrainskoi Movy* [The key to the language. Short Grammar of the Ukrainian Language]. Vynnypeh (in Ukr.).

Ог. хр., 1881 – Ohonovskii, O. (1881). *Хрестоматія староруска для высшихъ класъ гимназійныхъ* [Old Russian chrestomathy for high classes in gymnasiums]. Lviv

Огієнко, 1908 – Ohiienko, I. (1908). *Ukrainska hramatychna terminolohiia: Istorychnyi slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminolohii z peredmovoiiu pro istoriiu rozvytku yii* [Ukrainian grammar terminology: A historical dictionary of the Ukrainian grammar terminology with a preface on the history of its formation]. Kyiv: Drukarnia 1-yi Kyivskoi druk. spilky (in Ukr.).

Огієнко, 1917 – Ohiienko, I.I. (1917). *Vchimosia ridnoi movy! Narysy pro movu vkrainsku* [We are learning our native language! Essays on the Ukrainian language]. Kyiv: Vydavnytstvo Knyharni Ye. Cherepovskoho (in Ukr.).

Огієнко, 1935 – Ohiienko, I. (1935). *Skladnia ukrainskoi movy. P. I. Vstup do vuvchennia skladni* [Syntax of the Ukrainian language. Introduction to the study of syntax]. Zhovkva: Drukarnia oo. Vasyliian (in Ukr.).

Огоновський, 1889 – Ohonovskyi, O. (1889). *Граматыка руского языка для школь середныхъ* [The Russian grammar for secondary schools]. Lviv (in Old Russian).

Осадца, 1864 – Osadtsa, M. (1864). *Граматыка руского языка* [A grammar of the Russian language]. Lvôvъ (in Ukr.).

Осадца, 1876 – Осадца, М. (1876). *Граматыка руського языка* [A grammar of the Russian language]. Lviv: Stavropih. in.-t (in Ukr.).

Охр., 1900 – Okhrymovych, V. (1900). *Pro naholos v ukrainsko-rosiiskii movi* [On stress in the Ukrainian-Russian language]. *Zapysky naukovooho tovarystva im. Shevchenka, I* (in Ukr./Russ.).

Павловський, 1818 – Pavlovskiy, A. (1818). *Grammatika malorossijskogo narechija ili Grammaticheskoe pokazanie sushhestvennejshih otlichij, oddalivshih malorossijskoe narechie ot chisto rossijskogo jazyka*. Spb (in Russ.).

Панькевич, 1936 – Панькевич, И. (1936). *Грамматика руського языка для шкѳл середних и горожанських*. (3d ed.). Praha (in Ukr.).

Партыцькій, 1889 – Партыцькій, Ом. (1889). *Грамматика русского языка для ужитку въ школахъ народныхъ* [*Rusian grammar for use in folk schools*]. Lviv (in Ukr.).

Партыцькій, 1873 – Партыцькій, О.О. (1873). *Грамматика руска для ужитку в школахъ людскихъ в Галичинѳ* [*Rusian Grammar in Use for Public Schools in Galicia*]. Lviv: Ts. k. nakl. shk knyzhok (in Ukr.).

Паславський, 1848 – Возняк, 1911 – Paslavskiy, 1848 – Vozniak, M.S. (1911). *Halytski hramatyku ukrainskoi movy pershoi polovyny XIX stolittia* [*Galician grammars of the Ukrainian language of the first half of the 19th century*]. Lviv (in Ukr.).

Плющ, 2004 – Pliushch, M.Ya. & Hrypas, N.H. (2004). *Hramatyka ukrainskoi movy v tablytsiakh* [*Grammar of Ukrainian language in tables*]. Kyiv: Vyshecha shkola (in Ukr.).

Попович, 1897 – Попович, О. (1897). *Ruska hramatyka dlia shkil narodnykh* [*Rusian grammar for folk schools*]. Part. II. Vienna (in Ukr.).

Пр. гр., 1862 – *Практична грамматика нѳмецкого языка. Для городскихъ и головныхъ шкѳл в Австрійській Державѳ*. [*Practical Grammar of the German Language. For Urban and Main Schools in Austria*]. Part I. 1862. Part II. 1863. Vienna (in Ukr.).

Р. пр., 1904 – *Ruska pravopys zi slovarsem* [*Rusian orthography with a dictionary*] (1904). Lviv (in Ukr.).

Руска грамматика, 1893 – Smal-Stotskyi, S.I. & Hartner, F. (1893). *Ruska hramatyka* [*Rusian orthography*]. Lviv: Z druk. Nauk. t-va im. Shevchenka (in Ukr.).

Селіванова, 2010 – Selivanova, O.O. (2010). *Linhvistychna entsyklopediia* [*Linguistic encyclopaedia*]. Poltava: Dovkillia-K (in Ukr.).

Синявський, 1941 – Syniavskiy, O. (1941). *Normy ukrainskoi literaturnoi movy* [*Standards of Ukrainian literary language*]. Lviv (in Ukr.).

Сімович, 1918 – Simovych, V.I. (1918). *Praktychna hramatyka ukrainskoi movy* [*Practical grammar of the Ukrainian language*]. Rashtat (in Ukr.).

Сл. Желех., 1886 – Zhelekhovskiy, Ye. & Nediilskiy, S. (1886). *Малоруско-німецький словар* [*Ukrainian-German dictionary*] (Vol. 1–2). Lviv (in Ukr. / German).

Сл. Парт., 1865 – Partytskyi, O. (1867). *Нѳмецко-Руский словарь через О. Партицького, учит. русского языка и литературы* (Vol. 1). Lviv (in Ukr. / German).

Сл. Тимч., 1897, 1899 – Tymchenko, E. (1897–1899). *Russko-malorossiiskii slovar* [*Russian-Ukrainian dictionary*] (Vol. 1–2). Kyiv (in Ukr.).

Сл. Ум, 1897 – Umanets, M. & Spilka, A. (1893–1898). *Slovar rosyisko-ukrainskyi* [*Russian-Ukrainian dictionary*] (Vol. 1–4). Lviv (in Ukr.).

СЛТ ГО, 1985 – Hanych, D.S. & Oliinyk, I.S. (1985). *Slovyk linhvistychnykh terminiv* [*Dictionary of linguistic terms*]. Kyiv, 1985 (in Ukr.).

СЛТ КР, 1957 – Krotevych, Ye.V. & Rodzevych, N.S. (1957). *Slovyk linhvistychnykh terminiv* [*Dictionary of linguistic terms*]. Kyiv (in Ukr.).

Слугоцький, 1848 – Возняк, 1911 – Vozniak, M.S. (1911). *Halytski hramatyku ukrainskoi movy pershoi polovyny XIX stolittia* [*Galician grammars of the Ukrainian language of the first half of the 19th century*]. Lviv (in Ukr.).

Смеречинський, 1932 – Smerechynskiy, S. (1932). *Narysy z ukrainskoi syntaksy (u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu)* [*Essays on Ukrainian syntax (related to phraseology and stylistics)*]. Kharkiv (in Ukr.).

Смотрицький, 1619 – Smotrytskyi, M. (1619). *Hrammatiky Slavenskyia pravylnoe Sontagma*. Yevie (typ. Velenskoho bratstva). (Faks. perevyd. Kyiv: Nauk. dumka, 1979, pidhot. V.V. Nimchuka) (in Ukr.).

СМУ, 1918 – Dubrovskiy, V. (1918). *Slovyk moskovsko-ukrainskyi* [*Russian-Ukrainian dictionary*]. Kyiv (in Ukr.).

ССЛТЕ 3 – Zahnitko, A. (2012). *Slovyk suchasnoi linhvistyky: Poniattia i terminy* [Dictionary of modern linguistics: Concepts and terms] (Vol. 1–4). (Vol. 3: П–С). Donetsk: Vyd-vo DonNU (in Ukr.).

ССЛТЕ, 2006 – Selivanova, O. (2006). *Suchasna linhvistyka. Terminolohichna entsyklopediia* [Modern linguistics. Terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia. – Kyiv.

СУМ 9 – *Slovyk ukrainskoi movy* [Ukrainian language dictionary] (1978). (Т. 9). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

Тимченко, 1907 – Tymchenko, Ye. (1907). *Ukrainska hramatyka* [Ukrainian grammar] (Vol. 1). Kyiv: Tovarystvo “Chas” Kyiv (in Ukr.).

Тимченко, 1918 – Tymchenko, Ye. (1918). *Ukrainska hramatyka (dlia III i IV klasyi shkil serednikh)*. Kyiv: Krynytsia (in Ukr.).

Уманець, 1925 – Umanets, M. & Spilka, A. (1925). *Slovar rosiisko-ukrainskyi* [Russian-Ukrainian dictionary]. Berlin, Elzerdruk, Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukr.).

УМЕ, 2007 – Rusanivskiy, V.M. & Taranenko, O.O. (Eds.) [et al] *Ukrainska mova. Entsyklopediia* [Ukrainian language. Encyclopaedia] (3d ed.). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana (in Ukr.).

УП, 1933 – *Ukrainskyi pravopys* [Ukrainian orthography] (1933). Kharkiv: Radianska shkola (in Ukr.).

УП, 1946 – *Ukrainskyi pravopys* [Ukrainian orthography] (1946). Kyiv (in Ukr.).

Шашкевич, 1865 – Shashkevych, Hr. (1865). *Мала грамматика языка руского для школь головныхъ* [A small grammar of the Russian language for main schools]. Vienna (in Ukr.).

Шерех, 1947 – Kyslytsia, D. & Sherekh, Yu. (1947). *Hramatyka ukrainskoi movy: posibnyk dlia himnazii. Ch. II: Syntaksa* [Grammar of the Ukrainian language: a guide for gymnasium. II: Syntax]. Munich: Ukrainska trybuna (in Ukr.).

Шерех, 1951 – Sherekh Yurii (1951). *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. [Essay on modern Ukrainian literary language]*. Munich: Molode zhyttia (in Ukr.).

Шерстюк, 1918 – Sherstiuk, Hr. (1918). *Ukrainska hramatyka dlia shkoly. Chastyna druha. Skladnia* [Ukrainian grammar for school. Part two. Syntax]. Kyiv – Viden (in Ukr.).

Шульжук, 2004 – Shulzhuk, K.F. (2004). *Syntaksys ukrainskoi movy. Pidruchnyk* [Syntax of the Ukrainian language. Textbook]. Kyiv: Akademiia (in Ukr.).

REFERENCES

1. Kazymyrova, I.A. (2021). Kontseptsiiia istorychnoho slovnyka linhvistychnykh terminiv [Concept of the historical dictionary of the linguistic terms]. *Ukrainska mova*, 2 (78). 90–101. Retrieved from: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.090> (in Ukr.).
2. Kazymyrova, I.A. (2020). Linhvistychnyi profil dzhерela yak terminohrafichnyi instrument [Linguistic profile of source as a terminographical tool]. *Ukrainska mova*, 2 (74), 59–73. Retrieved from: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.059> (in Ukr.).
3. Kuprii, T. & Tymish, L. (2022). U poshukakh movnoi identychnosti karpatoukraintsiv naperedodni i pid chas Chekhoslovatskoi kryzy 1938 r.: za materialamy presy Pidkarpatskoi Rusi [In search of the linguistic identity of Carpatho-Ukrainians on the eve and during the Czechoslovak crisis of 1938: according to the press of Subcarpathian Russia]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia*, 9/51, 259–277. Retrieved from: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254454> (in Ukr.).
4. Danysh, M. & Mushynka, I. (2021). Nevrily Yaroslav Ferdynandovych. In Dziuba, I.M., Zhukovskiy, A.I., Zhelezniak, M.H. [et al.] (Ed.). (2021). *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-72751> (in Ukr.).

5. Nevrlı, Ya. (1938). *Hramatyka ukrainskoi movy. Chastyna druha. Skladnia (Syntaksa)*. [Grammar of the Ukrainian language. Part two. Syntax]. Uzhhorod (in Ukr.).
6. Shtets, M. (1969). Literaturna mova ukraintsv Zakarpattia i Skhidnoi Slovachchyny (pislia 1918). [Literary language of Ukrainians of Transcarpathia and Eastern Slovakia (after 1918)]. *Pedahohichniy zbirnyk № 1. Serii movoznavcha [Pedagogical collection No. 1. Linguistic series]*. Slovatske pedahohichne vydavnytstvo. Bratislava (in Ukr.).
7. Tsyhanok, H.M. Kvalifikatsiia ukrainskykh fonetychnykh terminiv u systemi linhvistychnoi terminolohii. In *Actual scientific achievements – 2019: XV International scientific and practical conference (Prague, 22.06.2019 – 30.06.2019)*. Retrieved from: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/6748/1/%D0%A6%D0%B8%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BA%20%D0%93.%20%D0%9C.%20%D0%9A%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B2.pdf> (Access mode: 24.08.2020) (in Ukr.).

УДК 811.161.2'373.46

<http://orcid.org/0000-0001-7798-73>

О.А. ДІЛЬНА
м. Львів, Україна

НОВІ ПРОФЕСІЙНІ РОЛІ ВЧИТЕЛЯ ТА ЇХНІ НАЗВИ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано найновіші терміни, що з'явилися в педагогіці, з погляду доцільності їхнього використання. З'ясовано значення й походження таких термінів: коуч, фасилітатор, тьютор, ментор, модератор, едвайзер та супервайзер (супервізор). Описано, яким чином семантика чужомовних назв накладається на визначення функцій, що їх виконують сучасні вчителі. Запропоновано найбільш доречні замітники запозичених термінів (власне українські та інішомовного походження).

К л ю ч о в і с л о в а: запозичені слова, англізми, педагог, учитель, педагогічна термінологія.

У сучасному світі багатозадачність є професійною ознакою фахівців, що працюють у різних сферах. Це стосується й учителів, які в складних умовах сучасного освітнього процесу – віддалене навчання в умовах пандемії, віддалене та змішане навчання в умовах воєнного стану – здобувають нові знання й навички роботи та виконують ролі, що нерідко виходять за межі традиційного уявлення про вчителя.

У концепції Нової української школи йдеться про вчителя, який уже не є єдиним наставником і джерелом знань, а є водночас коучем, фасилітатором,

© О.А. ДІЛЬНА, 2023

тьютором, модератором в індивідуальній освітній траєкторії дитини (Грищенко, 2016: 18). Інколи перелік ролей учителя ширший, наприклад: 1) фасилітатор, консультант, тьютор, едвайзер, менеджер, модератор, наставник, лідер (Черній, 2022: 17); 2) вихователь, фасилітатор, супервайзер, тьютор, коуч, модератор (Павлик, 2021: 8).

Окрім уже відомих назв *консультант, менеджер, наставник, лідер*, для позначення діяльності педагогів пропонують використовувати нові й незвичні чужомовні іменники, які порівняно недавно з'явилися в українській мові. Тому в мовців виникають сумніви щодо їхнього значення і щодо доречності їхнього вживання.

У цій статті з'ясуємо джерела походження нових педагогічних термінів, значення, з якими їх уживають, а також спробуємо відшукати власне українські замітники для чужих назв.

Останніми роками в педагогічній термінології з'явилося багато запозичень, насамперед це англізми, рідше – запозичення з класичних мов, які функціонували в інших терміносистемах, а в педагогіці набувають нового значення. Засилля чужомовних термінів у комп'ютерній чи економічній науці вже давно не дивує ні мовознавців, ні пересічних мовців, але поширення англізмів у сфері освіти видається штучним і небажаним явищем.

Багато сучасних українських мовознавців досліджували запозичення (Ажнюк, 2001; Архипенко, 2004; Григоренко, 2014; Козуб, 2017 та інші). Іншомовні слова в різних терміносистемах української мови також неодноразово були об'єктом аналізу, а саме: в науково-технічній (Скорейко-Свірска, 2008), економічній (Дьолог, 2019), масмедіа (Гурко, 2012).

Комплексне дослідження запозичень у педагогічній термінології є надзвичайно актуальним, адже кількість нових термінів чужомовного походження в освітянському середовищі невпинно росте. Варто з'ясувати, чи завжди йдеться про виправданий факт запозичення, чи винятково моду на нові слова й небажання шукати готові українські відповідники або творити нові.

Іноді від запозичених термінів не можна відмовитися, адже вони приходять разом із новим поняттям чи винаходом і вкорінюються водночас із ними (Байбакова, 1994: 44). Запозичення виправдані й корисні тоді, коли їх не можна замінити словами рідної мови, і коли вони вже ввійшли в її словниковий запас, а також такі, які мають лише неповні синоніми в певній мові та вносять у поняття, яке передають, особливий уточнювальний відтінок (Іващшин, 1992: 115). Термін *коуч* з'явився в українській мові шляхом транслітерації англійського слова зі спортивного лексикону (*coach*). Перекладають його як *репетитор, тренер, особистий інструктор* (Малишев & Петраковський, 2000: 88). Прикметно, що всі три відповідники є термінами іншомовного походження і давно побутують у мовленні.

Коуч, на відміну від викладача, не дає готових рішень чи правильних порад (Пивовар, 2019). Як правило, *коуч* – це професійний психолог, який допомагає людям знайти їхні приховані резерви, створюючи психологічні умови для того, щоб людина змогла зробити це самостійно. За своєю суттю *коуч* більше схожий на уважного співрозмовника.

У педагогіці *коучем* називають того, «хто спеціалізується на розвитку вміння досягати поставленої мети» (Михайлова, 2020: 90), тобто йдеться про наставника. Описуючи діяльність *коуча*, використовують дієслова *надихати*,

мотивувати, підтримувати. Тобто він надихає, мотивує, підтримує, допомагає досягти мети, рухатись більш ефективно, розвивати сильні сторони особистості (Степикіна, 2012: 257).

Замість чужого незвичного слова краще використовувати українське *наставник*. Наставник – це той, хто дає поради, навчає (СУМ 5: 198). Учитель і є тим, хто надихає учнів, допомагає дітям розвиватися й досягати поставлених цілей, супроводжує і підтримує учнів у процесі їхнього освітнього поступу. Тобто ті функції, які приписують коучам, у навчальному закладі виконують учителі й психолог.

Ще один незвичний іменник, який у терміносистемі педагогіки рекомендують застосовувати щодо вчителя і його діяльності, – це *фасилітатор*. З'явився термін шляхом транслітерації англійського слова *facilitator*. Так у бізнесі називають особу, «яка забезпечує успішну групову комунікацію» (Кузенко & Мацук, 2018: 161). У педагогічних словниках натрапляємо на такі українські відповідники цього чужомовного терміна: *ведучий, керівник* (Михайлова, 2020: 184; Помазан, 2021: 89).

Фасилітатор – це людина, яка допомагає групі людей краще працювати разом, розуміти їхні спільні цілі та планувати, як досягти цих цілей під час зустрічей чи обговорень. Водночас він залишається нейтральним і не займає певної позиції в обговоренні.

Фасилітатор виконує такі функції: організовує процес, залучає учасників і структурує роботу групи так, щоб, використовуючи повний потенціал, разом досягнути цілі; створює середовище, простір (де, наприклад, люди навчаються) та налагоджує процес групової взаємодії, але не обов'язково є джерелом знання; стежить за завданнями й відчуттями учасників, взаємозв'язками; є експертом із методів групової взаємодії. Фактично, це особа, яка поєднує в собі функції керівника, лідера й учасника процесу (Топол, 2020).

Учитель під час уроку виконує ті самі функції, які приписують *фасилітатору*: організовує роботу цілого класу й окремих груп, налагоджує взаємодію між учнями й між групами, стежить за їхньою роботою. Нейтральність, або неупередженість, для вчителя також є обов'язковою професійною рисою. За потреби він виступає в ролі ведучого чи керівника.

Іменник *тьютор* з'явився в українській мові шляхом транслітерації англійського *tutor*, яке перекладають як *репетитор, наставник, опікун* (Малишев & Петраковський, 2000: 455). Історично поняття виникло в Оксфорді та Кембриджі. Тоді були професори й асистенти професорів, які проводили заняття, а також *тьютори* – люди, які допомагали кожному студентові вибудувати його власний алгоритм, його власну систему засвоєння знань (Помазан, 2021: 87). В Англії в старших класах граматичних шкіл і в педагогічних коледжах *тьюторами* призначають досвідчених учителів, які в навчальний час викладають свій предмет за спеціальністю, а після уроків проводять виховну роботу з 5–10 чи 15 учнями (Гончаренко, 1997: 335–336).

Учитель-тьютор – це особа, яка проводить індивідуальні або групові заняття, репетитор, наставник, надавач освітніх послуг; ключова фігура в дистанційному навчанні, що відповідає за проведення занять. Особливу потребу в діях *тьютора* мають здобувачі освіти інклюзивних груп (Павлик, 2021: 5).

В українських школах виховною роботою займаються вчителі, класні керівники, психологи. Учитель так само веде групові заняття, а за потреби може

вести й індивідуальні; часто виконує роль приватного репетитора; відповідає за проведення занять віддалено. В інклюзивному класі працює асистент учителя. Інших педагогічних працівників, які б виконували такі функції, у сучасних школах немає, а тому нема потреби вводити новий термін.

Термін *ментор*, яким зараз активно послуговуються в педагогіці, відомий уже давно. В одинадцятитомному словнику української мови зафіксовано: *ментор* – заст. наставник, керівник, вихователь (СУМ 4: 762). Походить цей іменник від грецького *Mentor*: у давньогрецькій міфології так називали приятеля Одиссея, який був опікуном його дому, коли герой брав участь у Троянській війні.

У сучасному освітньому процесі *ментор* – це наставник, готовий ділитися з дитиною власним досвідом. Він допомагає учням створювати власне середовище для навчання; вивчати щось нове щодня; поглиблювати знання у сфері своїх інтересів; займатися саморозвитком; стежити за власним процесом навчання і використовувати для цього власні ресурси; дізнаватися щось нове один в одного, у своїх однолітків; вчитися протягом виконання певної роботи; вибудовувати цілісне сприйняття навчального матеріалу, а також надає інформаційну та комунікаційну підтримку (Донська, 2018).

Іноді *ментором* називають викладача, який працює з обдарованою особистістю, що демонструє високі показники успішності та чий потенціал ще не розкритий повністю. До функцій *ментора* дослідники зараховують: інтелектуальне стимулювання, емоційну підтримку та захист, набуття пізнавальної впевненості (Котенєва & Карлова, 2021: 340). Учителю так само працює з різними учнями, зокрема з обдарованими, ділиться з ними власним досвідом, стимулює і підтримує.

Іменник *модератор* походить від латинського *moderor* – той, що стримує. У педагогічному словнику це слово має такі значення: 1) особа, яка веде конференцію, семінар, диспут і слідкує за додержанням правил; 2) людина, яка відповідає за дотримання встановлених норм поведінки на інтернет-ресурсах, частіше форумах; 3) людина, яка проводить соціологічні дослідження; 4) організатор роботи фокус-груп (Михайлова, 2020: 108).

Учитель-модератор – це організатор групової роботи, що активізує та регламентує процес взаємодії учасників групи на основі демократичних принципів. Тобто той, хто провадить (модерує) навчальний процес. Це одночасно і наставник, і керівник, який підтримує та організовує активну роботу групи здобувачів вищої освіти. Результатом його діяльності є комфортна атмосфера довіри (Гвоздій & Устянська, 2019: 148–149). У класі під час уроку або інших заходів цим модератором здебільшого є вчитель, який організовує роботу класу.

Терміни *едвайзер* і *супервайзер* (*супервізор*) потрапили до педагогічної термінології з бізнесу. *Едвайзер* [від англ. *adviser* – радник, консультант (Малишев & Петраковський, 2000: 31)] – це, як правило, людина з більшими і глибшими знаннями в конкретній галузі. Це експерт, який допомагає команді вирішити низку стратегічних завдань у сфері, у якій у неї не вистачає компетенцій. Цілком очевидно, що педагог має більше знань і досвіду, ніж його учні, а тому допомагає їм у процесі навчання, виконуючи роль радника й консультанта.

Супервайзер / *супервізор* [англ. *supervisor* – спостерігач, керівник (Малишев & Петраковський, 2000: 429)] – це адміністративна посада в різних галузях бізнесу, державних установах, а також у наукових та освітніх інститутах. *Педа-*

гог-супервайзер – це організатор навчального процесу. Він організовує та контролює процес навчання й спілкування всіх учасників педагогічної взаємодії (Павлик, 2021: 6). Це фахівець із високим рівнем кваліфікації та успішним досвідом роботи, який здійснює свою діяльність із метою професійної підтримки та професійного розвитку педагогічних працівників закладів дошкільної і загальної середньої освіти, тренерів і тренерів-педагогів, сприяє налагодженню партнерства між усіма учасниками освітнього процесу в умовах реформування системи освіти в Україні, упровадження концепції Нової української школи (Михайлова, 2020: 175). Отже, це педагог, що має значний досвід роботи і допомагає колегам. Для позначення цього поняття в українській мові є термін *методист*, обов'язком якого є вивчення стану викладання певного предмета, організація методичної роботи з учителями, надання допомоги вчителям у проведеному навчально-виховній роботі (Гончаренко 1997, 207).

Проаналізувавши сучасні освітні документи, робимо висновок, що сучасний учитель, окрім того, що власне навчає (*учитель* – особа, яка навчає, викладає який-небудь навчальний предмет у школі (СУМ 10: 536), має низку інших обов'язків та інколи виконує такі ролі: тренер, репетитор, керівник, лідер, наставник, організатор, радник, консультант, спостерігач, учасник навчального процесу тощо. Для позначення цих ролей у сучасній педагогіці пропонують використовувати нові чужомовні терміни: *коуч*, *фасилітатор*, *тьютор*, *ментор*, *модератор*, *едвайзер*, *супервайзер* (*супервізор*) тощо.

Варто зазначити, що в «Класифікаторі професій» жодного з наведених вище термінів як назв професіоналів, що працюють у закладах освіти нема, але подано такі: *вчитель закладу загальної середньої освіти*, *методист*, *педагог-організатор*, *вчитель початкових класів*. Отже, в офіційно-діловому стилі мовлення прийнятними є саме ці назви педагогічних професій.

Основними причинами появи незвичних чужомовних термінів у мовленні педагогів можна назвати ті самі, що й в інших терміносистемах: тенденція до лаконізму, прагнення до однозначності терміна, більша престижність слів-запозичень, що здаються сучаснішими, ніж їхні українські відповідники. Проте не варто нехтувати власне українськими мовними засобами, вживаючи запозичені, через хибне уявлення про те, що чуже слово може підвищити авторитет мовця і «надати ваги не надто престижним професіям» (Дьолог, 2019: 14). Використовують незвичні іншомовні терміни, щоби привернути увагу читача.

Зважаючи на викладене вище, робимо такі висновки. По-перше, кожен із сучасних чужомовних термінів, які пропонують використовувати щодо вчителя, має українські відповідники (доволі часто не один): *коуч* – репетитор, тренер, особистий інструктор; *фасилітатор* – ведучий, керівник; *тьютор* – репетитор, наставник; *ментор* – наставник; *модератор* – ведучий, організатор; *едвайзер* – радник, консультант; *супервайзер* / *супервізор* – керівник, спостерігач, організатор. Цей перелік відповідників іншомовного та власне українського походження доводить, що нові педагогічні терміни позначають уже відомі поняття. По-друге, чужомовні назви своєю семантикою частково накладаються на визначення тих функцій, які виконують педагоги. По-третє, не варто беззастережно вводити в педагогічну термінологію назви, які використовують в інших терміносистемах, зокрема спорту, бізнесу й менеджменту.

Отже, замість того, щоб активно запозичати нові терміни, чужі для нашої мовної системи, варто послуговуватися вже відомими, адже пропонувані назви но-

вих соціальних ролей учителя не позначають нового поняття, а лише слугують незвичними й оригінальними назвами функцій і завдань, що їх виконують сучасні вчителі. Оскільки серед офіційних назв педагогічних професій немає цих термінів, їх не варто використовувати, адже важливо, щоб українська термінологія, вбираючи світові надбання певної науки (терміносистему), залишилася національно самобутньою.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ 4 – Білодід, І.К. (Ред.) (1973). *Словник української мови* (Т. 1–11). (Т. 4). Київ: Наукова думка.

СУМ 5 – Білодід, І.К. (Ред.) (1974). *Словник української мови* (Т. 1–11). (Т. 5). Київ: Наукова думка.

СУМ 10 – Білодід, І.К. (Ред.) (1979). *Словник української мови* (Т. 1–11). (Т. 10). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк, Б.М. (2001). Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації. *Мовознавство*, 3, 48–54.
2. Архипенко, Л.М. (2004). Своєрідність сучасної мовної ситуації процесу запозичення англіцизмів. *Культура народів Причорномор'я*, 49, 75–79.
3. Байбакова, І., Буракова, О. & Задорожний, В. (1994). Англійські запозичення у сучасному українському термінотворенні. *Проблеми української науково-технічної термінології: Тези 3-ої Міжнародної наукової конференції* (с. 44–45). Львів.
4. Гвоздй, С. & Устянська, О. (2019). Професійні ролі викладача вищої школи у підготовці майбутніх фахівців. *Освітологічний дискурс*, 1 – 2 (24 –25), 141–160.
5. Гончаренко, С. (1997). *Педагогічний словник*. Київ: «Либідь».
6. Григоренко, М. (2014). Особливості процесу запозичання в сучасній українській мові. *Вісник Львівського університету, серія філологічна*, 61, 255–261.
7. Грищенко, М. (Ред.) (2016). *Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи*. Київ.
8. Гурко, О.В. (2012). Англійські запозичення в мові мас-медіа. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, філологічні науки, мовознавство*, 22, 39–42.
9. Донська, І. (2018). *Хто потрібен сучасному учневі: вчитель чи ментор?* URL: <https://osvitoria.media/opinions/hto-potriben-suchasnomu-uchnevi-vchytel-chy-mentor/>
10. Дьолог, О.С. (2019). Англійські запозичення в сучасній українській економічній термінології. *Закарпатські філологічні студії*, 8(1), 12–17.
11. Іващин, О. (1992). Проблема доцільності використання запозичень та інтернаціоналізмів у науково-технічній термінології. *Проблеми української науково-технічної термінології: Тези I-ої Міжнародної наукової конференції* (с. 114–116). Львів.
12. Козуб, Л.С. (2017). Особливості використання англіцизмів у сучасній українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, серія: філологія*, 26 (2), 40–42.
13. Котенева, І.С. & Карлова, Н.М. (2021). Сучасні ролі викладача закладу вищої освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*, 1 (339), 338–347.

14. Кузенко, О. & Мацук, Л. (2018). Професіограма сучасного вчителя початкових класів у руслі впровадження концепції Нової української школи. *Освітній простір України*, 13, 160–166.
15. Малишев, В.Ф. & Петраковський, О.Ю. (Уклад.) (2000). *Новий англо-український та українсько-англійський словник*. Харків: Друкарський центр «Єдиноріг».
16. Михайлова, Л.М. (Ред.) (2020). *Словник термінів і понять сучасної освіти*. Севе́ро-донецьк.
17. Павлик, Н.В. (2021). *Особливості психологічної готовності сучасного педагога до творчої професійної діяльності в умовах Нової української школи: науково-аналітична доповідь*. Київ: «Педагогічна думка».
18. Пивовар, А.С. (2019). *Вчитель-коуч як основа успішності учня*. URL: <https://conf.zippo.net.ua/?p=194>.
19. Помазан, І.О., Берест, Т.М., Ільїна, О.В., & Купрікова, Г.В. (Упоряд.) (2021). *Глосарій новітньої педагогічної термінології*. Харків: Вид-во НУА.
20. Скорейко-Свірська, І. (2008). *Загальні тенденції фонетико-графічної асиміляції науково-технічних термінів англійського походження*. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vnulp/Ukr_term/2008_620/17.pdf.
21. Степикіна, Т.В. (2012). Метод коучингу в системі шкільної освіти. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 22, IV, 257.
22. Топол, В. (2020). *Що таке фасилітація і як вона може допомогти вчителю в класі*. URL: <https://nus.org.ua/articles/shho-take-fasylyitatsiya-i-yak-vona-mozhe-dopomogty-vchytelyu-v-klasi>
23. Черній, А.Л. (Ред.) (2022). *Нова українська школа: поради для вчителя 5–6 класів: навчально-методичний посібник*. Рівне: РОІППО.

Oksana Dilna

NEW PROFESSIONAL ROLES OF A TEACHER AND THEIR NAMES: TERMINOLOGY ANALYSIS

In the modern world multitasking is a professional feature of specialists working in various fields. It also applies to teachers. Difficult conditions of forced remote education during pandemic, remote and mixed learning under conditions of martial law require teachers to acquire new skills and perform roles that often go beyond the traditional idea of a teacher. The concept of the New Ukrainian School refers to a teacher who is no longer the only mentor and source of knowledge, but is at the same time a coach, facilitator, tutor, moderator, mentor, consultant, instructor, manager and leader in the individual educational trajectory of the child.

Recent years saw many borrowings in pedagogical terminology, first of all, these are anglicisms, less frequently – borrowings from classical languages that functioned in other terminological systems and acquire a new meaning in pedagogy. The dominance of foreign terms in computer or economic science has become something common both for linguists and ordinary speakers, but anglicisms in the educational field seem to be an artificial and undesirable phenomenon.

A comprehensive study of borrowings in pedagogical terminology is extremely relevant, as the number of new terms of foreign origin in the educational environment is constantly growing. It is necessary to find out whether borrowing is justified, or it is just the fashion for new words and unwillingness to look for the Ukrainian counterparts or create new ones.

The article analyzes the latest terms that have appeared in pedagogy from the point of view of the expediency of their use. The meaning and origin of such terms as *coach*, *facilitator*, *tutor*, *mentor*, *moderator*, *advisor* and *supervisor* have been clarified. Based on the translation and explanatory dictionaries of pedagogical terms, all possible correspondences for these foreign names were selected. The article describes how the semantics of the latter

is superimposed on the definition of the functions performed by modern teachers. The most appropriate substitutes, actually Ukrainian and those of foreign origin, which exist in the Ukrainian language, are proposed.

It is concluded that in the case when a specific term has the same meaning as the borrowed one, it should be fixed as a single normative variant or as a synonym along with the term of foreign origin, as the national terminology should absorb the world heritage of a certain science (terminology), while preserving its nationally identity.

Keywords: borrowed word, term, anglicism, teacher, pedagogue, pedagogical terminology.

LEGEND

СУМ 4 – Bilodid, I.K. (Ed.) (1973). *Slovník ukraínskoi movy* (T. 1–11). (T. 4). [*Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 1 – 11). (Vol. 4)]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

СУМ 5 – Bilodid, I.K. (Ed.) (1974). *Slovník ukraínskoi movy* (T. 1 – 11). (T. 5). [*Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 1–11). (Vol. 5)]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

СУМ 10 – Bilodid, I.K. (Ed.) (1979). *Slovník ukraínskoi movy* (T. 1–11). (T. 4). [*Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 1 – 11). (Vol. 10)]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

REFERENCES

1. Azhniuk, B.M. (2001). Movni zminy na tli dekolonizatsii ta hlobalizatsii [Linguistic changes against the background of decolonization and globalization]. *Movoznavstvo*, 3, 48–54 (in Ukr.).
2. Arkhpenko, L.M. (2004). Svoieridnist suchasnoi movnoi sytuatsii protsesu zapozychennia anhliisymiv [Peculiarity of the modern language situation of the process of borrowing anglicisms]. *Kultura narodov Prychernomoria*, 49, 75–79 (in Ukr.).
3. Baibakova, I., Burakova, O. & Zadorozhnyi, V. (1994). Anhliiski zapozychennia u suchasnomu ukrainskomu terminotvorenii [English Borrowings in Modern Ukrainian Term Creation]. *Problemy ukrainskoi naukovo-tekhnichnoi terminologii: Tezy 3-oi Mizhnarodnoi naukovo konferentsii* (pp. 44–45). Lviv (in Ukr.).
4. Hvozdi, S. & Ustianska, O. (2019). Profesiini roli vykladacha vyshchoi shkoly u pidhotovtsi maibutnix fakhivtsiv [*Professional Roles of the Higher School Teacher in the Future Specialists Training*]. *Osvitohichnyi dyskurs*, 1–2 (24–25), 141–160 (in Ukr.).
5. Honcharenko, S. (1997). *Pedahohichnyi slovník* [*The Pedagogical Dictionary*]. Kyiv: “Lybid” (in Ukr.).
6. Hryhorenko, M. (2014). Osoblyvosti protsesu zapozychannia v suchasni ukrainskii movi [Features of the borrowing process in the modern Ukrainian language]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, seriia filohichna*, 61, 255–261 (in Ukr.).
7. Hryshchenko, M. (Ed.) (2016). *Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* [*New Ukrainian School: The Conceptual Basis of Secondary School Refor*]. Kyiv (in Ukr.).
8. Hurko, O.V. (2012). Anhliiski zapozychennia v movi mas-media [English borrowings in the language of the media]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, filohichni nauky, movoznavstvo*, 22, 39–42 (in Ukr.).
9. Donska, I. (2018). *Khto potriben suchasnomu uchnevi: vchytel chy mentor?* [*Who the Modern Pupil Needs: a Teacher or a Mentor?*]. Retrieved from <https://osvitoria.media/opinions/hto-potriben-suchasnomu-uchnevi-vchytel-chy-mentor/> (in Ukr.).

1. Doloh, O.S. (2019). Anhlomovni zapozychennia v suchasni ukrainskii ekonomichnii terminologii [English borrowings in modern Ukrainian economic terminology]. *Zakarpatski filolohichni studii*, 8(1), 12–17 (in Ukr.).
2. Ivashchysyn, O. (1992). Problema dotsilnosti vykorystannia zapozychen ta internatsionalizmiv u nauково-tekhnichnii terminologii [The Issue of Appropriateness of Using Borrowings and Internationalisms in Scientific and Technical Terminology]. *Problemy ukrainskoi nauково-tekhnichnoi terminologii: Tezy I Mizhnarodnoi nauковоi konfereniii* (pp. 114–116). Lviv (in Ukr.).
3. Kozub, L.S. (2017). Osoblyvosti vykorystannia anhlitsyzmiv u suchasni ukrainskii movi [The peculiarities of anglicisms usage in the modern Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, seriia: filolohiia*, 26 (2), 40–42 (in Ukr.).
4. Kotienieva, I.S. & Karlova, N.M. (2021). Suchasni roli vykladacha zakladu vyshchoi osvity [Modern roles of the teacher of a higher educational institution]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (pedahohichni nauky)*, 1 (339), 338–347 (in Ukr.).
5. Kuzenko, O. & Matsuk, L. (2018). Profesiograma suchasnoho vchytelia pochatkovykh klasiv u rusli vprovadzhenia kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly [Professiogram of a modern teacher of elementary school in the context of introducing the concept of a New Ukrainian school]. *Osvitnii prostir Ukrainy*, 13, 160–166 (in Ukr.).
6. Malyshev, V.F. & Petrakovskyi, O.Yu. (Comp.) (2000). *Novyi anhlo-ukrainskyi ta ukrainsko-anhliiskyi slovnyk [New English-Ukrainian and Ukrainian-English Dictionary]*. Kharkiv: Drukarskyi tsentr “Iedynoroh” (in Ukr.).
7. Mykhailova, L.M. (Ed.) (2020). *Slovnyk terminiv i poniat suchasnoi osvity [The Dictionary of Terms and Notions of Modern Education]*. Sievierodonetsk (in Ukr.).
8. Pavlyk, N.V. (2021). *Osoblyvosti psykholohichnoi hotovnosti suchasnoho pedahoha do tvorchoi profesiinoi diialnosti v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly: nauково-analitychna dopovid [Peculiarities of Readiness of a Modern Teacher to Creative Professional Activity within the Framework of a New Ukrainian School]*. Kyiv: “Pedahohichna dumka” (in Ukr.).
9. Pyvovar, A.S. (2019). *Vchytel-kouch yak osnova uspihnosti uchnia [Teacher-Coach as the Basis for Learner’s Academic Performance]*. Retrieved from <https://conf.zippo.net.ua/?p=194>. (in Ukr.).
10. Pomazan, I.O., Berest, T.M., Ilina, O.V. & Kuprikova, H.V. (Comp.) (2021). *Hlosarii novitnoi pedahohichnoi terminologii [The Glossary of Modern Pedagogical Terminology]*. Kharkiv: Vyd-vo NUA (in Ukr.).
11. Skoreiko-Svirska, I. (2008). *Zahalni tendentsii fonetyko-hrafichnoi asymiliatsii nauково-tekhnichnykh terminiv anhliiskoho pokhodzhennia [General tendencies of phonetic-graphic assimilation of scientific and technical terms of English origin]*. Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vnulp/Ukr_term/2008_620/17.pdf. (in Ukr.).
12. Stepykina, T.V. (2012). Metod kouchynhu v systemi shkilnoi osvity [The Coaching Method within the School Education System]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 22, IV, 257 (in Ukr.).
13. Topol, V. (2020). *Shcho take fasylytatsiia i yak vona mozhe dopomohty vchyteliu v klasi [What is Facilitation and How a Teacher Can Use It in the Classroom]*. Retrieved from <https://nus.org.ua/articles/shho-take-fasylytatsiya-i-yak-vona-mozhe-dopomogty-vchytelyu-v-klasi> (in Ukr.).
14. Chernii, A.L. (Ed.) (2022). *Nova ukrainskyi shkola: poradnyk dlia vchytelia 5–6 klasiv: navchalno-metodychnyi posibnyk [New Ukrainian School: Guidance for a Teacher of 5 – 6 Grades: Methodological Manual]*. Rivne: ROIPPO (in Ukr.).

УДК 811.161.2'38'42:373.46

<https://orcid.org/0000-0001-5444-9426>

Є.І. ПЕРЕСАДА
м. Вінниця, Україна

ЯВИЩЕ ЛАТИНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЧИННИК РОЗШИРЕННЯ МЕТАМОВИ ЛІНГВОГРАФІЇ

Стаття присвячена висвітленню проблеми формування метамови лінгвографії як актуального наукового напрямку сучасного мовознавства. Оглядомо схарактеризовано термінне поле, що вже закріпилося за лінгвографією, розглянуто дискусійні питання, пов'язані з формуванням мікротермінополя лінгвографії; ідеться про терміни, що пов'язані з феноменом латинізації. Запропоновано дефініції для термінів-оказіоналізмів, що потребують лексикографування.

Ключові слова: метамова, лінгвографія, латинізація, термін, мікротермінополе, оказіоналізм.

Структураліст Ф. де Соссюр образно номінував письмо «маскою усного мовлення» (див. про це: Derrida, 1998: 51), оскільки власне письмо фіксує все, що існує в реальності чи ірреальності. Писемність, як відомо, є засобом фіксації мови за допомогою знаків; вона містить сукупність писемних пам'яток певного часу, що властиве певному народу; це письменство загалом із урахуванням великого обсягу зазначеного поняття. Незважаючи на те, що наукові розвідки, які пов'язані з писемністю, феноменом письма загалом, презентують найбільш давні проблеми мовознавства, дослідження цього феномену ще не завершене.

Зростання інтересу до загальнотеоретичних питань письма із часом сприяло становленню лінгвістичного напрямку, що ґрунтується на дослідженні писемності як самостійного явища, зокрема виникла потреба визначення її об'єкта, предмета, методів і завдань, метамови. Цю науку було означено в українському мовознавстві терміном *лінгвографія*. Становлення лінгвографії як наукової галузі, наукового напрямку припадає на середину XIX ст. Тоді й було частково окреслено її базову терміносистему. Дослідження в цій галузі мовознавства презентували зарубіжні лінгвісти, зокрема Ф. Баллхорн (Ballhorn, 1861), І. Гельб (Gelb, 1968), К. Дюршайд (Dürscheid, 2022), Р. Кросленд (Crosland, 1956), Д. Мелетіс (Meletis, 2022), В. Реннагель (Rennagel, 1972). Теоретико-методологічні засади цього наукового напрямку поглиблено в працях українських учених, насамперед таких, як О. Потебня, та в працях його послідовника – Л. Булаховського (Булаховський, 1975). Серед сучасних українських мовознавців, які розбудовують метамову лінгвографії, назвімо О. Білецьку (Білецька, 2015), Т. Видайчук (Видайчук, 2010), П. Донця (Донець, 2001), А. Загнітка (Загнітко, 2012), Т. Космеду (Космеда, 2011; Космеда, 2020; Космеда, 2022), Л. Макарук (Макарук, 2013), В. Німчука (Німчук, 1990), Є. Пересаду (Пересада, 2021; Пересада, 2022), Л. Соболь (Соболь, 2016), І. Фаріон (Фаріон, 2011).

© Є.І. ПЕРЕСАДА, 2023

У цій науковій розвідці зосередимо увагу на розгляді термінології лінгвографії, пов'язаної з процесом латинізації, та зв'язку у зв'язку з цим відповідних термінів.

Об'єкт дослідження – методологічні засади лінгвографії, що складають її термінний апарат. **Предмет** наукової розвідки – формування мікротермінополя лінгвографії: утвердження понять-термінів, що сформувалися завдяки явищу латинізації української мови.

Мета цієї наукової студії – розглянути мікросистему термінів, пов'язаних із латинізацією, що формує поняттєвий апарат лінгвографії. **Матеріал дослідження** – найавторитетніші й найновіші українські словники лінгвістичних термінів, зокрема «Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни» (у 4 томах), який уклав А. Загнітко (ССЛ, 2012), та «Лінгвістична енциклопедія», укладена О. Селівановою (Селіванова, 2010), а також науковий дискурс лінгвографії.

У розвідці були застосовані такі **дослідницькі методи**, як (1) *концептуально-аналітичний*, завдяки якому виокремлено основу мікрополя термінів лінгвографії; (2) *метод спостереження* – для визначення терміноодиниць обраного для аналізу мікрополя та презентації парадигматичних зв'язків у системі термінів; (3) *контрольований відбір* – для визначення термінологічних одиниць, що спричиняють складнощі в кодифікації; (4) *інтерпретаційний* метод дав змогу викласти авторську концепцію щодо презентації термінного мікрополя лінгвографії; (5) *описовий* – для презентації теоретичного матеріалу та формулювання висновків.

Оскільки термінологія лінгвографії до кінця ще не усталена, **новизна** цієї праці полягає в тому, що зроблено спробу розглянути базові терміни лінгвографії з огляду на феномен латинізації деяких національних алфавітів.

Теоретичне значення статті полягає в розширенні методологічних засад метамови лінгвографії в зазначеному контексті. **Практичне значення** цієї наукової студії спрямоване на можливість розширення складу чинних українських словників лінгвістичних термінів з урахуванням понять, що пояснюють явище латинізації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження

Метамова лінгвографії, як наголошувалося, сьогодні ще перебуває в процесі становлення, оскільки не має усталеного термінного апарату. Назва власне розглядуваної наукової галузі проблемна та отримала численну кількість різних найменувань. Разом із терміном *лінгвографія* (Булаховський, 1975: 90) цей науковий напрям пропонують номінувати *графічною лінгвістикою* (Crosland, 1956; Білецька, 2015), *граматологією* (Gelb, 1968), *граматографією* (Ballhorn, 1861), *графологією*, *графолінгвістикою* (Meletis, 2022), *графістикою* (Rennagel, 1972), *інфографікою* (Сміціклас, 2012).

Основоположником актуалізованого в цій статті напряму мовознавства вважають англійського лінгвіста Р. Кросленда, який у праці «Graphic Linguistics and its Terminology» («Графічна лінгвістика та її термінологія») (1956) уперше схарактеризував методологічну базу цієї науки та ввів до наукового обігу термін *графічна лінгвістика* (англ. 'graphic linguistic'). Однак у процесі створення фундаменту для загальної теорії розвитку писемності та для дослідження низки систем письма, зокрема дописемних, словесно-складових, складових та алфавітних, американський лінгвіст І. Гельб (1968) актуалізував номінацію на по-

значення розглядуваної науки – *граматологія* (англ. ‘*grammatology*’). У вступній статті до колективного дослідження «The Writing Systems of the World» («Світові системи письма») (1996) П. Деніелс наголошував на важливості ролі діахронічного підходу для аналізу письма. Він зазначив, що «граматологія, як і загальна лінгвістика, повинна бути описовою, історичною та теоретичною» наукою (Daniels, 1996: 1). Сьогодні, як уважають учені, граматологія містить: (1) епіграфіку («учення про принципи дешифрування й тлумачення давніх написів, що були вирізьблені, вигравірувані, викарбувані чи відштамповані на твердому матеріалі /камені, метали і под./»); (2) палеографію («учення про зовнішній вигляд графічних знаків /спосіб написання, форми літер, особливості матеріалу для письма/»), що містилися в давніх книгах, рукописах з метою визначення часу та місця їхнього творення; (3) графологію («учення про специфіку почерку») (див.: Космеда, 2020: 22).

У сучасному українському мовознавстві найбільш поширеним є термін *лінгвографія*, що номінує комплексну науку про письмо з урахуванням того, що предметом лінгвографії є *графічний рівень мови*. Л. Булаховський свого часу наголошував на важливості виокремлення окремої наукової галузі щодо вивчення «специфіки письмового виразу в його відношенні до можливого поліграфічного оформлення тексту. Ця специфіка [...] далеко не така обмежена, як може здаватися із самих умоглядних позицій, отже, і практичну користь від роботи над нею аж ніяк не слід недооцінювати» (Булаховський, 1975: 90).

Т. Космеда та Л. Соболев у статті «Сучасна українська лінгвографія: термінологічне поле» частково схарактеризували метамову лінгвографії, виокремивши понад 200 дефініцій та вказавши на те, що її (1) «можна розширити, доповнивши деякими необхідними термінами, які на сьогодні ще слід класифікувати як okazіональні» (Космеда & Соболев, 2018: 68), (2) «необхідно ввести терміни лінгвостилістики, лінгвопоетики, зокрема ті, що окреслюють поняття фоностилістики [...], чи, можливо, *графічної стилістики* [...], метамова якої повинна містити назви стилістичних фігур і прийомів щодо маніпуляцій графемами та їхнє окреслення» (там само: 69), а також (3) «у систему термінів лінгвографії повинні ввійти й номінації літературознавства, що окреслюють поетичні жанри, способи творення поезії на основі маніпуляції графічними засобами» (там само).

Окремою мікросистемою термінів лінгвографії можна вважати ту, що пов’язана з процесом латинізації, насамперед, української мови, зокрема: *азбучна війна, проєкт (варіант) української латиниці, іречеківка, лагодівка, лучуківка, латинізація, мельниківка, українське абеткадло, українська гасвиця, українська латинка*.

Основою цього мікрополя є термін *латиниця* – «латинська азбука, латинське письмо; сучасна алфавітно-графічна система, що склалася на ґрунті латинського письма і латинської графіки» (ССЛ-2, 2012: 124). На основі латиниці побудована більша частина алфавітів європейських мов, зокрема романських, які сьогодні використовують як національні та офіційні більше 60 мов (італійська, іспанська, португальська, румунська, французька та ін.), зокрема й германських та фіно-угорських мов. Водночас латинські літери стали основою для низки мов Африки, Америки, Азії. «Латинською графікою послуговуються наші європейські сусіди-слов’яни – кашуби, серболужани, словенці, словаки, поляки, чехи, хорвати. Латинський алфавіт було використано для створення

штучних мов – афрігіль, есперанто, ідо, волапюк, інтерлінгва та ін.» (ППО, 2021: 55). На латинку вже перейшли або переводять свої алфавіти такі країни, як В'єтнам, Індонезія, Малайзія, Молдова, Туркменістан, Казахстан, Азербайджан, Узбекистан та інші. Відзначмо, що 22.09.2021 Кабінет Міністрів України затвердив постанову № 933 про перехід кримськотатарської мови на латинську графіку.

Через розповсюдження латинської графіки в більшості мов світу паралельно відбувається перехід із кириличної основи на латинську, порівн.: «Чеська мова розпочинала з кирилиці і перейшла на латиницю; молдавська мова після здобуття державою незалежності перейшла також на латинську графіку» (ССЛ-2, 2012: 124), «що отримало назву *латинізація*, за допомогою приєднання до основи інтерфікса *-iz* і суфікса *-ація*, що має значення процесуальності» (Пересада, 2022: 109).

У зазначеному контексті цей термін означає 'переведення письма на латинську основу' або ж 'зміна кириличної абетки на латинську основу', що відображено в дієслові *латинізувати* – «будувати абетку на основі латинської» (СУМ, 1973: 454).

Однак у «Словнику сучасної лінгвістики» А. Загнітка термін *латинізація* інтерпретовано так: «характерна трансформація імен на латинський манер у середні віки в західноєвропейській культурі: *Авіценна* (з Ібн-Сіна, ім'я вченого), *Конфуцій* (з Кон Фуцзи). Пор. латинізовані назви: *Лузітанія* (Португалія), *Гельвеція* (Швейцарія) та ін.» (ССЛ-2, 2012: 124). На противагу в «Словнику іншомовних слів» В. Лук'янюка ця терміноодиниця має два лексико-семантичних варіанти: (1) «процес впровадження або прийняття латинської мови та культури»; (б) «кампанія з переведення писемності народів СРСР на латиницю, що проводилась у 1920–1930-ті роки» (СІС, 2001–23).

Однак питання щодо заміни кириличної графіки на латинську, насамперед в українському мовному просторі, і досі дискутується, що обумовлює потребу в лексикографуванні терміна *проект* (варіант *української латинки*, порівн.: «Загалом налічується близько десяти унікальних *проектів* «української латинки». Здебільшого це модифіковані варіанти алфавітів інших мов з латинською писемністю, як-от: чеська (цей варіант є найпопулярнішим на сьогодні), польська, словацька, угорська та інші, зокрема й старий-добрий трансліт на основі англійської» (Дмитрів, 2014).

Оскільки ані в словнику лінгвістичних термінів А. Загнітка, ані в словнику О. Селіванової не зафіксовані номінації на позначення проектів (варіантів) латиниць для української мови, вважаємо за потрібне розширити словник, долучивши й терміни-оказіоналізми. До них зараховуємо ті, що називають варіанти української латинки, порівн.: *українське абецадло* – 'проект української латиниці на основі польського (латинського) алфавіту (абецадла) який запропонував Й. Лозинський у спеціальній статті «О wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» («Про запровадження польської абетки в руську писемність») (1834); *українська гаєвиця* – 'проект української латиниці на основі сербсько-хорватського алфавіту (гаєвиці), що був розроблений хорватським поетом та лінгвістом Л. Гаєм у праці «Kratka osnova hrvatsko-slavenskog pravopisanja» («Коротка основа хорватсько-слов'янського правопису») (1830)'; *їречеківка* – 'стандартизований проект української латиниці чеського славіста Й. Іречека на основі чеської абечеди (abecedu), що був репрезентований у

брошури «Über der Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht verfasst von Jozeph Jireček, Wien. Aus der keizerlich königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1859» («Про пропозицію писати по-українськи латинськими літерами. За дорученням цісарсько-королівського міністерства культури і освіти через Йосифа Іречка. Відень, урядова державна друкарня 1859»); *лучуківка* – ‘проєкт української латиниці, правопис української мови на основі латинського шрифту, що його виробив І. Лучук та презентував у студії «Korotkij Pravopys»»; *лагодівка* – ‘проєкт української латиниці, який запропонував М. Лагода, спираючись на латинську абетку Й. Іречка»; *мельниківка* – ‘інтернет-проєкт української латиниці, який створив С. Мельник наприкінці 2000-х років’, на основі проєкту Й. Іречка’ (див. про це: Пересада, 2021).

Номінації *проєктів української латиниці* є однослівними епонімами найменуваннями (термінами-епонімами), мотивувальною основою для творення яких є прізвища їхніх авторів, а творення відбувається шляхом додавання таких суфіксів, як (а) *-івк(а)* (за аналогією до термінів, що використовуються на позначення правописів української мови, серед яких *драгоманівка*, *желехівка*, *кулішівка*, *романівка* та ін.): *Іречек* – *іречеківка*, *Лучук* – *лучуківка*, *Лагода* – *лагодівка*, *Мельник* – *мельниківка*; (б) *-иц(я)* (за аналогією до назви слов’янського алфавіту – *кирилиця*): *Гай* – *гаєвиця* (з уточненням *українська*). Цей спосіб є найбільш поширеним, зважаючи на здатність таких термінологічних одиниць логічно відображати ієрархію взаємно підпорядкованих понять.

Проте процес латинізації не був успішним, оскільки «алфавіти – це обличчя нації», «це знаки відповідної лінгвокультури, що виражають “дух” кожної конкретної мови, адже “форма” є опозитивним корелятом “змісту»» (Космеда & Соболев, 2018: 62). Українські діячі науки й культури чинили й чинять опір процесу латинізації і в ХХ–ХХІ ст., і, відповідно, у ХІХ ст.

Зокрема, небажання змінювати знакову систему нації породжує новий образний термін – *азбучна війна*, що функціонував у працях М. Шашкевича (Шашкевич, 1965) та І. Франка (Франко, 1986). За допомогою цього образного терміна омовлюється феномен ‘боротьби проти переведення української писемності з кириличної графіки на латиницю’; порівняймо такі контексти вживання цього терміна: «Саме тому впродовж тривалого часу існування писемності, зокрема функціонування кирилиці, українського алфавіту, що на ній базується, відбуваються *“азбучні війни”* [жирний шрифт автор. – С. П.], простежується намагання нав’язати українській лінгвокультурі латиницю» (Космеда & Соболев, 2018: 63); «Сьогодні метамова лінгвографії оперує терміном *“азбучні війни”* [жирний шрифт автор. – С. П.]. Така “війна” велася між прихильниками латиниці й поборниками кирилиці, зокрема М. Шашкевич дає відповідь на пропозицію Й. Лозинського замінити кирилицю на латиницю» (Космеда, 2020: 54).

Зазначений термін інтерпретовано так: «боротьба української громадськості Галичини в ХІХ ст. проти полонізаторських спроб латинізувати український алфавіт» (Історія української мови, 2013: 4), що мала два спалахи: перший – 1834 року, другий – 1859 року. Хоч убачаємо в цьому разі певну неточність, оскільки йдеться лише про *полонізаторські спроби*.

Другий спалах руху проти переходу на латиницю номіновано (1) *абетковою війною*; цей образний термін розглядаємо як синонім до *азбучна війна*, порівняймо контекст уживання: «Галицька *“абеткова війна”* [жирний шрифт

автор. – Є. П.] 1859 року гучно відлунувала по інший бік імперського кордону. Того року російська влада заборонила видання або ввезення з-за кордону українських і білоруських текстів, написаних латиницею. Цей захід розглядався як антипольський» (Плохій, 2013: 223); синонімом є і (2) *азбучна завірюха*, порівняймо контекст уживання: «Наприкінці 1850 р. розгорнулася справжня *“азбучна завірюха”* [жирний шрифт автор. – Є. П.] між українцями та урядом, який намагався нав’язати *латинський правопис русинської мови*» (Колесник, 2000: 236). Отже, уведено й термін *латинський правопис русинської мови*.

Окрім того, у монографії М. Лисюка «Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині» (Лисюк, 2014) зафіксовано 8 okazіональних термінів, що номінують окремі аспекти *азбучної війни* в Галичині, зокрема: *азбучні баталії* (Лисюк, 2014: 492), *азбучна веремія* (Лисюк, 2014: 490), *азбучна дискусія* (Лисюк, 2014: 441), *азбучна історія* (Лисюк, 2014: 492), *азбучний переворот* (Лисюк, 2014: 460), *азбучне питання* (Лисюк, 2014: 484), *азбучна стаття* (Лисюк, 2014: 441), *азбучні суперечки* (Лисюк, 2014: 490).

Азбучна комісія – це ‘комісія, що відхилила прийняття проекту латинської абетки для української азбуки’, порівняймо контекст: «Політичне і культурне москвофільство поляки використали для того, щоб не допустити українізації шкільництва. Польський граф Агенор Голуховський зробив навіть спробу запровадити для українців латинський правопис. Правда, *“Азбучна комісія”* [жирний шрифт автор. – Є. П.] у Відні заперечила цей проект і в 1859 році австрійський уряд розпорядився друкувати всі книжки кирилицею» (Геллей, 2015: 31).

Використання певної графічної системи, безперечно, базоване на традиції, оскільки «панівна (типова) графічна форма письмових знаків певної цивілізації є, звичайно, умовна й визнається нацією внаслідок тривалої традиції» (Космеда, 2020: 24). Однак традиція може змінюватися, зважаючи на певні політичні, психологічні, культурологічні чинники.

Розглянуті терміни вступають у певні парадигматичні зв’язки, зокрема простежуємо *вияв* (1) *полісемії*, що доводить структура терміна *латинізація*, яка містить два лексико-семантичні варіанти; (2) *гіперо-гіпонімії*, що можна проілюструвати гіперонімом *проект (варіант) української латиниці* та гіпонімами – *іречеківка, лагодівка, лучуківка, мельниківка, українське абецадло, українська гаєвиця*; (3) *синонімії*, прикладами якої є: *“азбучна війна”, абеткова війна”, “азбучна завірюха”* та ін.

Висновок. Через те, що існували спроби латинізації українського алфавіту, проникнення латиниці в український лінгвопростір, простежуємо розширення метамови української лінгвографії системою розглянутих у цій розвідці термінів, серед яких виявляємо okazіональні чи образні терміни, що засвідчують факт самобутнього розвитку української лінгвокультури.

Термін *лінгвографія* неусталений, як і не до кінця усталений об’єкт, предмет, методологія та метамова лінгвографії. Синонімний ряд термінів, які використовують на позначення нового лінгвістичного напрямку, доволі широкий: *графічна лінгвістика, граматологія, граматографія, графологія, графолінгвістика, графістика, лінгвографія, інфографіка*. Однак потрібно уточнити їхнє семантичне наповнення та співвідношення.

У цій розвідці виокремлено мікросистему термінів, пов’язаних із феноменом латинізації українського алфавіту, що розширює поняттєвий апарат лінг-

вографії. Запропоновано дефініції тих термінів, які відсутні в сучасних найновіших і найавторитетніших лінгвістичних словниках української термінології.

Отже, спостерігаємо розбудову термінологічного апарату української лінгвографії, потребу лексикографування термінів лінгвографії, пов'язаних із феноменом латинізації, точного формулювання відповідних дефініцій, урахування оказональних, образних термінів.

Перспективу дослідження вбачаємо в необхідності систематизації термінів лінгвографії, уведення їх в українські словники лінгвістичних термінів чи створення окремого словника термінів лінгвографії.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ППО – Добролюбожа, Г.М. (2021) Четверта «азбучна війна» в Україні. Ні, реформа! У *Післядипломна педагогічна освіта в умовах системних змін: колективна монографія* (с. 52–59). Житомир: КЗ «Житомирський ОІППО» ЖОР.

Селіванова, 2010 – Селіванова, О. О. (2010). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.

СІС – Лук'янюк В. *Словник іншомовних слів*. URL: <https://www.jnsm.com.ua> (Дата звернення 29.03.2022).

ССЛ – Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни* (Т. 1–4). Донецьк: Вид-во ДонНУ.

ССЛ-2 – Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни* (Т. 1–4). (Т. 2). Донецьк: Вид-во ДонНУ.

СУМ – Білодід, І.К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 1–11) (Т. 4). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецька, О. (2015). Становлення графічної лінгвістики як комплексної науки: аналітичний огляд. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*, (19), 19–277.
2. Булаховський, Л.А. (1975). Лінгвографія. У *Вибрані праці* (Т. 1–5). *Загальне мовознавство*. (Т. 1.) Київ: Наукова думка.
3. Видайчук, Т. (2010). Українська живомовна фонетика і кирилична графіка в дослідженнях Івана Франка. У Вакарчук, І. (Відп. ред.) *Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (27 вересня – 1 жовтня 2006)*. (Т. 2.: Проблеми мовознавства) (с. 275–279). Львів: Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка.
4. Гелей, С.Д. (2015). Шкільна освіта в Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. *Вісник львівської комерційної агенції, Серія: Гуманітарні науки*, 13, 30–50.
5. Денисюк, В.В. (2013). *Історія української мови: словник-довідник*. Умань: Візаві.
6. Дмитрів, О. (2014). Українська латинка: неминучість чи утопія? *Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_ukrayinska-latinka-utopiya-chi-neminuchist/564108 (Дата звернення: 10.09.2022).
7. Донец, П. (2001). *Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики*. Харьков: Основа.
8. Колесник, І.І. (2000). *Українська історіографія (XVIII – початок XX століття)*. Київ: Генеза.

9. Космеда, Т.А. & Соболев, Л.І. (2018). Сучасна українська лінгвографія: терміно-логічне поле. *Studia Ukrainica Poznaniensia*, 6, 63–70. doi: 10.14746/sup.2018.6.07.
10. Космеда, Т. (2020). «Дух» літери, або буква – першоелемент лінгвокультури. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”».
11. Космеда, Т.А. (2011). Потенціал сучасної лексикографії і прагмалінгвістики в осмисленні статусу конотативних графем. *Слово и словарь. Vocabulum et vocabularium*, 12, 123–127.
12. Космеда, Т.А. (2022). Нове семантико-прагматичне навантаження літер латиниці в період російсько-української війни. *Культура слова*, 96, 113–130.
13. Лисюк, М. (2014). *Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині*. Івано-Франківськ: Місто НВ.
14. Макарук, Л.Л. (2013). Графічна лінгвістика: становлення, сучасний стан та перспективи розвитку. *Іноземна філологія. Український науковий збірник*, 125, 16–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/infil_2013_125_5.
15. Німчук, В.В. (1990). Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія г. *Мовознавство* (с. 3–10), 6.
16. Пересада, Є.І. (2022). Термін латина як основа термінотворення в сучасному мовознавстві. *IV International Scientific and Theoretical Conference “Formation of innovative potential of world science (December 23, 2022)”*. (pp. 108–110). Tel Aviv, State of Israel: European Scientific Platform. doi: 10.36074/scientia-23.12.2022.
17. Пересада, Є. (2021). Варіанти української латиниці: історичний екскурс. *Альманах „Българска украинистика“*, 10, 145–152.
18. Пересада, Є. (2022). Використання латинської графіки в українськомовному просторі. *Opera Slavica: Slavistické rozhledy*, 32(2), 25–39. doi: 10.5817/OS2022-2-3.
19. Плохий, С. (2016). Брама Європи (пер. з англ. Р. Ключка). Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».
20. Соболев, Л. (2017). *Явище семантизації графем української лінгвокультури та їхня прагматика*. [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. URL: <http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/biblioteka/avtoreferaty2017.pdf>.
21. Фаріон, І.Д. (2011). *Мовна краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст.* Львів: Вид-во Львівського Національного університету «Львівська політехніка».
22. Франко, І. (1986). Азбучна війна в Галичині. У *Франко, І. Зібрання творів* (т. 1–50). (Т. 47). (с. 577–578). Київ: Наукова думка.
23. Шашкевич, М.С. (1965). Азбука і абеткадо. *Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст.* (с. 113–120). Київ: Наукова думка.
24. Ballhorn, F. (1861). *Grammatography. A Manual of Reference to the Alphabets of Ancient and Modern Languages*. Trübner.
25. Crossland, R.A. (1956). Graphic Linguistics and its Terminology. *Mechanical Translation*, 3 (1), 8–11. Massachusetts Institute of Technology.
26. Daniels, P.T. & Bright, W. (Eds.). (1996). *Grammatology. The World's Writing Systems* (pp. 1–18). New York: Oxford University Press.
27. Derrida, J. (1998). *Of Grammatology*. (Translated by Gayatri Chakravorty Spivak). Baltimore: The John Hopkins University Press.
28. Gelb, J. (1968). *Grammatology and Graphemics. Papers from the Fourth Regional Meeting of Chicago Linguistic Society* (pp. 197–198). Chicago.
29. Mark, Smiciklas (2012). *The Power of Infographics: Using Pictures to Communicate and Connect with Your Audience*. Indianapolis, IN: Que Biz-Tech.
30. Meletis, D. & Dürscheid, C. (2022). *Writing Systems and Their Use: An Overview of Grapholinguistics*. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston.
31. Rennagel, W.R. (1972). *Graphistics. Studies in Linguistics in Honor of George L. Trager*. (pp. 58–65). The Hague; Paris.

Yelyzaveta Peresada

THE PHENOMENON OF THE UKRAINIAN LANGUAGE LATINIZATION AS A FACTOR IN THE BROADENING OF THE METALANGUAGE OF LINGUISTICS.

The article is devoted to the specifics of the formation of the metalanguage of graphemics as an actual scientific direction of modern linguistics. The emergence of graphemics as a separate scientific field has not led to the consolidation of a single term in the scientific discourse to denote the science of writing and the graphic level of language. In addition, there is no established graphemics terminology. The article proposes to define the term field of linguistics, which represents the established terms, and discusses the controversial issues related to the formation of the microterm field associated with the phenomenon of Latinization, since language reflects all political, psychological, and cultural changes, including those motivated by the peculiarities of its graphic representation. In the Ukrainian linguistic culture of the 19th and 20th centuries, there was a competition between two graphic systems: the traditional Cyrillic and the Latin alphabets. This competition («alphabet wars») is also actualized in the modern linguistic space of the early 21st century, which is represented by attempts to Latinize the Ukrainian language space. The process of Latinization has led to the emergence of new terms to denote these attempts as projects (variants) of the Ukrainian Latin alphabet. In Ukrainian graphemics, such occasional terms as yirechekivka, lahodivka, luchukivka, melnykivka, Ukrainian abecedary, and Ukrainian gaietyka have emerged. In addition, we trace the emergence of nonce terms that are common in Ukrainian scientific discourse. Among them, we find synonymous connections: alphabet war and alphabet blizzard. Certain aspects of the alphabet war in Galicia also contributed to the emergence of such terms as alphabet battles, alphabet plague, alphabet discussion, alphabet history, alphabet coup, alphabet question, and alphabet disputes. The task of summarizing information on this issue in terms of diachrony and synchrony is being actualized. The problem under consideration has prospects, since the terminology system of graphemics requires systematization and clear lexicalization, creation of a dictionary of graphemics terms.

Keywords: metalanguage, graphemic, Latinization, term, microtermfield, nonce term.

LEGEND

ППО – Dobrolozha, H.M. (2021) Chetverta «azbuchna viina» v Ukraini. Ni, reforma! In *Pisliadyplomna pedahohichna osvita v umovakh systemnykh zmin: kolektyvna monohrafiia* [Postgraduate Teacher Education in the Context of Systemic Change, collective monograph] (pp. 52–59). Zhytomir: KZ «Zhytomyrskiy OIPPO» ZhOR.

Селіванова, 2010 – Selivanova, O. O. (2010). *Linhvistychna entsyklopediia*. Poltava: Dovkillia-K.

CIC – Lukianiuk, V. (2001–2020). *Slovyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Retrieved from <https://www.jnsm.com.ua> URL: <https://www.jnsm.com.ua> (in Ukr.). (Access mode: 29.03.2022).

ССЛ – Zahnitko, A. (2012). *Slovyk suchasnoi linhvistyky: Poniattia i terminy* [Dictionary of modern linguistics: Concepts and terms] (Vol. 1–4). Donetsk: Vyd-vo DonNU (in Ukr.).

ССЛ-2 – Zahnitko, A. (2012). *Slovyk suchasnoi linhvistyky: Poniattia i terminy* [Dictionary of modern linguistics: Concepts and terms] (Vol. 1–4). (Vol. 2). Donetsk: Vyd-vo DonNU (in Ukr.).

СУМ – Bilodid, I.K. (Ed.) (1970–1980). *Slovyk ukrainskoi movy* [Ukrainian language dictionary] (1970–1980). (Vol. 1–11). (T. 4). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

REFERENCES

1. Biletska, O. (2015). Stanovlennia hrafichnoi linhvistyky yak kompleksnoi nauky: analitychnyi ohliad [The Emergence of Graphic Linguistics as a Comprehensive Science: An Analytical Review]. *Linhvistyka [Linguistics]*, 19, 19–277 (in Ukr.).
2. Bulakhovskiy, L.A. (1975). Linhvohrafiia [Graphemics]. In *Vybrani pratsi* (Vol. 1–5). *Zahalne movoznavstvo [General linguistics]*. (Vol. 1.). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
3. Vydaichuk, T. (2010). Ukrainska zhyvovomna fonetyka i kyrylychna hrafika v doslidzhenniakh Ivana Franka [Ukrainian vernacular phonetics and Cyrillic script in the research of Ivan Franko.]. In Vakarchuk, I. (Ed.) *Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia: Materialy Mizhnarodnoho naukovooho kongresu, prysviach. 150-richchiu vid dnia narodzh. Ivana Franka [Proceedings of the scientific congress devoted to 150th anniversary of Ivan Franko's birth "Ivan Franko: spirit, science, thought, will" (27 March – 1 October 2006)]*. (Vol. 2.: (Problemy movoznavstva) (pp. 275–279). Lviv: Vyd-vo Lviv. nats. un-tu im. Ivana Franka (in Ukr.).
4. Helei, S.D. (2015). Shkilna osvita v Halychyni u druhiy polovyni XIX – na pochatku XXst. [School education in Galicia in the second half of 19th and early 20th centuries]. *Visnyk lvivskoi komertsiiinoi ahentsii. Serii: Humanitarni nauky [Lviv Commercial Agency Bulletin. Series: Humanitarian sciences]*, 13, 30–50 (in Ukr.).
5. Denysiuk, V.V. (2013). *Istoriia ukrainskoi movy: slovnyk-dovidnyk [History of the Ukrainian language: a dictionary-reference]*. Uman: Vizavi (in Ukr.).
6. Dmytriv, O. (2014). Ukrainska latynka: nemynuchist chy utopiia? [Ukrainian Latin: Inevitable or Utopia?]. *Gazeta.ua*. Retrieved from https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_ukrayinska-latinka-utopiya-chi-neminuchist/564108 (Access mode: 10.09.2022) (in Ukr.).
7. Donec, P. (2001). *Osnovy obshhej teorii mezhkul'turnoj kommunikacii: nauchnyi status, ponjatijnyi apparat, jazykovej i nejazykovej aspekty, voprosy jetiki i didaktiki [Fundamentals of the general theory of intercultural communication: scientific status, conceptual apparatus, linguistic and non-linguistic aspects, issues of ethics and didactics]*. Har'kov: Osnova (in Rus.).
8. Kolesnyk, I.I. (2000). *Ukrainska istoriohrafiia (XVIII–pochatok XXstolittia) [Ukrainian historiography (18th – early 20th century)]*. Kyiv: Heneza (in Ukr.).
9. Kosmeda, T.A. & Sobol, L.I. (2018). Suchasna ukrainska linhvohrafiia: terminolohichne pole [Modern Ukrainian graphemics: the terminological field]. *Studia Ukrainica Poznaniensia*, 6, 63–70. doi: 10.14746/sup.2018.6.07 (in Ukr.).
10. Kosmeda, T. (2020). «Dukh» lityry, abo bukva – pershoelement linhvokultury [The “spirit” of a letter, or a letter; is the primary element of linguistic culture]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia “Ruta”» (in Ukr.).
11. Kosmeda, T.A. (2011). Potentsial suchasnoi leksykohrafiy i prahmalinhvistyky v osmyslenni statusu kononatyvnykh hrafe[m] [The potential of modern lexicography and pragmalinguistics in understanding the status of connotative graphemes]. *Slovo y slovar. Vocabulum et vocabularium [Word and Dictionary. Vocabulum et vocabularium]*, 12, 123–127 (in Ukr.).
12. Kosmeda, T.A. (2022). Nove semantyko-prahmatychno navantazhennia liter latynytsi v period rosiisko-ukrainskoi viiny [New semantic and pragmatic load of Latin letters during the Russian-Ukrainian war]. *Kultura slova [Culture of the Word]*, 96, 113–130 (in Ukr.).
13. Lysiuk, M. (2014). *Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni [Formation and Development of the Ukrainian Literary Language in Galicia]*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukr.).
14. Makaruk, L.L. (2013). Hrafichna linhvistyka: stanovlennia, suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Graphic linguistics: its origins, current status and prospects for future development]. *Inozemna filolohiia. Ukrainskyi naukovyi zbirnyk [Foreign philology]*.

- Ukrainian scientific works collection*], 125, 16–21. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/infil_2013_125_5 (Access mode: 9.03.2023) (in Ukr.).
15. Nimchuk, V.V. (1990). Pro hrafiku ta pravopys yak elementy etnichnoi kultury: istoriia g [On graphics and spelling as elements of ethnic culture: the history of r]. *Movoznavstvo [Linguistics]*, 6, 3–10 (in Ukr.).
 16. Peresada, Ye.I. (2022). Termin latyna yak osnova terminotvorennia v suchasnomu movoznavstvi [The term Latin as the basis of term formation in modern linguistics]. *IV International Scientific and Theoretical Conference "Formation of innovative potential of world science (December 23, 2022)*. (pp. 108–110). Tel Aviv, State of Israel: European Scientific Platform. doi: 10.36074/scientia-23.12.2022 (in Ukr.).
 17. Peresada, Ye. (2021). Varianty ukrainskoi latynytsi: istorychnyi ekskurs [Variants of the Ukrainian Latin alphabet: a historical overview]. *Almanakh „Bulharska ukraïnynytyka“*, 10, 145–152 (in Ukr.).
 18. Peresada, Ye. (2022). Vykorystannia latynskoi hrafiky v ukrainskomovnomu prostori [The use of Latin script in the Ukrainian language space]. *Opera Slavica: Slavistické rozhledy*, 32(2), 25–39. doi: 10.5817/OS2022-2-3 (in Ukr.).
 19. Plokhii, S. (2016). *Brama Yevropy [Gates of Europe]* (per. z anhl. R. Klochka). Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia» (in Ukr.).
 20. Sobol, L. (2017). *Yavyshche semantyzatsii hrafem ukrainskoi linhvokultury ta yikhnia prahmatyka [The phenomenon of semantization of graphemes of Ukrainian linguistic culture and their pragmatics]* [Synopsis of PhD thesis]. H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Retrieved from: <http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/biblioteka/avtoreferaty2017.pdf> (Access mode: 11.03.2023) (in Ukr.).
 21. Farion, I.D. (2011). *Movna краса i syla: Suspilno-kreatyvna rol ukrainskoi movy v XI – seredyni XIX st. [Language beauty and power: The Social and Creative Role of the Ukrainian Language in the XI and Mid-XIX Centuries]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha» (in Ukr.).
 22. Franko, I. (1986). Azbuchna viina v Halychyni [The Alphabet War in Galicia]. In *Franko, I. Zibrannia tvoriv (Vol. 1–50)*. [Franko, I. Collected works: in 50 Volumes] (Vol. 47). (pp. 577– 578.) Kyiv: Naukov dumka (in Ukr.).
 23. Shashkevych, M.S. (1965). Azbuka i abetsadlo [The ABC and the Abecedarian]. *Pysmennyky Zakhidnoi Ukrainy 30–50-kh rokiv XIX st. [Writers of Western Ukraine in the 30s and 50s of the XIX century]* (pp. 113–120). Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
 24. Ballhorn, F. (1861). *Grammatography. A Manual of Reference to the Alphabets of Ancient and Modern Languages*. Trübner (in Eng.).
 25. Crossland, R.A. (1956). Graphic Linguistics and its Terminology. *Mechanical Translation*, 3 (1), 8–11. Massachusetts Institute of Technology (in Eng.).
 26. Daniels, P.T. & Bright, W. (Eds.). (1996). *Grammatology. The World's Writing Systems*. (pp. 1–18). New York: Oxford University Press (in Eng.).
 27. Derrida, J. (1998). *Of Grammatology*. (Translated by Gayatri Chakravorty Spivak). Baltimore: The John Hopkins University Press (in Eng.).
 28. Gelb, J. (1968). Grammatology and Graphemics. *Papers from the Fourth Regional Meeting of Chicago Linguistic Society* (pp. 197–198). Chicago (in Eng.).
 29. Mark, Smiciklas (2012). *The Power of Infographics: Using Pictures to Communicate and Connect with Your Audience*. Indianapolis, IN: Que Biz-Tech (in Eng.).
 30. Meletis, D. & Dürscheid, C. (2022). *Writing Systems and Their Use: An Overview of Grapholinguistics*. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston (in Eng.).
 31. Rennagel, W.R. (1972). Graphistics. *Studies in Linguistics in Honor of George L. Trager*. (pp. 58–65). The Hague; Paris.

І.А. ЯРОШЕВИЧ
м. Київ, Україна

ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ МОРФОЛОГІЇ В «УКРАЇНСЬКІЙ ГРАМАТИЦІ ДЛЯ УЧНІВ ВИЩИХ КЛАСІВ ГІМНАЗІЙ І СЕМІНАРІЙ ПРИДНІПРОВ'Я» А. КРИМСЬКОГО

У статті зосереджено увагу на одному з аспектів мовознавчої діяльності А. Кримського – питанні вироблення й уведення до наукового обігу морфологічних термінів як невід'ємного складника української граматичної термінології, а також визначено роль, яку відіграла «Українська граматики для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я» (1907–1908 рр.) у справі нормалізації української морфологічної термінології на початку ХХ ст. і в подальші періоди. Простежено вироблення термінів на позначення частин мови і граматичних категорій на живомовній народній основі, процеси їхньої конкуренції на шляху нормативного закріплення в сучасній українській морфологічній термінології.

Ключові слова: термін, терміносистема, граматична термінологія, морфологічні терміни, частини мови, граматичні категорії, категорії роду, числа, відмінка; відмінювання.

Найбільш плідним періодом у виробленні української морфологічної термінології вважається початок ХХ ст., коли з'являються нові лінгвістичні школи, відбувається перегляд поглядів учених на об'єкти вивчення тих чи тих мовних явищ, формується значна кількість нових понять і відношень між ними, на позначення яких і запроваджуються нові терміни. Зі стрімким розвитком мовознавчої науки постає більше проблем перед науковцями в її вивченні, «дослідні горизонти науки постійно розширюються, адже вона збагачується новими фактами, новим їх розумінням, новими теоріями» (Білецький, 2004: 41).

Як відомо, досягнення сучасної лінгвістичної науки спираються на досвід вітчизняних і зарубіжних науковців минулого. До тих граматицистів початку ХХ ст., які продовжували національні традиції термінотворення, закладені українськими мовознавцями другої половини ХІХ ст. – М. Осадцею, П. Дячаном, О. Партицьким, О. Огоновським та ін., і визначали наукові шляхи подальшого розвитку мовознавчої науки, належить ім'я українського ученого-енциклопедиста, академіка А. Кримського. Коло досліджуваних лінгвістичних проблем, яких торкався учений у своїй науковій практиці, надзвичайно широке й багатогранне (Шевельов, 2002: 13, 17; Симоненко, 2013: 77; Русанівський, 1974). Феноменальна лінгвістична ерудиція, вільне володіння багатьма давніми й сучасними мовами світу дозволяли А. Кримському глибоко проникати в сутність аналізованих мовних явищ, виявляти в них закономірні процеси, водночас накреслювати перспективу їхнього подальшого розвитку, збагачува-

ти термінологійний апарат граматики. Визначною особливістю мовознавчих студій А. Кримського є широта формулювання низки теоретичних проблем та їх конкретне практичне розв'язання. У галузі лінгвістичної термінології вчений був новатором, який запровадив багато термінів, що стали нормативними й використовуються у наш час (Казимилова, 2016: 5). Його подвижницька невтомна праця в різних царинах лінгвістики позитивно вплинула загалом на розвиток і нормалізацію української літературної мови, а також сприяла піднесенню рівня шкільної освіти в Україні початку ХХ століття.

У пропонованому дослідженні зосереджено увагу на одному з аспектів мовознавчої діяльності А. Кримського (на матеріалі аналізу граматичних термінів «Української граматики для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я») – на питанні вироблення й уведення до наукового обігу морфологічних термінів, які є важливим джерелом формування, розвитку й систематизації відповідної термінопідсистеми.

Актуальність цієї статті зумовлена потребою з'ясування історичної ролі граматики А. Кримського у поповненні складу лінгвістичної терміносистеми на початку ХХ ст. та на сучасному етапі розвитку української літературної мови. Мета пропонованої статті – простежити, як на початку ХХ ст. з орієнтацією на здобутки термінологів другої половини ХІХ ст. формувалася система морфологічних термінів в Україні, дослідити питання введення їх до наукового обігу української граматичної термінології, з'ясувати роль «Української граматики для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я» (1907–1908 рр.) А. Кримського у справі нормалізації та збагачення української морфологічної термінології.

Питання формування й усталення цієї підсистеми в граматичних працях різних історичних періодів її розвитку були в полі зору таких учених, як І. Огієнко, О. Курило, Ю. Шевельов, І.К. Білодід, В.В. Німчук, М.А. Жовтобрюх, В.С. Ващенко, І.Р. Вихованець, В.М. Русанівський, Г.П. Мацюк, Н.А. Москаленко, О.В. Медведь, В.В. Захарчин, І.А. Казимилова та ін.

Особливе місце в мовознавчому доробку академіка А. Кримського посідають праці, присвячені описові граматичної будови української мови та виробленню й запровадженню системи граматичних, зокрема морфологічних, термінів – важливої ланки у формуванні власне української наукової термінології.

1906 р. в часописі «Зоря» (№1–2, с. 22–29; №3–4, с. 43–50; №7–8, с. 80–86) з'являється «Практический курс для изучения малорусского языка» А. Кримського. Метою цього видання, як багатьох інших граматики початку ХХ ст., була популяризація знань з української мови (Матвіяс, 1998: 130). Увагу привертає і наступна ґрунтовна праця вченого «Українська грамика для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я», яка присвячена всебічному висвітленню проблем української граматики, простеженню шляхів становлення й нормалізації української морфологічної термінології початку ХХ ст. Грамика вийшла друком у двох томах кількома випусками (т. I, вип. 1,3; т. II, вип. 1–1907 р. та т. I, вип. 2, 6 – 1908 р.; інші випуски не були опубліковані) й була написана російською мовою (як і більшість тогочасних граматики, зокрема граматики М. Гладкого, Н. Новикова, М. Грунського та ін.). Грамика А. Кримського містила широкий ілюстративний матеріал та «адресувалася учням старших класів гімназій та семінарій Придніпров'я, але насправді т. I – це науково-дослідниць-

ка праця..., написана на великому фактичному матеріалі..., т. 2, присвячений морфології, є фактично навчальним посібником» (Вихованець, 2007: 115).

Термінологійна діяльність А. Кримського цього періоду, як й інших граматики початку ХХ ст., ще припадає на часи заборони українського друкованого слова, тому було створено велику кількість українських граматики російською мовою, вони призначалися для навчання в початкових і середніх школах, у вищих навчальних закладах та для самонавчання. У зв'язку з появою на початку ХХ ст. значної кількості таких граматичних праць (зокрема й наукових) спостерігається активний процес вироблення власне української наукової термінології в царині граматики. Автори українських граматики А. Кримський, П. Залозний, Г. Шерстюк, І. Нечуй-Левицький, Є. Тимченко та ін. шукали в скарбниці загальнонародної української мови такі назви термінів, які б відбивали їхнє світосприйняття реалій, нерідко пропонуючи кілька варіантів для позначення одного й того самого поняття, даючи можливість користувачам вибрати найбільш вдалий варіант. Отже, поряд із навчально-практичними цілями українські граматики ставили перед собою й кодифікаційні завдання щодо вживаної в їхніх працях термінології з метою надання їй «української форми і змісту» (Огієнко, 1918: 211). Найпопулярніша в західноукраїнських землях «Грамматика руської мови» (в першому виданні – «Руська грамматика») С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (Смаль-Стоцький, 1914) мала значний вплив на термінологійну діяльність А. Кримського, що засвідчував і сам учений (Панько, 1994: 56).

У справі нормалізації української морфологічної термінології початку ХХ століття визначну роль відіграла «Українська грамматика для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я» А. Кримського, під час створення якої учений керувався прагненням надати їй передусім зрозумілого, простонародного характеру у викладі матеріалу й у використанні та творенні термінів. На початку граматики А. Кримський звертає увагу на «особливості малоруської граматичної термінології» (Кримський, 1907: 1) та на те, наскільки помітно вона відрізняється від російської (оскільки остання продовжувала у створенні термінів дотримуватися традицій церковнослов'янської мови). Автор зазначав, що хоч вона й почала свій розвиток із наслідування запозичених термінів, однак послідовно і все виразніше в ній виявлялися питомо українські риси, усе активніше вироблялися власні терміни на народних засадах (Кримський, 1907: 2–3).

А. Кримський ставив за мету описати тогочасну термінологію в системі *морфологічних класів слів (частин мови)* і *граматичних категорій*. Уже з перших параграфів другого тому граматики, який повністю присвячений висвітленню основних понять морфології, маємо чітке уявлення про справді науковий підхід А. Кримського до проблеми випрацювання української морфологічної (і ширше – граматичної) термінології. Перше ніж розпочати виклад теоретичного матеріалу, учений уважав за потрібне акцентувати увагу на функціонуванні термінів у тогочасних українських граматиках, у зв'язку з чим порушував важливе теоретичне питання співвідношення все ще традиційно вживаних українськими граматистами церковнослов'янських (або болгарських, за визначенням автора) термінів і запроваджуваних нових, питомо українських термінологем, надаючи останнім безсумнівну перевагу. Говорячи про традицію вживання термінів, створених у найдавніші часи, «по-рабськи за зразком грецьких і не завжди вдало», учений зазначав, що деякі з них є «незграбні», інші ж – не

лише «незграбні, але й незрозумілі» (Кримський, 1907: 1). Зокрема, наприклад, зовсім невдалим терміном, на думку вченого, є запозичений скалькований термін *падеж* (пор. укр. відповідник – *відмінок*). А. Кримський з цього приводу аргументує так: «Чи може слов'янин, який не розуміє грецької мови, збагнути, про який акт *падежу* йдеться при відмінюванні або на яке «*народження*» (пор. рос. *родительный падеж* – І. Я.) вказує форма «*стола*», чи яка «*вина*» (йдеться про рос. *винительный падеж* – І. Я.) засвідчується у фразі «*Я бачу ліс*»? (там само). Тому, виходячи саме з цих міркувань, А. Кримський зауважував, що він буде використовувати із запозичених термінів, зокрема зі старослов'янської мови, тільки ті, які, на його думку, були вдалими та з більш-менш прозорою семантикою; водночас автор граматики створював і свої власні терміни, прагнучи того, щоб вони «були зрозумілими українцям і не дуже відступали від церковнослов'янських» (Кримський, 1907: 2). Терміни, уживані в граматиці А. Кримського для позначення частин мови та властивих їм морфологічних категорій, якнайкраще ілюструють саме таку позицію автора у випрацюванні термінологічного апарату (Ярошевич, 2010: 78; 82).

Заперечуючи доцільність уживання термінів *имя существительное*, *имя прилагательное*, *имя числительное*, що ще зрідка використовували українські граматики поряд з іншими варіантами, А. Кримський надає перевагу таким термінам: *ім'я суще*, *ім'я самостійне*; *ім'я приложене*, або *приложник*; *ім'я числове* (Кримський, 1907: 2–3). Учений був проти запровадження терміна *іменник* (*йменник*) саме через його семантичний зв'язок із загальним слов'янським терміном *има* (*ім'я*), використовуваним і для інших частин мови, наприклад, і до прикметника, і до числівника як іменних частин мови, однак повністю не відкидав його вживання. Частину термінів, уживаних на позначення деяких частин мови, учений пропонував використовувати в тому варіанті, як їх подано в галицьких і буковинських граматиках (ідеться передусім про термінологію «Руської граматики» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, 1893, 1913 рр.): наприклад, *числівник*, *приложник*, *дієслово*, *приіменник*, *злучник*. Поряд із ними знаходимо в граматиці А. Кримського й деякі запозичені терміни, які автор уважав цілком прийнятними й зрозумілими: *глаголь*, *предлогъ*, *союзъ*. А. Кримський повністю відкидав засвідчений ще в граматиці О. Партицького (1871 р.) термін *займенник* (фон. варіант *заіменник*), використовуваний майже в усіх тогочасних українських граматиках, який став нормативним у сучасній морфологічній термінології, натомість замість нього запровадив скалькований із російської мови термін *містийменникъ*, або *мѣстоименіе*. Категорично не сприймав учений і доцільність використання термінів, засвідчених, наприклад, у граматиці С. Смаль-Стоцького: *прикметник* (він його вважав навіть «вульгаризмом», пов'язуючи зі словом «прикмета») та *прислівник*, який узагалі називав «диким» терміном («ніби від прислів'я») (Кримський, 1907: 3). Замість останнього А. Кримський пропонував використовувати термін *наріччя* (очевидно, за аналогією до рос. *наречие*), тоді як цей термін в українській мові асоціюється із зовсім іншими поняттям – *діалект*, *говір*, отже, є двозначним. Привертає увагу ще один невдало створений ученим термін *виклик* (замість суч. *вигук*). Запроваджуючи такі власні варіанти морфологічних терміноодиниць, термінів-новотворів, автор граматики зауважує, що подавати читачеві свої терміни, як народні, було б порушенням основних принципів його граматики (там само). Визначальним критерієм у творенні граматичних термінів учений уважав їх

«просторічний характер», однак водночас мовознавець критикував деякі терміни, які були запропоновані в галицьких і буковинських гімназіях (там само).

Таким чином, можна стверджувати, що в процесі творення термінів на позначення частин мови А. Кримський був не до кінця послідовним (Ярошевич, 2005: 355).

Дослідниця української граматичної термінології Н.А. Москаленко вважає, що, відкидаючи вже прийняті на той час багатьма граматистами терміни *іменник*, *прикметник*, *прислівник*, *займенник*, *прийменник*, А. Кримський, на жаль, не зміг створити вдаліших, і в цьому виявилася «його обмеженість», адже деякі терміни «незручні для вживання», «неточні і вузькі» у значенні (Москаленко, 1959: 87–88). Такий самий закид щодо невдалих термінів для назв частин мови зробив ученому й інший видатний граматист початку ХХ ст. – І. Огієнко, оскільки вважав, що такі терміни не були оригінальними: деякі з них засвідчені раніше в граматиках інших авторів, одні з них запозичені з російсько-слов'янської термінології (наприклад, *глагол*, *наріччя*, *предлог*, *союз*), а інші є двозначними (Огієнко, 1908: 120). Невдалими термінами у зазначеній граматиці І. Огієнко, а пізніше й Н.А. Москаленко вважали такі: *містоіменник*, *наріччя*, *виклик*, *глагол*, *предлог* і *союз*. Водночас І. Огієнко визнавав високий науковий рівень граматики А. Кримського й зауважував, що він «зробив спробу витворити граматичну термінологію так, щоб термін відповідав тому розумінню, знаком якого вживається» (Огієнко, 1908: 119).

У граматиці А. Кримського також засвідчено терміни на позначення граєм категорії роду (чотириграмемний склад, як і в сучасній українській мові): *чоловічий рід*, *жіночий рід*, *середній рід* і *спільний рід*. Однак певна термінологічна непорядкованість виявлялася у наявності фонетико-графічних і лексичних варіантів цих термінів, наприклад, замість *чоловічий рід* уживано термін *мужеський родъ*, а замість *жіночий рід* – *женський (женьській) родъ*. До початку 20-х років уже став загальноживаним термін *середній рід* та набув значного поширення термін *спільний рід* (Кримський, 1907: 45).

У процесі творення термінів на позначення граєм числа А. Кримський, як й інші граматисти початку ХХ ст. (В. Коцовський і О. Огоновський, П. Залозний, Г. Шерстюк), не обмежувався використанням лише одного якогось терміна, а найчастіше паралельно пропонував варіанти його найменування, надаючи перевагу двослівним термінам, деякі терміни супроводжував ремаркою «по-сербськи»: *число одичне (єдичне)* (по-сербськи – *одина*), *число многе (множне, множинне)* (по-сербськи – *множина*), *число двійне (подвійне) і двійня* (Кримський, 1907: 33–34). Свого ставлення щодо запровадження цих термінів учений не висловлював.

Розглядаючи словозміну іменників, прикметників, числівників та займенників, А. Кримський пропонує замість запозиченого терміна *склоненіє* запровадити український відповідник – *відмінювання*. Цей термін збагатив термінологічну базу сучасної української мови.

Формування сучасної системи термінів на позначення відмінків в українській морфології пов'язують з ім'ям А. Кримського. Передусім це стосується введення до наукового обігу семикомпонентної системи відмінків, яка в його граматиці представлена була вперше (Москаленко, 1959: 107; Вихованець, 2000: 68). Категорично заперечував А. Кримський запроваджені в галицьких

і буковинських граматиках терміни – назви відмінків за числами. З цього приводу вчений писав: «Навряд чи хто здогадається, що кличний відмінок – це п'ятий, а орудний – шостий і т.п.» (Кримський, 1907: 2). Назви відмінків із зазначенням їхнього місця у парадигмі в повному обсязі представлено в «Українській граматиці для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я» А. Кримського: *відмінок називний (перший); родовий, або частковий, вихідний (другий); давальний (третій), знахідний (четвертий), кличний (п'ятий), орудний (шостий) і місцевий (сьомий)* (Кримський, 1907: 36). Не зовсім вдалим учений вважав термін *родовий відмінок*, тому пропонував навіть замінити термінами *вихідний, або частковий*, однак потім від цих назв відмовився, залишивши першу назву.

Н.А. Москаленко зазначає, що на початку ХХ ст. терміни на позначення відмінків «лише почали вироблюватися в українській граматиці, однак уже з'явилися перші спроби відмовитися від числових назв у відмінках» (Москаленко, 1959: 107). Найбільш поширеними, хоча й із деякими відмінностями, дослідниця вважала терміни для назв відмінків саме з граматики А. Кримського (Москаленко, 1959: 108). Відмінності ці стосувалися порядку їхнього закріплення в сучасній семікомпонентній відмінковій системі, адже в ній кличний відмінок є останнім, а не п'ятим, як це подано в граматиці А. Кримського. До того ж упродовж тривалого часу (починаючи з 1929 р.) термін *кличний відмінок* був замінений на *кличну форму*. Наприклад, в академічному курсі «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (1969 р.) зафіксовано саме останню назву терміна. Інший академічний курс «Історія української мови. Морфологія» (1978 р.) відновив термін *кличний відмінок*.

До сучасної наукової термінології без змін увійшли терміни на позначення відмінків, які запровадив А. Кримський у своїй граматиці, що є чи не найвагомішим досягненням ученого в галузі термінотворення. Однак значна частина морфологічних термінів так і не знайшла відбиття в граматиці.

Започаткувавши наукове вивчення граматичного ладу мови, учений порушив найважливішу проблему термінотворення початку ХХ ст. – співвідношення запозичених і питомих українських термінів. А. Кримський наполягав на тому, щоб українська словотвірна модель термінів обов'язково відповідала б законам фонетичної та морфологічної будови мови. З плином часу на зміну закріпленим традицією вживання церковнослов'янським термінам поступово приходили нові, інколи не завжди вдалі, але які відбивали особливості українського живого мовлення та які було утворено з опорою на дериваційну базу української мови. Розпочавши своє становлення з наслідування термінів, які були в інших мовах, граматична термінологія початку ХХ ст., за висловлюванням А. Кримського, «поступово еволюціонувала на народних засадах». І. Огієнко з цього приводу писав, що українська термінологія «довго складалася, довго витворювалася... і йшла навпомацки, поки не натрапила певний шлях – шлях народности» (Огієнко, 1908: 124–125).

Отже, творчо опрацьовуючи науковий доробок українських граматистів попереднього періоду, А. Кримський прагнув виробити власні критерії творення термінів, які б не суперечили змісту й українській формі тих понять, які потребували наукового визначення. На прикладі дослідження системи морфологічних термінів в «Українській граматиці для учнів вищих класів гімназій і

семінарії Придніпров'я» А. Кримського стає помітним і той факт, що автор дотримувався різних принципів творення термінів, а це певною мірою перешкоджало їхньому усталенню в морфологічній термінопідсистемі. Та все ж визначальною була тенденція до створення власної національної термінології на живомовній народній основі. Так до складу сучасної морфологічної термінології увійшли терміни для назв граматичних категорій роду, числа, став нормативним термін *відмінювання*. Надбанням сучасної системи граматичних термінів є назви відмінків, які запропонував А. Кримський у своїй граматиці. Деякі терміни на позначення частин мови (*числівник, дієслово*) також стали загальноприйнятими в сучасній морфологічній термінопідсистемі. Граматика А. Кримського мала великий вплив на формування граматичної думки в Україні, сприяла збагаченню граматичної теорії за рахунок уведення до наукового обігу нових терміноодиниць та відкривала нові горизонти досліджень лінгвістичного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький, А.О. (2004). Мовознавство у школі. *Урок української*, 4, 41–42.
2. Вихованець, І.Р. (2007). Граматика. У Русанівський, В.М. & Тараненко, О.О (Ред.) [та ін.] (2007). *Українська мова. Енциклопедія* (третє вид.). (с. 114–116). Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.
3. Вихованець, І. (2000). Хто їх відмінками нарік? *Українська мова*, 1, 68.
4. Казимиrowa, І.А. (2016). Українська лінгвістична термінологія в працях А.Ю. Кримського: традиції і новаторство. *Українська мова*, 1, 3–12.
5. Крымскій, А. (1907). *Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья* (Т. II). Москва, Тип. Вяч. Ал. Гатцук.
6. Матвіяс, І. (1998). *Варіанти української літературної мови*. Київ.
7. Москаленко, Н.А. (1959). *Нарис історії української граматичної термінології*. Київ.
8. Огієнко, І. (1908). Історичний словник української граматичної термінології. *Записки Українського Наукового Товариства у Києві*, Кн. I, 94–129.
9. Огієнко, І. (1918). Українська граматична термінологія. У Огієнко, І. (1918). *Краткій курсъ украинского языка* (с. 211–221).
10. Панько, Т.І., Кочан, І.М. & Мацюк, Г.П. (1994). *Українське термінознавство*. Львів.
11. Русанівський, В.М. (1974). Питання історичної граматики в працях А.Ю. Кримського. У Білодід, І.К. (Ред.) та ін (1974). *А.Ю. Кримський – україніст і орієнталіст* (с. 40–49). Київ: Наукова думка.
12. Симоненко, Л. О. (2013). Українознавчі й термінознавчі студії академіка А. Ю. Кримського. *Термінологічний вісник*, 2(1), 72–84.
13. Смаль-Стоцький, С. & Гартнер, Ф. (1914). *Грамматика руської мови*. Відень: Книгарня тов-ва ім. Шевченка.
14. Шевельов, Ю. (2002). *Портрети українських мовознавців*. Київ: «КМ Академія».
15. Ярошевич, І.А. (2005). Наукові підходи до формування морфологічної термінології (на матеріалі українських граматики початку ХХ ст.). *Українська термінологія і сучасність. Збірник наукових праць*, VI, 352–356.
16. Ярошевич, І.А. (2010). *Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст.* Київ: КНЕУ.

Iryna Yaroshevych

TERMS FOR THE DESIGNATION OF MORPHOLOGICAL CONCEPTS IN A. KRYMSKYI'S
"UKRAINIAN GRAMMAR"

The article focuses on one of the aspects of A. Krymskyi's linguistic activity – development and implementation of morphological terms into scientific circulation as an integral part of Ukrainian grammatical terminology. The work of the scientist "Ukrainian grammar for students of higher classes of gymnasiums and seminaries of the Dnieper Region" (1907–1908) played an important role on normalization of Ukrainian morphological terminology. In the respective research, the stages of development of terms for parts of speech and grammatical categories on a vernacular basis, the processes of their competition on the way to normative consolidation in modern Ukrainian morphological terminology are traced. A. Krymskyi initiated the scientific research of the grammatical system of the language, raised the most important problem of term formation by Ukrainian grammarians – the ratio of borrowed and native Ukrainian terms. The grammar material offers terms for the grammatic designation of gender category (a four-grammatic composition, as in the modern Ukrainian language): masculine gender, feminine gender, neuter gender, and common gender. A linguist developed a seven-component system of cases – nominative, genitive, dative, accusative, vocative, instrumental and locative, which have entered modern scientific terminology unchanged. Some terms for parts of speech (numeral, verb) have also become generally accepted in the modern morphological term subsystem. The terminological material of the grammar testified to the distinct tendency of its author to create his own national terminology on a folk basis. Grammar had a great influence on the formation of grammatical thought in Ukraine, contributed to the enrichment of grammatical theory due to the introduction of new term units into scientific circulation.

Keywords: term, term system, grammatical terminology, morphological terms, parts of speech, grammatical categories, categories of gender, numbers, case; declension.

REFERENCES

1. Biletskyi, A.O. (2004). Movoznavstvo u shkoli [Language studies at school]. *Urok ukrainskoi*, 4, 41–42 (in Ukr.).
2. Vykhoanets, I. (2007). Hramatyka [Grammar]. In Rusanivskiy, V.M. & Taranenko, O.O. (Eds.) [et al] *Ukrainska mova. Entsyklopediia [Ukrainian language. Encyclopaedia]* (3d ed.) (pp. 114–116). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana.
3. Vykhoanets, I. (2000). Khto yikh vidminkamy narik? [Who called them cases?]. *Ukrainska mova*, 1, 68 (in Ukr.).
4. Kazymyrova, I.A. (2016) Ukrainska linhvistychna terminolohiia v pratsiakh A.Yu. Krymskoho: tradytsii i novatorstvo [Ukrainian linguistic terminology of A.Yu. Krymskyi: tradition and innovation]. *Ukrainska mova*, 1, 3–12 (in Ukr.).
5. Krymskij, A. (1907). *Ukrainskaja grammatika dlja uchenikov vysshih klassov gimnazij i seminarij Pridnєprov'ja [Ukrainian grammar for students of high classes in the Dnieper region gymnasiums and seminaries]*. (Vol. II). Moskva, Tip. Vjach. Al. Gatcuk (in Russian).
6. Matviias, I. (1998). *Varianty ukrainskoi literaturnoi movy [Variants of the Ukrainian literary language]*. Kyiv.
7. Moskalenko, N.A. (1959). *Narys istorii ukrainskoi hramatychnoi terminolohii [Essay on the history of Ukrainian grammatical terminology]*. Kyiv.
8. Ohienko, I. (1908). *Istorychnyi slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminolohii [Historical dictionary of Ukrainian grammatical terminology]*. *Zapysky Ukrainskoho Naukovoho Tovarystva u Kyievi*, Kn. I, 94–129.

9. Ohienko, I. (1918). Ukrainska hramatychna terminolohiia [Ukrainian grammatical terminology]. In Ohienko, I. (1918). *Kratkii kursъ ukraïnskoho yazika* [Short course in Ukrainian] (pp. 211–221).
10. Panko, T.I., Kochan, I.M. & Matsiuk, H.P.(1994). *Ukrainske terminoznavstvo* [Ukrainian terminology]. Lviv.
11. Rusanivskyi, V.M. (1974). Pytannia istorychnoi hramatyky v pratsiakh A. Yu. Krymskoho [Issues of historical grammar in the works of A. Yu. Krymskyi]. In Bilodid, I.K. (Ed.) [et al] (1974). *A. Yu. Krymskyi – ukrainist i orientalist* [A. Yu. Krymskyi is a Ukrainianist and Orientalist] (pp. 40–49). Kyiv: Naukova dumka.
12. Symonenko, L.O. (2013). Ukrainoznavchi y terminoznavchi studii akademika A. Yu. Krymskoho [Ukrainian and terminology studies of academician A. Y. Krymskyi]. *Terminolohichniy visnyk*, 2(1), 72–84.
13. Smal-Stotskyi, S. & Gartner, F. (1914). *Hramatyka ruskoï movy* [Grammar of the Ruthenian language]. Viden.
14. Shevelov, Yu. (2002). *Portrety ukraïnskykh movoznavtsiv* [Portraits of the Ukrainian linguists]. Kyiv: “KM Academy”.
15. Yaroshevych, I.A.(2005). Naukovi pidkhody do formuvannia morfolohichnoi terminolohii (na materialy ukraïnskykh hramatyk pochatku XX st.) [Scientific approaches to the formation of morphological terminology (on the material of Ukrainian grammars of the beginning of the 20th century)]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist. Zbirnyk naukovykh prats*, VI, 352–356.
16. Yaroshevych, I.A. (2010). *Ukrainska morfolohichna terminolohiia XX – pochatku XXI st.* [Ukrainian morphological terminology of the XX – early XXI centuries]. Kyiv: KNEU.

УДК 811.161.2'276.6-048.47:611.9

<https://orcid.org/0000-0001-9021-9337>

Г.О. GERMANOVICH

м. Львів, Україна

ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В МЕДИЧНИХ ТЕРМІНАХ ІЗ СОМАТИЧНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Стаття присвячена дослідженню гіперо-гіпонімічних відношень у медичній соматичній лексиці, які не мени поширені, ніж синоніми. Показано, що гіпонімії притаманна одностороння заміна гіпоніма на гіперонім (шкіра: гусяча, жирна, зів'яла, лискуча, мармурова, суха), а не навпаки. Цей вид відношень сприяє увиразненню системної організації цієї лексики, її структуризації, логічного підпорядкування.

Ключові слова: *гіперо-гіпонімія, гіперо-гіпонімічні відношенням, родо-видові зв'язки, гіперонім, гіпонім, медичні терміни-композиції соматичного спрямування.*

Терміни, як спеціально створені номінативні одиниці, покликані не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові, частини й цілого, суміжності в просторі або часі тощо. Звідси наявність гіпонімічної парадигми як однієї з найважливіших категорій, що формують термінологічні структури.

Термін *гіпонімія* впровадив у мовознавство Дж. Лайонз для позначення видо-родових відношень. Будь-яка галузева терміносистема має у своїй основі гіперо-гіпонімію як показовий приклад логічних відношень, які є водночас вертикальними відношеннями суперординації (відношення роду до виду) і субординації (відношення виду до роду).

Родо-видові відношення побудовані на підпорядкуванні вужчих значень ширшому. Гіперо-гіпонімія близька до синонімії. Її ще називають *квасисинонімією*. Гіпоніми оперті на зміст гіпероніма й протиставлені один одному певними семами. Жодна терміносистема не може обійтися без такого виду відношень. Дослідження родо-видових відношень як лексико-семантичної категорії пов'язане з використанням її для опису різних груп лексики, семантичних полів. Вивчення принципів і закономірностей входження лексем до певних класів сприяє впорядкуванню лексики, опису її тематичних зв'язків, що відображають системні відношення між реаліями світу.

© Г.О. GERMANOVICH, 2023

Аналіз родо-видових відношень медичних термінів у семантичному полі зумовлений тим, що гіперо-гіпонімії як одному із проявів парадигматичних відношень належить вагома роль у систематизації конкретної терміносистеми.

Гіперо-гіпонімічні відношення в різних термінологічних системах досліджували С. Булик-Верхола, С. Вовчанська, М. Гонтар, І. Кочан, О. Литвинко, Д. Лотте, Г. Мацюк, Т. Михайлова, О. Польщикова, Т. Панько, О. Потапчук, О. Романова, Н. Руколяньська, О. Чорна та інші мовознавці.

Явище гіперо-гіпонімії також спостерігаємо серед термінів із соматичними елементами, однак вони ще не були об'єктом детального опису, чим і зумовлена актуальність теми.

Мета статті: схарактеризувати гіперо-гіпонімічні відношення медичних термінів-комполітів соматичного спрямування. **Об'єкт дослідження** – медичні терміни із соматичними компонентами. Матеріал дібрано зі спеціалізованої лексикографічної праці – «Українсько-латинсько-англійського медичного тлумачного словника» за ред. Л. Петрух, М. Павловського (УЛІАМТС).

Без виявлення гіперо-гіпонімічних відношень опис системної організації термінології неможливий. Досліджуючи гіперо-гіпонімічні відношення, Н. Романова, М. Чемерисіна, С. Дорошенко як основні структурні типи родо-видових груп виділяють «дериваційне дерево» та «ялинку» (Романова, 2007). Н. Яценко відповідні структури називає «послідовними» та «паралельними» (Яценко, 2009).

Усі зазначені вище типи побудови зв'язків між компонентами гіперо-гіпонімічних груп підпорядковані винятково ієрархічній структурі. У термінознавстві розрізняли правильні і неправильні гіпонімічні ряди. Якщо гіперонім мав два гіпоніми, то таке підпорядкування вважали правильним. Якщо більше – то неправильним. Якщо йти за таким поділом, то до правильних гіпонімічних рядів у медичній терміносистемі із соматичними компонентами може належати терміни *живіт*, бо має лише два гіпоніми – *гострий і обвислий* (УЛІАМТС 1: 479), *шпора* – п'яткова і трахеї.

А вже соматизм *лікоть*, що має три гіпоніми (*вальгусний, варусний та тенісний*) буде мати неправильне підпорядкування. Аналогічно: *шкіра* (*гусяча, жирна, зів'яла, лискуча, мармурова, суха*). Гіпоніми надають гіпероніму додаткові семи: за жирністю, еластичністю, зовнішнім сприйняттям.

Матеріал медичних термінів із соматичними компонентами надзвичайно багатий на таке поточення. Більшість гіперонімів мають по 10, а то й по 40 гіпонімів.

Наприклад, *око* може бути *амвротичне, меланхоліка, провідне, фіксувальне, циклопічне*. Більшість гіпонімів виражені означальними конструкціями. Додаткові представлені спорадично. Означальні конструкції спрощують засоби розширення значення термінів, що досить важливо для розкриття тлумачення номінативності термінів. Деякі гіпоніми можуть стати гіперонімом подальших уточнених термінів, напр.: *око амвротичне* може бути *котяче, заяче та бичаче*. *Око амвротичне котяче* – має жовтувате світіння зіниці при освітленні (УЛІАМТС 2: 184). *Око амвротичне бичаче* – найвищий ступінь водянки ока (там само). *Око амвротичне заяче* – неповне змикання повік. Звуження значення йде за різними ознаками.

Аналогічно: **міхур** за прив'язкою до органа – *жовчний, плодовий, сечовий*. Своєю чергою **сечовий міхур** буває *двокамерний, невrogenний, подвійний* (там само: 112).

Таз за **розміром** може бути *великий і малий*, за **віком власника** – *юнацький, дитячого типу*, за **формою** – *лійкуватий, клінічно вузький, клінічно звужений, косозвужений, карликовий, анатомічно вузький, загальнозвужений*; за **місцем звуження**: *поперечно звужений* тощо.

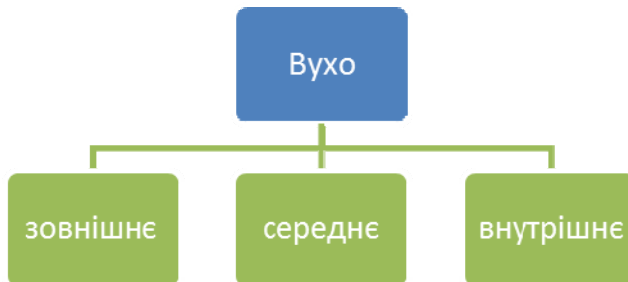
Перехрещувані зв'язки, за яких термін є гіпонімом одного поля і гіперонімом іншого, підтверджують системний характер родо-видових відношень у межах певного семантичного гнізда термінологічних одиниць.

Залежно від кількості ознак, за якими відбувається конкретизація родового терміна, розрізняємо гіперо-гіпонімічні групи зі структурами у вигляді:

- 1) простого ієрархічного дерева;
- 2) розгорнутого ієрархічного дерева;
- 3) поєднання простих та розгорнутих ієрархічних дерев (Польщикова, 2010).

Прикладом простого ієрархічного дерева може бути ієрархія терміна **вухо** – орган слуху і рівноваги (УЛІАМТС 1: 112).

Гіперонім

гіпоніми

Рисунок 1. Гіперо-гіпонімічні відношення. Просте ієрархічне дерево

Аналогічно прикладом простого ієрархічного дерева є термін **міхурець**, який має низку гіпонімів: *віспяний, зародковий, очний, сім'яний, слуховий, внутрішньоепідермальний, жовтковий, передсинаптичний, синаптичний, субепідермальний*. Прикметники уточнюють належність міхурця, його місце розташування (УЛІАМТС 2: 112).

Серед запозичених термінів прикладом може бути слово **левкодерма** – порушення пігментації шкіри: численні округлі плями, зумовлені зменшенням або відсутністю меланіну; часткова або повна відсутність пігмента в шкірі. Вона може бути *лікарська, мармурова, плямиста, професійна, сифілістична, сітчаста, сонячна*. Тобто конкретизується причина появи та форма вираження (мармурова, плямиста, сітчаста) (там само: 27).

Цікавим прикладом простого дерева родо-видових відношень є відономастичні гіпоніми до слова **операція**, що увіковічують першопрохідців і винахідників проведення оперативного втручання на тому чи іншому органі

людини, чи апробаціях того чи іншого протоколу лікування хворого. УЛІАМТС подає близько 40 прізвищ лікарів: операція Бека, Бергманна, Білльрота, Боарі, Богораха, Брікека, Бурденка, Вебстера-Балді-Дартіга, Вертгайма, Вінкельманна, Вольфа, Во-Лямі, Демеля, Дюкена, Еммета, за Муром, Іванисевмча, Кістнера, Крайла, Лейбчика, Лідського-Мілліна, Лябгардта, МАДленера, Майдля-Міхельсона-Терновського, Маріона, Маріона-Хольцова, Матаса, Мейо, Огнева, Порро, Путі-Чакліна, Сайма, Ситенка, Чакліна, Шевассю-Грегуара, Шіродкара, Шредера, Штрассманна, Штурмдорфа тощо (там само: 191–193).

Як бачимо, у переліку є і закордонні, і вітчизняні прізвища. Вони постають джерелами номіацій у різних профілях медицини – онкології, гінекології, травматології, кардіології, неврології, урології тощо. Напр., **операція Бріккера** – видалення сечового міхура й заміна його частиною клубової кишки (там само: 191–193); **о. Крайла** – радикальне видалення злоякісної пухлини щелепно-лицевої ділянки або верхніх дихальних шляхів (там само: 191–193). Окрім онімів, термін **операція** поєднується ще з лексемами *невідкладна, планова, пластична, плідоруйнівна, радикальна* та ін. Ці лексеми підпорядковані одному, першому рівню гіпонімії з указівкою на терміновість проведення, його мету. З онімними термінами йдуть паралельно. Тому це просте ієрархічне підпорядкування.

На думку Д. Шапран, із парадигматичного погляду такі відношення характеризуються двома видами опозицій:

- 1) протиставлення гіперонімічного й кожного гіпонімічного значення за відсутністю/нааявністю розрізнявального компонента – привативні опозиції;
- 2) протиставлення одне одному всіх співгіпонімів за змістом розрізнявального компонента значень – еквіполентні опозиції (Шапран, 2008).

Прикладом розгорнутого ієрархічного дерева може бути термін **серце**: *астеніка, бичаче, висяче, волосисте, ворсинчасте, гіперстеніка, гіпотироїдне, глазуроване, детреноване, кіфосколіотичне, легеневе, легеневе гостре, легеневе декомпенсоване, легеневе підгостре, легеневе хронічне, лежаче, мікседерматозне, ожиріле, панцирне, спортивне, тигрове, тиротоксичне, трикамерне, штучне* (там само: 413–414).

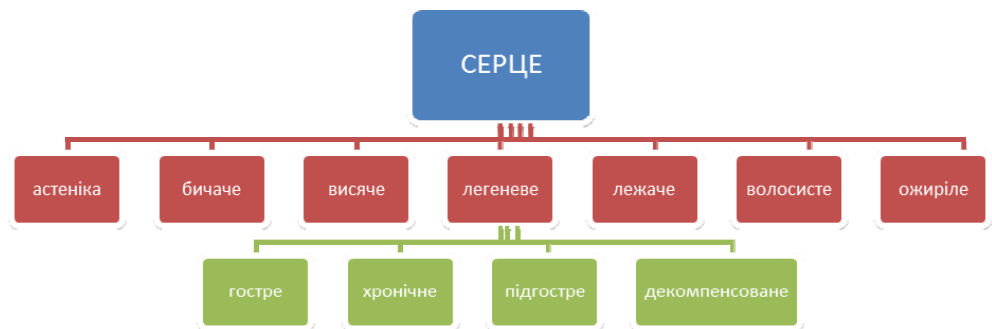

Рисунок 2. Гіперо-гіпонімічні відношення. Розгорнуте ієрархічне дерево

Видові терміни містять і іншомовні, і власне українські терміни. Варто також зауважити, що на позначення частин тіла переважно вживають лише українські лексеми.

Аналогічну структуру має термін **шум**. Він може бути *анемічний, артеріальний, вигнання, вушний, голосистолічний, дихальний, діастолічний, матковий, машинний, мезодіастолічний, мезосистолічний, млинового колеса, музичний, пансистолічний, плевроперикардіальний, плеску, пресистолічний, пуповини, серцевий, систолічний, Стілла, судинний, тертя осердя, тертя плеври, у вухах* тощо. Своєю чергою, гіпонім **серцевий шум** стає гіперонімом для термінів: *шум серцевий органічний, шум серцевий функціональний*. Якщо перший гіпонім *шум серцевий органічний* зумовлений структурними змінами клапанів, то *шум серцевий функціональний* із ними не пов'язаний (там само: 707).

Гіпоніми можуть мати не лише двослівну, а й багатослівну структуру. Зокрема, термін **шлуночок** має гіпоніми: *бічний великого мозку, головного мозку, гортані, лівий, правий, третій головного мозку, четвертий головного мозку*, де гіпоніми конкретизують місце розташування шлуночка й описують його ознаки.

Однак не всі соматизми мають гіпоніми. Термін **печінка** – орган травної системи, розміщений під діафрагмою в правому підбер'ї, надчерев'ї і частково лівому підбер'ї; найбільша залоза тіла; виділяє жовч; бере участь в обміні речовин (там само: 261–262) – не має жодного. Аналогічно й соматизм **шлунок** – розширена частина травного каналу між стравоходом і 12-палою кишкою (УЛАМТС 1: 700) – також не має гіпонімів.

На відміну від синонімії, яка допускає взаємну заміну, для гіпонімії притаманна одностороння заміна гіпоніма на гіперонім, але не навпаки. Цю думку висловив М. Кочерган (Кочерган, 2006), і вона повністю підтверджується в аналізованому матеріалі.

Отже, гіперо-гіпонімічні відношення є поширені в медичній соматичній лексиці. Гіпонімії притаманна одностороння заміна гіпоніма на гіперонім, а не навпаки. Цей вид відношень сприяє системній організації цієї лексики, її структуризації, логічному підпорядкуванню.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

УЛАМТС – Петрух, Л. & Павловський, М. (Ред.). (1995). *Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник* (Т. 1–2). Львів: Видавн. спілка «Словник» Львів. мед. ун-ту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган, М.П. (2006). *Загальне мовознавство*. Київ: Академія.
2. Польщикова, О.М. (2010). Гіперо-гіпонімічні відношення в українській телекомунікаційній термінології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*, 6, 209–213.
3. Романова, О.О. (2007). Гіперо-гіпонімія в українській швацькій термінології. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*, 50, 32–35.
4. Шапран, Д.П. (2008). *Гіперо-гіпонімічні відношення в українській маркетинговій терміносистемі*. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=7925>
5. Яценко, Н.О. (2009). *Формування назв військового одягу в українській мові*. Київ: Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Halyna Hermanovych

HYPONYMY AND HYPERNYMY IN THE MEDICAL TERMINOLOGY SYSTEM WITH SOMATIC COMPONENTS

The article studies hyper-hyponymic relations in the medical somatic lexicon. Terms, as specially created nominative units, are intended not only to express the essence of the concept but also to convey relations between them – genus-species, part-whole, spatial or temporal contiguity, etc. Hence, the presence of a hyponymic paradigm as one of the most important categories that shape terminological structures.

No terminology system can do without relationships between genus and species, so their study as a lexical-semantic category is associated with its use for describing various groups of vocabulary, semantic fields. Studying the principles and regularities of the inclusion of lexemes in certain classes contributes to organizing vocabulary, describing its thematic connections, which reflects systemic relationships between the realities of the world.

All the types of relationships between the components of hyper-hyponymic groups are subordinated exclusively to a hierarchical structure. Correct (hypernym has two hyponyms) and incorrect (hypernym has more than two hyponyms) hyponymic series are presented. However, the material of the medical terminology system with somatic components is extremely rich in such subordination. Most hypernyms have 10 or even 40 hyponyms.

Intersecting relationships, in which a term is a hyponym of one field and a hypernym of another, confirm the systemic nature of genus-species relationships within a certain semantic cluster of terminological units.

Depending on a number of features by which a generic term is specified, hyper-hyponymic groups and structures are distinguished in the form of: a simple hierarchical tree; an expanded hierarchical tree; a combination of simple and extended hierarchical trees.

Hyponyms can have not only a two-word, but also a multi-word structure.

Hyponymy is characterized by a one-sided substitution of a hyponym with a hypernym, but not vice versa. This type of relationship contributes to the systemic organization of this vocabulary, its structuring, and logical subordination.

Keywords: hypernymy, hyponymy, semantic relations, genus-species relations, hypernym, hyponym, medical terms-composites of somatic direction.

LEGEND

УЛІАМТС – Petrukh, L. & Pavlovskiy, M. (Ed.). (1995). *Ukrainско-latynsko-anhliiskiyi medychnyi tlmachnyi slovnyk [Ukrainian-Latin-English medical explanatory dictionary]* (Vol. 1–2). Lviv: Vydavn. spilka «Slovnyk» Lviv. med. un-tu.

REFERENCES

1. Kocherhan, M.P. (2006). *Zahalne movoznavstvo [General linguistics]*. Kyiv: Akademiia (in Ukr.).
2. Polshchukova, O.M. (2010). Hiperо-hiponimichni vidnoshennia v ukrainskii telekomunikatsiinii terminolohii [Hyper-hyponymic relations in Ukrainian telecommunications terminology]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova [Scientific Journal of M.P. Drahomanov National Pedagogical University]*, 6, 209–213 (in Ukr.).
3. Romanova, O.O. (2007). Hiperо-hiponimiia v ukrainskii shvatskii terminolohii [Hiperо-hyponymy in Ukrainian-Swedish terminology]. *Visnyk Kharkivskoho*

- natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina [Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University]*, 50, 32–35 (in Ukr.).
4. Shapran, D.P. *Hipero-hiponimichni vidnoshennia v ukrainskii marketynhovii terminosystemi [Hyper-hyponymic relationships in Ukrainian market terminology system]*. Retrieved from <http://litmisto.org.ua/?p=7925> (in Ukr.).
 5. Yatsenko, N.O. (2009). *Formuvannia nazv viiskovoho odiahu v ukrainskii movi [Formation of names of military clothes in Ukrainian language.]*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy; Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

УДК 811.161.2'373.612.2'726.6:004:57
<http://orcid.org/0000-0003-2314-9601>

М.І. КУХАРЧИШИН
м. Львів, Україна

КОМП'ЮТЕРНА МЕТАФОРА В УКРАЇНСЬКІЙ БІОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Стаття присвячена дослідженню метафоризації комп'ютерної лексики в біологічній терміносистемі в процесі транстермінізації. З'ясовано, що метафоризація забезпечує появу нових термінів та сприяє розвитку креативних механізмів взаємодії різних галузей знань. Розглянуто перетворення, які виникають у семантичній структурі терміна внаслідок міграції до іншої терміносистеми. Встановлено, що підставою аналізованого явища є посилення інтегративних процесів у сучасній науці.

К л ю ч о в і с л о в а: метафора, біологічна термінологія, комп'ютерна термінологія, транстермінізація.

Тенденції розвитку сучасної науки окреслюють перед мовознавцями низку актуальних завдань і нових векторів досліджень. Зокрема провідною тенденцією розвитку науки другої половини ХХ – початку ХХІ століття є інтеграція наукових галузей, що зумовлює стирання чітких кордонів між ними й неминуче взаємопроникнення галузевої термінології.

Тяжіння науки до єдності свого часу передбачав І.Я. Франко: «Наука, як і природа, є завжди одна – нероздільна і нерозривна. Все в ній взаємозв'язане, взаємодіюче, взаємозалежне; вона – ланцюг, в якому всі ланки тісно склепані між собою. Коли ж говоримо про поділ наук, то тим аж ніяк не хочемо сказати, що наука справді розпадалася на окремі частини, які не мають між собою нічого спільного. Навпаки, від порухів найменшої пилінки, найдрібнішої піщинки до найскладніших і найважчих досліджень людської думки – все становить в ній єдину цілість, одне тіло» (Франко, 1976: 33).

Синтез наукових галузей полягає не тільки в їх гармонійному співіснуванні чи обміні науковими методами і поняттями, а й в активній взаємодії на терміновому рівні. Відтак навіть найменші семантичні зрушення в окремій ділянці

© М.І. КУХАРЧИШИН, 2023

науки спричиняють зміни всієї системи. Ідеться про транстермінізацію термінів, що розглядаємо як процес найменування нового поняття, за якого семантичної еволюції зазнають терміноодиниці інших наукових галузей.

Українське термінознавство вже має певні здобутки в різнобічному дослідженні явища транстермінізації, щоправда, не такі значні, як у дослідженні процесів термінізації чи детермінізації. Наприклад, Г.А. Сергєєва розглядала мовні аспекти взаємодії терміносистем права та економіки. О.М. Крimeць досліджувала міжсистемну міграцію термінів у контексті технічної термінології. Д. П. Шапран аналізувала мілітарну метафору в українській маркетинговій термінології. Соматичну метафору в географії досліджували П.П. Чучка, Н.В. Сокіл-Клепар та ін. У попередніх розвідках ми аналізували транстермінізацію в аспекті взаємодії біологічної термінології з термінологією гуманітарних наук.

Метафоризація комп'ютерної лексики для номінації понять у сучасній українській біологічній терміносистемі ще не була предметом окремого дослідження. **Мета** цієї статті – виявити особливості транстермінізації комп'ютерної лексики в сучасній біологічній термінології української мови, з'ясувати роль метафори в цьому процесі та проаналізувати семантичні перетворення терміна, зумовлені зміною функційного середовища.

Прикметно, що тенденцію до інтеграції демонструють не лише споріднені галузі, а й цілком полярні царини науки. Наприклад, розвиток біології останніх десятиліть характеризується міжгалузевою взаємодією з математичними, суспільно-гуманітарними та технічними дисциплінами. На необхідності синтезу наукового знання в біології наголошують авторитетні науковці в передмові до «Словника української біологічної термінології»: «У розвитку біології сьогодення повинні брати участь і математики, і фізики, і гуманітарії, представники будь-яких професій, тому що біологія на цьому етапі розвитку є вкрай різноаспектною наукою» (СУБТ, 2012: 4).

Доцільність метафори у формуванні термінології тривалий час була одним із дискусійних питань термінознавства і не втрачає актуальності досі. Метафору розглядають не лише як художній засіб, а й як важливий когнітивний механізм, універсальний інструмент мислення, який передбачає можливість побачити один об'єкт чи ідею у світлі іншого. З огляду на це сьогодні її визнають «поліфункціональним феноменом та базовим способом представлення інформації» (Кобзар, 2014: 95). Як відомо, значення терміна є продуктом розумової діяльності людини. Воно пов'язане з відбиттям інформації в людській свідомості з такими видами розумових процесів, як зіставлення, порівняння, узагальнення тощо.

У наукових дослідженнях дедалі частіше постулюють думку, що без метафори неможливо було б створити будь-яку наукову мову, зокрема, її терміносистему. На думку О.О. Селіванової, «метафора служить з огляду на сучасну лінгвосинергетичну наукову парадигму потужним атрактором, тобто параметром самоорганізації, чинником збереження й розвитку термінологічної системи в мові, забезпечує креативні механізми будь-якої фахової сфери знань, адже необмеженість пізнавальних можливостей людини зумовлює потребу в нових і нових мовних позначеннях» (Селіванова, 2013: 11). Термінна метафора, на нашу думку, є механізмом перекодування мовної одиниці, що дає змогу репрезентувати нове поняття через відомі об'єкти, реалії іншої сфери знань.

Аналіз сучасної української біологічної термінології свідчить про різноманітність метафоричних джерел, залучених до процесу номінації. Метафоризація відбувається не лише на основі одиниць загальномовного вжитку, а й термінів інших наукових систем, адже термін, як і загальноновживане слово, володіє потужним семантикотворчим потенціалом. Донорами для біологічної терміносистеми стають терміни і близьких (хімічна, медична, фізична), і віддалених (математична, лінгвістична, технічна, комп'ютерна) наукових галузей.

У сучасну епоху, без сумніву, відбувається інформатизація та комп'ютеризація всіх сфер життєдіяльності суспільства. Стрімкий розвиток інформаційних технологій спричинив активне зростання так званих комп'ютерних метафор у багатьох галузях науки. За спостереженнями біологів, у галузі біології «набула популярності комп'ютерна метафора, згідно з якою спадковий апарат (геном і систему його експресії) можна розглядати як «операційну систему», що керує організмом, а ген – як «підпрограму» цієї системи» (МБ, 2008: 85).

Комп'ютерна лексика стала атрибутом комунікації не лише фахівців комп'ютерної галузі, а й, втрачаючи вузькогалузевий характер, глибоко проникає в загальнонародне мовлення і впливає на номінативні процеси в інших наукових сферах. Добре відомі сучасним мовцям комп'ютерні реалії допомагають описати складні біологічні процеси та явища. Наприклад, комп'ютерний термін *сайт* – «іменована ділянка пам'яті в мережі Інтернету, де зберігається й поповнюється інформація про щось. Те саме, що веб-сторінка, веб-сайт» (НУЛ, 2002: 105) у біологічній терміносистемі на основі збереження семи «ділянка» наповнюється новим змістом: «1. Найменша ділянка гена, яка незалежно від інших ділянок здатна мутувати і рекомбінуватися; 2. Ділянка амінокислотної послідовності, яка забезпечує функцію молекулярного впізнавання» (СУБТ, 2012: 496). Потрапляючи в нове середовище термін *сайт* змінює родо-видові зв'язки, порівняймо: *персональний сайт, програмний сайт, комерційний сайт, рекламний сайт, інтерактивний сайт* (комп'ютерні терміни) і *мембранний сайт, сайт впізнавання, сайт заміщення, сайт рестрикції, сайт генетичний* (біологічні терміни). Наприклад, *сайти генетичні* – це «розділювані кросинговером субодиниці генетичного локусу як фізіологічні одиниці» (СУБТ, 2012: 496).

Метафоризація комп'ютерної термінології полягає в зміні початкового значення шляхом долучення до його семантики нових складників – термінних сем, які модифікують значення й проєктують його на біологічну терміносистему. Так від первинно комп'ютерного терміна *адаптер* – «компонент, призначений для з'єднання пристроїв із різними способами подання даних або різними видами сполучення» (ТСІ, 2008: 245) утворилося два біологічні: «1. Синтетичний дволанцюговий олігонуклеотид з одним тупим кінцем і одним липким. Після пришивання адаптера тупим кінцем до ДНК-мішені останню можна вбудовувати у необхідний вектор, використовуючи набутий нею липкий кінець; 2. Синтетичний односторонній олігонуклеотид, у якого після самогібридизації виявляються липкі кінці і внутрішній сайт для рестрикційної ендонуклеази. Коли адаптер вбудовується у клонований вектор, в останнього виявляється новий сайт рестрикції» (ГС, 2008). Семою, на основі якої відбулося переосмислення, є 'з'єднання'.

Метафоризуються в біології комп'ютерні терміни на позначення виконавця дії. Образне переосмислення полягає в наданні властивостей людини біологіч-

ним об'єктам: *оператор* – «фахівець, що керує, роботою складного механізму або відповідає за виконання певного виробничого процесу // людина, яка працює на технічному пристрої, комп'ютері і виконує регламентований інструкціями набір дій, операцій» (ВТССУМ, 2005: 845), та «ділянка ДНК, що розпізнається специфічними білками-репресорами і бере участь у регуляції транскрипції структурних генів, має розмір у кілька десятків нуклеотидів» (СУБТ, 2012: 350).

Мігрують у систему біологічних термінів комп'ютерні лексеми з процесуальним значенням для номінації та інтерпретації процесів, що відбуваються в організмах: *запрограмувати, зчитувати, копіювати, сканувати* тощо.

Термін *запрограмувати / запрограмувати* в інформатиці має значення «складати програму для розв'язування певних задач за допомогою комп'ютера; програмувати // Задавати машині, пристрою і т. ін. програму у вигляді послідовності дій» (СУМ-20: 1032), порівняймо в контексті біологічної науки: «Слід розрізнити також власне мутаційну мінливість, яка приводить до випадкових змін генетичних програм ... і запрограмовані зміни генетичного матеріалу в певних геномних зонах або іноді в масштабі цілого геному» (МБ, 2008: 125); «Мутації – це незапрограмовані, випадкові та стабільні (такі, що залишаються «назавжди» та спадкуються) зміни в структурі ДНК» (МБ, 2008: 126). Значення модифікується зі збереженням семи «задавати певну послідовність дій».

Копіювання – дія за значенням копіювати – «відтворювати що-небудь за допомогою спеціального обладнання, засобів і т. ін.» (СУМ-20: 1393). Порівняймо функціонування в біологічній терміносистемі: *У результаті копіювання ДНК іноді здійснюється через кілька генів, а сплайсинг відбувається на рівні таких об'єднаних первинних транскриптів* (БНК, 2013: 261). Інтегративною семою є «відтворення».

Зчитування – «сприймати інформацію, записану на перфокарті, магнітній стрічці і т. ін.; читати показання приладів» (СУМ-20: 1203), біологічний контекст: «Зараз можна не тільки зчитувати послідовності, але й аналізувати всі модифіковані білки: фосфорильовані, глікозильовані, процесовані» (КПІ, 2010: 192); «Як видно з таблиці, майже у всіх випадках такі сайти мають двовимірну симетрію, тобто, «читаються» однаково у обох ланцюгах за умови вибору одного напрямку «зчитування» (БНК, 2013: 279).

Як бачимо, метафоричний термін у новій сфері може функціонувати в лапках, що є своєрідним індикатором його новизни: «Відомо, що ЗГС є більш повільною формою репарації, оскільки певний час витрачається на «сканування» послідовностей ДНК за допомогою фактора HR23B» (БНК, 2013: 164).

Сканування в комп'ютерній сфері – «оптичне введення зображення (текстів, графіків, малюнків і т. ін. у пам'ять комп'ютера» (ВТССУМ, 2005: 1327). Наведені приклади є свідченням суттєвих змін у номінації біологічних явищ, що відбуваються крізь призму комп'ютеризації: процеси, які відбуваються в живій природі, трактують як дії комп'ютерного механізму чи пристрою.

За нашими спостереженнями, паралельно відбувається метафоризація біологічної термінології для номінації в комп'ютерній сфері. Можемо стверджувати, що біологічна та комп'ютерна галузі – це ті ділянки науки, що, інтенсивно розвиваючись, залучають термінні одиниці одна одної. Наприклад, мігрували такі біологічні терміни: *вірус, клітина, клон, синапс, нейрон* тощо.

Порівняймо терміни: *клітина* (біол.) – «основна структурно-функційна одиниця живих організмів, що лежить в основі будови, відтворення, розвитку

і життєдіяльності всіх рослинних і тваринних організмів» (СУБТ, 2012: 239) і *клітина* (комп.) – «основна одиниця зберігання даних в електронних таблицях (spreadsheet) в застосуваннях типу MS Excel. Клітина має унікальну адресу, утворену з буквеного позначення стовпчика і номера рядка (наприклад, B3), і може містити значення, мітку, макрос або формулу» (ТСІ, 2010: 372). Інтегральною семою, на основі якої відбулося перенесення, є «основна одиниця». У біологічній термінології термін *клітина* входить у сполуки *клітини вегетативні, клітини зародкові, клітини нервові*, у комп'ютерній термінології термін змінює свій синтагматичний потенціал – *клітина активна, клітина поточна* тощо.

Клон – (біол.) «1. Культура, що складається із генетично однорідних клітин; 2. Сукупність клітин чи особин, що походять від спільного предка нестатевим розмноженням» (СУБТ, 2012: 241). *Клон* (комп.) – «персональний комп'ютер або обчислювальна система, сумісні з ПК IBM PC. Звичайно сімейство комп'ютерів, цілком сумісне з якимось іншим сімейством, але вироблене іншою фірмою» (ТСІ, 2010: 54). Очевидно, що передусім транстермінізуються найбільш відомі терміни певної галузі.

Словотвірною вершиною цілого термінного гнізда став термін *вірус*:

Біологічний термін	Комп'ютерний термін	Спільна сема
ВІРУС – інфікувальний агент, що складається з РНК або ДНК і білкової оболонки; вражає теплокровних хребетних тварин та вищі рослини.	ВІРУС – тип програм, що характеризуються здатністю прихованого від користувача саморозмноження для поразки інших програм, комп'ютерів або мереж. Програма, здатна підключатися до інших програм (тобто заражати їх).	паразитивання, зараження
ВІРУСОЛОГІЯ – наука, що виникла наприкінці ХХ ст. як галузь мікробіології; вивчає основні принципи будови, розмноження вірусів, походження та поширення в природі.	ВІРУСОЛОГІЯ – вивчення комп'ютерних вірусів і способів захисту від них.	вивчення вірусів
ВІРУСОНОСІЙ – живий організм, у якому живуть і розмножуються віруси.	ВІРУСОНОСІЙ – програма або носій інформації (жорсткий диск, дискета і т. ін.), заражені комп'ютерними вірусами	наявність вірусу
ВІРУСОЛОГ – фахівець із вірусології.	ВІРУСОЛОГ – спеціаліст у сфері комп'ютерної вірусології	фахівець

Таблиця 1. Словотвірне гніздо терміна *вірус* у комп'ютерній термінології

У новій системі термін виявляє свої словотвірні можливості – у словотвірному гнізді в комп'ютерній термінології з'явився похідний термін *антивірус* зі значенням «програма, призначена для виявлення і видалення вірусів із заражених програм, програмних, операційних або мережних систем» (ТСІ, 2010: 253).

Отже, явище транстермінізації зумовлене посиленням інтегративних процесів у сучасній науці. Серед активних термінотвірних засобів важливе місце посідає метафора. Метафоризація забезпечує появу нових термінів та сприяє розвитку креативних механізмів взаємодії різних галузей знань, тому сьогодні вона є закономірним і природним етапом формування будь-якої терміносистеми. Комп'ютерна метафора в біологічній термінології засвідчує зміни в номінації цієї галузі, що відбувається крізь призму комп'ютеризації, тобто зіставлення явищ та об'єктів із комп'ютерними механізмами і діями. Перспективи дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні метафоризації комп'ютерних термінів у біологічній терміносистемі, а також в аналізі явища транстермінізації в контексті інших наукових терміносфер.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

БНК – Остапченко, Л.І. & Гребіник, Д.М. (2013). *Біохімія нуклеїнових кислот: навч. посіб.* Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

ВТСУМ – Бусел, В.Т. (Ред.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (3-є вид.). Київ, Ірпінь: Перун.

ГС – Завірюха, П.Д. (2008). *Генетика: словник найбільш вживаних термінів і понять.* Львів.

КГІ – Карпов, О.В., Демидов, С.В. & Кир'яченко, С.С. (2010). *Клітинна та генна інженерія: підручник.* Київ: Фітосоціоцентр.

МБ – Сиволоб, А.В. (2008). *Молекулярна біологія: підручник.* Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

НУЛ – Мазурик, Д.В. (2002). *Нове в українській лексикі: Словник-довідник.* Львів: Світ.

СУМ-20 – Словник української мови online. (Т. 1–13: А – ПОКІРНО). URL: <https://sum20ua.com/>

СУБТ – Гродзинський, Д.М. & Симоненко, Л.О. (ред.). (2012). *Словник української біологічної термінології.* Київ: КММ.

ТСІ – Півняк, Г.Г. (Ред.) (2010). *Тлумачний словник з інформатики.* Дніпропетровськ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобзар, І.М. (2014). Метафора як базовий спосіб представлення інформації. *Scientific Journal «ScienceRise»: Філософські науки*, 1, 95–98.
2. Кухарчишин, М.І. (2019). Міжгалузева термінологічна кореляція у процесі транстермініологізації (на матеріалі біологічної терміносистеми). *Термінологічний вісник*, 5, 246–253.
3. Кринець, О.М. (2019). Військова лексика в метафоричному науково-технічному дискурсі. У *Актуальні проблеми сучасної філології та методики викладання мов у вишах: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Харків, 8 жовтня 2019 року) (с. 21–23). Харків: ХНАУ.
4. Селіванова, О.О. (2013). Метафора в лінгвістичній термінології: когнітивний аспект. *Українська термінологія і сучасність*, IX, 58–65.
5. Сергеева, Г.А. (2011). Мовні аспекти взаємодії терміносистем права та економіки. У Філон, М. & Ларіна, Т. (Укл.). *Незгасимий Словосвіт: збірник наукових праць на*

- пошану професора В.С. Калашника* (с. 103–112). Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.
6. Сокіл-Клепар, Н.В. (2016). Соматична лексика в номінації географічного простору Карпат. *Народознавчі зошити*, 3, 646–652.
 7. Франко, І.Я. (1976). Наука і її взаємини з працюючими класами. У Франко, І.Я. (1976–1986). *Зібрання творів у 50-ти томах* (Т. 1–50) (Т. 45: Філософські праці. Київ, 1976. С. 24–40). Київ: Наукова думка.
 8. Чучка, П.П. (1986). Від анатомії до географії. *Культура слова*, 30, 66–68.
 9. Шапран, Д.П. (2016). Мілітарна метафора в українській маркетинговій термінології. *Молодий вчений*, 5, 526–530.

Mariia Kukharchyshyn

COMPUTER METAPHORS IN UKRAINIAN BIOLOGICAL TERMINOLOGY

The article focuses on the metaphorical use of computer terminology in the biological term system of the Ukrainian language in the process of transterminization. The analyzed phenomenon is rooted in the strengthening of integrative processes within modern science, as has been established. The synthesis of scientific fields involves not only the harmonious coexistence or exchange of scientific methods and concepts, but also active interaction at the level of terminology. Transterminization of terms refers to the process of naming a new concept in biology, whereby term units from other scientific fields undergo semantic evolution.

In modern linguistics, a metaphor is considered a regular and organic component of scientific language. A term metaphor is a mechanism of recoding a linguistic unit, which makes it possible to represent a new special concept through known objects, realities of another field of knowledge. Metaphorization ensures the emergence of new terms and promotes the development of creative mechanisms of interaction for various industries. The rapid development of information technologies has caused an active growth of the so-called computer metaphors in many fields of science, in particular in biology. Computer vocabulary has become an attribute of communication not only for experts in the computer industry, but also, losing its narrow-branch nature, deeply penetrates the national speech and affects nominative processes in other scientific spheres. Computer realities, well known to modern speakers, help to describe complex biological processes and phenomena.

The paper also considers the transformations that occur in the semantic structure of the term as a result of migration to another term system. Metaphorization of computer terminology consists in changing the initial meaning by including new components into its semantics, in particular, term semes, which modify the meaning and project it onto the biological term system. In the system of biological terms, computer terms are metaphorized to denote devices, executors of actions, and terms with a procedural meaning. It is noted that at the same time biological terminology becomes a donor for computer terminology.

Keywords: metaphor, biological terminology, computer terminology, transterminization.

LEGEND

БНК – Ostapchenko, L.I. & Hrebinyk, D.M. (2013). *Biokhimiia nukleinovoykh kyslot: navch. posib. [Nucleic acid biochemistry]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet».

ВТСУМ – Busel, V.T. (Ed.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]* (3d ed.). Kyiv; Irpin.

ГС – Zaviriukha, P.D. (2008). *Henetyka: slovnyk naibilsh vzhvyvanykh terminiv i poniat* [Genetics: a dictionary of the most commonly used terms and concepts]. Lviv.

КГІ – Karpov, O.V., Demydov, S.V. & Kyriachenko, S.S. (2010). *Klitynna ta henna inzheneriia: pidruchnyk* [Cellular and genetic engineering: textbook]. Kyiv : Fitosotsiotsentr

МБ – Syvolob, A.V. (2008). *Molekuliarna biolohiia: pidruchnyk* [Molecular biology: a textbook]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet».

НУЛ – Mazuryk, D.V. (2002). *Nove v ukrainskii leksytsi: Slovnyk-dovidnyk* [What's new in the Ukrainian vocabulary: Dictionary-reference.]. Lviv: Svit.

СУМ-20 – *Slovnyk ukrainskoi movy online* [Dictionary of the Ukrainian language online] (Vol. 1–13: A – ПОКІРНО). Retrieved from <https://sum20ua.com/>

СУБТ – Hrodzynskiy, D.M. & Symonenko, L.O. (Ed.). (2012). *Slovnyk ukrainskoi biolohichnoi terminolohii* [The dictionary of Ukrainian biological terminology]. Kyiv : KMM

ТСІ – Pivniak, H.H. (Ed.) (2010). *Tlumachnyi slovnyk z informatyky* [Explanatory dictionary of informatics]. Dnipropetrovsk

REFERENCES

1. Kobzar, I.M. (2014). Metafora yak bazovyi sposib predstavlennia informatsii [Metaphor as a fundamental way of presenting the information.]. *Scientific Journal «ScienceRise»: Filosofska nauka*, 1, 95–98 (in Ukr.).
2. Kukharchyshyn, M.I. (2019). Mizhhaluzeva terminolohichna koreliatsiia u protsesi transterminolohizatsii (na materialy biolohichnoi terminosystemy) [Interdisciplinary terminological correlation in the process of transterminologization (on the material of the biological terminology)]. *Terminolohichniy visnyk*, 5, 246–253 (in Ukr.).
3. Krymets, O.M. (2019). Viiskova leksyka v metaforychnomu naukovo-tekhnichnomu dyskursi [Military vocabulary in metaphorical scientific and technical discourse]. In Aktualni problemy suchasnoi filolohii ta metodyky vykladannia mov u vyshakh [Current problems of modern philology and methods of language teaching in universities: materials of the II All-Ukrainian scientific and practical conference (Kharkiv, October 8, 2019)]. (pp. 21–23). Kharkiv: KhNAU (in Ukr.).
4. Selivanova, O.O. (2013). Metafora v lnhvistychnii terminolohii: kohnityvnyi aspekt [Metaphor in linguistic terminology: cognitive aspect.]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist*, IX, 58–65 (in Ukr.).
5. Serheieva, H.A. (2011). Movni aspekty vzaiemodii terminosystem prava ta ekonomiky [Linguistic aspects of the interaction between legal and economic terminologies.]. In Filon, M. & Larina, T. (Comp.). *Nezghasymyi Slovosvit: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora V.S. Kalashnyka*. (pp. 103–112). Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina (in Ukr.).
6. Sokil-Klepar, N.V. (2016). Somatychna leksyka v nominatsii heohrafichnoho prostoru Karpat [Somatic lexicon in nomanation of Carpathian geographical space]. *Narodoznavchi zoshyty*, 3, 646–652 (in Ukr.).
7. Franko, I.Ya. (1976). Nauka i yii vzaiemyny z pratsiuichymy klasamy [Science and its relations with the working classes]. In Franko, I.Ya. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh* [Collected works in 50 volumes]. (Vol. 1–50) (Vol. 45). Filosofska pratsi, 1976. pp. 24–40). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
8. Chuchka, P.P. (1986). Vid anatomii do heohrafii [From anatomy to geography]. *Kultura slova*, 30, 66–68 (in Ukr.).
9. Shapran, D.P. (2016). Militarna metafora v ukrainskii marketynhovii terminolohii [Military metaphor in ukrainian marketing terminology]. *Molodyi vchenyi*, 5, 526–530 (in Ukr.).

УДК 598.2:001.4(477)

<https://orcid.org/0000-0001-5971-7055>

Г.В. ФЕСЕНКО

м. Київ, Україна

СТИСЛИЙ ОГЛЯД СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОРНІТОНОМЕНКЛАТУРИ В НАУКОВОМУ ВЖИТКУ

Доробок містить відомості про формування української номенклатури птахів. Перший його етап тривав із середини ХІХ до початку ХХ ст. і вирізнився створенням переліків автентичних назв. На другому етапі в кінці першої третини ХХ ст. відбулося широке залучення українських назв вітчизняних птахів до наукового вжитку. На третьому етапі з кінця 1930-х до початку 1980-х років сталося значне зросійщення орнітономенклатури. Четвертий етап, що почався із середини 1980-х років і тривав десять років, прикметний початком формування національної номенклатури птахів світу. Протягом п'ятого етапу в кінці 1990-х і першого десятиріччя ХХІ ст. відбулося повернення до питомо українських назв птахів. На шостому етапі в другому десятиріччі ХХІ ст. укладено цілісну систему української номенклатури птахів світу.

Ключові слова: птахи, номенклатура, формування, періодизація.

Вступ

Увагу мовознавців до української орнітологічної номенклатури навряд чи можна назвати значною. Вивченню цього пласту наукової термінології присвячена дисертаційна праця І. Сокола (1992), у якій автор зазначив, що на час його дослідження процес її формування, нормалізації та кодифікації було практично завершено. Проте справедливість цього твердження нині сприймається надто сумнівною. За останні 30 років, від часу відновлення Української державності, цей процес набув нового, відновлювального характеру й розповсюдився вглиб і вишир світового називництва.

Мета – коротко ознайомити ширше коло науковців та аматорів, яких цікавлять питання української природничої номенклатури, з розвитком системи українських назв у галузі орнітології.

Періодизація наукового вжитку українських назв птахів

До ХХ ст. українська мова ще була поза використанням у галузі природничих наук. Зокрема, праці із зоології подавали різними іноземними мовами. Утім, початковим періодом становлення вітчизняної орнітономенклатури можна вважати час від середини ХІХ до початку ХХ ст. включно. Розпочався він виходом у світ праць І. Верхратського (1864, 1869 а, 1869 б, 1872 а, 1872 б, 1879), присвячених назвам тварин і рослин, уживаних переважно серед населення Галичини. Загалом автор навів понад 2 тис. назв птахів у формі переліків. Про назви деяких видів птахів зі східних регіонів України можна дізнатися з праці М. Сомова (1897). Вона є російськомовною, і українські назви в ній представлені транскрибовано. Хоча в зазначений період уже існували переліки українських назв птахів, однак їх ще не вживали як нормалізовані, оскільки наукові україномовні доробки тоді ще не набули значного поширення. До вказаного періоду як вагомий внесок для розвитку національної природничої номенклатури

© Г.В. ФЕСЕНКО, 2023

варто віднести «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка. Укладач навів не тільки українські назви птахів, але й їхні латинські відповідники: наприклад, «*Норéць*. ... 2) *Родъ утки: нырокъ Mergus albellus*» (Грінченко, 1908: 570), «*Пірни́коза*. ... *чомга, Podiceps cristatus*» (Грінченко, 1909: 187). Через кілька десятиліть це відіграло велику роль у новітньому формуванні складу українських назв птахів.

Другий період формування вітчизняної орнітономенклатури, який припав на кінець першої третини ХХ ст., відзначився не менш визначною подією – публікацією словника М. Шарлеманя (1927). Мабуть, від цього часу й варто вести відлік початку використання національних назв птахів у наукових джерелах. Автор словника навів приблизно 1,9 тис. назв для майже 400 видів птахів, указавши головні означення. З усього складу назв лише незначна кількість була назвами родів і родин. Майже всі назви були пов'язані з птахами вітчизняної фауни. Лише окремі з них позначали екзотичних наявних нині птахів: *кíві*, *рогодзьóб*, *казуáр*, *салангáна*, *папу́га*, *дзвонáр* тощо, а також кількох вимерлих – *моá*, *архіоптéрикс*, *дронт*. Період розвитку вітчизняної номенклатури птахів із широким складом назв питомо українського походження тривав недовго.

На тлі тогочасних політичних більшовицьких репресій стався злам у вжитку назв птахів у бік їхнього зросійщення. Період зросійщення припав на кінець 1930-х – середину 1980-х років. У своїй наступній відомій праці М. Шарлемань (1938) помітно відійшов від частини тих назв, які він навів у попередньому словнику. Зокрема, деякі назви він узагалі замінив російськими: замість *пíдсоко́лик мали́й* і *де́рихвіст* указав суто російські *де́рбник* і *ти́ркушка* відповідно. У більшій кількості випадків поряд із питомо українськими назвами навів походженням із російської, але вже як український варіант: *ко́лпиця*, *кро́халь*, *лутóк*, *кро́ншинеп*, *ва́льди́неп* тощо. Останні дві походять із німецької і залучені в українську через російську.

У вказаний період вийшло знакове видання «Визначник птахів УРСР», призначений переважно для камерального використання (Воїнственський & Кістяківський, 1952, 1962). Він вирізнявся тим, що в ньому вперше в повному обсязі було наведено українські назви для всіх родів птахів фауни України, яких на той час налічували понад 170, а також назви усіх родин і рядів, які тоді ще не були остаточно уніфікованими. Зазначені особливості цього видання заклали основу для формування в майбутньому цілісної системи української орнітологічної номенклатури.

Водночас у цьому визначнику з більшою силою, ніж раніше, оприявнилося зросійщення назв птахів. Замість назви *пісо́чник* з'явилися *зуйóк* (рос. *зуйк*) і *га́лстучник*; замість *колово́дник* – *улі́т*, *щóголь*, *тра́вник*, *поручáйник*, *чорні́ш* та *фіфі́*; замість *кулі́к-довго́ніг* – *ходу́личник*; замість *чоботáр* і *грі́цик* – *шилодзьóбка* і *веретéнник*; замість *пірни́коза* – *норе́ць*; замість *пíдсоко́лик* – *чегло́к*; замість *трав'я́нка* – *чекáн*; замість *прону́рок* – *оля́пка*. Не менше виявилось й таких випадків, коли українські назви вказано як другорядні, а першими виведено суто російські: *ко́лпиця* (*косо́р*), *стриж* (*серпокри́лець*), *пищу́ха* (*підкори́шник*), *королю́к* (*золотому́шка*), *сла́вка* (*крупі́в'янка*), *мали́нівка* (*вільши́янка*), *завиру́шка* (*тині́вка*), *крупі́вник* (*воло́ве о́чко*). У кількох випадках російські назви наведено другими, імовірно, як перший крок для подальшого зросійщення: *ча́йка* (*чи́біс*), *ле́жень* (*авдо́тка*), *шишкáр* (*клект* [рос. *клéст*]), *щéврик* (*ко́ник* [рос. *конéк*]), *берестя́нка* (*пересмі́шка*), *дрізд-чи́котень*

(горобінник [рос. *рябінник*]), *дрізд-омелюх* (*деряба*), *камінка ліса* (*плешанка*), *синьошийка* (*варакушка*). Бачимо там і такі недоречності, скальковані з російської, як *чорнозобик*, *червонозобик*, *чорнозоба* і *червонозоба*, оскільки російському *зоб* в українській є чіткий відповідник *воло*. У визначнику також вжито означення *канарєсчний*, що є простою транслітерацією з російської.

За два десятиліття потому вийшов друком перший вітчизняний польовий визначник «Птахи України» (Марисова & Талпош, 1984). У ньому наведено здебільшого ті самі назви, що й у камеральному визначнику, тобто збережено переважно зросійщені варіанти назв, а деякі українські взагалі не подано. Зокрема, зникли такі українські назви, як *серпокрилець*, *тинівка*, *золотомушка*, *кропив'янка*, проте з деяких пар назв, що наведено в камеральному визначнику, прибрано суто російського походження, як-от: *коник*, *пересмішка*, *варакушка*, *плешанка*, *деряба*, *клект*. У кількох назвах частину *-зоб* замінено на *-воло*. Однак означення *канарєсчний* залишилося, хоча від української назви *канарка* мав би бути утворений прикметник *канарковий*.

До періоду кінця 1930-х – початку 1980-х років належить і праця «Посібник з зоогеографії» (Кістяківський & Корнеєв, 1968). Позаяк у ньому йшлося про найрізноманітніші зоогеографічні зони Землі, там мали бути згадані й іноземні види фауни. Тож у ньому до вжитку в українську мову залучили такі іншомовні назви, як *арара*, *араканга*, *кагу*, *какапо*, *кеа*, *лофорін*, *малео*, *мамб*, *пое*, *тоді*, *трагопан*, *турако*, *уека* тощо.

Власне, на цьому етапі формування національної номенклатури птахів у науковому вжитку І. Сокол (1992) і провів свої дослідження, зробивши врешті висновок про майже повне завершення унормування й кодифікації вітчизняної орнітономенклатури. Насправді всі три виділені до того часу періоди її розвитку стосувалися майже винятково складу назв вітчизняної фауни, яка тоді містила до 400 видів птахів, що становило чи не менше тридцятої частини від загальної кількості видів птахів у світі.

Із представлення розширеного варіанту номенклатури птахів у тримовному зоологічному словнику (Маркевич & Татарко) від середини 1980-х років розпочався четвертий період її розвитку, коли до наукового вжитку було запропоновано українські назви для значно більшої кількості видів. У цьому словнику подано назви приблизно 860 видів птахів, більшість із яких поширені в Палеарктиці, звідки переважно й залітають до нас рідкісні види. За своєю практичністю чимала кількість наведених назв була неоднозначною. Зокрема, до того часу використовували шість-сім трислівних видових назв птахів, у словнику ж виявилось майже сто нововведених трислівних назв. Урешті орнітологи ними так і не скористалися. Можна стверджувати, що фахові орнітологи взагалі обминули своєю увагою згаданий словник, через що в одному випадку певну назву, яка була в ньому, через 30 років дехто з них запропонував як нову (Форманюк, Кивганов & Гайдаш, 2012). Попри те протягом десятиріччя цей словник залишався одним з основних джерел вітчизняної орнітономенклатури й у подальшому відіграв суттєву роль в укладанні української номенклатури птахів світу.

Відновлення незалежності України в 1991 році вплинуло, без перебільшення, на всі ланки суспільного життя, зокрема й на ставлення до складу назв птахів, уживаних до того часу. Тож із кінця 1990-х – у першому десятиріччі ХХІ ст. відбувався процес повернення в користування питомо українських

наукових назв птахів, найперше стосовно видів вітчизняної фауни. Радикальне повернення до назв, представлених у М. Шарлеманя (1927), проявилось у праці «Анотований список українських наукових назв птахів фауни України», що витримала три видання (Фесенко & Бокотей, 2000, 2002, 2007). Із усього тодішнього складу птахів, який становив 416 видів, залишилися лише три назви російського походження – *хруста́н*, *синьга́* і *турпа́н*, оскільки вид під першою назвою є у нас винятково пролітним, а під двома іншими належать до залітних із північних і північно-східних районів Європи. Поновленими стали такі назви, як *підсоколик*, *косар*, *чоботар*, *тетеру́к*, *оря́бок*, *глуше́ць*, *слу́ква*, *баранець*, *грицик*, *коловодник*, *кульон*, *пронурок*, *золотомушка*, *трав'янка*, *кропив'янка* тощо. Зазначена праця за рівнем використання автентичних означень виявилася найкардинальнішим кроком до першоджерел українських назв птахів.

Вільний прояв позицій у дискусії про міру повернення до автентичних назв сформував і два інші варіанти переліків українських назв видів, які можна розглядати в одному руслі. У кожному з них, як і в найрадикальнішому, позначився суб'єктивний чинник, що властиво певною мірою будь-якому науковому дослідженню. У першому варіанті з якихось міркувань були залишені назви іншомовного походження, запозичені в українську мову через російську: *кроншнеп*, *вальдшнеп*, *га́ршнеп*, *бекáс*, *ду́пель* (Grishchenko, 2004). Найменш позбавленим російзмів виявився варіант, прийнятий Комісією із зоологічної термінології в Інституті зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України (rb.gy/inc9uj). Крім щойно наведених назв із західноєвропейських мов, у ньому зберегли значну кількість російських назв. Найбільше це стосується означень куликів як данини виданню М. Воїнственського та О. Кістяківського (1952, 1962). Нині фахівці використовують усі три варіанти залежно від їхніх уподобань або від вимог певних видань. Зокрема, Державний кадастр тваринного світу України (rb.gy/lfvrop) укладено з назвами птахів, наведеними у виданні з найповнішим використанням їхніх питомих українських означень.

Друге десятиріччя XXI ст. стало новим етапом у формуванні національної номенклатури птахів. Воно охопило всю фауну птахів світу. У цей час було опубліковано працю «Вітчизняна номенклатура птахів світу», що містить повноцінну систему українських назв світової орнітофауни, яка містить назви для понад 10 тис. видів, а також назви родів, підродин, родин і рядів, загалом для понад 12,5 тис. таксонів (Фесенко, 2018). Ще І. Верхратський (1869 а) указував на багатство назв-синонімів в українській мові для означення тварин та рослин і на можливість їх використання для позначення іноземних таксонів, споріднених із тими видами, що представлені у вітчизняній фауні. Зазначений спосіб формування національної системи номенклатури птахів світу був одним із головних у новітній праці. Інший полягав у запозиченні назв з інших мов, зокрема з латинської, англійської, іспанської, німецької, французької, польської та словацької. Однак пріоритетнішими варто вважати назви, вживані аборигенним населенням у місцях поширення відповідних екзотичних видів птахів за умови їхньої милозвучності в українській мові. Запропоновано також неологізми, створені на певній основі. Згадане видання містить розділ, у якому вказано, з яких джерел походять українські назви родів як головної ланки для формування системи номенклатури птахів загалом.

Класифікаційна система птахів фауни світу зазнає змін, виокремлюють нові види, роди й родини. Тож відповідно до нових таксономічних уявлень має видозмінюватися й національна система номенклатури птахів світу. Найперше цього потребують швидко оновлювані світові інтернет-бази даних.

Висновки

Формування української номенклатури птахів світу пройшло кілька знакових етапів. Три перші з них були пов'язані з укладанням переліків переважно видів птахів вітчизняної фауни, і останній із трьох відзначився значним зрощенням. Інші три етапи характеризуються розвитком цілісної системи національної номенклатури птахів світу, і вони позначені поверненням до вжитку питомо українських назв. Нині, імовірно, розпочався наступний період цього розвитку, який можна назвати етапом удосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верхратський, І. (1864). *Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народнїї и замїтка о волоськїм павуку*. Ч. 1. Львів.
2. Верхратський, І. (1869 а). *Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народнїї*. Ч. 2. Львів.
3. Верхратський, І. (1869 б). *Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народнїї*. Ч. 3. Львів.
4. Верхратський, І. (1872 а). *Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народнїї*. Ч. 4. Львів.
5. Верхратський, І. (1872 б). *Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народнїї*. Ч. 5. Львів.
6. Верхратський, І. (1879). *Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народнїї*. Ч. 6. Львів.
7. Воїнственський, М.А. & Кістяківський, О.Б. (1952). *Визначник птахів УРСР*. [1-е вид.]. Київ: Радянська школа.
8. Воїнственський, М.А. & Кістяківський, О.Б. (1962). *Визначник птахів УРСР*. 2-е вид. Київ: Радянська школа.
9. Грінченко, Б. (Упорядк.) (1908). *Словарь української мови* Т. 2. Київ.
10. Грінченко, Б. (Упорядк.) (1909). *Словарь української мови* Т. 3. Київ.
11. Кістяківський, О.Б. & Корнєєв, О.П. (1968). *Посібник з зоогеографії*. 2-е вид. Київ: Радянська школа.
12. Марисова, І.В. & Талпош, В.С. 1984. *Птахи України*. Київ: Вища школа.
13. Маркевич, О.П. & Татарко, К.І. (1983). *Російсько-українсько-латинський зоологічний словник: Термінологія і номенклатура*. Київ: Наукова думка.
14. Сокол, І.О. (1992). *История формирования украинской орнитологической номенклатуры*: [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Ін-т українського мовознавства.
15. Сомов, Н.Н. (1897). *Орнитологическая фауна Харьковской губернии*. Харьков: Типографія Адольфа Дарре.
16. Фесенко, Г.В. (2018). *Вітчизняна номенклатура птахів світу*. Кривий Ріг: Діонат
17. Фесенко, Г.В. & Бокотей, А.А. (2000). *Анотований список українських наукових назв птахів фауни України*. [1-ше вид.]. Київ; Львів.
18. Фесенко, Г.В. & Бокотей, А.А. (2002). *Анотований список українських наукових назв птахів фауни України*. 2-ге вид. Київ; Львів.
19. Фесенко, Г.В. & Бокотей, А.А. (2007). *Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів)*. 3-тє вид. Київ; Львів.

20. Форманюк, О.А., Кивганов, Д.А. & Гайдаш, А.М. (2012). Первая регистрация бурой пеночки (*Phylloscopus fuscatus*) в Украине. *Беркут*, 21 (1–2): 205–206.
21. Шарлемань, М. (1927). *Словник зоологічної номенклатури. Частина 1. Назви птахів (Проект)*. Київ: Державне видавництво України.
22. Шарлемань, М.В. (1938). *Птахи УРСР*. Київ: Видавництво АН УРСР.
23. Grishchenko, V. (2004). Checklist of the Birds of Ukraine. *Беркут*, 13 (2), 141–154.

Hennadii Fesenko

ESTABLISHMENT OF THE UKRAINIAN BIRD NOMENCLATURE IN SCIENTIFIC USE:
A BRIEF OVERVIEW

The period from the middle of the 19th century to the beginning of the 20th century should be considered as the beginning of the creation of the Ukrainian natural nomenclature. At that time, I. Verkhratsky published several lists of specifically Ukrainian names of animals and plants. More than two thousand names of birds are in these lists. The second period of development of the national bird nomenclature fell at the end of the first third of the 20th century and lasted very little. It was distinguished by the fact that M. Scharlemann published a dictionary with approximately 1.900 Ukrainian bird names for almost 400 species. The names mostly related to species of common fauna, and the main names were chosen among them. Since then, they have been widely used. In this dictionary, only a small number of names were to exotic birds. Unfortunately, this period was replaced by the third stage, which lasted from the end of the 1930s to the beginning of the 1980s, when the national nomenclature of birds was subjected to russianization, that is, a significant number of Russian names were used. At the same time, for educational needs, a number of foreign names were introduced into the Ukrainian language to denote species that occur outside of Ukraine. In general, the use of bird names of common fauna was characteristic of these periods. The fourth period of formation of the Ukrainian bird nomenclature began in the mid-1980s and lasted for ten years. During this period, O. Markevich and K. Tatarko published a trilingual zoological dictionary and listed Ukrainian names for almost 860 bird species in it, that is, at that time, more than twice the number of species compared to those found in the domestic fauna. The names referred mainly to Palearctic birds. Expansion of the functioning of the national nomenclature within the framework of the world fauna was initiated at this stage. The fifth stage, for which specifically Ukrainian names were returned to use, took place from the end of the 1990s during the first decade of the 21st century. Based on this, a complete system of the Ukrainian bird nomenclature of the world was formed in the second decade of the current century, i.e. in sixth period. The Ukrainian synonymous names of birds were used to a large extent for this purpose, as well as names from eight foreign languages were borrowed. Currently, changes in the Ukrainian nomenclature system of birds are taking place under the influence of new taxonomic studies.

Keywords: birds, nomenclature, formation, periodization, Ukrainian scientific terminology

REFERENCES

1. Verkhratsky, I. (1864). *Pochatky do ulozhennia nomenkliatury y terminolohyi pryrodopysnoi, narodnõi y zamitka o voloskim pavuku* [The beginnings of compiling the nomenclature and terminology of nature, folk and a note about the wallachia spider] (Part I). Lviv (in Ukr.).

2. Verkhratsky, I. (1869 a). *Pochatky do ulozhennia nomenkliatury y termynolohyi pryrodopysnoi, narodnēi y zamiika o voloskim pavuku* [The beginnings of compiling the nomenclature and terminology of nature, folk and a note about the wallachia spider] (Part 2). Lviv (in Ukr.).
3. Verkhratsky, I. (1869 б). *Pochatky do ulozhennia nomenkliatury y termynolohyi pryrodopysnoi, narodnēi y zamiika o voloskim pavuku* [The beginnings of compiling the nomenclature and terminology of nature, folk and a note about the wallachia spider] (Part 3). Lviv (in Ukr.).
4. Verkhratsky, I. (1872 a). *Pochatky do ulozhennia nomenkliatury y termynolohyi pryrodopysnoi, narodnēi y zamiika o voloskim pavuku* [The beginnings of compiling the nomenclature and terminology of nature, folk and a note about the wallachia spider] (Part 4). Lviv (in Ukr.).
5. Verkhratsky, I. (1872 б). *Pochatky do ulozhennia nomenkliatury y termynolohyi pryrodopysnoi, narodnēi y zamiika o voloskim pavuku* [The beginnings of compiling the nomenclature and terminology of nature, folk and a note about the wallachia spider] (Part 5). Lviv (in Ukr.).
6. Verkhratsky, I. (1879). *Pochatky do ulozhennia nomenkliatury y termynolohyi pryrodopysnoi, narodnēi y zamiika o voloskim pavuku* [The beginnings of compiling the nomenclature and terminology of nature, folk and a note about the wallachia spider] (Part 6). Lviv (in Ukr.).
7. Voinstvenskyi, M.A. & Kistiakivskyi, O.B. (1952). *Vyznachnyk ptakhiv URSSR* [Guide to the Birds of UkRRSR] (1st ed.). Kyiv: Radianska shkola (in Ukr.).
8. Voinstvenskyi, M.A. & Kistiakivskyi, O.B. (1962). *Vyznachnyk ptakhiv URSSR* [Guide to the Birds of UkRRSR. (2nd ed.). Kyiv: Radianska shkola (in Ukr.)
9. Kistiakivskyi, O.B. & Kornieiev, O.P. (1968). *Posibnyk z zooheohrafiu* [Manual to zoogeography] (2-e vyd.). Kyiv: Radianska shkola (in Ukr.).
10. Marysova, I.V. & Talposh, V.S. (1984). *Ptakhy Ukrainy* [Birds of Ukraine]. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).
11. Markevych, O.P. & Tatarko, K.I. (1983). *Rosiisko-ukrainsko-latynskyi zoolohichni slovnyk: Terminolohiia i nomenklatura* [Zoological Dictionary. Russian, Ukrainian, Latin. Terminology and Nomenclature]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
12. Hrinchenko, B.D. (Ed.). (1908). *Slovar ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 2). Kyiv (in Ukr.).
13. Hrinchenko, B.D. (Ed.). (1909). *Slovar ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 3). Kyiv (in Ukr.).
14. Sokol, I.O. (1992). *Istoriia formirovaniia ukrainskoj ornitologicheskoi nomenklatury* [The history of formation of the Ukrainian ornithological nomenclature] [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv. Institute of the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine (in Russ.).
15. Somov, N.N. (1897). *Ornitologicheskaja fauna Har'kovskoi gubernii* [Ornithological fauna of the Kharkiv province]. Kharkiv: Tipografija Adol'fa Darre (in Russ.).
16. Fesenko, H.V. (2018). *Vitchyzniana nomenklatura ptakhiv svitu* [The Ukrainian Nomenclature of the Birds of the World. Kryvyi Rih: Dionat (in Ukr.).
17. Fesenko, H.V. & Bokotei, A.A. (2000). *Anotovanyi spysok ukrainskykh naukovykh nazv ptakhiv fauny Ukrainy* [The Annotated List of the Ukrainian Scientific Names of the Bird Species Belonging to the Fauna of Ukraine] (1st ed.). Kyiv; Lviv (in Ukr.)
18. Fesenko, H.V. & Bokotei, A.A. (2002). *Anotovanyi spysok ukrainskykh naukovykh nazv ptakhiv fauny Ukrainy* [The Annotated List of the Ukrainian Scientific Names of the Bird Species Belonging to the Fauna of Ukraine] (2nd ed.). Kyiv; Lviv (in Ukr.)
19. Fesenko, H.V. & Bokotei, A.A. (2007). *Anotovanyi spysok ukrainskykh naukovykh nazv ptakhiv fauny Ukrainy (z kharakterystykoiu statusu vydiv)* [The Annotated List of

- the Ukrainian Scientific Names of the Bird Species Belonging to the Fauna of Ukraine (with Characteristics of Status of the Species)*] (3rd ed.). Kyiv; Lviv (in Ukr.).
20. Formanyuk, O.A., Kivganov, D.A. & Gaydash, A.M. (2012). Pervaja registracija buroj penochki (*Phylloscopus fuscatus*) v Ukraine [First registration of the Dusky Warbler (*Phylloscopus fuscatus*) in Ukraine]. *Berkut*, 21 (1–2), 205–206 (in Russ.).
 21. Sharleman, M. (1927). *Slovnuk zoolohychnoi nomenklatury. Chastyna 1. Nazvy ptakhiv (Proekt)* [Dictionary of Zoological Nomenclature. Names of Birds (Project)]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukr.).
 22. Sharleman, M.V. (1938). *Ptakhy URSR [Birds of the UkRSR]*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR (in Ukr.).
 23. Grishchenko, V. (2004). Checklist of the Birds of Ukraine. *Berkut*, 13 (2), 141–154.

УДК 811.161.2'276.3'373.45:069

<https://orcid.org/0000-0001-9396-8608>

І.М. ФЕЦКО
м. Львів, Україна

ІНШОМОВНА ОСНОВА ТЕРМІНОСИСТЕМИ ПРИРОДНИЧОМУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

У статті визначено місце та роль запозичень у складі української терміносистеми природничомузейної справи. З'ясовано їхній склад та специфіку функціонування різних типів іншомовних терміноодиниць. Обґрунтовано доцільність використання запозичених терміноодиниць у сучасній українській мові. Установлено причини появи значної кількості запозичень у термінній лексиці. Виявлено, що у складі терміносистеми природничомузейної галузі домінують становлять одиниці греко-латинського походження, а також запозичення з німецької, французької, італійської, арабської, голландської мов, що дає підстави говорити про інтернаціональний характер термінології.

Ключові слова: запозичення, іншомовний термін, терміносистема природничомузейної справи, українська мова.

Обґрунтування проблеми. Значну частину лексичного складу будь-якої розвиненої мови становить термінна лексика. Дослідники сучасної української мови констатують, що цей пласт лексичних одиниць переважає в її словниковому складі. Обґрунтованим доказом цього є поява в лексикографічній практиці багатьох термінних словників, у яких проведено стандартизацію, уніфікацію та стабілізацію термінів. За підрахунками мовознавців, в Україні тільки протягом другої половини ХХ століття вийшло друком понад 50 термінних словників та описано понад п'ятдесят різновидів виробничої діяльності суспільства (Пещак, 1999: 167). Уважаємо, що така кількість термінних словників свідчить про системний характер лексикографічних праць та намагання максимально

повно відобразити кількісно-якісний склад наукової термінології української мови. Найбагатша лексичними ресурсами мова не може задовольнити потреб науки в номінації своїх понять. Відсутність власних номінативних засобів зумовлює появу в мові запозичень, що є одним з активних джерел поповнення терміносистем (Петришин, 2010: 280).

Українська термінологія природничомузейної галузі формувалася переважно на національній лексичній основі, але її також постійно поповнювали прямі й непрямі лексичні запозичення з генетично споріднених і неспоріднених мов світу.

Питання про те, якою повинна бути термінологія – національною чи міжнаціональною, – завжди було принциповим для науковців. Основою будь-якої національної терміносистеми є питома термінологія, утворена на власному мовному ґрунті. Але якою багатою не була б етнічна мова, вона не може обійтися своїми власними ресурсами, тому термінологія багатьох галузей знань різних мов послуговується лексичними та словотворчими засобами високорозвинених літературних мов (Симоненко, 2001: 6).

Огляд останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття у зв'язку з активним розробленням різних аспектів взаємодії актуалізувалася проблема мовного запозичення. Дослідженню проблеми засвоєння іншомовних лексем у терміносистемах присвячено наукові праці С. Дорошенко (запозичення в термінології нафтогазової промисловості) (Дорошенко, 2009), Л. Малевич (запозичення в термінології водного господарства) (Малевич, 2009), Н. Краснопольської (запозичення в галузі менеджменту) (Краснопольська, 2010), О. Романової (запозичення в швацькій промисловості) (Романова, 2012), С. Булик-Верхоли та Ю. Теглівець (запозичення в термінології фотосправи) (Булик-Верхола & Теглівець, 2016), Ю. Рожкова (запозичення в термінології ветеринарної медицини) (Рожков, 2017) та ін. Сучасна українська терміносистема природничомузейної справи перебуває в процесі постійного розвитку та збагачення свого термінового апарату як завдяки елементам власної мови, так і за допомогою лексичних одиниць, запозичених з інших мов, що зумовлює **актуальність** та потребу детального вивчення процесів поповнення термінології природничомузейної сфери новими запозиченнями.

Мета статті – дослідити особливості запозичень в українській терміносистемі природничомузейної справи та їхній вплив на сучасну українську музейну терміносистему природничого профілю. **Об'єктом дослідження** є синтетичні терміноодиниці іншомовного походження, що ввійшли в сучасну терміносистему природничомузейної справи в різні історичні періоди, але в синхронії існують як елементи єдиної системи. **Предмет дослідження** становить генетичний аналіз іншомовних терміноодиниць досліджуваної галузі в сучасній українській літературній мові.

Джерелом фактичного матеріалу слугував словник-довідник О. Климишина «Природнична музейна термінологія» (2003).

Виклад основного матеріалу. Найпростішою зміною, залежною від зовнішніх чинників, є запозичення іншомовних лексичних одиниць. Із найдавніших часів носії різних мов спілкувалися між собою: торгували, обмінювалися культурними досягненнями, вели переговори. Унаслідок цього контактували різні мови, що спричинили запозичення. Багато запозичених мовних одиниць

стали такими звичними, що вже можна не відчуті їхнього іншомовного походження, інші навіть не набули здатності змінюватися за законами української граматики (Царьова & Южека, 2020: 58).

Запозичення термінів суттєво не відрізняється від запозичення одиниць загальноживаної мови, однак принципові відмінності є. Суть їх полягає у використанні переважно писемного шляху проникнення нових мовних одиниць, а також можливості свідомого впливу на формування термінних систем.

У складі української терміносистеми природничомузейної справи домінують одиниці, утворені на ґрунті української мови, водночас досить велику частку становлять запозичені терміни, що свідчить про багатоджерельність походження цієї термінології і в історичному плані, і на сучасному етапі.

Домінування та поширення давньогрецької і латинської мов протягом тривалого часу свідчить про вагомий вплив класичних мов не лише на історію та культуру багатьох народів, але й на розвиток мов європейського ареалу, а також на розвиток різних галузей знань, зокрема й термінологій, які обслуговують ці науки. Класичні мови виконували роль термінотвірного потенціалу у формуванні термінних систем сучасної української літературної мови.

Терміносистема природничомузейної галузі багата на терміноодиниці, що походять із класичних мов – латинської та грецької, а також на терміни, які потрапили до неї з інших мов. Латинська мова мала істотний вплив на розвиток як української літературної мови загалом, і досліджуваної терміносистеми зокрема. Латинізми здавна є природним складником української терміносистеми природничомузейного спрямування. Серед термінів природничомузейного профілю фіксуємо такі **латинські** запозичення: *аквамарин* (від лат. *aqua marina* – морська вода) (СІС: 18), *алювій* (від лат. *alluvio* – наносити, замулювати) (СІС: 29), *асиміляція* (від лат. *assimilatio* – уподібнення) (СІС: 59), *габітус* (від лат. *habitus* – зовнішність) (СІС: 113), *гутація* (від лат. *gutta* – крапля) (СІС: 149), *експозиція* (від лат. *expositio* – виклад, опис) (СІС: 191), *еміграція* (від лат. *emigratio* – виселення, переселення) (СІС: 98), *індекс* (від лат. *index*, від *indico* – вказую) (СІС: 225), *конвергенція* (від лат. *convergentio* – наближення, сходження) (СІС: 286), *континент* (від лат. *continent* від *continens* – суміжний, неперервний, суцільний) (СІС: 292), *ланолін* (від лат. *lana* – шерсть і *oleum* – масло) (СІС: 316), *люмінесценція* (від лат. *lumen* – світло і *...escent* суфікс, який означає слабку дію) (СІС: 330), *плацента* (від лат. *placenta* – пиріг) (СІС: 444), *раритет* (від лат. *raritas* – рідкість) (СІС: 480), *редукція* (від лат. *reductio* – повернення, відновлення) (СІС: 487), *ректифікація* (від лат. *rectificatio* – випрямлення) (СІС: 493), *реліквія* (від лат. *reliquia* – залишки) (СІС: 493), *реставрація* (від лат. *restauratio* – відновлення) (СІС: 498), *стаціонар* (від лат. *stationarius* – нерухомий) (СІС: 545), *столон* (від лат. *stolo (stolonis)* – кореневий пагін) (СІС: 550), *сублімація* (лат. *sublimatio*, від *sublimo* – підіймаю, підношу) (СІС: 553), *субстрат* (від лат. *substratum* – підстилка) (СІС: 554), *сукуленти* (від лат. *suculentus* – соковитий) (СІС: 555), *таксація* (від лат. *taxatio* – оцінювання) (СІС: 561), *тераріум* (від лат. *terra* – земля) (СІС: 569), *уніон* (від лат. *unio (unionis)* – союз, об'єднання, спілка) (СІС: 597) та ін.

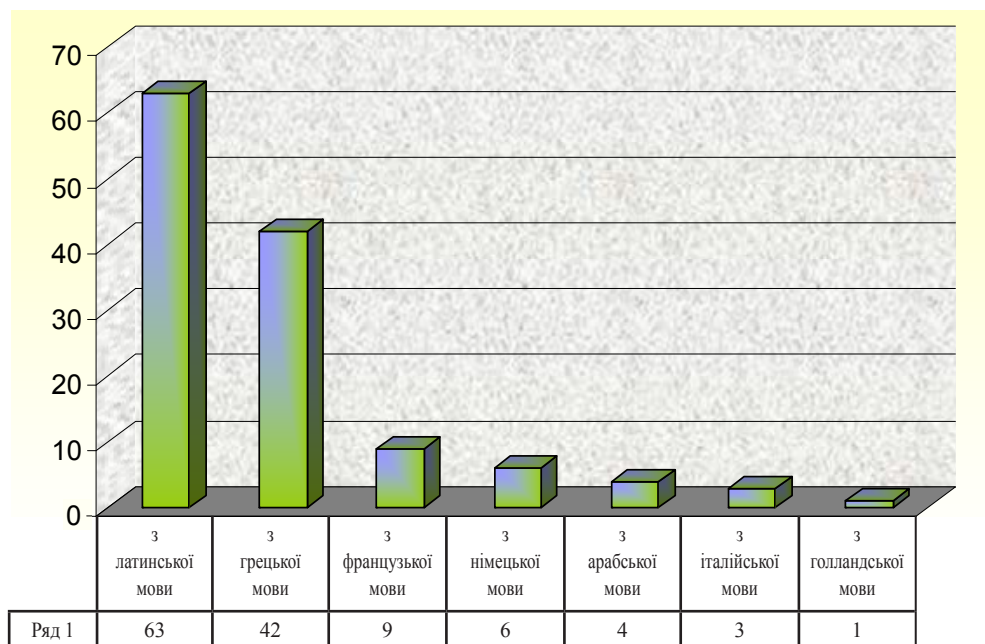
До запозичень **давньогрецького** походження належать терміни: *автотони* (від грец. *αυτοχθων* – місцевий, корінний) (СІС: 9), *азбест* (від грец. *ἀσβεστος*, букв. – негасимий) (СІС: 17), *алеврит* (від грец. *ἄλευρον* – борошно) (СІС: 25), *аметист* (від грец. *αμεθυστος* – тверезий) (СІС: 31), *анаболізм* (від грец. *ἀναβολή* – підйом) (СІС: 35), *анатомія* (від грецької. *ανά, ἀνά* – верх і *τομή, τμή* – розтинати) (СІС: 37), *аномалія* (від грец. *ανωμαλία* – нерівність, відхилення) (СІС: 41), *антагонізм* (від грец. *ἀνταγωνισμα* – суперечка, боротьба) (СІС: 42), *біота* (від грец. *βιοτή* – життя) (СІС: 83), *ботаніка* (від грец. *βοτανικός* – той, що стосується трав, від *βοτάνη* – трава, пасовисько) (СІС: 89), *ген* (від грец. *γένος* – рід, походження) (СІС: 122), *генетика* (від грец. *γένεσις* – походження) (СІС: 124), *дендрарій* (від грец. *δένδρο* – дерево) (СІС: 159), *ембріон* (грец. *ἔμβριον* – зародок) (СІС: 198), *зигота* (від грец. *ζυγωτός* – з'єднаний до купи) (СІС: 214), *мазма* (від грец. *μάγμα* – густа мазь) (СІС: 332), *малахіт* (від грец. *μαλάχη* – мальва) (СІС: 337), *міоцен* (від грец. *μείων* – менший, менш значний і *καινός* – новий, сучасний) (СІС: 362), *озокерит* (від грец. *ὄζω* – пахну та *κηρός* – віск) (СІС: 398), *пелагіаль* (від грец. *πέλαγος* – море) (СІС: 429), *планктон* (від грец. *πλανκτων* – блукаючий) (СІС: 443), *симбіонти* (від грец. *συμβίωω* – живу разом) (СІС: 525), *синдром* (від грец. *σύνδρομον, σύνδρομο* – збіг, скупчення) (СІС: 526), *скелет* (від грец. *σκελετός* – висохлий) (СІС: 532), *спора* (від грец. *σπορα* – насіння) (СІС: 542), *сталактити* (від грец. *στολακτίτης* – який стікає по краплі) (СІС: 543), *тип* (від грец. *τυπος* – відбиток, форма, зразок) (СІС: 574) та ін.

Крім латинської та грецької, досить поширеним джерелом запозичення були такі європейські мови, як: **французька** (*буклет* (від франц. *bouquette* – невеличке кільце, пряжка) (СІС: 93), *вернісаж* (від франц. *vernissage*, буквально – лакування) (СІС: 105), *дублет* (від франц. *doublet*, з *double* – подвійний) (СІС: 183), *муляж* (від франц. *mouflage*, від *mouler* – формувати) (СІС: 374), *плато* (від франц. *plateau*, від *plat* – плоский) (СІС: 444), *турнікет* (від франц. *tournequet*, від *tourner* – вертїти, обертати) (СІС: 594), *шаблон* (від франц. *échantillon* – зразок) (СІС: 649) та ін., **німецька** (*горст* (від нім. *horst* – гніздо) (СІС: 142), *стелаж* (від нім. *stellage*, від *stellen* – ставити) (СІС: 545), *штамб* (від нім. *stamm* – стовбур) (СІС: 658), *штольня* (від нім. *stollen*) (СІС: 659), *штрек* (від нім. *strecke*) (СІС: 659), *шурф* (від нім. *schurf*) (СІС: 660) та ін., **італійська** (*брекчія* (від італ. *breccia*, букв. – пролом) (СІС: 91), *бутафорія* (від італ. *buttafuori*, букв. – викидай геть) (СІС: 96), *медальйон* (від італ. *medaglione* – велика медаль) (СІС: 346) та ін.; **арабська** (*лазурит* (від араб. *лазавард* – блакитний камінь) (СІС: 312), *сель* (від араб. *сейль* – бурхливий потік) (СІС: 519), *талък* (від араб. *талк*) (СІС: 562), *яшма* (араб. *яшм*) (СІС: 662) та ін.; **голландська** (*шелак* (від гол. *schellak*) (СІС: 652).

Співвідношення кількості запозичених із різних мов термінів природничо-музейної сфери зображено на діаграмі 1.

У терміносистемі природничо-музейної справи також наявні змішані одиниці, утворені внаслідок поєднання двох основ, наприклад: **латинська + грецька**: *ареалогія* (лат. *area* – площа, простір + грец. *λογος* – слово) (СІС: 53), *гляціологія* (лат. *glacies* – лід + грец. *λογος* – слово) (СІС: 138), *курвіметр* (лат. *curvus* – кривий + грец. *μέτρον* – міра, розмір) (СІС: 310), *мамалогія* (лат. *matra* – груди + грец. *λογος* – слово) (СІС: 337); **грецька + латинська**: *біоіндикатори* (грец. *βίος* – життя + лат. *indicator*, від *indico* – вказую, визначаю)

(СІС: 83), *генофонд* (грец. *γένος* – рід + лат. *fundus* – основа) (СІС: 124), *макроеволюція* (грец. *μακρός* – великий, довгий + лат. *evolutio*, від *evolvo* – розгортаю) (СІС: 336), *макрорельєф* (грец. *μακρός* – великий, довгий + лат. *relevo* – підіймаю) (СІС: 336) та ін.; **французька + латинська**: *дезінсекція* (франц. *dés-* – видалення, знищення + лат. *insectum* – комаха) (СІС: 154), *дезінфекція* (франц. *dés-* – видалення, знищення + лат. *infection* (СІС: 154) тощо. Як бачимо, окремі терміноодиниці, утворені вже в українській мові як із запозичених одиниць (*біоіндикатори*, *макроеволюція*, *мікрорельєф*), так і поєднанням іншомовних компонентів, активно функціонують у досліджуваній терміносистемі.

Діаграма 1. Запозичення в терміносистемі природничомузейної галузі

Висновки. Отже, запозичення є продуктивним шляхом розвитку терміносистеми природничомузейної справи. Воно – результат міжмовних контактів, зумовлених міжгалузевою взаємодією та міжнародними зв'язками. Запозичені терміноодиниці досліджуваної галузі посідають помітне місце серед одиниць терміносистеми природничомузейної сфери, сприяють розвитку науково-технічних зв'язків та полегшують спілкування між фахівцями з різних країн світу, які працюють у досліджуваній галузі. Важливими компонентами в складі іншомовних одиниць є міжнародні терміноелементи грецького та латинського походження. Але варто пам'ятати, що використання іншомовних термінів для забезпечення фахових комунікативних потреб має бути регламентованим, оскільки надмірна кількість запозичень часто призводить до перевантаження іншомовними одиницями галузевих терміносистем та ускладнення сприйняття інформації.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СІС – Морозов, С.М. & Шкарапута, Л.М. (Укл). (2000). *Словник іношомовних слів*. Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булик-Верхола, С.З. & Теглівець, Ю.В. (2016). Чужомовні запозичення у термінології фотосправи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* (Т. 1.), 23, 8–10.
2. Дорошенко, С.М. (2009). Українська термінологія нафтогазової галузі з погляду походження. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*, 2, 195–201.
3. Климишин, О.С. (2003). *Природнича музейна термінологія: словник-довідник*. Львів: Державний природознавчий музей НАН України.
4. Краснопольська, Н. (2010). Запозичення в українській термінології менеджменту. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології*, 675, 125–130.
5. Малевич, Л.Д. (2009). Запозичення з класичних мов і проблеми інтернаціоналізації наукової термінології. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 81 (1), 311–315. Кіровоград: РВВ КДПУ імені В Винниченка.
6. Петришин, М. (2010). Запозичення з класичних мов як складова частина геологічної термінології. *Наукові записки КДПУ. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*, 89 (3), 280–283.
7. Пещак, М.М. (1999). *Нариси з комп'ютерної лінгвістики*. Ужгород: Закарпаття.
8. Рожков, Ю.Г. (2016). Процеси запозичення в термінології ветеринарної медицини. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*, 60, 227–229.
9. Романова, О. (2012). Запозичення в українській термінології швацької промисловості. *Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць*, 14–15, 75–83.
10. Симоненко, Л.О. (2001). Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку. *Українська термінологія і сучасність*, IV, 3–8.
11. Царьова, І. & Южека, Р. (2020). Термінологія іношомовних слів у Кримінальному кодексі України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*, 1 (112), 57–61.

Ivanna Fetsko

ANOTHER LANGUAGE BASIS OF THE TERMINOLOGY
OF THE NATURE MUSEUM CASE

The article examines the place and role of borrowings in the Ukrainian term system of the natural museum case. The composition of borrowings is clarified and the specifics of the functioning of types of foreign language term units are determined. The expediency of application of borrowed term units in the modern Ukrainian language has been determined. The reasons for the appearance of a significant number of borrowings in the terminological vocabulary have been clarified. It was revealed that the terminology of the natural museum area contains a significant layer of units of Greek-Latin origin, as well as borrowings from

German, French, Italian, Arabic, and Dutch languages, which makes it possible to talk about the international character of the terminology. The largest part of terms of foreign origin in the studied terminology are borrowings from classical languages - Latin and Greek. The Latin language had a special role in medieval Europe, as it almost completely dominated in science, education and other spheres of life. Even from that time, Latinisms became a source of replenishment of scientific terminologies of all European languages. Since classical Latin was filled with Greek borrowings, the Greek language also became a lexical reserve for the construction of new terms. Mixed language constructions formed by combining two bases of the type Latin + Greek, Greek + Latin, French + Latin are also considered. The solution of urgent tasks regarding the organization and further replenishment of the studied term system of the Ukrainian language in accordance with modern economic and scientific and technical development requires a deep study of the sources, ways and methods of term formation inherent in the Ukrainian literary language. The involvement of foreign loanwords enables Ukrainian terminology to organically fit into the global scientific and technical context. Entering the term system, foreign language units undergo appropriate phonetic, morphological and semantic adaptation, which contributes to the expansion and enrichment of the modern Ukrainian term system of natural museum case.

Keywords: borrowing, foreign language term, term system of natural history museum business, Ukrainian language.

LEGEND

CIC – Morozov, S.M. & Shkaraputa, L.M. (Ed.) *Slovník inšomovnykh sliv* [*Dictionary of foreign words*] (2000). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

REFERENCES

1. Bulyk-Verkhola, S.Z. & Tehlivets, Yu.V. (2016). Chuzhomovni zapozychennia u terminolohii foto spravy [Foreign borrowings in the photography terminology]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, (Vol. 1.), 23, 8–10 (in Ukr.).
2. Doroshenko, S.M. (2009). Ukrainska terminolohiia naftohazovoi haluzi z pohliadu pokhodzhennia [Ukrainian terminology of the oil and gas industry from the point of view of the origin]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*, 2, 195–201 (in Ukr.).
3. Klymyshyn, O.S. (2003). *Pryrodnycha muzeina terminolohiia: slovník-dovidnyk* [Natural museum terminology: a reference dictionary]. Lviv: Derzhavnyi pryrodoznavchyi muzei NAN Ukrainy (in Ukr.).
4. Krasnopolska, N. (2010). Zapozychennia v ukrainskii terminolohii menedzhmentu [Borrowing in Ukrainian management terminology]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Serii: *Problemy ukrainskoi terminolohii*, 675, 125–130 (in Ukr.).
5. Malevych, L.D. (2009). Zapozychennia z klasychnykh mov i problemy internatsionalizatsii naukovoï terminolohii [Borrowing from classical languages and problems of internationalization of scientific terminology]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 81 (1), 311–315. Kirovohrad: RVV KDPU imeni V. Vynnychenka (in Ukr.).

6. Petryshyn, M. (2010). Zapozychennia z klasychnykh mov yak skladova chastyna heolohichnoi terminolohii [Borrowing from classical languages as a component of geological terminology]. *Naukovi zapysky KDPU. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 89 (3), 280–283 (in Ukr.).
7. Peshchak, M.M. (1999). *Narysy z kompiuternoï linhvistyky [Essays on computational linguistics]*. Uzhhorod: Zakarpattia (in Ukr.).
8. Rozhkov, Yu.H. (2016). Protsesty zapozychennia v terminolohii veterynarnoi medytsyny [Borrowing processes in the terminology of veterinary medicine]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii: Filolohichna*, 60, 227–229 (in Ukr.).
9. Romanova, O. (2012). Zapozychennia v ukrainskii terminolohii shvatskoi promyslovosti [Borrowing in the Ukrainian terminology of the sewing industry]. *Movoznavchyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats*, 14–15, 75–83 (in Ukr.).
10. Symonenko, L.O. (2001). Ukrainska naukova terminolohiia: stan ta perspektyvy rozvytku [Ukrainian scientific terminology: state and prospects of development]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist*, IV, 3–8 (in Ukr.).
11. Tsarova, I. & Yuzheka, R. (2020). Terminolohiia inshomovnykh sliv u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy [Terminology of foreign origin words in the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Yurydychni nauky*, 1 (112), 57–61 (in Ukr.).

УДК 811.161.2'37

<http://orcid.org/0000-0002-9022-2103>

Л.М. МАРЧУК

м. Кам'янець-Подільський, Україна

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ: ВАРІАНТНІСТЬ, ФУНКЦІЙНІСТЬ, ПРОЄКЦІЙНІСТЬ

Стаття присвячена аналізу дефініцій термінів семантичне поле, лексико-семантичне поле, функційно-семантичне поле, польове моделювання та їх проєкцій на семантичне поле «костюм». Системне вивчення мовного матеріалу вдало реалізується через польову концепцію і чітко формує критерії аналізу мовного матеріалу. Принцип класифікації слів за тематичними ідеями, семантичними полями, сферами належності довів свою значущість у теорії лінгвістики. Зроблено висновок про відкритість та особливу рухливість лексичного складу, ознак переміщення, які відбуваються всередині лексичної системи та підпорядковані її внутрішнім закономірностям й організації.

Ключові слова: семантичне поле, функційно-семантичне поле, семантична ознака, мислення.

Окреслення проблеми. Поняття поля або польового моделювання набуло в лінгвістиці широкого поширення. Мовознавці досліджують лексичні, поняттєво-тематичні, синтаксичні, трансформаційні, граматичні, лексико-семантичні, словотворчі, фонологічні, морфосемантичні, паратактичні поля. Проте конкретність вербалізації певного поля має ще лакуни щодо вибору номена поля.

Мета статті – зробити огляд дефініцій терміна та змоделювати семантичне поле «костюм» на матеріалі сучасної української прози.

Обговорення. Зарубіжні лінгвісти розглядають поняття семантичного поля як сукупність мовних одиниць, об'єднаних певною загальною (інтегральною) семантичною ознакою. Й. Трір став основоположником теорії про системний характер мови, розробивши нові принципи системного аналізу лексики та використавши у своїх дослідженнях значний за обсягом фактичний матеріал. Теорія Й. Тріра тісно пов'язана з ученням В. Гумбольдта про внутрішню форму мови, також вона опирається на думки Ф. де Сосюра про мовні значенневості. Глобальну систему мови, за Й. Тріром, можна розділити на два паралельні види полів – поняттєві та словесні (Трір, 1931: 6).

© Л.М. МАРЧУК, 2023

Поняття «функційно-семантичне поле» кваліфікуємо як групування граматичних і лексичних одиниць, що опираються на певну семантичну категорію, а також різнорівневих засобів мови, які взаємодіють на ґрунті спільної семантики. Семантична основа відображає елементи універсального мисленнєвого змісту, який визначається позамовною дійсністю та її відображенням у свідомості людей. Отже, функційно-семантичне поле передбачає єдність плану змісту і плану вираження.

Розрізняючи функціоналізм як методологію і як методику, О.О. Селіванова визначає дослідження будь-яких функційних аспектів функційним напрямом (Селіванова, 1999: 86). М.П. Кочерган досліджував функційно-семантичне поле у зіставлювальних мовах. «Функціонально-семантичне поле – двостороння одиниця, що об'єднує інваріантне значення і різносторонні формальні засоби його вираження. На відміну від семантичної категорії, функціонально-семантичне поле відображає специфічну побудову і специфічне функціонування семантичної категорії у порівнюваних мовах. Категоріальна ситуація – основа для парадигматичного узагальнення функціонально-семантичного поля. Це виражена різними засобами висловлення типова змістова структура, що ґрунтується на певній граматичній категорії й утвореному нею в певній мові функційно-семантичному полі і являє собою один із аспектів загальної ситуації, переданої висловленням, одну з категоріальних ознак» (Кочерган, 2007: 15).

Мовленнєвий акт є добром засобів, що відповідають загальній смисловій спрямованості висловлення, яке формується, а семантичне поле трактується як «спосіб відображення системної організації словника окремої мовної системи» (Громко, 2021: 181).

О.О. Селіванова, зробивши огляд функційного напрямку сучасної лінгвістики, твердить, що нині функційно-семантична категорія визначається як концептуально інтегрована система різнорівневих мовних та комунікативних засобів, здатних виконувати одну спільну функцію (Селіванова, 1999: 98).

Назви одягу та взуття належать до одних із найдавніших типів номенів, тісно пов'язаних із матеріальною культурою народу, і є своєю чергою одним із виявів особливостей культури. Такі назви становлять в українській мові систему тематичних груп, єдність яких виражається в подібності структурної організації, спільності шляхів мотивації, співвіднесеності з певними реаліями тощо. Науковий аналіз таких груп номенів і в лінгвістичному, і в історичному планах має довгий шлях вивчення. Зауважимо, що етнографи та фольклористи раніше від мовознавців звернули увагу на назви одягу і взуття (Д. Багалій, І. Вагилевич, Ф. Вовк, Я. Головацький, Г. Квітка-Основ'яненко, Г. Левассер де Боплан та ін.).

В українському мовознавстві назви одягу та взуття переважно досліджено з погляду їхнього походження (Г. Війтів, В. Горобець, Г. Миронова, М. Худаш тощо), особливостей їхньої діалектної стратифікації (Л. Анісімова, Ф. Бабій, Н. Клименко, Н. Пашкова, Л. Пономар та ін.).

Проте в лінгвістичній літературі немає дослідження семантичного поля «костюм» за допомогою авторських методик на сучасному матеріалі з метою визначення соціальних функцій мовних засобів опису костюма. Лише в 2006 році захищена в Харкові дисертація Г.В. Хмари «Типи номінування одягу і взуття в сучасній українській літературній мові» (функціонально-стильовий

аспект), матеріалом якої послуговували «Словник української мови: В 11 томах» (1971–1980), «Великий тлумачний словник української мови» (2002), «Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок» Г. Гримашевич (2003), сучасні словники жаргонової лексики української мови (О. Горбач, Л. Ставицька, С. Пиркало та ін.), іншомовні словники. Окрім того, джерелом роботи стала авторська картотека, яку дібрано протягом 1999–2005 років із україномовних періодичних видань, державних стандартів термінології, усних виступів, розмов, художніх творів тощо (Хмара, 2006: 5).

Актуальність дослідження визначена відсутністю у вітчизняному мовознавстві спеціальних праць, присвячених означеній темі, що свідчить про необхідність усебічного опису сутності номінування сучасного одягу і взуття, його основних принципів і способів, що є можливим тільки за умови дослідження назв одягу і взуття в різних складових національної мови як єдиного, цілісного явища, комплексного вивчення й установаження загальних закономірностей типів номінації. У сучасному українському (і не тільки українському) суспільстві частково змінилися функції та призначення одягу і взуття, відбувається «інтернаціоналізація» одягово-взуттєвої естетики й етикету, з'явилися абсолютно нові (досі не відомі) технології виготовлення й манери носіння вбрання, виникли нові тканини (якщо раніше одяг виробляли здебільшого із сукна й домотканого полотна, то сьогодні вибір тканини для пошиття модного й сучасного одягу набагато ширший та різноманітніший: до натуральних тканин долучилася велика кількість штучних тканин, видів хутра, шкіри тощо). Таке пояснюємо економічними змінами в країні, активізацією міжнародних зв'язків, розширенням імпорту (а також асортименту одягово-взуттєвих товарів власне українських виробників), розвитком міжнародного туризму, доступністю великої кількості інформації, що стосується зокрема й культури використання, виготовлення одягу і взуття за кордоном, глобалізацією світового простору. Окремі елементи традиційного вбрання, які дійшли до нашого часу (форма, орнамент, колір), щоразу по-новому об'єднуються в гармонійну цілість. Зі змінами матеріальної культури окремі реалії втрачаються, заступаються іншими, що своєю чергою зумовлює зміни складу номенів одягу і взуття та відношень між одиницями аналізованої тематичної групи: перехід певних назв до пасивного запасу, стирання формальних і семантичних ознак мотивації одягу і взуття чи й повну їх утрату. Водночас з'являються номени на позначення нових реалій, у зв'язку з цим змінюються джерела поповнення тематичної групи, формуються нові способи й моделі номінування одягу і взуття. Тому є нагальна потреба зафіксувати й докладно описати джерела формування, типи (способи, види) сучасного номінування одягу і взуття, виявити основні мовні тенденції в називанні та соціологічну функцію номена «костюм» для сучасного українця.

Костюм складає частину образу людини, соціальний статус. Спостерігаємо в сучасних текстах такі вислови: *А остогидлий імідж такого собі дурнуватоного стерва, хоч і корисливого, але корисного, який мусиш надягати, щоб тебе бодай якось сприймали? А ця уніформа у вигляді міні, сережок у пупках і якихось мотузочок на грудях і стегнах ...?* (Ручай, 2008: 41), де одяг створює певний образ, указуючи на професію чи риси характеру людини.

Аналіз тематичної групи здійснено переважно за допомогою традиційних методів, найбільш виправданих і доцільних в опрацюванні означеної групи номенів: у статті використано як основні аналітично-описовий метод, зіставний; допоміжним є метод кількісного аналізу.

Семантичне поле є такою системою, завдяки якій здійснюється вивчення семантичних змін у мові. Теорії поля понад сто років, однак це не зменшує цікавості науковців до її дослідження. Про закономірності семантичних зв'язків між мовними одиницями і про системний характер лексики писали в кінці XIX – на початку XX ст. (О. Потебня, Р. Мейєр, Г. Іпсен та ін.).

Р. Мейєр, наприклад, виділяє три типи семантичних полів: 1) природні (назви дерев, тварин, частин тіла та ін.), 2) штучні (назви військових звань, складові частини механізмів та ін.), 3) напівштучні (термінологія мисливців і рибалок, етичні поняття та ін.) (Meyer, 2009: 105).

Семантичне поле – термін, який застосовується в лінгвістиці для опису сукупності мовних одиниць, об'єднаних якоюсь спільною (інтегральною) ознакою, словами, що мають певний спільний нетривіальний компонент значення. У ролі таких одиниць спочатку розглядали одиниці лексичного рівня – слова, пізніше словосполучення та речення. Це можна простежити в описові поля кольороназв, який має кілька кольірних рядів, об'єднаних спільним семантичним компонентом «колір»: *червоний – рожевий – рожевуватий – малиновий; синій – голубий – голубуватий – бірюзовий* тощо.

Термін *лексичне поле* віднаходимо у «Вибраних топіках» Г. Штерна: «Лексичне поле – сукупність лексем, зв'язаних спільними семантичними властивостями, причетністю до однієї й тієї ж ситуації тощо» (Вибрані топіки, 1998: 210). Напр., образи «прихіпованої» (авт.) молоді кінця 70-х рр. XX ст. (одна ситуація, молодь одного, модного на той час, напрямку) Ганна Ручай в романі «Жіночий бокс» створює такими мовними засобами опису костюму: *Крім неї та цих двох пістряво вдягнених жевжиків у кафе нікого не було...* (Ручай, 2008: 47); *...Грицько з зачіскою, як у героя фільмів, що демонструють у Домі кіно лише в закритому залі для елітної публіки, і в небачених рябих штанях* (Ручай, 2008: 53); *У нього завжди все найкраще, навіть, як він запевняє, оці темні закордонні окулярички – вузенькі й непроникні, вони тісно прилягають до обличчя, роблять його аж якимось лиховісним* (Ручай, 2008: 54); *Жоден «дайшник» не посміє зачепити це добре вже знане у величезному місті авто – хай той «прихіпований покидьок» у мистецьки заляпаних білою фарбою штанях хоч гірлянди з дівчаток собі на дверцята навішає* (Ручай, 2008: 55). Семантичне поле «костюм» у цьому випадку містить усе, що штучно змінює вид людини, що знаходиться на її тілі: одяг, головний убір, взуття, зачіска, доповнення (аксесуари), макіяж, пірсинг, парфуми. Особливо впливає на всі етапи життя костюма людина, її тіло та душа, що й складає особливість костюма, на відміну від інших речей. Тобто костюм – «культурна шкіра» людини, яка є найближчою їй у предметному світі.

Дослідження лінгвістів узагальнюють ті основні властивості, які об'єднують різні дефініції семантичного поля, а саме: системний характер зв'язків між ядерними та периферійними одиницями поля; взаємозворотній зв'язок між польовими елементами, розуміння лексико-семантичного поля як структури, що має ядро і периферію.

С. Денисова зазначає, що семантична будова поля (ядерно-периферійна структура в мові) «утворена не за ознаками бінарної опозиції (релевантність-нерелевантність), а за принципом градування – ступеня виявлення ознак із центром, що складається з ознак високого ступеня детермінованості, і периферії – явищ із високим рівнем варіативності» (Денисова, 1996: 65).

Також вважаємо одним із основних чинників упорядкування лексико-семантичного поля впорядкування та ранжування словесних елементів, які несуть інформацію, наприклад, про той самий об'єкт, але така інформація має різний об'єм наповнення, різний ступінь емотивності тощо.

Традиційно дослідження лексики в аспекті польової організації здійснюється у двох напрямках: 1) ономазіологічному (від назви) і 2) семасіологічному (від семантики слова).

Щодо різноманітних груп лексики, то варто відзначити досить довільне використання терміна *поле* в мовознавстві. В одних визначеннях подано максимальний, дещо надлишковий перелік ознак семантичного поля (обширність, смислова атракція, цілісність, впорядкованість, взаємовизначеність елементів, повнота, безперервність, довільність і розмитість меж), в інших наголошено на належності до поля слів зі спільним компонентом значення та різним граматичним значенням або на зв'язок з тією самою темою.

Проте всі ці відмінності об'єднані думкою, що лексико-семантичне поле – це спосіб відображення системної організації словника. «У процесі вивчення системи мови через польові структури найбільш докладно розроблено методологію розчленування словникового складу на лексико-семантичні поля (ЛСП), за допомогою яких у мові фіксується виділений людським досвідом достатньо обмежений фрагмент дійсності. Під терміном *поле* в цьому дослідженні розуміємо: 1) інвентар елементів, пов'язаних між собою системними відношеннями; 2) елементи, які утворюють поле, мають семантичну спільність і виконують у мові спільну функцію; 3) поле має особливу структуру – ядро, периферію, для якої характерні максимальна концентрація ознак у ядрі та неповний набір цих ознак при можливому послабленні їхньої інтенсивності на периферії. Ядерні конститuentи – найбільш спеціалізовані для виконання функції поля. Це обов'язкові члени поля, які є найбільш частотними. Межа між ядром і периферією, а також між зонами поля нечітка. Лексико-семантичні групи – зразкові польові структури, оскільки на прикладі ЛСГ різного типу уточнюється градація зон периферії; 4) конститuentи поля можуть належати до ядра одного поля та периферії іншого поля або декількох полів; 5) різні поля перетинаються, утворюючи зони поступових переходів, згідно із законом польової організації системи мови» (Канонік & Шкаровецька, 2015: 192).

У сучасній лінгвістиці лексико-семантичне поле – це семантико-парадигматичне утворення, що має певну автономність і специфічні ознаки організації: спільну нетривіальну частину в тлумаченні, ядерно-периферійну структуру, існування зон семантичного переходу (Денисова, 1996: 78).

Семантичне поле може мати такі основні властивості: інтуїтивно зрозуміле носієві мови; автономне та є самостійною підсистемою мови; одиниці семантичного поля пов'язані різними системними семантичними відношеннями; кожне семантичне поле має відношення до інших семантичних полів та в сукупності з ними утворює мовну систему.

В основі теорії семантичних полів лежить уява про існування в мові окремих семантичних груп та про можливість входження мовних одиниць в одну чи кілька таких груп на основі різних відношень: синонімічних, антонімічних тощо. Така уява про лексичну систему є лінгвістичною гіпотезою, а тому часто стає методом проведення мовного дослідження.

Елементи окремого семантичного поля пов'язані регулярними та системними відношеннями, а, отже, усі поля взаємопротиставлені один одному. Семантичні поля можуть перетинатися або повністю поглинатися один одним. Значення кожного слова найповніше визначається лише в тому випадку, коли відомі значення інших слів того ж поля. Крім того, окрема лексема може мати кілька значень, тобто бути членом кількох полів. Напр.: *Ногу висмикнула й із жахом дивилася, як смолисто-густа рідина засмоктує червоненький човник, який був щойно її взуттям* (Ручай, 2008: 56). Лексема *човник* із цього тексту одночасно належить до поля «взуття» (вужчого) та «костюм» у значенні «одяг» (ширшого), а термін *човник* – до кількох полів: «судно», «деталь верстатів».

Семантична ознака, яка лежить в основі семантичного поля, може також розглядатися як поняттєва категорія, що співвідноситься з докільям та досвідом людини щодо нього. Семантичне поле сприймається носіями мови як окреме об'єднання, співвіднесене з різними галузями людського досвіду, тобто тим, що є психологічно реальним.

Найрозповсюдженішим різновидом семантичного поля є поле парадигмального типу, одиницями якого є лексеми однієї частини мови та такі, що мають у значенні спільну граматичну сему.

Напр., у тексті: *Тато досі любить військову форму: для нього немає зручнішої сорочки, аніж військова, а кольору **хакі** надає перевагу навіть у шкарпетках та домашніх капцях. Він і зараз був в офіцерських штанах з випоротими лампасами* (Вдовиченко, 2010: 29) виділяємо колір *хакі*, який може входити як частина до цілого в семантичне поле «колір», так і в семантичне поле «костюм» або «військовий».

Семантичне поле дієслів представимо об'єднанням синонімічних рядів: *розмовляти – говорити – балакати – спілкуватися...; сварити – критикувати...; дразнити – висміювати – жартувати... тощо.*

Прикладом семантичного поля парадигматичного типу може бути така індивідуально-авторська синонімічна група: *Який він **веселий, звабливий і юний, неймовірно-приголомшливо-юний** поруч зі своїми ровесниками* (Вдовиченко, 2010: 65). Елементи семантичного поля об'єднані інтегральною семантичною ознакою «вік», але значення авторських синонімів не тотожне. Одиниці цього семантичного поля різняться диференційними ознаками, напр., *веселий* – «настрій», *звабливий* – «зовнішність», *юний* – «вік», «зовнішність». Крім того, вони відрізняються стилістичними, узуальними, дериваційними та конотативними компонентами значення.

Загальна семантична ознака, що об'єднує елементи конкретного семантичного поля, в інших семантичних полях може функціонувати як диференційна. Напр.: *Фарбоване волосся, на пухких пальцях зі свіжим манікюром – масивні персні. М'яві видовжені мочки вух, відтягнуті золотими кульчиками з олександритам* (Вдовиченко, 2010: 85). Семантичне поле «костюм» має у складі і поняття зачіски (*фарбоване волосся*), і аксесуари (*масивні персні, золоті кульчики*

з олександритами) та ін. Інтегральною семантичною ознакою для цього поля буде «зовнішній вигляд», а «аксесуари», які його створюють – диференційною ознакою.

Для вияву та опису семантичних полів лінгвісти використовують методи компонентного аналізу та асоціативного експерименту. Групи слів, отримані в результаті асоціативного експерименту, називають асоціативними полями.

Термін *семантичне поле* сучасні лінгвісти замінюють вужчими лінгвістичними термінами: *лексичне поле*, *синонімічний ряд*, *лексико-семантичне поле* тощо. Кожен із цих термінів чіткіше задає тип мовних одиниць, що входять до поля та / або тип зв'язку між ними. Проте всі ці терміни вживають і в функції термінологічних синонімів.

Напр., О.В. Кардашук досліджувала «Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови)». Дисертацію присвячено питанням дослідження системної організації семантичного поля прикметників української мови зі значенням простору як окремого фрагмента мовної картини світу. У праці на основі моделі семантичних відношень та ієрархії сем визначена внутрішня структура семантичного поля прикметників «простір» – мікрополя, лексико-семантичні групи; виявлені типи зв'язків між семами багатозначних слів у середині семантичного поля «простір» (Кардашук, 1998).

Семантичне поле тексту ґрунтується на понятті інтенціональності, яке містить два складники – адресатність та адресантність (для тексту – категорії автора й читача). Саме інтенціональність дає змогу говорити про зміст як результат процесу розуміння / інтерпретації та як процес отримання зрозумілої інформації. Якщо автор, створюючи власний семантичний простір тексту, що набуває цілісного вигляду як індивідуально-авторський образ світу, прагне розуміння інтенцій, то реципієнт не лише намагається спроектувати своє сприйняття тексту на авторську картину світу, а й додати до неї елементи власного світосприйняття, власного семантичного простору – інтерпретувати.

Отже, зміст народжується під час поєднання семантичних просторів мовця і реципієнта, унаслідок чого з'являються спільні моделі й точки перетину – поняття. Семантичне поле складається з ментальних моделей, що ґрунтуються навколо відповідних ментальних феноменів. Це утворення є схемою текстового світу, моделлю можливого світу: цілісний зміст тексту є поєднанням авторського семантичного поля із семантичними полями всіх реципієнтів, що інтерпретують текст.

Кожна інтерпретація є трансформацією змісту в бік його поглиблення. Семантичне поле має два вияви – власне текстовий зміст, що відповідає авторському аспекту й має лінійно-знакове та ментально-когнітивне вираження, та інтерпретаційний зміст, що є комплексом авторського семантичного поля і полів усіх потенційних реципієнтів; розуміння тексту передбачає збіг концептів та ментальних моделей семантичних полів автора й читача, а інтерпретація – розширення загального семантичного поля тексту за рахунок семантичних полів реципієнтів та здатності змісту тексту набувати статусу енциклопедичних знань.

В.В. Жайворонок зазначав, що значення кожної лексичної одиниці зумовлене її системними відношеннями з іншими мовними одиницями на різних мов-

них рівнях. Ці відношення визначаються і поняттєвою її природою, і місцем та роллю лексеми в мовній системі. Як реальна лексема, лексико-семантична і лексико-граматична одиниця слова об'єктивується в лексичній підсистемі мови в усіх можливих своїх проявах і зв'язках (принаймні таким воно постає у загальномовному словнику), а як одиниця функціональна воно характеризується суб'єктивно невичерпними можливостями власної віртуальної реалізації у живому мовленні, що є запорукою невпинного розвитку мовної системи (Жайворонок, 1999: 32).

Висновки та перспективи дослідження. Семантична основа функційно-семантичного поля відображає елементи універсального мисленнєвого змісту, яке своєю чергою визначається позамовною діяльністю і її відображенням у свідомості людей.

Завдяки мисленнєвій здібності мовця будь-які мовні засоби вказують на варіативність кожної категорії мови. Мовленнєвий акт є, власне, результатом вибору засобів, що відповідають загальній смисловій спрямованості висловлювання, яке формується. Основні чинники лінгвістичного та екстралінгвістичного характеру, які зумовлюють у сучасній українській мові лексичне наповнення семантичних полів узагалі та семантичного поля «костюм» частково, як фрагмента лексичної системи, ілюструють складну та специфічну для української мови картину світу. Уважаємо лінгвістичними параметрами, що регламентують виділення та опис конкретного семантичного поля та декларують його, такі: формування семантичного поля відбувається навколо визначеного інтегрального значення, враховуючи об'єктивні зовнішні чинники та реальні можливості дослідника; до складу семантичного поля входять ті лексеми, у семантичній структурі яких є сема, яка отримала статус інтегральної для досліджуваної словесної групи; семантична структура конститuentів поля кваліфікується з опертям на словникову дефініцію; відповідно до позиції інтегрального семантичного компонента в змісті лексичної одиниці визначається її місце в структурі семантичного поля – у ядерній, центральній або периферійній частині. Подальші дослідження вбачаємо в диференційному аналізі тих змін, які постійно відбуваються в лексичній системі, які спричиняють розмиті межі між полями та перехід елементів одного семантичного поля в інше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовиченко, Г. (2010). *Хто такий Ігор?* Київ: Нора-Друк.
2. Громко, Т. (2021). Польова організація (лексико-семантичне поле) лінгварію говірки на основі дескрипції. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 39, том 1, 178–183.
3. Денисова, С.П. (1996). *Типологія категорій лексичної семантики*. Київ: Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту.
4. Жайворонок, В.В. (1999). Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць. *Мовознавство*, 6, 32–46.
5. Канонік, Н. & Шкаровецька, А. (2015). Наукові підходи до вивчення лексико-семантичних полів у лексико-семантичній системі сучасної англійської мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 4, 187–193.

6. Кардашук, О.В. (1998) *Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови)* [Дис. ... канд. філол. н.]. Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.
7. Кочерган, М.П. (2007). Теорія функціонально-семантичного поля і її застосування в зіставному мовознавстві. *Мовознавство*, 4–5, 13–19.
8. Ручай, Г. (2008). *Жіночий бокс*. Київ: Тамадан.
9. Селіванова, О.О. (1999). *Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд)*. Київ: Вид-во Українського фітосоціологічного центру.
10. Хмара, Г.В. (2006). *Типи номінування одягу і взуття в сучасній українській мові (функціонально-стильовий аспект)* [Автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна.
11. Meyer, C.F. (2009). *Introducing English Linguistics*. Cambridge : University Press.
12. Trier, J. (1931). *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes Hdlb.* Heidelberg: C. Winter.

Liudmyla Marchuk

SEMANTIC FIELD: VARIANITY, FUNCTIONALITY, PROJECTION

Using the term semantic field in the work, we consider it as a symbolic model of the organization of the sector of extralinguistic reality, which has a complex structure, the core of which is a concept, around the nuclear sphere – a set of concepts similar to the synonymous core and actualized in micro- and macro-contexts, and the periphery - interpretations of these texts and concepts.

In a broad sense, semantic fields make up a picture of the world, but have blurred boundaries. This means that in the process of the development of linguistic culture, there is a continuous interpenetration and mutual influence of conceptual fields opposed in meaning.

We introduce the lexeme suit into the semantic field “suit”, which has a multidimensional structure, since its elements illustrate not only linguistic means, but also cultural extralinguistic choices. Therefore, we insist on linguistic and extralinguistic factors that create the filling of the named field.

We consider the linguistic parameters that regulate the allocation and description of a specific semantic field and declare it as follows: the formation of SP takes place around a defined integral meaning, taking into account objective external factors and the real capabilities of the researcher; the composition of SP includes those lexemes in the semantic structure of which there is a sema, which received the status of integral for the studied verbal group; the semantic structure of the constituents of the field is qualified based on the dictionary definition; according to the position of the integral semantic component in the content of the lexical unit, its place in the SP structure is determined - in the nuclear, central or peripheral part.

Extralinguistic factors include: 1) social roles that determine the specificity of the semantic field of costume; 2) human habits; 3) wealth / poverty; 4) the person's age; 5) the cultural stratum to which a person belongs, perhaps some fashion trend; 6) season, time of day, area, place of event; 7) author's speech: the filling of the semantic field “costume” depends on linguistic and extra-linguistic factors, among which is the image of the author, because it is through him, through the choice of language means, that we have different semantic fields in artistic texts; 8) fashion.

Keywords: semantic field, functional-semantic field, semantic feature, thinking.

REFERENCES

1. Vdovychenko, H. (2010). *Khto takyi Ihor?* [Who is Igor?]. Kyiv: Nora-Druk (in Ukr.).
2. Hromok, T. (2021). Polova orhanizatsiia (leksyko-semantychnе pole) linhvariiu hovirky na osnovi deskryptsii [Gender organization (lexical-semantic field) of the spoken lingua franca based on the description]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Humanities Science Current Issues]*. Issue 39, Vol. 1, 178–183 (in Ukr.).
3. Denysova, S.P. (1996). *Typolohiia katehorii leksychnoi semantyky [Typology of categories of lexical semantics]*. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho derzh. linhvistychnoho un-tu (in Ukr.).
4. Zhaivoronok, V.V. (1999). Leksychna pidsystema movy i znachennia movnykh odynyt [The lexical subsystem of the language and the meaning of linguistic unit]. *Movoznavstvo [Linguistics]*, 6, 32–46 (in Ukr.).
5. Kanonik, N. & Shkarovetska, A. (2015). Naukovi pidkhody do vyvchennia leksyko-semantychnykh poliv u leksyko-semantychnii systemi suchasnoi anhliiskoi movy [Scientific Approaches to the Learning of Lexico-Semantic Fields in the Lexico-Semantic System of Modern English]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoieuropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University]*, 4, 187–193 (in Ukr.).
6. Kardashchuk, O.V. (1998) *Semantychnе pole prostoru: status, struktura, vnutrishni zviazky (na materialy prykmetnykiv ukrainskoi movy) [The semantic field of space: status, structure, internal connections (on the material of adjectives of the Ukrainian language)]* [Unpublished PhD thesis]. Kirovohradskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Vynnychenka (in Ukr.).
7. Kocherhan, M.P. (2007). Teoriia funktsionalno-semantychnoho polia i yii zastosuvannia v zistavnomu movoznavstvi [The theory of the functional-semantic field and its application in comparative linguistics]. *Movoznavstvo [Linguistics]*, 4–5, 13–19 (in Ukr.).
8. Ruchai, H. (2008). *Zhinochyi boks [Women's boxing]*. Kyiv: Tamadan (in Ukr.).
9. Selivanova, O.O. (1999). *Aktualni napriamky suchasnoi linhvistyky (analytychnyi ohliad) [Current directions of modern linguistics (analytical review)]*. Kyiv: Vyd-vo Ukrainskoho fitosotsiologichnogo tsentru (in Ukr.).
10. Khmara, H.V. (2006). *Typy nominuvannia odiahu i vztuttia v suchasni ukrainskii movi (funktsionalno-stylovyi aspekt) [Types of clothing and footwear nominations in the modern Ukrainian language (functional and stylistic aspect)]* [Synopsis of PhD thesis]. Kharkivskiy natsionalnyi un-t im. V.N. Karazina (in Ukr.).
11. Meyer, C.F. (2009). *Introducing English Linguistics*. Cambridge: University Press (in English).
12. Trier, J. (1931). *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes Hdlb.* Heidelberg: C. Winter (in English).

І.Р. ПРОЦИК
м. Львів, Україна

«ВІДБИВАНКА (VOLLEYBALL) – СЕ ГРА, ЯКА ПОВОЛІ, АЛЕ ВПЕРТО ВИПИРАЄ КОΠΑНИЙ МЯЧ¹³». ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВОЛЕЙБОЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД У ГАЛИЧИНІ

У статті проаналізовано національні волейбольні терміни, які створено в міжвоєнний період у Галичині. Це були спроби підібрати питомі відповідники до чужомовних назв чи втворити з ресурсів української мови терміни-неологізми на позначення спеціальних понять нової для українців у 20–30-ті роки рухової гри – волейболу.

Ключові слова: українські терміни відбиванки, тематичні групи волейбольних назв, питомі терміни, чужомовні позики.

*А якщо край покриється сотками
дружин відбиванки, що будуть змагатися
між собою, тоді навчимося побіджувати
і станемо гідно у всяких змаганнях з чужинцями.
Степан Гайдучок, «Відбиванка»*

У 1930 р. у Львові накладом товариства «Сокіл-Батько» вийшов підручник «Відбиванка» (Гайдучок, 1930) Степана Гайдучка – громадсько-політичного та культурно-просвітнього діяча, одного з організаторів гімнастично-спортивного руху в міжвоєнній Галичині, учня й послідовника започатковувача української тіловиховної традиції й пропагатора українського спорту Івана Боберського, довголітнього члена «Сокола-Батька», співзасновника Спортивного товариства «Україна», дипломованого вчителя руханки (після завершення дворічного курсу з тіловиховання у Празі та складання державного іспиту у Львівському університеті), учителя тілесного виховання у львівських гімназіях і вчительській семінарії, а згодом – організатора кафедри фізичного виховання у Львівському медичному інституті й багатолітнього її викладача. Це видання було одним із перших українських посібників із волейболу. На основі вивчення друківаних праць про волейбол різними мовами (англійською, чеською, польською, російською), які на той час опубліковано, Степан Гайдучок підготував свій підручник. У тексті він неодноразово покликається на посібник українських авторів із підрадянської України – доктора В. Бляха і М. Філя¹⁴ «Спортивні гри» (Блях,

¹³ У назві статті, що є цитатою з галицького часопису міжвоєнного періоду «Пластовий шлях» (Огляд пластових журналів. *Пластовий шлях*. Львів, 1930, III, 24), а також в інших цитатах із видань 20–30-х рр., і в поданому в статті ілюстративному матеріалі з підручника Степана Гайдучка «Відбиванка» збережено тодішній правопис і пунктуацію.

¹⁴ Розшифрувати ініціали авторів підручника, на жаль, не вдалося, бо ні в згаданому виданні, ні в численних публікаціях В. Бляха та М. Філя в советській пресі (у часописах «Культура і побут», «Молодий більшовик», «Селянський будинок» тощо) не вживано повних імен цих теоретиків і практиків українського тіловиховання.

Філь, 1928), який вийшов друком у Державному видавництві України 1928 р., що свідчить про активні контакти у сфері спорту галичан із наддніпрянцями, поширення волейболу (гри, започаткованої в США у 90-х р. XIX ст.) на всій етнічній території України наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст., імовірно, завдяки українцям, які повернулися з еміграції (Гайдучок, 1930: 3–6). Правдоподібно, що волейбол поширився в Україні з тодішньої Чехословаччини, де на початку 20-х рр. перебувало багато учасників національних визвольних змагань – інтернованих українських вояків (серед яких і сам Степан Гайдучок – молодший лікар і старшина УСС і УГА в 1918–1919 рр.), які в Чехії опанували цю гру й практикувалися в поєдинках із чеськими дружинами, а після повернення на батьківщину популяризували волейбол серед широкого загалу українців.

Мета цієї розвідки – з'ясувати, як формувалася українська волейбольна термінологія, яку представлено в підручнику Степана Гайдучка «Відбиванка», і на прикладі термінології відбиванки простежити основні тенденції національного термінотворення, які вироблено в Галичині в міжвоєнний період. З-поміж завдань статті, які допоможуть досягти поставленої мети, виокремлено такі: 1) скласифікувати терміни відбиванки, вибрані з підручника Степана Гайдучка, за тематичними групами та описати способи творення цих спеціальних назв; 2) проаналізувати терміни, диференціюючи їх на власне українські найменування та чужомовні позики; 3) на кількох прикладах волейбольних назв показати збіжності й відмінності в уживанні термінів волейболу в Галичині й у підсоветській Україні в міжвоєнний період.

Хоча сам термін *відбиванка* нерідко згадують і українські термінологи, і фахівці з фізичного виховання і спорту, проте ґрунтовного дослідження усєї системи термінів відбиванки в українському термінознавстві досі немає. Спонукою до детального аналізу українських волейбольних термінів стала перевидана нещодавно у Львові репринтним способом праця Степана Гайдучка «Відбиванка» (Гайдучок, 2021), до якої додано невеликий словник термінів, використаних у згаданому підручнику, який уклав дослідник історії волейболу в Україні Володимир Левків (Гайдучок, 2021: 74–77). Зважаючи на потребу внормування сучасної терміносистеми волейболу, особливої уваги потребує аналіз історії формування та розвитку українських термінів цього виду спорту, передовсім під кутом зору можливості повернення спеціальних назв початку XX ст. до сучасної волейбольної термінології. Актуальність діахронних студій терміносистем різних спортивних дисциплін і національної спортивної термінології загалом – безсумнівна, адже спорт має великі можливості презентувати Україну у світі, проте, на жаль, і надалі залишається однією з найбільш зросійщених сфер суспільного життя. Запропонована розвідка є спробою заповнити цю лакуну, насамперед в аспекті аналізу розвитку системи українських назв волейболу.

З-поміж **назв гри** в підручнику Степана Гайдучка «Відбиванка» вжито англійську номінацію в графічному записі латинкою *volley-ball* і український відповідник *відбиванка*, який вказує на основну дію в цій командній грі – відбивати м'яч. В аналізованому посібнику послідовно використано українську назву *відбиванка*: «*Відбиванка* – це гра своїми правилами незвичайно проста, до того не вимагає великого грища і більших грошових вкладів, як н. пр. копа-

ний м'яч чи ситківка» (6)¹⁵. Натомість англiзм *volley-ball* з'являвся лише тричі на початку тексту підручника, й щоразу цю чужомовну назву взято в дужки, очевидно для того, аби продемонструвати читачам, якому термінові автор посібника надавав перевагу та яку з двох номінацій пропонував для широкого вжитку, а також, щоб показати походження терміна: «Відбиванка (*volley-ball*) – це гра, що вимагає дуже мало простору» (3).

У вступі до підручника Степан Гайдучок подає інформацію, хто є автором національного терміна-неологізма *відбиванка*, зазначаючи, що: «Вислів на назву *volley-ball* дібрав побратим П. Зимак» (7). Не так багато є в українській мові термінів, авторство яких точно відоме, тому варто коротко згадати про творця назви *відбиванка*. Павло Зимак – активний діяч спортивно-гімнастичного руху в Галичині, належав до «Сокола-Батька», де проводив руханкові вправи й організував прилюдні гімнастичні виступи молоді, був дипломованим учителем тіловиховання (в університеті склав іспит із руханки), що дало йому змогу викладати цю дисципліну в школах Галичини (Федусевич, 1951: 13), у 1921–1923 рр. – голова Спортивного товариства «Україна», згодом – гімназійний професор і викладач Львівської Богословської академії.

Прикметно, що розповсюдженого в підсоветській Україні в 20–30-ті рр. і безконкурентно вживаного тепер позиченого з англійської мови терміна *волейбол* у тексті не використано ані разу, що вказує на очевидні національні пріоритети в підходах до термінотворення в Галичині міжвоєнного періоду, які ще на початку ХХ ст. започаткував Іван Боберський – піонер тіловиховання й популяризатор багатьох видів спорту, творець численних надзвичайно вдалих національних термінів – відповідників до чужомовних назв із різних спортивних дисциплін [*копаний м'яч (футбол), ситківка (великий теніс), лещетарство (лижний спорт)*].

У групі назв регламенту стрижневою номінацією є *правила гри* або *правила*: «Правдоподібно поширили її [відбиванку] там поворотці з еміграції, на що вказує схожість *правил*, що обов'язують однаково в Чехії і в У.С.Р.Р.» (5–6). Зрідка вживано й синонімічну до терміна *правила* лексему *приписи*: «Для кращого перегляду подаємо сторінки, де треба справити *старі приписи* на *нові*» (38). Обидві назви *правила* і *приписи* функціують у складі антонімічних терміносполук *старі правила* і *старі приписи* та *нові правила* і *нові приписи*: «У відбиванці введено *нові правила*, що їх ось тут подаємо» (38), що відображають динаміку змін у системі понять волейболу наприкінці 20-х – на початку 30-х рр., коли вдосконалено правила цієї гри, відтак із плином часу з'явилися окреслення, що є складеними термінними одиницями, в основі яких протиставлення *старий* – *новий*.

Для називання матчу (поєдинку, гри) у волейбольній термінології й загалом у спортивній термінології міжвоєнного періоду найчастіше вживано власне українську віддієслівну суфіксальну номінацію *змагання*: «Коли дружина стає до *змагань*, усі гравці мусять бути однаково вбрані» (35), а також питому суфіксальну назву *стріча*: «Товариські *стрічі* можуть відбуватися і на менших грищах» (38). Матчі в межах країни мали назву *краєві змагання*, а між команда різних держав – *міжкраєві змагання* та *міжнародні змагання*: «Змагання організуємо між: 1) дружинами того самого товариства, 2) місцевими дружи-

¹⁵ Тут і далі для ілюстративного матеріалу подаємо лише сторінку з підручника: Гайдучок, Ст. (1930). *Відбиванка*. Львів: Накладом «Сокола-Батька».

нами, 3) дружинами повіта, 4) дружинами області, 5) дружинами краю, 6) репрезентаційними дружинами двох місцевин, 7) *міжкрасві* або *міжнародні*» (35); «До цих останніх [міжнародних змагань] стають найліпші дружини, що виявили себе такими на *красвих змаганнях*» (35).

Натомість для позначення змагань у сучасному значенні цього слова як сукупності матчів кількох команд для визначення переможця вживано окреслення *першенство*: «В практиці дві побідні дружини грають за *першенство*» (36). Матчі поза офіційною першістю мали назву *товариських стріч*: «Товариські стрічі можуть відбуватися і на менших грищах» (38).

На позначення понять, пов'язаних з організацією ігор у волейбол, використано синонімічні іменні терміносполуки *переведення змагань*, *переводження гри* (проведення матчу, гри): «Однак там таким *переводженням гри* невдоволені і підносять голоси за зміною» (22); «Колиб таке *переведення змагань* виглядало кому за мало справедливим, то можна *змагання переводити* також так, що всі дружини грають між собою» (36) та дієслівні терміносполуки *переводити змагання* (проводити гру), *грати змагання* (грати матч), *розіграти змагання* (розіграти матч), *відограти змагання* (відіграти матч): «*Змагання переводимо* відповідно до скількох зголошених дружин» (35); «Якщо обставини так складаються, що дружина *розіграє* двоє *змагань* підряд, то повинна *грати* одні *змагання* рано, другі під вечір» (36); «Зверну тільки увагу, що при 16 дружинах требаби *відограти* 104 *змагань*» (36).

Для позначення *частин гри* використовувано питомі прості й складені терміни – *частина гри*, *часть гри*, *грайка* та *півграйка* (остання з назв домінувала за частотністю вживання до часу зміни волейбольних правил, допоки за правилами гри у волейбол розігрувано дві частини матчу): «Гра складається з двох *частей*, з двох «*півграйок*»» (21). На позначення окремих волейбольних партій вживано назв *перша частина гри* та *перша півграйка* – перша частина матчу, *друга частина гри* і *друга півграйка* – друга частина матчу: «Коли в *першій півграйці* одна дружина здобула 15 точок, тоді суддя перериває гру» (21); «...дружина, що програла першу *півграйку* (*першу частину гри*)» (21); «Тепер іще грають *другу півграйку*, цебто хто скорше заробить других 15 точок» (21). Автор посібника «Відбиванка» Степан Гайдучок порівнює терміни, які вживано на позначення частин гри у волейболі в Галичині – *грайка*, *півграйка*, *частина гри*, *часть гри* й у підсоветській Україні, де функціювала назва *черга*: «В У.С.Р.Р. грають 3 *півграйки* (називають «*черги*») по 15 точок» (22). Зі зміною волейбольних правил, коли стали розігрувати три партії, з-поміж синонімічних назв вживано однослівні терміни-неологізми *грайка*: «Гра складається із *трьох грайок*» (39) і значно рідше *півграйка* (цей термін хибував семантичною неточністю – недоцільно окреслювати терміном із коренем *пів-* те, що не є половиною гри, а її третиною), а для найменування третьої частини гри за інерцією інколи використовувано термін *третья півграйка*: «Грають *третью півграйку*» (39).

Після завершення партії команди змінювали своє розташування на тій чи тій половині поля, цей момент зустрічі мав назву *зміна піль*: «Якщо однак різницю в цілій грайці між обома дружинами становить 0 або одна точка, то суддя продовжує гру без *зміни піль*, поки один з дружини не здобуде двох точок (провадить двома точками) понад суму точок противника; тоді вона побіджує» (21–22).

Терміном, що називав переможний результат матчу, була номінація **виграна**, утворена внаслідок мовної економії – трансформації термінного словосполучення *виграна гра* в однослівний термін з одночасною субстантивацією прикметника: «Від подачі м'яча до противника залежить у великій мірі *виграна*» (32).

Результативність матчу окреслювано терміном **точка** – здобуте очко й обчислювано кількістю здобутих у підсумку **точок**: «Коли зроблять промах приймачі, то їхні противники цебто подавачі користають одну *точку*» (Гайдучок, 1930: 19–20). Результат матчу й іншу обов'язкову інформацію про поєдинок вносили до спеціального документа, що мав назву **звіт / звіт із змагань у відбиванці**: «По змаганнях висилає суддя до товариства (чи до тої установи, яка уладжує змагання) *звіт* такої форми» (34).

У тематичній групі **назв команд** у відбиванці, як і в інших командних видах спорту, використовувано питома найменування **дружина**, якому надано термінного змісту: «Вони згуртувалися в *дружину* «Хирів» і змагалися з другими *дружинами*» (3). Цю назву вживано й у Галичині, й у Наддніпрянщині, про що свідчить цитата з підручника В. Бляха і М. Філя «Спортивні гри», яку Степан Гайдучок наводить у своєму посібникові: «Тренер уставляє гравців за сіткою з одного боку, а сам стає на другому полі й кидає по черзі м'яч до другого ряду *дружини* (цебто помочі)» (25). Часом для уточнення використовувано й складений термін **дружина відбиванки**, аби вказати, що йдеться про волейбольну команду: «Також наші цивільні емігранти грали її залюбки, а в Радотіні біля Праги змагалися вони й з першорядними чеськими *дружинами відбиванки*» (3).

У волейболі прийнято диференціювати команди за статтю та віком гравців, тому для називання їх використовувано складні найменування **мужеська дружина**, **жіноча дружина**, **хлопяча дружина**: «Виміри грища для гор за першенство для *мужеських дружин* є 9х18 метрів, а для *жіночих* і *хлопячих дружин* 9х14 м.» (38).

Під час гри команд, відповідно до того моменту матчу, коли вдружини подавали чи приймали м'яч, їх називали **подавачами** або **приймачами**, причім ці функції команд у ході поєдинку щоразу змінювалися: «Дружину, яка починає гру називаємо «*подавачі*», противну «*приймачі*»» (14).

Команди-суперниці мали назви **противні дружини** чи **противники**: «Подавачі тратять право подавати і воно переходить на *противну дружину*» (16); «Це відбувається так, що гравці не чекаючи на свист судді (*противник* на цей свист подає м'яч) пересуваються одним місцем, як вказівка в годиннику» (16).

Відповідно до результату по завершенні матчу команда, яка перемогла (переможна команда), мала статус **побідної дружини**, а та, що програла (переможена команда), – **побідженої дружини**: «*Побіджені дружини* відпадають, а грають три *побідні* і сема в двох грайках» (36).

Команди, що представляли спортивний клуб, місто чи країну на представницьких змаганнях, мали назву **репрезентаційних дружин**, у сучасній спортивній термінології відповідником цього терміна є назва **збірна команда**: «Змагання організуємо між: ... *репрезентаційними дружинами* двох місцевин...» (35).

У групі **назв майданчика для гри, його частин і розмітки** передовсім потрібно зазначити номінації ігрового майданчика для відбиванки. Це часто вживана питома лексема **грище**, яка практично безконкурентно функціювала

й у терміносистемах інших рухових ігор: «Відбиванка – це гра своїми правилами незвичайно проста, до того не вимагає великого *грища* і більших грошевих вкладів, як н. пр. копаний мяч чи ситківка» (6) і рідше вживана власне українська лексема *поле*: «Провідник розставляє гравців на *полі* в два ряди по трьох...» (12). Гадаю, що надавання переваги термінові-неологізмові *грище* цілком слушне, адже він називає 'поле для гри', тоді як лексема *поле* має ширше значення й використовується в багатьох сферах. Із зафіксованих у праці прикладів видно, що коли в одному реченні двічі треба було вжити назву на позначення ігрового майданчика, то Степан Гайдучок двічі використовує найменування *грище*, не заступаючи його в одному з випадків назвою *поле*, що також свідчить про те, що вживання терміна *грище* наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. у Галичині вже усталилося і його термінний статус беззаперечний. Натомість назву *поле* використовували й на позначення ігрового майданчика, й на окреслення його частини – *поле противника*, *противне поле*, *чуже поле*: «Коли однак дістане його третій в дружині, або грач дістане мяч назад, мусить в обох случаях подати його на *чуже поле*» (18); «Поданий мяч відбивала моя дружина так, що цей сів на *поле противника*» (20); «Тільки співгравці в своїй дружині подаємо мяч луком, щоби він міг як найвигідніше вибивати його на *противне поле*» (32). В УРСР на позначення волейбольного майданчика вживали терміни *поле* і *волейбольне поле*.

Степан Гайдучок зазначав, що у волейбол можна грати й у холодну пору року в пристосованому для спортивних занять приміщенні, та використовував часто вживані в Галичині терміни на позначення спортивної зали, питомий – *рухівня* і гібридний – *руханкова саля* – місце для руханки (зарядки), занять тіловиховними вправами: «Зимомо можна відбиванку грати в *рухівні*, яка повинна бути бодай 5 і 1/2 м. висока» (10); «Найнижча висота *руханкової салі* може бути 4,50 метра» (38).

Антонімічними термінами відбиванки, що ґрунтуються на протиставленні свого й чужого (традиційному для командних спортивних змагань), є термінні словосполучення – *власне поле* – *чуже поле*, *поле противника*, *противне поле*: «За низько підбитий мяч зачіпає о сітку і паде на *власному полі*, або такий мяч зачіпає сітку і переходить на *поле противника*» (16); «Коли однак дістане його третій в дружині, або грач дістане мяч назад, мусить в обох случаях подати його на *чуже поле*» (18); «Між «своїми» передаємо мяч одні другим так, щоби можна було його з як найвигіднішої постави відбивати на *противне поле*» (30).

Оскільки в правилах гри у відбиванку диференційовано чоловічі, жіночі та юнацькі команди, то й для називання ігрових майданчиків цих команд, що їх розрізняли відповідно до розмірів, теж використовувано різні назви таких ігрових полів – *грище для мужеських дружин* і *мужеське грище*, *грище для жіночих дружин* і *жіноче грище*, *грище для хлопячих дружин*: «Виміри *грища* до гор за першенство для *мужеських дружин* є 9х18 метрів, а для *жіночих* і *хлопячих дружин* 9х14 м.» (38).

У посібнику зафіксовано ще й цікавий факт еволюціонування правил гри у волейбол, а саме, як змінювалися розміри ігрового майданчика – *виміри грища*: на початку тексту вказано розміри для гри чоловічих команд – 8х16 м, а для жіночих і юнацьких – 8х12 м, а додаток, що описує зміни правил гри, містить такі вимоги до розмірів – 9х18 м – для чоловіків і 9х14 м – для жінок і юнаків.

Для позначення **частин ігрового майданчика** для відбиванки використувано складений термін **половина грища** й утворену від нього внаслідок мовної економії однослівну назву **половина**: «Його перемережуємо поперек на дві рівні половини» (9). Залежно від того, на чийй половині поля перебував у той чи той момент м'яч, і котра з команд його подавала чи приймала, ці частини майданчика називали **поле подавачів** і **поле приймачів**: «...мяч підкидає і підбиває отвертою рукою ... так, щоби цей перелетів понад сітку на **поле приймачів**» (14).

Для найменування меж волейбольного майданчика вживано складену номінацію **границі грища**: «...грач підчас подачі вибиває мяч поза **границі грища** (значить той мяч, що діткне **границі грища** є «добрим»)» (16), а для ліній розмітки – **лінії грища**: «Всі ці **лінії грища**, як і місця подачі визначаємо вапном широко на 5 см., або вирізуємо рівчики і засипуємо їх піском на рівні з площею грища» (9). Лінії ігрового поля диференційовано на довші лінії по боках майданчика – **бічні лінії**, **бічні** або **побочини** та коротші поперечні лінії поля – **чолові границі**, **чолові лінії** або **чолові**: «Довші **границі** цілого **грища** звемо **побочинами**, коротші звемо **чоловими**» (9); «На **чолових лініях**, у віддалі 3 метрів (одна третина довжини **чолової**) від **бічних ліній** із правої сторони назначаємо півметрову лінію прямовисну до **чолової**» (38). Згадані тут однослівні терміни, окрім номінації **побочина**, яку утворено префіксально-суфіксальним способом, є результатом мовної економії від двоскладних терміносполук. У системі спеціальних назв відбиванки в міжвоєнній Галичині не зафіксовано терміна **бокова лінія**, що є калькою російської назви та функціонує в сучасній волейбольній терміносистемі.

Ігровий майданчик розмежовано навпіл – на половини грища, а лінію поділу названо складеним терміном **серединна лінія** й утвореною від нього однослівною номінацією **серединна**: «Лінію, що ділить грище поперек на дві рівні поля звемо **серединною**» (9); «Переступає **серединну лінію** (якоюсь частиною тіла опиняється хотьби хвилино попід сіткою на просторі противника)» (19). Навпроти цієї лінії поза межами волейбольного майданчика облаштувано місце для **головного судді**. Якщо була можливість, то це місце було на підвищенні, з нього суддя стежив за перебігом матчу та судив гру команд: «Суддя займає місце за грищем напроти **серединної** по можності на підвищенню» (34).

Поза волейбольним майданчиком в обидвох правих кутах половин поля – **правих кутах (грища)**: «В **правих кутах** при чоловіх лініях вимірюємо квадрати 1 м» (9), – розміщено **місця подачі**, які були квадратами розміром 1 м: «Це є **місця подачі** і лежать поза властивим грищем» (9). Межі місця подавання м'яча мали назву **границі місця подачі**: «...в часі подачі грач, що подає, виступає з квадрату ногою поза **границі місця подачі**» (14). Натомість у лівих кутах волейбольного майданчика – **лівих кутах грища** – традиційно розташовувалися **бічні судді**, це були місця, звідки вони спостерігали за грою під час матчу: «**Бічні судді**, уставившись за **лівими кутами грища**, уважають на правильність зміни місць і на те, коли мяч виходить за грище» (33–34).

У групі **назв спорядження й інвентарю** функціювали такі питомі лексеми: **приладдя** (збірна назва волейбольного інвентарю) «Він рішає чи виміри грища та **приладдя** є правильні» (Гайдучок, 1930: 33), що охоплювала такі назви інвентарю – **стояк**, **сітка** і **м'яч**: «Коли вже маємо грище, **стояки**, **сітку** та **мяч**, організуємо охотників до гри» (12).

Упродовж 20–30-х рр. розміри *сітки* змінювалися (з еволюцією правил гри): на початку 20-х рр. були 1x9 м, а на початку 30-х рр. – 1x10 м, незмінними залишалася величина отворів сітки – *бчок* – 5x5 см: «Сітка повинна бути широка на 1 м, повинна мати *очка* 5 см. x 5 см.» (10). Також із плином часу змінювалися вимоги до висоти *стовпа*, *стовпчика*, *стояка* – від 2,5 м – до 2,6 м: «Підбитий мяч по дорозі дотикає *стовпа* і переходить до противника» (16); «*Стовпчики* треба впустити в землю бодай 1 м, щоби не нахилилися, та щоби можна було *сітку* сильно розіпнати між ними» (10); «Спортові склади продають *стояки*, які можна уставити, де нам завгодно» (10).

Термін *мяч* безконкурентно функціонував у волейбольній термінології Галичини й підсоветської України, з тією відмінністю, що графічний запис цієї лексеми в УРСР був із апострофом – *м'яч*. Із вдосконаленням волейбольних правил упродовж 20-х рр. змінювалася окружність волейбольного м'яча та його вага: для чоловіків він мав в обводі 67–70 см і вагу 350 г, а на зламі 20–30-х рр. його зменшено в обводі до 66–68,5 см, а вагу м'яча – до 256–284 г; для жіночих команд на початку 20-х рр. вага м'яча становила 280 г, а на зламі 20–30-х рр. спеціальні м'ячі для жінок перестали використовували, бо зі зменшенням ваги й обводу м'ячів, якими грали у відбиванку чоловічі дружини, різницю між м'ячами для жінок і чоловіків практично знівельовано: «До гри вживаємо *мяча* в обводі 66–68,5 см., вага 256–284 гр.» (38).

Залежно від того, чи грали чоловічі, чи жіночі, чи підліткові команди, диференційовано висоту, на якій закріплювали сітку від землі: ця величина становила для чоловіків – 2,4 м, для жінок – 2,2 м, для підлітків – 2 м (на початку 30-х рр. ці виміри змінено: 2,44 м – для чоловічих команд, 2,28 м – для жіночих і підліткових дружин). Для називання цієї величини у волейболі використовувалося термін *висота сітки від землі*: «*Висота сітки від землі* – для чоловіків – 2 м. 44 см., для жінок 2 м. 28 см.» (38).

З-поміж інших термінів у цій тематичній групі функціювали назви: *горішні краї сітки*, *горішні границі сітки*, *горішні береги сітки* та *долішні краї сітки*: «Здовж *горішнього* і *долішнього краю сітки* протягаємо сильні шнурки і ними прив'язуємо *горішні* і *долішні краї сітки* на гачках між стовпчиками» (10–11); «Для жінок завішуємо її 2 м. 20 см., для 14 літків 2 м. (значить так високо розвішений *горішний беріг сітки*)» (11–12); «Буває таке, що мяч у грі зачіпить за *горішню границю сітки* і переходить на поле противника» (17), вигляд яких описано в правилах гри, і синонімічні назви *поволока мяча*, *плащ мяча*, вимоги до яких теж зазначено у правилах відбиванки: «*Поволока (плащ)* [м'яча] повинна бути з тонкої шкіри ніяк та, що її вживають до копаного мяча» (12).

Назви спорядження гравців у волейболі практично не відрізнялися від назв екіпірування, які використовували в інших рухових іграх і багатьох видах спорту в Галичині: *сорочка*, *штаниця* (труси або шорти), *капці* (легке спортивне взуття, спортивні тапочки). Часом уточнювано їхній вигляд саме для гри у відбиванку: *сорочка без рукавів* (майка) *із порядковим числом* на плечах чи грудях, *коротенькі штаниця* (труси), легкі і м'які *капці без запятків*: «На одяг грачів складається: *сорочка без рукавів*, *коротенькі штаниця*, легкі і м'які *капці без запятків*» (12), «Для лекшої перевірки, особливо в часі змагань, дістає кожний грач *порядкове число*, яке звичайно носить *на плечах*. *На грудях* носять ті *числа* тоді, як лиш сам головний суддя перепроводжує змагання зн. без помочі бічних суддів» (12).

У групі назв учасників волейбольного поєдинку функціювали **номінації гравців і суддів**. Оскільки найменування *суддів* або, як їх рідше називали, *безсторонників* (осіб, які безсторонньо суддювали під час матчу): «В кожній грі, де змагаються дві дружини, треба упросити когось, що знається на грі, на *безсторонника*» (33), «Якщо трапиться на грищі який випадок (прим. непокликані люди ввійшли на грище і т. п.) *суддя* перериває гру до часу, аж настануть нормальні відносини» (33), згадано в описі групи назв волейбольного майданчика, його частин і розмітки, адже розташування *головного* і *бічних суддів* під час матчу зумовлене їхнім перебуванням біля тої чи тої частини поля чи його розміткової лінії, тому тут ітиметься про номінації **гравців** волейбольної команди. Для їх називання використувано питому віддієслівну суфіксальну лексему *гравч*: «*Гравці* діляться на дві дружини по 6, а кожна дружина вибирає собі провідника» (12). Ця номінація була універсальною й функціювала в Галичині й у підсоветській Україні (тут поряд з назвою *гравч* використувано й словотвірний синонім *гравець*).

Специфікою волейболу міжвоєнної було те, що за гравцями в цій грі не були закріплені постійні амплуа, бо функційні обов'язки гравців змінювалися впродовж матчу залежно від зміни розташування учасників поєдинку на майданчику, що є неодмінною вимогою правил гри у волейбол. Гравці, які перебували в ряду, ближчому до сітки й на яких покладено передовсім атакувальні функції, мали назви *нападачі, напад, атак, перший ряд, перший ряд дружини*, а тих, що були в другому від сітки ряду й під час гри зосереджувалися на захисті й допомозі нападникам, номіновано *поміч, другий ряд, другий ряд дружини*: «*Поміч* має все мяч добивати до свого *нападу*, а ніколи не перебивати на поле противника» (28); «Щоби як найліпше приймати мяч, гравці стають так: *перший ряд, нападачі*, стають найдалі на метр від сітки, а *другий ряд, поміч*, яких два метри при чоловічій лінії свого поля» (27). Відповідно, усі нападники, які перебували на полі близько до сітки, творили *лінію нападу*, а помічники, віддалені від половини поля суперників, – *лінію помочі*: «Зрозуміле, що високим ростом легше мячі згашувати і легше грати в *лінії нападу*» (30).

Зважаючи на місце розташування на ігровому майданчику – чи то ближче до лівого, чи до правого краю поля, гравці мали назви: *лівий (гравч) напад, лівий з атак; правий (гравч) напад, правий з атак; лівий (гравч) помочі, лівий помічник; правий (гравч) помочі, правий помічник*: «На місце *лівого гравча нападу* входить *лівий помічник*, а *правий з атак* йде на місце *правого помічника* й заграває» (38).

Залежно від того, чи подає чи приймає м'яч та чи та дружина в певний момент гри, волейболісти команд-суперниць мали назви, які під час тривання гри щоразу змінювалися, – *подавачі* – гравці дружини, яка подавала м'яч, і *приймачі* – гравці команди, яка приймала м'яч: «Зайде у *подавачів* один з вище наведених промахів, суддя свистом перериває гру» (16); «Завданням *приймачів* є відбити його назад на поле противника, заки він впаде – «сяде» на землю» (17).

Окрему функцію під час матчу виконував *писар*, який повинен був пильнувати, чи гравці не переступають через серединну лінію, занотовувати очки, які здобувають команди, та кінцевий результат матчу, а також допомогти головному судді підготувати звіт про поєдинок: «До помочи добирає собі суддя *писаря* і евентуально двох бічних суддів» (33).

Також у тексті підручника з'явилася номінація *тренер*, яку не вживали в Галичині, але Степан Гайдучок уводить цей термін, цитуючи посібник «Спортивні гри» В. Бляха і М. Філя, виданий в УРСР, де така номінація функціювала: «Тренер уставляє гравців за сіткою з одного боку, а сам стає на другому полі й кидає по черзі м'яч до другого ряду дружини (цебто помочі). Грач, до котрого прийшов м'яч, повинен відбити і передати його так, як цього вимагає *тренер*» (25). У Гайдучковому підручнику відбиванки термін *тренер* ужито двічі й лише в згаданій цитаті з підручника, який надруковано в підсоветській Україні. Натомість для називання наставника команди в міжвоєнній Галичині зазвичай вживано питому лексему *провідник*: «Провідник розставляє гравців на полі в два ряди по трьох» (12).

Гравці однієї команди – одноклубники – мали питоме найменування *снів-грачі*: «Тільки *снівграчеви* в своїй дружині подаємо м'яч луком, щоби він міг як найвигідніше вибивати його на противне поле» (32), а суперники – *противники*: «Тоді саме *противник* не може зорієнтуватися, куди цей м'яч піде і не буде готов його відбити» (22).

Для найменування гравця, який був у запасі, вживано питомі назви *запасник*, *запасний грач*, *запасний* (кожна команда могла мати лише одного запасного): «Запасник є один на дружину» (14); «Запасний грач входить на те місце, де грача нема» (14); «Якщо сам суддя усунув грача з дружини, то *запасного* не допускає» (14).

У групі назв моментів гри у відбиванку центральним є терміносполучення *відбивання м'яча* – дія, що називає найважливіший елемент гри у волейбол – відбити м'яч, що летить, і від найменування якої утворено в міжвоєнний період власне українську номінацію цієї гри. Термін функціює й у терміносполученні *сліпе відбивання*, яке окреслює протилежну за значенням дію волейболіста до тієї, коли він добре бачить, як і куди відбиває м'яч.

Важливим елементом початку гри у волейбол є розташування гравців на полі, для називання якого в терміносистемі відбиванки, як і в інших командних іграх, використовувалося термін *уставка* (від уставлятися – ставати на визначене місце), значно рідше вживано назву *розставка* (від розставляти). Правилами гри у волейбол передбачено зміни в розташуванні гравців на майданчику після кожної втрати м'яча під час подачі, яку виконав суперник, – усі шість гравців команди змінюють своє місце, пересуваючись на одну позицію за годинниковою стрілкою. У підручнику Степана Гайдучка функціювало кілька синонімічних терміносполук на позначення цього моменту гри: *зміна уставки*, *зміна в уставці*, *зміна місць (у дружині)*, *зміна в уставці по кожній втраті подачі у противній дружині* (остання із запропонованих назв занадто розлога, не відповідає вимозі короткості терміна, проте найточніше передає поняття та специфіку зміни розташування гравців волейбольної дружини під час поєдинку; запропонований приклад наочно ілюструє труднощі з вирішенням дилеми в термінології – короткість терміна чи його точність). Термін *розставка* функціює й у складі терміносполучення *розставка противника*.

На позначення моменту подавання м'яча використовувалося суфіксальні віддієслівні лексеми *подача*, *подавання* та *загривка*, перша з яких мала найбільшу частотність уживання й функціювала в терміносполуках: *подача м'яча*, *подача м'яча до противника*, *м'яч з подачі*, *подача зверху*, *промахи в часі подачі* (помилки, порушення під час подавання м'яча), *втрата подачі* (втрата права

подавати м'яч). Термінну назву **подавання** вживано в словосполученні **право подавання** (право подавати м'яч, загравати).

Терміном **промах** окреслювано помилки та порушення правил під час гри у відбиванку. Спеціальна назва функціювала в складі таких терміносполук: **промах в часі гри** (помилка під час гри), **промахи в часі подачі, промахи під час подачі** (у підручнику Степана Гайдучка описано типові помилки, які траплялися під час подавання м'яча й зумовлювали втрату подачі та перехід до суперника права подавати м'яч), **промахи числення виграних точок** (помилки під час підрахунку очок, що їх здобули команди), **промахи подавачів** (порушення, що їх припускаються гравці, які подають м'яч), **промахи приймачів** (помилки гравців, які приймають м'яч після подачі суперника), **переривати гру за промахи** (зупиняти гру через помилки), **зробити промах рівночасно** (гравці обидвох команд помиляються одночасно).

Моментом, що визначає активний перебіг будь-якої командної гри з м'ячем, є поняття, що має назву **мяч в грі**. У підручнику «Відбиванка» проаналізовано всі випадки, коли м'яч є в грі й потрібно продовжувати поєдинок.

Одним із елементів гри є удар у м'яч згори, що в терміносистемах багатьох видів спорту мав жаргонну назву **«згашування» мяча** (метафорична номінація, що виникла на основі асоціації з процесом гасіння свічки). Степан Гайдучок детально пояснював, яких ударів треба завдавати, щоб «згасити» м'яч: **«Згашувати противником мячі (цебто такі, що їх противник в підскоці бє згори одноруч чи обіруч, вниз понад сітку, що йдуть нам просто під ноги)»** (28). Елемент гри, який протиставляють «згашуванню» мяча, – **«муровання»** – жаргонізм, назва захисних дій, що полягають у простяганні рук догори й у спробі з підскоку оборонити м'яч. Іншими моментами гри є **підскоки до мяча**, з-поміж яких виокремлено такі їх види: **підскоки за мячем вперед, підскоки за мячем в бік, підскоки назад, якщо мяч іде просто в лице**.

У цій тематичній групі функціювали й універсальні загальноспортивні терміни – складене найменування з питомих лексем – **свобідний простір** (вільна зона, яка утворюється на майданчику в той чи той момент командної гри) та гібридна назва **індивідуальна гра** (індивідуальні дії гравця).

До найменувань моментів гри, пов'язаних із діями суддів, передовсім головного судді матчу, належать терміносполуки, що складаються з питомих лексем: **зарядження судді** (рішення судді), **свист судді** (сигнал, який подає суддя за допомогою свистка, про порушення, зупинку гри чи її продовження).

Найбільшою за наповнюваністю є група **назв дій гравців у волейболі**. Однією з найчастотніших за вживанням була універсальна в спорті назва **грати**, що функціювала в складі терміносполук, зокрема: **грати гру, грати півграйку** (грати партію матчу), **грати третю півграйку** (грати третю партію), **грати чимраз гірше, грати в лінії нападу, добре грати на кожнім місці**.

Похідними від назви **грати** є терміни-антоніми **програти** і **виграти**, які в термінології відбиванки функціують самостійно та як складники термінологічних словосполучень: **виграти дві грайки під ряд** (виграти дві партії поспіль), **програти першу частину гри / півграйку** (програти першу партію). Вживано й синоніма до назви **вигравати** – **побіджувати** (перемагати).

Від головної у волейболі дії – **відбивати**, від якої походить українська назва цієї командної гри, утворено чимало термінних словосполучень (дво-, три- і багатокомпонентних), складених із питомих назв: **відбивати мяч, відбити**

м'яч кулаком / кінцем пальців, відбивати м'яч правою / лівою рукою, відбивати м'яч на противника на порожні місця, не відбивати м'яч до противника на грача, відбити м'яч понад сітку, відбити м'яч якою небудь частию тіла вище пояса, відбити м'яч частиною тіла нижче пояса, з-поміж яких і кілька пар синонімічних термінів-словосполучень: відбивати м'яч однією долонею – відбивати м'яч одноруч, відбивати м'яч двома долонями – відбивати м'яч обіруч, відбивати м'яч хребтом руки – відбивати м'яч рубом (відбивати м'яч ребром долоні).

Значення 'вдаряти у м'яч знизу' має часто вживаний термін *підбивати* й значно рідше використовуваний його синоніми *підборкувати* і *бити зпід споду*, що зазвичай є складниками терміносполук, утворених із питомих назв: *підбивати м'яч кулаком / обома руками, підбивати м'яч вдруге, підбивати м'яч отвертою рукою* (підбивати м'яч відведеною для замаху рукою), *слабо підбити м'яч, підбити м'яч понад сітку, підбити м'яч з боку, підбити м'яч, щоб він йшов «крутняком» (крутився довкруги себе), підбивати м'яч від одного грача до другого* (підбиваючи м'яч знизу, передавати його між гравцями), *підборкувати м'яч* (підбивати м'яч), *бити м'яч зпід споду*.

Близькі за значенням лексеми *вдаряти* й *бити* поєднувалися з терміном *м'яч* і функціювали в складі терміносполук: *вдаряти м'яч легко, вдарити м'яч в самій середині, вдарити м'яч так сильно, як треба, бити м'яч зверху* (завдавати удар у м'яч згори), *бити одноруч незначним рухом (зверненням) долоні, бити м'яч до противника, бити, щоби м'яч йшов плоско, бити м'яч остро і плоско при подачі, не бити м'яча до противника луком, бити, щоби м'яч приходив на поле противника в висоті грудей*.

Дієслово *вибити*, що завдяки додаванню до твірного слова *бити* префікса *ви-*, у термінології відбиванки доповнено значенням 'рух м'яча поза межі майданчика для гри', функціювало в терміносполуках: *вибити м'яч поза грище, вибити м'яч поза границі грища, вибивати м'яч на противне поле*.

Термін волейболу *перебити*, який вживано в складі терміносполук, завдяки префіксові *пере-* має значення – 'спрямувати м'яч так, щоб він подолав перешкоду – сітку': *перебити м'яч на чуже поле, перебивати м'яч понад сітку на грище противника, щоби він там «сів»* (про дії нападників), *не перебивати м'яч на поле противника* (про дії захисників).

Завдяки додаванню до твірного слова *бити* префікса *під-* дієслово *підбити* має значення – 'напряму руху знизу догори'. Ця лексема творить терміносполуку відбиванки – *підбити м'яч два рази підряд*.

Префікс *до-* збагачує те саме твірне слово семантикою – 'завершення дії, досягнення цілі'. У поєднанні зі залежними словами лексема *добити* творить волейбольний термін – *добити м'яч до свого нападу* (про дії захисту).

Кілька термінів відбиванки утворено від двокомпонентної назви *брати м'яч* (йменує важливу волейбольну дію – приймати м'яч, який летить) із додаванням відповідних складників для уточнення значення терміносполук: *брати м'яч навколішки однією, брати м'яч в присіді, брати м'яч в підскоці*. Синонімами до них є терміни, утворені від словосполучення *приймати м'яч*: *приймати м'яч у присіді, приймати м'яч навколішки однією, приймати м'яч навколішки зпід споду, приймати низький м'яч в присіді*.

Низка волейбольних термінів постала внаслідок ускладнення залежними словами двокомпонентного терміна *подавати мяч*: *подати мяч назад*, *подавати мяч в бік / на бік*, *подавати мяч від споду* (подати м'яч знизу), *подати мяч зле* (подати м'яч невдало), *подати мяч поза себе*, *подавати мяч між собою*, *подавати мяч луком співгравцеві* (подавати м'яч дугою до одноклубника), *подавати на ново мяч* (подавати м'яч повторно), *тратити право подавати мяч*. Синонімами до останнього з термінів, що окреслює ситуацію, коли команда втрачає право подавати м'яч, є терміносполуки: *втратити / стратити подачу / право подавання мяча / право подачі / право подачі мяча*, *тратити / стратити загривку*. Трикомпонентним терміном названо 'здобуття права подавати м'яч' – *одержати право загривки*, а однослівним терміном *загравати* окреслено дію 'виконувати подачу'.

Важливою у волейболі дією, яка визначає специфіку цієї гри, є постійна зміна місць розташування гравців, для називання якої функціювали терміни: *мінати місця*, *доконувати зміни місць / доконувати зміни місць за кожним разом* (щоразу змінювати місця), *пересуватися одним місцем як вказівка в годинника* (пересуватися на одне місце за годинниковою стрілкою).

Дії захисної лінії в усіх командних іграх мали назву *боронити*. З цим словом утворено такі терміносполучення: *боронити бік власного грища перед мячем* (захистити свою половину поля від м'яча), *боронити з підскоку витягаючи рамена вверх, щоби загасити* (блокувати, обороняти, підскачівши й витягнувши руки догори, щоб нейтралізувати удар суперника згори вниз).

Як показав аналіз фактичного матеріалу з підручника Степана Гайдучка «Відбиванка», у всіх групах термінів волейболу домінували власне українські назви. Немає чужомовних номінацій серед термінів у тематичних групах назв регламенту, назв матчу, його частин і підсумків поєдинку, назв майданчика для гри, його частин і розмітки, назв спорядження й інвентарю, назв моментів гри і дій гравців у волейболі. Поодинокі позики зафіксовано в групах назв гри, назв команди, назв учасників волейбольного поєдинку та назв приміщень для гри.

Отже, у міжвоєнний період у Галичині створено національну терміносистему волейболу завдяки максимальному використанню питомих ресурсів української мови і з мінімальним залученням позичених термінів, чим наочно доведено, що українська мова багата на власні ресурси, якими можна окреслити систему понять будь-якого виду спорту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдучок, Ст. (1930). *Відбиванка*. Львів: Накладом «Сокола-Батька».
2. Гайдучок, С. (2021). *Відбиванка* [Репринтне відтворення видання 1930 р.]. Львів: Львівський державний університет імені Івана Боберського.
3. Федусевич, М. (1951). Початки Пластового Руху у перспективі сорокліття. *Пластовий шлях*, 5, 9–28.

Iryna Protsyk

“VOLLEYBALL IS A GAME THAT IS SLOWLY REPLACING FOOTBALL”.
FORMATION OF UKRAINIAN VOLLEYBALL TERMINOLOGY
IN THE INTERWAR PERIOD IN GALICIA

In the interwar period, the active creation of Ukrainian volleyball terminology took place, the main principle of which in Galicia was the selection of specific equivalents for foreign names or the formation of neologism terms from the resources of the Ukrainian language. Stepan Haiduchok in the textbook “Vidbyvanka [Volleyball]” presented the attempts of the people of Galicia to create a national term system of volleyball with a minimal share of borrowed terms.

In all groups of volleyball terminology analyzed in this article, actually Ukrainian names prevail. There are no foreign language terms among the nominations from the thematic groups – the names of the regulations (*pravyla / pryypysy hry*), names of the match, its parts and results of the match (*zmahannia, stricha, hraika, pivhraika, vyhrana, tochka*), team name (*druzhyna, muzheska / zhinocha / khlopiacha druzhyna, protyvna druzhyna, protyvnyk, pobidna / pobidzhena druzhyna*), names of the playground, its parts and markings (*hryshche, pole, vlasne / protyvne pole, muzheske / zhinoche hryshche, polovyna hryshcha, pole podavachiv / pryimachiv, linii hryshcha, bichna liniia, pobochyna, cholova liniia / hranytsia, seredynna liniia, seredynna, pravyi / livyi kut hryshcha, mistse podachi*), inventory names (*pryladdia, stoiak, stovp, stovpchyk, sitka, miach*), names of equipment (*sorochka, shtantsiata, kaptsi*), names of actions of players in volleyball (*hraty pivhraiku, hraty v linii napadu / pomochi, vyhraty, prohraty, vidbyvaty miach livoiu / pravoju rukoiu / kulakom / doloneiu, pidbyvaty miach kulakom / oboma rukamy / ponad sitku, vdariaty miach zverkha / do protyvnyka, vybyty miach poza hryshche / na protyvne pole, perebyty miach na chuzhe pole, pidbyty miach dva razy pidriad, dobyvaty miach do svoioho napadu*).

Several foreign language borrowings were recorded in thematic groups: the name of the game – *volley-ball*, the name of the participants in a volleyball match – *trener* (among the rest of the specific nominations of this group – *hrach, napadach, pomichnyk, podavach, pryimach, spivhrach, zapasnyk, providnyk, suddia*) and as part of hybrid terms *individualna hra, reprezentatsiina druzhyna, rukhankova salia*.

So, the volleyball terminology analyzed in the article has a distinctly national character: it is dominated by Ukrainian proper names and the share of loans is insignificant.

Keywords: Ukrainian volleyball terms, thematic groups of volleyball names, national terms, foreign loanwords.

REFERENCES

1. Haiduchok, St. (1930). *Vidbyvanka* [Volleyball]. Lviv: Nakladom «Sokola-Batka» (in Ukr.).
2. Haiduchok, S. (2021). *Vidbyvanka* [Reprintne vidtvorennia vydannia 1930 r.]. [Volleyball. [Reprint reproduction of the 1930 edition]]. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Boberskoho (in Ukr.).
3. Fedusevych, M. (1951). Pochatky Plastovoho Rukhu u perspektyvi soroklittia [The beginnings of the Ukrainian Scouting (Plastovy Ruch) in the perspective of forty years]. *Plastovyi shliakh*, 5, 9–28 (in Ukr.).

Р.З. БІЛОУСОВА

м. Львів, Україна

БАГАТОЗНАЧНІ ТЕРМІНИ В СКЛАДІ БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

У статті розглянуто явище полісемії в українській бібліотечно-бібліографічній термінології. Визначено причини появи багатозначних термінів у межах досліджуваної термінолексyki як одного із шляхів поповнення її складу. На основі аналізу семантичної структури мовних одиниць бібліотечно-бібліографічної термінолексyki окреслено зовнішньо- та внутрішньосистемну (внутрішньогалузеву) полісемію. Досліджено походження полісемних терміноодиниць, їх структурний склад та продуктивність.

Ключові слова: полісемія, багатозначність, термін, терміносистема бібліотекознавства та бібліографознавства.

Окреслення проблеми. Проблема багатозначності – актуальне питання сучасної науки. Багатозначність термінів – один із основних недоліків будь-якої терміносистеми, оскільки вона створює проблеми в науковій комунікації. Проте уникнути полісемії неможливо, тому що вона складник загальнолітературної мови (Вереш, 2015: 111).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському науковому просторі проблема полісемії в межах окремих терміносистем була об'єктом вивчення багатьох дослідників. Зокрема, полісемію у складі керамічної термінолексyki вивчала О.В. Золота (Золота, 2017), Т.О. Луковенко аналізує специфіку функціонування явища полісемії в терміносистемі гомеопатії (Луковенко, 2017), проблему термінологічної полісемії на прикладі соціально-економічної термінолексyki досліджували І. Бурлакова, Т. Дячук (Бурлакова, 2019), явище полісемії в системі українських комп'ютерних термінів окреслює І.Б. Ментинська (Ментинська, 2021), І.М. Фецько характеризує полісемію в українській термінній системі музейної справи (Фецько, 2021) та ін. Багатозначність у бібліотечно-бібліографічній термінолексyki (до середини 1990-х років) проаналізувала М. Сташко, однак явище полісемії в українській бібліотекознавчій та бібліографознавчій термінології перших десятиліть ХХІ століття не тільки не втратило актуальності, а й вимагає ретельного дослідження, що й зумовило новизну пропонованої розвідки.

Мета і завдання. Мета статті – дослідити явище багатозначності в українській бібліотечно-бібліографічній термінології. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань:** з'ясувати причини виникнення полісемії в межах досліджуваної терміносистеми; визначити джерела поповнення фахової мови бібліотекознавства й бібліографознавства; окреслити типи багатозначних термінів та проаналізувати тенденції їх розвитку.

Джерельною базою дослідження слугували сучасні українські термінологічні словники та довідники з бібліотекознавства та бібліографознавства.

Виклад основного матеріалу. Проблема зв'язків між значеннями у структурі багатозначного слова викликала різні думки серед мовознавців. Одні науковці (Р. Кобрін, Б. Головін, К. Авербух та ін.) заперечували багатозначність і стверджували, що слово може мати лише одне значення. Інші вчені (Р. Будагов, Є. Курилович, В. Левицький) вважали, що багатозначність зумовлена об'єктивними законами розвитку мови, коли всі значення слова є одиницями системи мови і перебувають в ієрархічних відношеннях (Шматко, 2014: 76).

Погоджуємось із думкою Л.О. Симоненко, яка вважає, що основа розвитку полісемії в термінології залишається незмінною: нові значення в термінах виникають як вияв метафори, метонімії та синекдохи (тобто за схожістю і часовою / просторовою суміжністю з іншими поняттями) у зв'язку із безперервною пізнавальною діяльністю людини і розвитку суспільства. Нові галузеві поняття вимагають нових назв, які можливі або з творенням нових галузевих слів, або (що найчастіше відбувається) з розвитком нових значень уже давно закріплених найменувань (Симоненко, 1991: 27).

Полісемія – закономірне явище в будь-якій галузевій термінології, зокрема в українському бібліотекознавстві й бібліографознавстві (далі – УББ), адже терміназви – це насамперед одиниці загальнолітературного лексикону, отож вони зазнають впливу тих же семантичних процесів і, відповідно, мають подібні закономірності функціонування.

Переважає більшість термінів виникає на основі загальноновживаних слів, що й призводить до полісемії, тому не можна втілити на практиці постійного прагнення термінологів-теоретиків досягти кінцевої мети термінологічної роботи, а саме: розробити систему однозначних термінів для кожної галузі науки й закріпити за одним науковим поняттям лише одне слово, що відповідатиме основній вимозі до терміна (одне поняття – одне слово) і гарантуватиме досконалу термінологію, забезпечить точність відтворення інформації, дасть змогу легко і швидко знайти термін-еквівалент в інших мовах (Микитюк, 2002: 24–29).

УББТ уточнює семантику лексеми, найчастіше внаслідок звуження значення загальноновживаного слова за умови метафоричного перенесення. Як відомо, метафора – це універсальний інструмент мислення, який дає змогу бачити один об'єкт через інший і є одним із способів репрезентації знань у мовній формі (Тараненко, 2004: 307–309).

Окрім цього, терміни-метафори слугують ключовими елементами для розуміння національної специфіки мовного бачення світу, вони пов'язані з культурою народу й відображають результати когнітивної діяльності національного мовного колективу. У цьому плані особливий інтерес становить вивчення процесу метафоризації в термінологіях тих галузей, які, з одного боку, мають давню історію, а з іншого – активно розвиваються сьогодні, до яких належить і УББТ.

Джерелами метафоричного переосмислення є загальноновживана лексика. У складі УББТ можемо виділити найбільшу за обсягом групу метафор – т.зв. побутові метафори, а також нечисленну групу зооморфних метафор.

Побутові метафори виникли на основі подібності за зовнішнім виглядом, за функціями та за розташуванням (*манжет книжки, кишеня книжки, кишенька книжки, корінець книжки, корінець блока, поля сторінки* та ін.). Розмежування значень таких термінів відбувається за допомогою залежних компонентів словосполучень, які вказують на диференційні ознаки понять.

Зооморфні метафори в УББТ утворюють нечисленну групу найменувань, що виникли на основі семантичної трансформації ентомологічної лексики за подібністю функцій. Це два виявлені терміни сучасного УББ: *метелик* ‘комаха ряду метеликів’ (СУМ IV, 687); в УББТ – *метелик* – це 1) ‘терміново випущений аркуш, який містить коротке повідомлення про подію’ (СКТ 94) і 2) ‘книжечка, брошурка’ (СУМ IV, 687); *книгоїд* ‘книгогриз; комаха з ряду сіноїдів, що розмножується в старих паперах, книжках; книжкова воша’ (СУМ IV, 196); в УББТ термін *книгоїд* має значення ‘надто активний читач, книгоїд, книгогриз’ (Сташко: 59).

Набувши термінологічного значення, будь-яке спеціальне слово галузевої терміносистеми ще деякий час зберігає відтінок експресивності. Через це в окремих випадках спостерігаємо утворення нових термінів на основі певних асоціацій з уже наявними в терміносистемі метафорами.

У процесі творення термінів шляхом метафоризації встановлюються подібні ознаки (зовнішні або внутрішні) наукового об’єкта з уже позначеним раніше в загальноповживаній мові; переосмислене значення зіставляється з буквальним на основі його внутрішньої форми.

Метафорична номінація – це подвійний процес: «з одного боку, це поповнення новими значеннями, новими найменуваннями окремої термінологічної системи або галузі термінології – інакше кажучи – виникнення нових слів, а з іншого, з точки зору загального словникового складу мови, – це розширення значень, набуття нових термінологічних значень словами загального словникового складу мови» (Родзевич, 1965: 137). Отже, поява термінних значень у загальноповживаних словах пов’язана з проблемою полісемії. Розширення семантики загальноповживаного слова відбувається у різних терміносистемах – технічній, математичній, економічній, астрологічній, фізичній, граматичній, музичній, а також і в УББТ, що свідчить про системність цього процесу в українській мові.

Наприклад, слово *кишеня* в сучасній українській мові має значення ‘частина одягу (штанів, пальта, піджака, плаття тощо) у формі мішечка для дрібних речей і грошей’ (СУМ IV, 156); в УББТ термін *кишеня* функціонує зі значенням ‘додатковий елемент видання в палітурці у вигляді паперового мішечка, який монтується на внутрішній частині палітурки’ (ІР-СЗСТ 106); загальноповживане слово *шапка* має значення ‘головний убір (перев. без полів, м’який, теплий)’ (СУМ XI, 407); в УББТ термін *шапка* – це ‘заголовок у газеті угорі шпальти, що відноситься до всіх її матеріалів’ (СКТ 157); загальноповживане слово *кватирка* має значення ‘шибка у вікні, вставлена в раму, яку можна відчиняти для провітрювання приміщення (СУМ IV, 132), а в УББТ – ‘заголовок невеликого розділу видання, врізаний в текст полоси (як правило, з лівого краю)’ (СКТ 70).

До термінофонду УББ увійшли демінутиви, що постали на основі стрижневих термінів, як-от: *кишенька книжки* – 1) ‘паперова кишенька для зберігання формуляра книжки; наклеюється на звороті обкладинки або внутрішньому боці оправи’, 2) ‘паперова кишенька на внутрішньому боці задньої кришки оправи для вкладання окремих додатків до книги у вигляді карт, ілюстрацій тощо’ (ДББ 98); *корінець* 1) ‘корінець книги – смужка шкіри, паперу, що з’днує і скріплює передню і задню кришки оправи або обкладинки’, 2) ‘в обліку бібліотечних фондів – умовно кожна окрема книга або оправлений комплект журналу, який вважається за одиницю обліку’ (ДББ 110) та ін.

Загальноживана лексика слугує базою виникнення і функціонування багатьох термінів із різних галузей одночасно. Наприклад, слово *поле* позначає насамперед безлісу рівнину, рівний великий простір (СУМ VII, 61). В УББТ те ж слово вживається переважно у множині зі значенням ‘незадруковані ділянки вздовж периметра сторінки видання’ (ІР-СЗСТ: 169). Водночас активно функціонують складені терміноназви із різних сфер: *рудне поле* (геологія), *озиме поле* (сільське господарство), *магнітне поле*, *поле сили тяжіння* (фізика), *шахове поле*, *шашкове поле* (спорт), *мінне поле* (військова справа), *операційне поле* (медицина) (СУМ VII, 61), *електоральне поле* (політологія), *правове поле* (юриспруденція) та ін.

Виявляємо й таку особливість, коли загальноживане слово, увійшовши до термінофонду УББ, набуло багатозначності саме в цій галузі; наприклад: загальноживане слово *зошит* має значення ‘зшиті аркуші чистого паперу в обкладинці для писання або малювання’ (СУМ III, 695). В УББТ термін *зошит* (паперового блока) – це 1) ‘складова частина видання, утворена фальцюванням задрукованого аркуша’ (ІР-СЗСТ 87), 2) ‘окремий випуск періодичного видання або великого друкованого твору, що виходить частинами’ (СУМ III, 695); загальноживане слово *користувач* ‘той, хто користується яким-небудь майном, землею тощо’ (СУМ IV, 290). В УББТ термін *користувач* – це 1) ‘абонент; особа чи організація, що має право на отримання послуг, які надаються бібліотекою, інформаційним центром, будь-якою інформаційною системою’, 2) ‘будь-яка особа або будь-який об’єкт, який може пересилати команди чи повідомлення в систему оброблення даних або приймати їх від неї’, 3) ‘особа чи організація, що отримує інформацію, яку надає бібліотека, інформаційний орган, будь-яка інформаційна система’ (ІР-СЗСТ 117).

Вартим уваги є таке спостереження над полісемією в УББТ: трапляється, що навіть окремі лексико-семантичні підгрупи в межах тематичних груп виникають на основі метафоричного перенесення, зокрема лексико-семантична група «назви друкарських шрифтів». Наприклад, *гротеск* ‘друкарський шрифт’ (СКТ 44) і літературознавчий та мистецтвознавчий термін *гротеск* ‘художній прийом, заснований на надмірному перебільшенні або применшенні зображуваного, на поєднанні різних контрастів’ (СУМ II, 176); *терція* ‘друкарський шрифт, розмір якого дорівнює 16 пунктам (6 мм)’ (СКТ 143) – музичний термін *терція* ‘третій ступінь діатонічної гами’, ‘інтервал, вимірюваний трьома ступеннями діатонічної гами’ – давній математичний та астрономічний термін *терція* ‘одна шістдесятя частина секунди’ (СУМ X, 100); *діамант* ‘дрібний друкарський шрифт’ (СКТ 49) – мінералогічний термін *діамант* ‘дорогоцінний камінь, алмаз, штучно огранений і відшліфований’ (СУМ II, 295) та багато ін.

Відповідно до сучасних класифікацій, в УББТ можемо виокремити *зовнішньосистемну* та *внутрішньосистемну* (або *внутрішньогалузеву*) полісемію.

Зовнішньосистемна полісемія УББТ зумовлена схожістю процесів та явищ у різних аспектах діяльності людини і полягає у використанні термінів, які функціонують одночасно в: а) ще одній або й у кількох інших терміносистемах і б) або / чи також і в загальноживаній лексиці; наприклад: *індекс* 1) у бібліотечно-бібліографічній терміносистемі – ‘класифікаційні індекси Універсальної десятикової класифікації (УДК) і Бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК), які є умовними позначеннями рубрик та застосовуються для кодування тематики, читацького призначення і типу видання’ (СКТ 64), 2) у математиці –

‘числовий або літерний показник, що найчастіше пишеться внизу літери або цифри математичного виразу для відрізнення його від іншого’, 3) в економіці – ‘цифровий показник, який у процентах виражає послідовні зміни якого-небудь економічного явища’ (СУМ IV, 25); *індексація* 1) в УББ – ‘система позначень (класифікаційних індексів), що застосовуються під час систематизації документів для вираження їхніх класифікаційних ознак’, 2) у сфері економіки та фінансів – ‘встановлений законодавством механізм підвищення грошових доходів громадян, що дає можливість частково або повністю відшкодувати їм подорожчання споживчих товарів і послуг’ (СКТ 65); *маргінес* 1) в УББ – ‘береги книжки’, 2) у політології – ‘край, межа в економічному та суспільному розвитку’ (НСЗ 142); *канонічний* 1) в УББ – ‘найбільш вірогідний, науково визнаний (про текст)’, 2) у церковно-релігійній сфері – ‘який визнала або затвердила церква (про Святе Письмо, релігійні книги)’ (СКТ 68; СУМ IV, 89); *евристика* 1) в УББ – ‘бібліографічний пошук’, 2) в історичних науках – ‘спеціальна історична дисципліна, що розробляє теорію та методику пошуку джерельної інформації’ (СКТ 55); *октава* 1) в УББ – ‘метод розширення десяткової нотації шляхом використання цифри 9 як позначки розширення для забезпечення необмеженої кількості класів усередині ряду’ (ІР-СЗСТ 153), 2) у музиці – ‘восьмий тон діатонічної гами, однорідний з першим за звучанням, але відмінний від нього за висотою’, 3) у літературознавстві – ‘класична восьмирядкова строфа, перші шість рядків якої пов’язані двома перехресними потрійними римами, а останні два – парною’ (СУМ V, 683); *лакуна* 1) в УББ – ‘прогалина, пропуск у тексті’ і 2) ‘прогалина у складі фондів; відсутність деяких томів, випусків у комплекті видання’ (СКТ 86), 3) у медицині – ‘порожнина, заглиблення між тканинами організму або його органами’ (СУМ IV, 440); *консервація* 1) в УББ – ‘забезпечення збереженості архівних документів за допомогою режиму зберігання, методів реставрації та стабілізації документів’ (ІР-СЗСТ 114); ‘захист документа від руйнівної дії зовнішнього середовища’ (СКТ 159), 2) у кулінарії – ‘виготовлення консервів (про продукти)’ (СУМ IV, 264); *гігієна* 1) в УББ – ‘умови, що забезпечують тривале зберігання друкованого видання’ (СКТ 41), 2) у медицині – ‘галузь медицини, що розробляє й впроваджує методи запобігання захворюванням’ (СУМ II, 64) та ін.

Варто зауважити, що *зовнішньосистемну полісемію*, яка полягає у використанні термінів, які функціонують одночасно і в загальноживаній лексиці, кваліфікують як *позасистемну полісемію*; зовнішньосистемну полісемію, яка полягає у використанні термінів, які функціонують одночасно в кількох галузевих мовах – як *міжсистемну*, а якщо багатозначне слово функціонує одночасно в кількох галузевих мовах і в загальноживаному лексиконі, то така полісемія кваліфікується як *полісемія змішаного типу* (Шматко, 2014: 77–78).

До позасистемних полісемантів належать терміни, які паралельно вживаються поза межами досліджуваної термінології. Коли терміни УББ виникали внаслідок удосконалення та освоєння навколишнього середовища на основі вже відомих слів. Позасистемна багатозначність виявляється завдяки вторинній номінації, термінологізації загальноживаних слів, детермінологізації термінів УББ. Процес детермінологізації термінів УББ – доволі продуктивне явище, наприклад: термін УББ *преса* ‘друковані видання – періодичні (газети, журнали, бюлетені і т. ін.) і рідше неперіодичні (книги, листівки і т. ін.)’ зазнав детермі-

нологізації і функціонує як загальноновживане слово зі значенням ‘журналісти’ (СУМ VII, 541); термін УББ *метелик* перейшов зі сфери бібліотекознавства до загальноновживаного лексикону, де вживається зі значенням ‘книжечка, брошурка низької якості (як за змістом, так і за формою)’; термін УББ *книгоїд* ‘надто активний читач, книгоїд, книгогриз’ (Сташко: 59) детермінологізувався і в загальноновживаній мові функціонує зі значенням ‘буквоїд; формаліст, педант, який надає великого значення дрібницям і за дрібницями не бачить суті’ (СУМ I, 252); термін УББ *макулатура* ‘твори друку, які не можуть бути використані в бібліотеці (втратили наукову цінність, застарілі тощо)’ (ДББ, 121), який у загальноновживаній мові позначає ‘бездарний, позбавлений будь-якої вартості літературний твір (або твори)’ (СУМ IV, 604) та ін.

Під *внутрішньосистемною* полісемією розуміємо таку, що характерна для термінів тільки якоїсь однієї терміносистеми. Наведемо приклади цього типу полісемії в системі УББТ: *ельзевіри* 1) ‘видання знаменитої голландської династії Ельзевірів – друкарів і видавців кінця XVI – початку XVII ст.’, 2) ‘ришок шрифту, що був створений Ельзевірами’, 3) ‘формат видань, запроваджений Ельзевірами – дуже вузький, в 1/12 аркуша’ (СКТ 56); *редактор* 1) ‘керівник видання, який професійно займається редагуванням, відповідає за зміст видання і якість надрукованих матеріалів’, 2) ‘спеціаліст, який працює над редагуванням тексту’ (СКТ 127); *книгознавець* 1) ‘учений, спеціаліст із книгознавства’, 2) ‘знавець книги, фахівець з оцінки книги’ (СКТ 74); *каталог* 1) ‘нормативне виробничо-практичне, довідкове та (чи) рекламне видання систематизованого переліку наявних речей і послуг (видавничий; каталог виставки; музейний; номенклатурний; промисловий тощо), 2) ‘систематичний звід, перелік будь-яких об’єктів, який дає змогу віднайти кожен об’єкт і певну позначку відповідно до прийнятих правил його укладання’, 3) ‘множина каталогових записів документів фонду(-ів), упорядкованих відповідно до певних правил з метою наступного пошуку’ (ІР-СЗСТ 103) та ін.; *компедіум* 1) ‘елемент апарату видання, що подає стислий виклад змісту розділу твору; розміщується між заголовком і текстом розділу’ і 2) ‘посібник зі стислим викладом основ будь-якої науки’ (СКТ 79); *посилання* 1) ‘словесне чи цифрове зазначення (позначка), що адресує читача до іншого фрагмента тексту чи до джерела, звідки взяті автором цитати, факти’, 2) ‘короткий запис, який пов’язує між собою частини документа, бібліографічні записи в каталогах, картотеках, бібліографічних посібниках’, 3) ‘форма посилання *Див.*’ (СКТ 119); *публікація* 1) ‘твір, надрукований і випущений у світ у вигляді окремого видання або у складі періодичного чи неперіодичного видання’, 2) ‘процес випуску творів у світ’ (СКТ 125) та ін.

Дослідження термінів УББ засвідчує, що внутрішньосистемна полісемія в УББТ з’являється внаслідок категорійної багатозначності, яку називають ще метонімічним перенесенням [Шматко, 2014: 78].

За структурою полісемні терміни УББ поділяємо на:

а) однокомпонентні (*автограф, бібліотека, бібліографія, видання, випуск, гриф, дублет, оригінал, нотатка, фоліант, хроніка* та ін.);

б) терміносполучення (переважно двокомпонентні, рідше – три- та чотирикомпонентні) (*база даних, видання, що припинилося, віртуальна довідка, інформаційний бюлетень, типова назва, рідкісна книга, унікальний примірник, наукове видання, продажна ціна книги, схема бібліотечної класифікації* та ін.).

Як свідчить ілюстраційний матеріал, полісемія переважає серед однокомпонентних термінів УББ, тому що в термінах зі складнішим планом вираження є менше спроможності виявляти полісемію.

За походженням багатозначні терміни в УББТ є запозиченими й питомими. Питомих полісемічних одиниць обмежена кількість (*бесіда, видання, закладка, кінцівка, корінець та ін.*), переважають запозичені, наприклад: з латинської (*бreviарій, глосарій, індекс, лакуна, пагінація, рубрика*), грецької (*автограф, бібліотека, хроніка*), французької (*абонемент, гриф, дублет*), німецької (*фоліант*), англійської (*дайджест*). Багатозначні терміни-словосполучення можуть складатися з питомих і запозичених компонентів (*бібліографічний пошук, роздільна пагінація та ін.*).

Висновки. Отже, характеризуючи сучасну українську терміносистему бібліотекознавства та бібліографознавства як складну, дисциплінарно розгалужену багаторівневу структуру, зокрема, таке притаманне їй явище, як полісемія, варто констатувати, що численність і різноплановість спеціальних галузевих багатозначних терміноназв свідчить про динамічний розвиток означених і суміжних галузей і є, з одного боку, обов'язковими ознаками й невід'ємними атрибутами процесу модернізації будь-якої системи; з іншого боку, оскільки традиційно явище полісемії позиціонується як небажане, існує нагальна потреба нормування цього поля, яке, своєю чергою, безперечно, сприятиме загальній еволюції галузей; одним із способів такого нормування потрібно вважати появу нових мовних одиниць, які максимально коректно представлятимуть новітні явища й поняття.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ДББ – Бронштейн, М.П. (Ред.), Куделько, Е.В. & Мінц, С.Й. (1969). *Довідник з бібліотекознавства і бібліографії*. Харків: Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР.

ІР-СЗСТ – Рогова, П.І., Чепуренко, Я.О., Зозуля, С.М. & Лобановська, І.Г. (Уклад.) (2012). *Інформаційні ресурси. Словник законодавчої та стандартизованої термінології*. Київ: Нілан-ЛТД.

НСЗ – Туровська, Л.В. & Василькова, Л.М. (2008). Симоненко, Л. О. (Відп. ред.). *Нові слова та значення: словник*. Київ: Довіра.

СКТ – Буран, В.Я., Медведєва, В.М., Ковальчук, Г.І. & Сенченко, М.І. *Словник книгознавчих термінів*. Київ: ТоВ “Видавництво Аратт”, 2003.

Сташко – Сташко, М.В. (1996). *Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів: близько 6700 термінів (2-е вид.)*. Львів.

СУМ – *Словник української мови: в 11-ти томах*. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлакова, І. & Дячук, Т. (2019). Проблема багатозначності в термінології (на прикладі соціально-економічної термінологіки). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*, 4. 10–15.
2. Вереш, М. & Синьо, В. (2015). Полісемія у німецькій християнсько-богословській терміносистемі. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 11, 110–114.
3. Луковенко, Т.О. (2017). Проблема полісемії в українській термінології гомеопатії. *Молодий вчений*, 6.1 (46.1), 37–40.
4. Ментинська, І.Б. (2021). Явище полісемії у системі українських комп'ютерних термінів. *Закарпатські філологічні студії*, 18, 51–56.

5. Микитюк, О. (2002). До проблеми розвитку української термінолексyki. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, № 453. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-453-2002/do-problemy-rozvytku-ukrayinskoji-terminoleksyky>
6. Родзевич, Н.С. (1965). Метафора – спільне джерело творення термінологічної лексики в слов'янських і західноєвропейських мовах. У *Дослідження з лексикографії та лексикології*. (с. 137–165). Київ.
7. Симоненко, Л.О. (1991). *Формування української біологічної термінології*. Київ: Наукова думка.
8. Тараненко, О.О. (2004). Метафора. У Русанівський, В.М. & Тараненко, О.О. (Редкол.) та ін. (2004). *Українська мова: енциклопедія* (с. 334–336). Київ: Вид-во «Укр. Енциклопедія» ім. М.П. Бажана».
9. Фецько, І.М. (2021). Синтетичні терміни українського музейництва в контексті явища полісемії. *Термінологічний вісник*, 6, 337–338.
10. Шматко, І. (2014). Полісемія в українській бджільницькій термінології. *Українська мова*, 2 (50), 75–82.

Roksana Bilousova

MULTIPLE MEANING TERMS IN LIBRARY AND BIBLIOGRAPHIC TERMINOLOGY

The article is aimed at the study of the phenomenon of polysemy in the Ukrainian term system of library science and bibliographic study. It has been found that, despite the requirement for an ideal term as a sign of the term system to possess a single meaning (mono seme) within a certain industry-specific terminology, the multi-meaning terms, however, are a common phenomenon occurring rather in a professional language.

Based on the analysis of the semantic structure of the studied term system, there has been distinguished external-systemic and internal-systemic (intra industry-specific) polysemy. External-systemic polysemy in Ukrainian librarian-bibliographical terminology is caused by the similarity of processes and phenomena in various fields of human activity and it involves the use of terms that function simultaneously in: a) one or more term systems and b) or/ as well as in common lexis, for example: indexing means 1) “a system of designations (classification indices) used during the systematization of documents to express their classification features” in Ukrainian Library Science and Bibliography; 2) “a mechanism established by legislation to increase the monetary income of citizens, which makes it possible to partially or fully compensate the increase in the price of consumer goods and services”.

Internal-systemic polysemy is a characteristic feature of the terms which belong to only one term system (it appears in the library and bibliographic term system as a result of categorical ambiguity, which is also called metonymic transfer, i.e. a reference, meaning: 1) “a verbal or digital designation (mark) that addresses the reader to another fragment of the text or to a source, from where the author takes the quotes, facts”, 2) “a short note that connects parts of the document, bibliographic entries in catalogues, card files, bibliographic manuals”, 3) “a form of reference “Refer to”.

By the structure, polysemous terms of Ukrainian Library Science and Bibliography are divided into: a) single-component (subscription, edition, reference, index, root, manuscript); b) term compounds (mostly two-component, seldom three- and four-component) (database, virtual help, book hygiene, source of bibliographic information). It has been studied that polysemy prevails among single-component terms in Ukrainian library and bibliographic term system, because terms with a more complex expression plan have less ability to develop polysemy.

Keywords: polysemy, ambiguity, term, term system of library science and bibliographic study.

LEGEND

ДББ – Bronshtein, M.P. (Ed.). Kudelko, E.V. & Mints, S.Y. (1969). *Dovidnyk z bibliotekoznavstva i bibliografii* [Handbook of library science and bibliography]. Kharkiv: Red.-vyd. viddil Knyzhkovoi palaty URSR (in Ukr.)

ІР-3СТ – Rohova, P.I., Chepureno, Ya.O., Zozulia, S.M. & Lobanovska, I.H. (Comp.). (2012). *Informatsiini resursy. Slovnyk zakonodavchoi ta standartyzovanoi terminolohii* [Information resources. Dictionary of legislative and standardized terminology]. Kyiv: Nilan-LTD (in Ukr.)

НСЗ – Turovska, L.V. & Vasytkova, L.M. *Novi slova ta znachennia: slovnyk* [New words and meanings: dictionary]. Symonenko, L.O. (Ed.). Kyiv : Dovira, 2008 (in Ukr.).

СКТ – Buran, V.Ya., Medvedieva, V.M., Kovalchuk, H.I. & Senchenko, M.I. (2003). *Slovnyk knyhoznavchyykh terminiv* [Dictionary of bibliographic terms.]. Kyiv: ToV “Vydavnytstvo Aratt” (in Ukr.).

Сташко – Stashko, M.V. (1996). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk bibliotekno-bibliografichnykh terminiv: blyzko 6700 terminiv* [Russian-Ukrainian dictionary of library and bibliographic terms: about 6700 terms](2nd ed.). Lviv (in Ukr., Rus.).

СУМ – Bilodid, I.K. (Ed.) (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy* (T. 1–11) [Dictionary of the Ukrainian language (Vol. 1–11)]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

REFERENCES

1. Burlakova, I. & Diachuk, T. (2019). Problema bahatoznachnosti v terminolohii (na prykladi sotsialno-ekonomichnoi terminoleksyky) [The problem of ambiguity in terminology (on the example of socio-economic terminoleks)]]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchyykh navchalnykh zakladakh*, 4, 10–15 (in Ukr.).
2. Veresh, M. & Syno, V. (2015). Polisemiia u nimetskii khrystyiansko-bohoslovskii terminosystemi [Polysemy in the German theological terminology]. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk*, 11, 110–114 (in Ukr.).
3. Lukovenko, T.O. (2017). Problema polisemii v ukrainskii terminolohii homeopatii [Problem of polysemy in Ukrainian homeopathic terminology]. *Molodyi vchenyi*, 6.1 (46.1), 37–40 (in Ukr.).
4. Mentynska, I.B. (2021). Yavysheche polisemii u systemi ukrainskykh kompiuternykh terminiv [The phenomenon of polysemy in the system of Ukrainian computer terms.]. *Zakarpatski filolohichni studii*, 18, 51–56 (in Ukr.).
5. Mykytiuk, O. (2002). Do problemy rozvytku ukrainskoi terminoleksyky [To the problem of the development of Ukrainian terminology]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Seriiia “Problemy ukrainskoi terminolohii”*. Lviv, № 453. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-453-2002/do-problemy-rozvytku-ukrayinskoyi-terminoleksyky> (in Ukr.)
6. Rodzevych, N.S. (1965). Metafora – spilne dzherelo tvorennia terminolohichnoi leksyky v slovianskykh i zakhidnoievropeiskykh movakh [Metaphor is a common source of terminological lexicon creation in Slavic and Western European languages.]. In *Doslidzhennia z leksykohrafii ta leksykolohii* [Studies in lexicography and lexicology]. (pp. 137–165). Kyiv (in Ukr.).
7. Symonenko, L.O. (1991). *Formuvannia ukrainskoi biolohichnoi terminolohii* [The formation of the Ukrainian biological terminology] Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
8. Taranenko, O.O. (2004). Metafora [Metaphor]. In Rusanivskyi, V.M. & Taranenko, O.O. et al. (2004). *Ukrainska mova: entsyklopediia* [The Ukrainian Language Encyclopedia] (pp. 307–309). Kyiv: Vyd-vo “Ukr. Entsyklopediia” im. M.P. Bazhana” (in Ukr.).

9. Fetsko, I.M. (2021). Syntetychni termini ukrainskoho muzeinytstva v konteksti yavyscha polisemii [Synthetic terms of Ukrainian museum science in the context of the polysemy phenomenon]. *Terminolohichniy visnyk*, 6, 337–338 (in Ukr.).
10. Shmatko, I. (2014). Polisemiia v ukrainskii bdzhllynytskii terminolohii [Polysemy in ukrainian beekeeping terminology]. *Ukrainska mova*, 2 (50), 75–82 (in Ukr.).

УДК 811.161.206

<https://orcid.org/0000-0003-0724-1934>

С.І. СТАШКІВ
м. Київ, Україна

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ВАЛЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІЄСЛІВ-ТЕРМІНІВ АКОМПАНУВАТИ ТА ДИРИГУВАТИ

*У статті досліджено валентний потенціал дієслів-термінів **акомпанувати** та **диригувати**. Обґрунтовано трикомпонентність їхньої валентної рамки, визначено основні лексико-семантичні групи слів, що експлікують усі непередикатні аргументи. Зроблено висновок про напівоблігаторне вживання інструменталія з дієсловом **акомпанувати** та необлігаторне – з дієсловом **диригувати**, відзначено відмінність у його лексико-семантичному вираженні. Установлено типові морфологічні варіанти адресатного, об'єктного та інструментального аргументів.*

Ключові слова: дієслова-терміни, валентність, валентний потенціал, валентно зумовлені компоненти, аргументи (непередикатні іменники), морфологічні варіанти.

Дієслова-терміни – це найменування з визначеним науковим, технічним або спеціалізованим змістом та обмеженим семантичним полем, які використовують у певній науковій чи професійній галузі. Вони мають точне значення, яке відрізняє їх від загальнозживаних слів, та називають конкретні дії або процеси.

Семантико-синтаксичне функціонування дієслів-термінів, як і будь-яких інших дієслів, зумовлене їхніми валентними властивостями (Вихованець, 1992: 41), проте вони мають специфічні значення, що вможливує використовувати ці дієслівні лексеми здебільшого у вузькоспеціалізованому, залежному від певної галузі знань контексті.

Дослідження валентного потенціалу дієслів є актуальним напрямом у сучасному українському мовознавстві. Термін *валентність* І.Р. Вихованець витлумачив як здатність опорного слова приєднувати залежні аргументи (непередикатні іменники) за умови взаємної семантичної сумісності (Вихованець, 1987: 41; Вихованець, 1988: 108). Аналіз валентних характеристик дієслів є важливим для трактування семантико-синтаксичної організації речень, оскільки дає

© С.І. СТАШКІВ, 2023

змогу встановити обов'язкові, напівобов'язкові й необов'язкові валентно зумовлені аргументи та їх взаємодію з предикативним центром речення. Проблемам валентності різних лексико-семантичних груп дієслів присвятили свої праці послідовники І.Р. Вихованця – Т.Є. Масицька (Масицька, 1998), О.Г. Межов (Межов, 2007; 2012), К.Г. Городенська (Городенська, 2004: 269–272), А.П. Загнітко (Загнітко, 2017: 450–466) та ін. Але спеціальних досліджень валентного потенціалу дієслів музичної сфери в українському мовознавстві немає, що свідчить про актуальність цієї проблеми.

У музичній лексиці є понад два десятки найуживаніших дієслів, різних за своїми семантичними та валентними характеристиками. Дієслова *акомпанувати* та *диригувати* вирізняються серед них тим, що не є багатозначними словами, входять лише в музичну терміносистему, мають чітку дефініцію та низький ступінь узагальненості (Симоненко, 2004: 682). У зв'язку із цим вони становлять наукове зацікавлення з погляду їх використання лише в музичному контексті, що зумовлює обмежений набір лексико-семантичних та морфологічних варіантів валентно зумовлених компонентів.

Дієслово *акомпанувати* є лексичною одиницею професійної мови музикантів. У тлумачному одинадцятитомному «Словнику української мови» подано лише одне значення цього дієслова – ‘виконувати акомпанемент’ (СУМ І: 27), тобто грати музичний супровід для іншого музиканта, підлаштовуючись під його ритм та мелодію.

Своєю семантикою дієслово *акомпанувати* породжує три непередикатні валентно зумовлені компоненти: суб'єкта дії (особа, яка виконує акомпанемент), адресата дії (музикант або група музикантів, яким акомпанують), інструмент дії (власне музичний інструмент, на якому виконують мелодію для акомпанементу). Напр.: *Музикант акомпанує співакці на фортепіано.*

У семантично елементарному реченні з предикативним центром *акомпанувати* облігаторним є компонент зі значенням суб'єкта дії, морфологічними виразниками якого слугують іменникові та займенникові слова в називному відмінку, а саме:

1) прості та складені власні назви музикантів, які виконують дію *акомпанувати*, напр.: *Акомпанував солістці Владислав Мокрицький...* (МУІЖ); *...якій акомпанував 67-річний Микола Віталійович Лисенко* (МУІЖ); *На гітарі акомпануватиме музикант і актор Юрій Кулініч* (МУІЖ); *Співакам акомпанувала Ірина Ганіна...* (МУІЖ); *Акомпанували вокалісткам Павло Гончаров та Юрій Цепинський* (УМО);

2) збірні іменники зі значенням лексично представленої сукупності (кількісно визначеної та кількісно неозначеної) осіб (*оркестр*, *хор*, *тріо*, *квінтет* та ін.), напр.: *...акомпанував жіночий самодіяльний народний оркестр «Харків'янка»...* (МУІЖ); *Хор акомпанує співакові; Танцюристові акомпанувало тріо весільних музикантів; Співакці акомпанував рок-гурт «Брати блюзу»; Досить жваво й чисто акомпанує квінтет духових...* (МУІЖ); *Квінтет акомпанує відомій джазовій співакці; Добре акомпанував джаз-роковий склад...* (МУІЖ);

3) іменники, які визначають спеціалізацію музиканта (*піаніст*, *концертмейстер*, *цимбаліст* та ін.), напр.: *...акомпанувала піаністка, диригентка хору «Верховина» Г. Лазурко...* (УМЕ-2: 302); *На репетиції солістові*

акомпанував **концертмейстер**; **Цимбалісти** акомпанують окремим співакам... (УЦ: 47);

4) іменники – загальні назви осіб, які виконують музичний супровід, напр.: *На піаніно їй акомпанував її брат, співак і композитор FINNEAS*; *Над правильною українською вимовою працювала її мама, а акомпанувала Квітці рідна сестра* (СЛУХ); *До цього у нього багато років акомпанувала мама*... (МУДЖ);

5) особові займенникові іменники, які по-різному вказують на особу акомпаніатора, напр.: *Частенько я акомпанував на гармошіці або баяні*; *Він акомпанував на фортепіано*.

У позиції суб'єкта дії можуть бути також іменники – назви неістот, передусім назви музичних інструментів. Такі найменування становлять периферію лексичного вираження суб'єктного компонента та ускладнюють його семантику значенням інструментальності (Межов, 2007: 46). Назва музичного інструмента в суб'єктній позиції є синкретичним компонентом, що поєднує значення особи музиканта та інструмента, на якому грають. Пор.: *Але акомпанує Рамфісові мідь*¹⁶, *а Радамесу*¹⁷ – *струнні* ← *Рамфісові оркестр акомпанує на мідних інструментах, а Радамесу – на струнних* (МУДЖ); *Бас-гітара [...] грає соло і тонко акомпанує*. ← *Маркус Міллер*¹⁸ *грає соло і тонко акомпанує на бас-гітарі* (МУДЖ); *Лише гітара акомпанувала співакові*. ← *Музикант акомпанував співакові на гітарі*.

Дієслівний предикат *акомпанувати* виражає музичний супровід для інших виконавців, тому зумовлює компонент зі значенням адресата дії, який також є обов'язковим та експлікований з такою самою послідовністю, як і суб'єктний. Основним морфологічним виразником адресата дії є іменник у давальному відмінку, експлікований такими лексико-семантичними групами:

1) простими та складеними власними назвами музикантів, для яких виконують музичний супровід, напр.: *...щодня він акомпанував Леопольду*... (МУДЖ); *Акомпанував Ф. Шаляпінові* (УМЕ-1: 221); *Акомпанував також Р. Любинецькому* (УМЕ-1: 221); *...акомпанувала М. Голинському та іншим співакам*... (УМЕ-1: 486); *...акомпанувала С. Крушельницькій* (УМЕ-5: 512);

2) назвами фаху особи (*співак, соліст, музикант, декламатор* та ін.), напр.: *...акомпанував видатним співаком – чеській Крушельницькій Емі Дестіновій*... (МУДЖ); *Особливо вишукано, тонко та образно він акомпанував солістам-вокалістам*... (МУДЖ); *...завжди акомпаную музикантам під час прослуховувань до Національного симфонічного оркестру* (МУДЖ); *...де оркестр акомпанує декламатору* (КІЕУОНІ);

3) назвами лексично вираженої сукупності осіб (*хор, гурт, група, дует, квартет* та ін.), напр.: *...працював у Дирекції лісів та акомпанував хоріві «Боян»* (МУДЖ); *У студентські роки акомпанував хоріві Київського університету п/к О. Кошиця* (УМЕ-1: 227); *Акомпанував квартету інструментальний ансамбль Мирона Шияна* (УМО);

¹⁶ Ідеться про духові інструменти (МДМІ).

¹⁷ Рамфіс та Радамес – герої опери італійського композитора Джузеппе Верді на лібрето Антоніо Гісланцоні (А).

¹⁸ Маркус Міллер – бас-гітарист і продюсер (МУІЖ).

4) іменниковими назвами визнаних, уславлених осіб, напр.: *Працюю також і в філармонії, не раз акомпанував справжнім зіркам* (МУІЖ); *...оркестр акомпанував лауреатам міжнародних та республіканських конкурсів...* (КІЕ-УОНІ).

Нерідко адресатну позицію наповнюють особові, зворотні та неозначені займенникові іменники, напр.: *...а мати акомпанувала їм* (МУІЖ); *Незвичайним є звучання квінкету, який їй акомпанує...* (МУІЖ); *30 грудня 1972 акомпанувала їй у сольному концерті в Київському театрі опери та балету* (УМЕ-5: 110); *...один із найкращих вітчизняних вокалістів – співав і акомпанував собі на роялі* (МУІЖ); *Акомпанував собі на кобзі, зробленій майстром із с. Вільшан* (УМЕ-1: 421); *...вони мусять уміти акомпанувати будь-кому* (МУІЖ).

У ролі адресата дії можуть бути вжиті іменники – назви неістот, але за умови їх метафоричного використання (Межов, 2012: 193). Пор.: *...оркестр не акомпанує вокальним партіям.* ← *Оркестр не акомпанує вокалістам* (МУІЖ); *Скрипка акомпанує високій флейті.* ← *Скрипка акомпанує музикантові, який грає на флейті; Він акомпанує співу.* ← *Він акомпанує людині, яка співає.*

Напівоблігаторним при дієслівному предикатові акомпанувати є інструментальний компонент. Його експлікують іменники – назви музичних інструментів у формі місцевого відмінка з прийменником *на*. Напр.: *...я акомпанував йому на фортепіано...* (МУІЖ); *На всіх шкільних заходах постійно акомпанував на баяні...* (МУІЖ); *Частьєнько я акомпанував на гармошці або баяні* (МУІЖ); *...Наталія сама собі акомпанує на колісній лірі* (МУІЖ); *Акомпанує на скрипці, флейті, окарині* (УМЕ-1: 69); *Акомпанував собі на кобзі...* (УМЕ-1: 265); *...читець акомпанує собі на бубні, поступово нараощуючи темп* (УМЕ-5: 478).

Дієслово акомпанувати є неперехідним, тому не може зумовити об'єктного компонента, попри синонімію з перехідним дієсловом *супроводжувати* (*оркестр, хор* та ін.).

Дієслово *диригувати* також є терміном музичної сфери, проте, на відміну від *акомпанувати*, має ще й переносне значення. У тлумачному одинадцятитомному «Словнику української мови» подано двоє значень дієслова *диригувати*: 1) 'керувати оркестром, хором під час виконання музичного твору' / 'керувати виконанням музичного твору'; 2) 'жестукулювати' (СУМ II: 282). В академічному тлумачному «Словнику української мови» у двадцяти томах знаходимо ще й третє значення – 'керувати, розпоряджатися' (СУМ-20: 225). Воно свідчить про те, що дієслово *диригувати* набуло переносного значення і стало виразником двох термінних значень та одного загальноживаного.

Дієслово-термін *диригувати* є тривалентним¹⁹. У його валентному оточенні перебувають непередикатні компоненти суб'єкта дії (особа, яка диригує), об'єкта дії (музичний твір, яким диригують) та інструмента дії (знаряддя, за допомогою якого диригують). Напр.: *Оксана Линів диригує твором руками.*

Компонент зі значенням суб'єкта дії, який визначає особу, що диригує, морфологічно виражений іменником або займенниковим іменником у називному відмінку та експлікований такими лексико-семантичними групами:

¹⁹ Т.С. Масицька зарахувала *диригувати* до двовалентних дієслів із семантикою керування (Масицька, 1998: 101).

1) імена та / або прізвища диригентів: *До слова, сам Натан Рахлін... диригував без нот* (МУІЖ); *...де диригував Артуро Тосканіні...* (МУІЖ); *Коли я побачив як диригують Артур, Назар та Іван Чередніченко, – був вражений* (МУІЖ); *...маестро Едуард Головашич не тільки диригував...* (МУІЖ); *...Келлер диригував оркестром на одному з берлінських балів...* (МУІЖ);

2) загальні назви осіб, які диригують: *У цей день хором диригуватиме студентка Олександра Корнійчук...* (МУІЖ); *Диригувала хормейстер Ганна Куриленко* (МУІЖ); *Диригувала авторка музики* (МУІЖ); *3 2016 року оркестром диригує учень Миколи Євпака* (МУІЖ);

3) особові займенникові іменники, які вказують на диригента: *Я диригую уже 20 років...* (МУІЖ); *Коли я вперше спробував диригувати...* (МУІЖ).

Дієслово *диригувати* своєю семантикою породжує об'єктний компонент, який морфологічно може представляти іменник у знахідному або орудному відмінку. Типовим виразником об'єкта дії є знахідний відмінок, а для орудного така функція – вторинна й характерна, зокрема, для дієслів зі значенням керівництва (Вихованець, 1987: 130; Межов, 2012: 169). У морфологічній експлікації цього об'єктного компонента знахідний і орудний відмінки взаємозамінні. Пор.: *Він диригував оперу* і *Він диригував оперою*; *Вона диригувала музичні твори* і *Вона диригувала музичними творами*.

Лексичне наповнення об'єктного компонента ширше, ніж суб'єктного, оскільки в позиції об'єкта диригування може бути як загальна назва, що означає результат музичної творчості (*твір, музика*), так і найменування конкретного музичного твору. Вони охоплюють:

1) збірні іменники зі значенням кількісно неозначеної сукупності осіб (*капела, оркестр, хор* та ін.), напр.: *Михайло Гайворонський диригував учительським хором* (МУІЖ); *У цей день хором диригуватиме студентка Олександра Корнійчук...* (МУІЖ); *Капелою «Думка» диригував уперше...* (МУІЖ); *Окрім того, 1910 року він диригує оркестром товариства «Січ»* (МУІЖ); *Зарубіжні слухачі вперше бачили, щоб таким колективом диригувала жінка!* (МУІЖ);

2) власні назви музичних колективів, напр.: *Я диригувала Академічним хором Національної радіокомпанії України!* (МУІЖ); *Володимир Сіренко диригує Національним заслуженим академічним симфонічним оркестром України* (МУІЖ);

3) власні назви конкретних музичних творів, напр.: *...тобі довелося диригувати «Кільцем Нібелунгів» Вагнера–Лоріо...* (МУІЖ); *Коли я у Веймарі диригував Дев'ятою симфонією Бетховена на новорічному концерті...* (МУІЖ); *...я вже диригувала «Лючію ді Ламмермур» на літньому оперному фестивалі* (МУІЖ); *...«Мадам Баттерфляй» диригує славетний Лев Туркевич у режисурі Володимира Блавацького* (МУІЖ);

4) назви видів музичного твору (*симфонія, опера* та ін.), напр.: *Я диригую симфонію Моцарта* (МУІЖ); *Оксана Линів диригує оперою Доніцетті «Лючія ді Ламмермур»* (МУІЖ); *...диригував операми Пуччіні на фестивалі його пам'яті (1924) у рідному місті композитора Луїці* (МУІЖ); *Якби диригував тетралогію Вагнера, ти робив це по-іншому?* (МУІЖ);

5) іменники, які мають стосунок до музичного мистецтва (*музика, твір, концерт, програма, постановка* та ін.), напр.: *Знаєте, я хотів би продиригувати*

всю **музику**, яка взагалі існує (МУГЖ); Так сталося, що цим **твором** диригував ще рік тому в класі під фортепіано (МУГЖ); Якими **творами** Вагнера ти диригував... (МУГЖ); Він диригував балетними **виставами**... (МУГЖ);

б) іменники зі значенням сукупності музичних творів (*цикл, серія, програма* та ін.), напр.: У грудні 1868 року Келер диригував у Амстердамі великим **циклом** концертів (МУГЖ); **Серією** вистав «Лючії ді Ламмермур» я продиригувала в 2015 році... (МУГЖ); ...у Люцерні теж диригує **серією** концертів; Диригував **програмою** народний артист України Аллін Власенко (МУГЖ);

7) іменники, що позначають частину більшого музичного твору, напр.: Але сьогодні ти диригував **фрагменти** з «Кільця Нібелунгів» із текстами Лоріо (МУГЖ); ...ми диригуємо **не тактами**, вартостями чи метро-ритмом... (МУГЖ).

Варто також зазначити, що в ролі об'єкта дії функціонують прізвища відомих музикантів у формі знахідного відмінка. Напр.: У Веймарі я не вперше диригував **Вагнера**... (МУГЖ); ...диригувати **Вагнера** у Мюнхені – велика відповідальність (МУГЖ); Я мав дуже добре відчуття після другого туру, коли диригував **Брамса**... (МУГЖ). Таке вживання – це явище метонімії, оскільки 'диригувати Моцарта' означає 'керувати виконанням його музичних творів'.

Дієслово *диригувати* своєю семантикою відкриває також інструментальну позицію, проте у висловленнях вона реалізована зрідка. Інструментальні експлікують іменники у формі орудного відмінка, які визначають знаряддя дії у прямому або переносному значенні. Напр.: *Адже ми диригуємо не руками*... (МУГЖ); *Ти диригуй руками, а не колінами! Він вправно диригував паличкою* (МУГЖ); *...а сам Маєстро Муті диригує «жестами маленькими або виразом обличчя»* (МУГЖ).

Отже, трикомпонентне валентне оточення дієслів-термінів *акомпанувати* та *диригувати* представлене двома облігаторними непередкатними аргументами: суб'єктом та адресатом для *акомпанувати*, і суб'єктом та об'єктом для *диригувати*. Інструментальний аргумент є напівоблігаторним для *акомпанувати* і необлігаторним, слабкореалізованим для *диригувати*.

Суб'єктний компонент, залежний від дієслова *акомпанувати*, виражають назви осіб (власні й загальні) або кількісно означеної чи кількісно неозначеної сукупності осіб, які акомпанують. На противагу йому суб'єктний компонент дієслова *диригувати* не може бути експлікований іменниками на позначення сукупності осіб.

Об'єктний аргумент типовий для дієслова *диригувати*, проте його не може мати дієслово *акомпанувати*, бо воно неперехідне та безоб'єктне, уживане для того, щоб повідомити, що хтось грає музичний супровід для співаків, хору та ін. Об'єкт дії має дуже широке лексико-семантичне наповнення, репрезентоване власними й загальними назвами музичних колективів, творів та їхніх фрагментів.

Інструментальний компонент, зумовлений дієсловом *акомпанувати* найпоширеніше реалізують назви музичних інструментів; у дієслова *диригувати* він лексично обмежений іменниками *рука* та *паличка*.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

А – *Aida*. (2023). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%97%D0%B4%D0%B0>
 КІЕУОНІ – Сідлецька, Т.І. (2009). *Культурно-історична еволюція українського оркестру народних інструментів*. Вінниця: ВНТУ.

МДМІ – *Мідні духові музичні інструменти*. (2023). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96_%D0%B4%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96_%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8

МУІЖ – *Музика. Український інтернет-журнал* (2023). URL: <http://mus.art.co.ua/betkhoven-u-vykonanni-maryny-naud-on/>

СЛУХ – *СЛУХ. Медіа про музику та все, що навколо неї*. (2023). <https://slukh.media/>

СУМ – Білодід, І.К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 1–11). Київ: Наукова думка.

СУМ-20 – Русанівський, В.М. (Ред.) (2013). *Словник української мови: У двадцяти томах* (Т. 4). Київ: Наукова думка.

УМЕ-1 – Скрипник, Г.А. (Голова редкол.) (2006–2018). *Українська музична енциклопедія* (Т. 1–7). (Т. 1: А–Д. Київ, 2006). Київ: Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

УМЕ-2 – Скрипник, Г.А. (Голова редкол.) (2006–2018). *Українська музична енциклопедія* (Т. 1–7). (Т. 2: Е–К. Київ, 2008). Київ: Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

УМЕ-5 – Скрипник, Г.А. (Голова редкол.) (2006–2018). *Українська музична енциклопедія*. (Т. 1–7). (Т. 5: ПАВАНА – «ПОЛІКАРП»). Київ, 2018). Київ: Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

УМО – *Українська музика онлайн. Все про музику та її звукопис* (2023). URL: <https://ukrmusic.online/>

УЦ – Незовибатько, О.Д. (1976). *Українські цимбали*. Київ: Музична Україна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець, І.Р. (1987). *Система відмінків української мови*. Київ: Наукова думка.
2. Вихованець І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наукова думка.
3. Вихованець, І.Р. (1992). *Нариси з функціонального синтаксису української мови*. Київ: Наукова думка.
4. Городенська, К.Г. (2004). Валентність дієслова як міжрівнева категорія. У Вихованець, І. & Городенська, К. *Теоретична морфологія української мови* (с. 269–272). Київ: Унів. вид-во «Пульсар».
5. Загнітко, А.П. (2017). Категорійний статус валентності дієслова. У Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г., Загнітко, А.П. & Соколова, С.О. *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія* (с. 450–466). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
6. Масицька, Т.Є. (1998). *Грамматична структура дієслівної валентності*. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ Волинського державного університету ім. Лесі Українки.
7. Межов, О.Г. (2007). *Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки.
8. Межов, О.Г. (2012). *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки.

9. Симоненко, Л.О. (2004). Термін. У Русанівський, В.М., Тараненко, О.О. (Ред.) та ін. (2004). *Енциклопедія «Українська мова»* (с. 682) (2-ге вид.). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.

Solomiia Stashkiv

SEMANTIC-SYNTACTIC EXPLICATION OF THE VALENCE POTENTIAL OF THE VERB- TERMS
АКОМПАНУВАТИ AND ДИРИГУВАТИ

The article examines the valence potential of verb-terms **акомпанувати** and **диригувати**. The three-component nature of their valence framework was substantiated, and the main lexical-semantic groups of words that explain all non-predicate arguments were defined. Typical morphological variants of addressee, object, and instrumental arguments were also established.

It was found that the verb **акомпанувати** generates three non-predicate valence-conditioned components: the subject of the action (the person who performs the accompaniment), the addressee of the action (a musician or group of musicians who are accompanied), the instrument of action (actually a musical instrument on which a melody is performed for accompaniment). The subject component dependent on the verb **акомпанувати** is expressed by the names of persons (proper and common) either quantified or unquantified sets of persons who accompany. The instrumental component, which is determined by the verb **акомпанувати**, is most consistently realized by the names of musical instruments. It was emphasized that the verb **акомпанувати** is intransitive, therefore it can't determine the object component, despite its synonymy with the transitive verb **супроводжувати** (*orchestra, choir, etc.*).

The trivalency of the verb-term **диригувати** has been established. The non-predicate components of the subject of the action (the person who conducts), of the object of the action (a piece of music that is conducted), and of the instrument of the action (an instrument used to conduct) in its valence environment. Among all the components that cause the verb **диригувати**, the object of action has the broadest lexical-semantic content, represented by proper and general names of musical groups, works, and their fragments.

A conclusion was made about the semi-obligatory usage of the instrument of the action with the verb **акомпанувати** and the optional usage with the verb **диригувати**, the difference in its lexical-semantic expression was noted. The instrumental component, which is determined by the verb **акомпанувати**, is most consistently implemented by the names of musical instruments; in the verb **диригувати** it is lexically limited by the nouns hand and stick.

Keywords: verb term, valency, valence potential, valency-conditioned components, arguments (non-predicate nouns), morphological variants.

LEGEND

A – *Aida*. (2023). Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%97%D0%B4%D0%B0> (in Ukr.).

КІЕУОНІ – Sidletska, T.I., (2009). *Kulturno-istorychna evoliutsiia ukrainskoho orkestru narodnykh instrumentiv* [Cultural and historical evolution of the Ukrainian orchestra of folk instruments]. Vinnytsia: VNTU (in Ukr.).

МДМІ – *Midni dukhovi muzychni instrumenty* [Brass instrument]. (2023). Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96_%D0%B4%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96_%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8 (in Ukr.).

МУДЖ – *Muzyka. Ukrainskyi internet-zhurnal* [Music. Ukrainian online magazine] (2023). <http://mus.art.co.ua/betkhoven-u-vykonanni-maryny-nayd-on/> (in Ukr.).

SLUKh – *SLUKh. Media pro muzyku ta vse, shcho navkolo nei* [SLUKH. Media about music and everything around it] (2023). Retrieved from <https://slukh.media/> (in Ukr.).

SUM – Bilodid, I.K. (Ed.) (1970–1980). *Slovník ukraínskoi movy* [Ukrainian language dictionary] (1970–1980). (Vol. 1–11). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

SUM-20 – Rusanivskyi, V.M. (Ed.) (2013). *Slovník ukraínskoi movy: U dvadtsiaty tomakh* [The Ukrainian language dictionary in 20 volumes] (Vol. 4). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

УМЕ-1 – Skrypnyk, H.A. (Ed.). (2006–2018). *Ukrainska muzychna entsyklopediia* [Ukrainian music encyclopaedia] (Vol. 1–7). (Vol. 1: A–Д. Kyiv, 2006). Kyiv: Instytut mystetstvoznavstva folklorystyky ta etnologii im. M.T. Rylskoho NAN Ukrainy (in Ukr.).

УМЕ-2 – Skrypnyk, H.A. (Ed.). (2006–2018). *Ukrainska muzychna entsyklopediia* [Ukrainian music encyclopaedia] (Vol. 1–7). (Vol. 2: E–K. Kyiv, 2008). Kyiv: Instytut mystetstvoznavstva folklorystyky ta etnologii im. M.T. Rylskoho NAN Ukrainy (in Ukr.).

УМЕ-5 – Skrypnyk, H.A. (Ed.). (2006–2018). *Ukrainska muzychna entsyklopediia* [Ukrainian music encyclopedia] (Vol. 1–7). (Vol. 5: PAVANA – «POLIKARP»). Kyiv, 2018). Kyiv: Instytut mystetstvoznavstva folklorystyky ta etnologii im. M.T. Rylskoho NAN Ukrainy (in Ukr.).

УМО – *Ukrainska muzyka onlain. Vse pro muzyku ta yii zvukopys*. [Ukrainian music online. All about music and its soundtrack] (2023). Retrieved from <https://ukrmusic.online/> (in Ukr.).

УЦ – Nezovybatko, O.D., (1976). *Ukrainski tsymbaly* [Ukrainian cymbals]. Kyiv: Muzychna Ukraina (in Ukr.).

REFERENCES

1. Vykhoanets, I.R. (1987). *Systema vidminkiv ukraínskoi movy* [Ukrainian Case system]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
2. Vykhoanets, I.R. (1988). *Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti* [Parts of speech in the semantic and grammatical aspect]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
3. Vykhoanets, I.R. (1992). *Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukraínskoi movy* [Essays on the functional syntax of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
4. Horodenska, K.H. (2004). Valentnist diieslova yak mizhrivneva katehoriia [Valence as an interlevel category]. In Vykhoanets, I.R. & Horodenska, K.H. *Teoretychna morfolohiia ukraínskoi movy* [Theoretical morphology of the Ukrainian language] (pp. 269–272). Kyiv: Universytetske vydavnytstvo “Pulsary” (in Ukr.).
5. Zahnitko, A.P. Katehoriinyi status valentnosti diieslova. [Categorical status of valency of the verb] (2017). In Vykhoanets, I.R., Horodenska, K.H., Zahnitko, A.P. & Sokolova, S.O. *Hramatyka suchasnoi ukraínskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* [Grammar of modern Ukrainian literary language] (pp. 450–466). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
6. Masytska, T.Ye. (1998). *Hramatychna struktura diieslivnoi valentnosti* [Grammatical structure of valency of the verb]. Lutsk: Redaktsiino-vidavnychiy viddil Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky (in Ukr.).

7. Mezhov, O.H. (2007). *Subiektni syntaksemy u strukturi prostoho rechennia* [*Subject syntaxemes in the structure of a simple sentence*]. Lutsk: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky (in Ukr.).
8. Mezhov, O.H. (2012). *Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaktychnykh odynyts* [*Typology of minimal semantic and syntactic units*]. Lutsk: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky (in Ukr.).
9. Symonenko, L.O. (2004). Termin [Term]. In Rusanivskyi, V.M., Taranenko, O.O. (Eds.) [et al.] (2004). *Entsyklopediia «Ukrainska mova». Vydannia druhe, vypravlene i dopovnene* [*Encyclopedia “Ukrainian language”*] (p. 682) (2nd ed). Kyiv: Vydavnytstvo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana (in Ukr.).

І.А. КАЗИМИРОВА

ТЕРМІНИ ВІДСОТОК І ПРОЦЕНТ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

В «Етимологічному словнику української мови» зазначено, що українське слово *процѐнт*, яке має відповідники в російській і болгарській мовах *процѐнт*, білоруській *працѐнт*, польській, верхньолужицькій і нижньолужицькій *procent*, чеській *procento*, словацькій *per cento*, македонській *процент*, сербській і хорватській *процен(а)т*, словенській *procent*, запозичене з німецької мови. Німецьке *Procent* походить від італійського *per cento*, що згодом латинізувалося в *pro cento*, буквально «за сотню, від сотні» (Етимологічний словник української мови. Київ, 2003. Т. 4. С. 614).

У сучасній мовній практиці слова *відсоток* і *процент* уживають як синоніми, віддаючи перевагу термінові *відсоток*. Паралельне вживання слів *відсоток* і *процент* засвідчене в сучасних словниках зі словом *відсоток* на першому місці (див., напр., «Російсько-український зовнішньоторговельний і зовнішньоекономічний словник». Київ, 2004. С. 484–485).

І.А. КАЗИМИРОВА

ПРЕКЛЮЗИВНИЙ – ПРИСІЧНИЙ – ПРИСІКАЛЬНИЙ – ПРИПИНЯЛЬНИЙ

У сучасній українській правничій мові побутують як синонімні терміни *преклюдівний*, *присічний*, *присікальний*, *припиняльний*.

Термін *преклюдівний* (від лат. *praecclusio* – закривання) позначає строки, з якими пов'язане існування (виникнення або припинення) самого права (<https://ips.ligazakon.net/document/TS002389>). Таке чи близьке до цього значення наведено і в тлумачних словниках (Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005), і в сучасних спеціалізованих юридичних словниках (Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998).

© І.А. КАЗИМИРОВА, 2023

У юридичних документах та спеціалізованих виданнях часто поряд наведено два терміни – *присікальні*, або *преклюзивні строки* (Цивільне право України. Загальна частина. <http://www.info-library.com.ua/books-text-8729.html>); *преклюзивний (присічний) строк* (Юридична газета. <https://yur-gazeta.com/golovna/kcs-vs-rozyasniv-vidminnost-zagalnogo-stroku-na-apeyaciyne-oskarzhennya-vid-preklyuzivnogo.html>); Юридичний факт. <https://www.yurfact.com.ua/praktyka/vs-roziasnyv-vidminnost-zahalnoho-stroku-na-apeyaciyne-oskarzhennya-vid-prekliuzyvnoho>).

Англійський та французький відповідники українського терміна *преклюзивний* подано в «Багатомовному юридичному словникові-довідникові» (І.О. Голубовська, В.М. Шовковий, О.М. Лефтерова та ін. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012): *Praecludēre, praecūdō, clūsi, clūsum* (від *prae-* – префікс зі значенням попередження + *cludēre* – закривати) – закривати; чинити перепони. Англ.: *preclude* – запобігати, попереджати, перешкоджати; усувати; *precluded* – попереджений, відвернений, якого вдалося запобігти; *preclusive* – запобіжний, превентивний, преклюзивний. *Praeclusio, ōnis* (f) (від *praeccludēre* – закривати; чинити перепони) – закриття; місце зберігання, резервуар. Англ.: *preclusion* – попередження, запобігання, перешкода, здійснення; усунення. *Преκλυзивні (терміни)* – час, наданий законом для певного акту, необхідного, щоб зберегти своє право або захистити свої інтереси (с. 327).

Така ж синонімія термінів представлена і в російській мові: *преκλυзивные (пресекаательные) сроки* (Большой юридический словарь. Москва : Инфра-М. А.Я. Сухарев, В.Е. Крутских, А.Я. Сухарева. 2003).

Тяглість традиції вживання терміна *преκλυзивний* (без синонімів) в українській правничій мові демонструє «Російсько-український словник правничої мови» (Гол. ред. акад. А.Ю. Кримський. Київ, 1926. https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FVoitkevych-Pavlovych_Vasyl%2FRos-ukr_slovyk_pravnychoi_movy.pdf), водночас російський словник цього ж періоду наводить паралельно терміни *преκλυзивний (пресекаательный) срок* (Справочный коммерческий словарь. М.: Издание Центросоюза. Под редакцией проф. Н.Г. Филимонова. 1926).

Очевидно, терміни *присічний* і *присікальний* постали як відповідники російського терміна *пресекаательный*; вони в сучасній українській мові не мають мотивувальної словотвірної основи.

У науковій правничій літературі активно вживається термін *припиняльний (строк)* (Вісник Луганського держуніверситету внутрішніх справ. [http://lduvs.edu.ua/wp-content/uploads/Docs/vysnik/vlduvs-2018-3\(povn_text\).pdf](http://lduvs.edu.ua/wp-content/uploads/Docs/vysnik/vlduvs-2018-3(povn_text).pdf); Гусаров К.В. Новітні позиції суду касаційної інстанції щодо відмови у відкритті апеляційного провадження. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3763/1/Gusarov_346_348.pdf та ін.). Цей термін має мотивувальною основою дієслово *припиняти*, тому доречно було б уживати його в формі *припиняльний*.

З огляду на вищезазначене в юридичній фаховій практиці можна використовувати питомий український термін *припиняльний*, а також запозичений термін *преκλυзивний*.

І.А. КАЗИМИРОВА

ТЕРМІНИ ЩІЛЬНІСТЬ СТАНІВ ТА ГУСТИНА СТАНІВ У КВАНТОВІЙ ТЕОРІЇ КОНДЕНСОВАНОГО СТАНУ

В українській мові в спеціальному значенні слова *густина* і *щільність* є синонімами: *густина* – 2. *фіз.* Маса тіла, що міститься в одиниці його об'єму (Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971. С. 199); *щільність* – 2. *спец.* Відношення маси тіла до його об'єму (Словник української мови: в 11 томах. Том 11, 1980. С. 591). Згадана синонімія виникла через зв'язок термінів *густина* і *щільність* із російським відповідником *плотность*. Однак контексти вживання засвідчують, що вони мають різне значення: *густина речовини, густина ртуті, густина дизельного палива* тощо; *щільність популяції, щільність мінеральної вати, щільність населення, щільність паперу* тощо. В українській мовній свідомості *густина* – це переважно ознака рідини, а *щільність* – ознака дискретних явищ. Оскільки «квантова фізика – галузь фізики, яка вивчає явища, пов'язані з поглинанням і випромінюванням енергії дискретними порціями, квантами» (Енциклопедія сучасної України. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=11533), відповідником російського терміна *плотность состояний* має бути українська терміносполука *щільність станів*.

Н.О. ЯЦЕНКО

УХИЛ – ПОХИЛ – СХИЛ – НАХИЛ

Як правильно перекласти *уклон пандуса* українською? Слово *уклѳн* в українській мові – *спад, косина, нахил, ухил, похил, схил* (див.: Російсько-український науково-технічний словник / Уклад.: В.С. Перхач, Б.М. Кінаш Львів: Львівська політехніка, 1997. С. 396); *панельный уклѳн* (рос.) – *техн. панельний похил* (див.: Анніна І.О., Горюшина Г.Н., Гнатюк І.С. та ін. Російсько-український словник. Київ : Абрис, 2003. С. 1254); рос. *уклѳн (наклѳн)* – *нахил; (склон) схил* (див.: Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури. Т. 1. Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури / С. Жуковський, Р. Кінаш, Л. Полюга, В. Базилевич. За ред. Р. Кінаша. Львів: Ліга-Прес, 2005. С. 873). У будівельній практиці засвідчена терміносполука *ухил пандусів*: 5.3.1. *Ухил зовнішніх пандусів* на шляхах руху і біля входу до будівлі повинен бути не більше 8% (1: 12), на коротких проміжках при перепаді висот поверхні на шляхах руху до 0,2 м і на з'їзді з тротуару на проїзну частину *ухил* приймається 10 % (1: 10) (див.: Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Інклюзивність будівель і споруд. ДБН В. 2. 2–40: 2018. С. 24).

Отже, правильно вживати терміни-словосполуки: *ухил, похил, нахил, схил (пандуса)*.

Н.О. ЯЦЕНКО

ТЕРМІН ГРИФФІТСИН

Як правильно перекласти з англійської мови і написати англ. *griffithsin*, що походить від назви роду водоростей *Griffithsia*, українською мовою? Відповідно до правопису слів іншомовного походження, залежно від позиції в слові, особливостей вимови та мовної традиції, букви на позначення звука **i** передаємо українськими буквами **і**, **ї** та **и** (див.: Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. С. 159). У загальних назвах після приголосних **д**, **т**, **з** (**дз**), **с**, **ц**, **ж** (**дж**), **ч**, **ш**, **р** перед наступним приголосним (крім **й**) пишемо **и** (див.: там само, С. 160). У всіх інших словах після **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, **г**, **к**, **х**, **л**, **н** перед наступним приголосним пишемо **і** (див.: там само, С. 159). Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах та в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів (див.: там само, С. 158). Англійське буквосполучення **th** передає українська буква **т** (див.: там само, С. 157).

Отже, з варіантів, які трапляються в науковому мовленні, а саме: *грифітсин*, *грифіцин*, *грифіцин*, *гриффітсин* – рекомендуємо як нормативне написання й уживання терміна (за вказаними вище правилами) *гриффітсин*.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БІЛОУСОВА Роксана Зіновіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри бібліотекознавства і бібліографії Львівського національного університету імені Івана Франка; ел. пошта: Biousova@ukr.net.

БОНДАРЧУК Лариса Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-лінгвістики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, кандидат філологічних наук; ел. пошта: larysa.bondarczuk@ukr.net.

ВАСЕЦЬКА Оксана Іванівна – кандидат філологічних наук, учений секретар Інституту української мови НАН України; ел. пошта: oksana.vasetska.04@gmail.com.

ВАТАМАНЮК Оксана Анатоліївна – аспірант відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України; ел. пошта: oksanavatamaniuk8@gmail.com.

ВИСОЦЬКА Зоряна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Військової академії (м. Одеса); ел. пошта: visotskaz@ukr.net.

ГЕРМАНОВИЧ Галина Остапівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Комунального закладу вищої освіти Львівської обласної ради «Львівська медична академія імені Андрея Крупинського»; ел. пошта: germanovich_galina@i.ua.

ГІНЗБУРГ Михайло Давидович – доктор технічних наук, професор, академік Української нафто-газової академії, начальник відділу Інституту транспорту газу; ел. пошта: muchajlo.ginzburg@gmail.com.

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України; ел. пошта: ukr.grammar@meta.ua.

ДІЛЬНА Оксана Андріївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри гуманітарної освіти Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»; ел. пошта: dilnamartynyak@gmail.com.

ЖУРЕНКО Яна Василівна – аспірантка кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; ел. пошта: Jzhzh0@gmail.com.

КАЗИМИРОВА Ірина Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України; ел. пошта: kazymyrovai@gmail.com.

КАЛІНІЧЕНКО Віра Ігорівна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов професійного спрямування Донецького національного університету імені Василя Стуса; ел. пошта: kalinichenko.v@donnu.edu.ua.

КИСЛЮК Лариса Павлівна – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України; ел. пошта: larysa.kysliuk@gmail.com.

КОСМЕДА Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса, професор титулярний; ел. пошта: tkosmeda@gmail.com.

КОЦЬ Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України; ел. пошта: Tetyana_kots@ukr.net.

КОЧАН Ірина Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка; ел. пошта: kim1950@i.ua.

КУНЬЧ Зоряна Йосипівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»; ел. пошта: zorjana.kunch@gmail.com.

КУХАРЧИШИН Марія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка; ел. пошта: mariafilolog@ukr.net.

МАРЧУК Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; ел. пошта: lyudmylamarchuk60@gmail.com.

ПЕРЕСАДА Єлизавета Ігорівна – магістр, аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса; ел. пошта: peresadaliza42@gmail.com.

ПОДГУРСЬКА Тамара Анатоліївна – старший викладач кафедри бізнес-лінгвістики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана; ел. пошта: podgurska_kaf@ukr.net.

ПОЛЩУК Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри стилістики та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету; ел. пошта: nata-polishchuk@ukr.net.

ПРОЦИК Ірина Романівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського; ел. пошта: iprotskyk@ukr.net.

СТАШКІВ Соломія Іванівна – аспірант відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України; ел. пошта: solomia94@gmail.com.

ТОВСТЕНКО Вікторія Ростиславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри бізнес-лінгвістики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана; ел. пошта: tovstenko.vika@ukr.net.

ФЕСЕНКО Геннадій Васильович – молодший науковий співробітник Інституту зоології НАН України; ел. пошта: h.fesenko@gmail.com.

ЧЕРНОБРОВ Юлія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, член Національної комісії зі стандартів державної мови; ел. пошта: chernobrovvv@gmail.com.

ЯРОШЕВИЧ Ірина Арнольдівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-лінгвістики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана; ел. пошта: yaroshevych_ukr@ukr.net.

ЯЦЕНКО Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України; ел. пошта: n.yats@ukr.net.

Підписано до друку 24.05.2023 р.
Формат 60 x 84 ¹/₁₆, Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Обл.-вид. арк. 30,27. Ум.-друк. арк. 20,75. Наклад 300 прим. Зам. № 2318.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48; e-mail: conf@burago.com.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41